49303

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

BÖLGESEL KALKINMA TEORİLERİ VE POLİTİKALARI: AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE

Burcu KILINÇ SAVRUL
2502080424

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. MİTHAT ZEKİ DİNÇER

İSTANBUL–2012

BÖLGESEL KALKINMA TEORİLERİ VE POLİTİKALARI: AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE

BURCU KILINÇ SAVRUL

ÖZ

Bölgelerarası gelişmişlik stratejilerin belirlenmesinde bölgelerin gelişmişlik düzeylerinin ölçümü çok önem taşımaktadır.

Türkiye'de bölgelerin, illerin ve ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini belirleyen çalışmalar Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmaların sonuncusu 2004 yılında yapılan ve Türkiye'de ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini belirleyen çalışmadır. Bölgelerin ve illerin gelişmişlik sıralaması araştırması ise yine DPT tarafından en son 2003 yılında yapılmıştır. Benzer çalışmaların beş yılda bir periyodik olarak yapılacağı açıklanmasına rağmen, böyle bir çalışma daha sonra yapılmamıştır.

Bu nedenle bu çalışmanın amacı, güncel veriler kullanılarak 2012 yılı illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasını belirlemektir. Ayrıca bu çalışmadan elde edilen sonuçlar DPT'nin 2003 yılında yapmış olduğu çalışma ile karşılaştırılacaktır. Daha sonra ise AB destekli bölgesel kalkınma programı çerçevesinde desteklenen iller düzeyinde 2003 yılından sonraki farklılıklar ortaya konulacaktır.

Çalışmada, bölgesel kalkınma politikaları, Avrupa Birliği'nde (AB) ve Türkiye'de bölgesel kalkınma politikaları genel olarak değerlendirildikten sonra, 81 ile ait 40 adet sosyo ekonomik değişken kullanılarak, 2012 yılı illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması belirlenmiş ve AB destekli bölgesel kalkınma programı çerçevesinde desteklenen illerin konumu incelenmiştir.

Yapılan çalışmada Faktör Analizi (FA) Yöntemi kullanılmıştır. Ekonometrik analizin sonuçlarına göre, 81 il için yapılan sosyo ekonomik gelişmişlik

sıralamasında, en gelişmiş ilk beş il sırasıyla İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya ve Muğla iken; sıralamanın en sonunda yer alan 5 il sondan başa doğru sırasıyla Hakkari, Van, Şırnak, Mardin ve Ardahan'dır.

AB mali destekli iller çerçevesinde 2012 sıralamasında, 2003 yılı sıralamasına göre 24 il sıra atlamış, 20 il sıra kaybetmiş ve 5 ilin de konumu değişmemiştir.

THEORIES OF REGIONAL DEVELOPMENT AND POLITICS: THE EUROPEAN UNION AND TURKEY

ABSTRACT

Measurement of the levels of development is very important in determining inter-regional development strategies of the regions.

Studies determining levels of socio-economic development of regions, provinces and districts of Turkey were made by the State Planning Organization. The last of these studies is the one determining the level of socio-economic development districts in Turkey, made in 2004. The most recent survey on sequence of development of regions and provinces was made in 2003, again by the DPT. Although it was stated that similar work will be done in periods of five years, there has not been such an operation since then.

Therefore, aim of this study is to determine the ranking of socio-economic development of provinces in 2012 using current data. In addition, the results obtained from this study will be compared with the DPT study conducted in 2003. Then, differences occurred after 2003 has been presented at the provincial level within the framework of the EU supported regional development programs.

In the study after regional development policies regional development policies and European Union and Turkey have been assessed in general, sequence of socio-economic development of provinces has been determined using 40 socio-economic variables of 81 provinces and position of the provinces supported under the EU-funded regional development program is examined.

In the study Factor Analysis Method was used. According to the results of the econometric analysis, the most advanced first five provinces of 81 in socio-economic

development have been Istanbul, Ankara, Izmir, Antalya and Mugla; the provinces taking part in end of the list have been Hakkari, Van, Sirnak, Mardin, and Ardahan.

In frame of EU financial support, position of 24 provinces went up, position of 20 went down and position of 5 didn't change in 2012 order.

ÖNSÖZ

Küreselleşme ile birlikte, bölgesel kalkınma politikalarında ve bu politikaların uygulanmasında değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Özellikle Avrupa ülkelerinde bölgesel farklılıkları gidermeye yönelik yeni finansal destekler oluşturulmuştur. Üye ve aday üye ülkelerin AB'nin bölgesel politikasına uyum tedbirleri, bölgesel kalkınma için gerekli olan destekleri etkilemiştir.

Bölgelerarası gelişmişlik farkları Türkiye'de de oldukça yüksektir. Ülkede bölgesel kalkınma için hazırlanan planlar ve yapılması gereken uygulamalar, önceleri merkezi hükümetin müdahalesine dayalı olarak yönetilirken; küreselleşme ile bölgesel, yerel, ulusal ve hatta uluslararası örgütlerin katılımıyla gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Yeni bölgesel kalkınma anlayışı, bölgesel kalkınmanın tanımını, politikalarını, müdahale biçimlerini, araçlarını ve kurumsal yapılarını değiştirmektedir.

Yeni bölgesel kalkınma politikaları çerçevesinde hazırlamış olduğum çalışmam süresince, desteğini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Mithat Zeki DİNÇER'e, bu çalışmayı hazırlayabilmem için gerekli alt yapımın oluşmasını sağlayan Prof. Dr. Ahmet İNCEKARA ve Prof. Dr. Sedat MURAT'a, hiçbir zaman desteklerini esirgemeyen Arş. Gör. Mesut SAVRUL, Arş. Gör. Dr. Cüneyt KILIÇ, ailem ve dostlarıma sonsuz teşekkür ve saygılarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **İİİ**

ABSTRACT ..... **V**

ÖNSÖZ ..... **Vİİ**

İÇİNDEKİLER ..... **Vİİİ**

TABLOLAR LİSTESİ ..... **XVİ**

GRAFİKLER LİSTESİ ..... **XİX**

KISALTMALAR LİSTESİ ..... **XX**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

BÖLGE VE BÖLGESEL KALKINMA KAVRAMLARI, BÖLGESEL KALKINMA TEORİLERİ VE POLİTİKALARI

1.1. BÖLGE VE BÖLGESEL KALKINMA KAVRAMLARI 4

1.1.1. Bölge Kavramı 4

1.1.1.1. Bölge Çeşitleri 8

1.1.1.1.1. Ekonomik Yapı Açısından Bölge Çeşitleri 8

1.1.1.1.1.1. Homojen Bölge 9

1.1.1.1.1.2. Polarize Bölge 9

1.1.1.1.1.3. Plan Bölge 11

1.1.1.1.2. Ekonomik Gelişme Düzeyine Göre Bölge Çeşitleri 12

1.1.1.1.2.1. Gelişmiş Bölge 12

1.1.1.1.2.2. Az Gelişmiş Bölge 13

1.1.1.1.2.3. Gelişme Halindeki Az Gelişmiş Bölge 14

1.1.1.1.2.4. Potansiyel Bakımından Az Gelişmiş Bölge 14

1.1.2. Kalkınma Kavramı 14

1.1.3. Bölgesel Kalkınma Kavramı 16

1.2. BÖLGESEL KALKINMA TEORİLERİ 18

1.2.1. Kalkınma Sürecini İçsel Uyaran Teoriler 21
1.2.1.1. Sektör Teorisi 21
1.2.1.2. Aşama Teorisi 23
1.2.2. Kalkınma Sürecini Dışsal Uyaran Teoriler: İhracat Temelli Model 23
1.2.3. Kalkınma Sürecini Mekansal Uyaran Teoriler 25
1.2.3.1. Büyüme Kutbu Teorisi 25
1.2.3.2. Merkezi Yerler Teorisi 26
1.2.3.3. Sanayi Odakları Teorisi 28
1.3. BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI 31
1.3.1. Bölgesel Kalkınma Politikalarının Temel İlkeleri 33
1.3.1.1. Sosyal Karlılık İlkesi 33
1.3.1.2. Kalkınma Kutbu İlkesi 34
1.3.1.3. Halkın Katılımı İlkesi 35
1.3.2. Bölgesel Kalkınma Politikalarının Nedenleri 36
1.3.2.1. Ekonomik Nedenler 37
1.3.2.1.1. Üretim Faktörlerinin Eksik Kullanımı ve Sektörler Arası Optimal Dağılımın Bozulması 38
1.3.2.1.2. Sermaye Birikiminin Yetersizliği 39
1.3.2.1.3. Sanayilerarası Bağlantıların Kurulamaması 39
1.3.2.1.4. Dışsal Ekonomilerden Yeterince Faydalanılamaması 40
1.3.2.1.5. Ölçek Ekonomilerinin Oluşturulamaması 40
1.3.2.1.6. Nitelikli İşgücü ve Sermaye Göçü Nedeniyle Dinamik Üretim Unsurlarının Kaybı 41
1.3.2.1.7. Piyasa Rasyonelleriyle Sosyal Rasyonellerin Uyumsuzluğu 42
1.3.2.2. Sosyo-Ekonomik ve Politik Nedenler 42
1.3.2.2.1. İşsizlik 43
1.3.2.2.2. Hızlı Nüfus Artışı 44
1.3.2.2.3. Sağlık ve Eğitim Hizmetlerinin Yetersizliği 45
1.3.2.2.4. Sosyal ve Kültürel Hizmetlerin Yetersizliği 46
1.3.2.2.5. Satın Alma Gücünün Düşüklüğü 46
1.3.2.2.6. Üretim ve Ücret Düşüklüğü 47

1.3.2.2.7. Altyapı Eksiklikleri 47
1.3.2.2.8. Planlama Yetersizliği 48
1.3.3. Bölgesel Kalkınma Politikalarının Amaçları 50
1.3.3.1. Büyüme Amacı 50
1.3.3.2. İstikrar Amacı 51
1.3.3.3. Dengeleme ve Eşitleme Amacı 51
1.3.4. Bölgesel Kalkınma Politika Araçları 52
1.3.4.1. Bölge Planlama 52
1.3.4.1.1. Geri Kalmış Bölgeler İçin Hazırlanan Planlar 54
1.3.4.1.2. Anakent Planları 55
1.3.4.1.3. Kaynakları Zengin Bölgeler İçin Hazırlanan Planlar 55
1.3.4.1.4. Özel Bölgeler İçin Hazırlanan Planlar 56
1.3.4.2. Kamu Yatırımları 56
1.3.4.2.1. Üretken Kamu Yatırımları 57
1.3.4.2.2. Altyapı Yatırımları 57
1.3.4.3. Yönetimsel Örgütler 58
1.3.4.4. Mali ve Vergisel Teşvik Düzenlemeleri 60
1.3.4.5. Girişimciliğin Teşvik Edilmesi 61
1.3.4.6. Diğer Araçlar 63

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI

2.1. AVRUPA BİRLİĞİ BÖLGESEL KALKINMA SORUNU 66
2.1.1. Avrupa Birliği Bölgesel Kalkınma Sorununun Tanımı 66
2.1.2. Avrupa Birliği Bölgesel Kalkınma Sorununun Nedenleri 68
2.2. AVRUPA BİRLİĞİ BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI 69
2.2.1. Birinci Dönem Bölgesel Kalkınma Politikaları (1957-2000) 69
2.2.1.1. Roma Antlaşması ve Bölgesel Kalkınma Politikalarına Etkileri 70
2.2.1.2. 1989-1993 Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikaları 73
2.2.1.2.1. Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in Üyeliklerinin ve Entegre Akdeniz Programları'nın Bölgesel Kalkınma Politikalarına Etkileri 73

2.2.1.2.2. Tek Avrupa Senedi ve Bölgesel Kalkınma Politikalarına Etkileri 75
2.2.1.2.3. 1989-1993 Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikalarının Hedef ve İlkeleri 77
2.2.1.2.4. 1989-1993 Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikalarında Topluluk Girişimleri 81
2.2.1.3. 1994-1999 Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikaları 83
2.2.1.3.1. 1994-1999 Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikalarının Hedef ve ilkeleri 86
2.2.1.3.1.1. Hedef 1: Az Gelişmiş Bölgeler 89
2.2.1.3.1.2. Hedef 2: Gerileyen Sanayi Bölgeleri ve Alanları 92
2.2.1.3.1.3. Hedef 3, 4 ve 5a 94
2.2.1.3.1.4. Hedef 5b: Kırsal Kesim 97
2.2.1.3.1.5. Hedef 6: Çok Düşük Nüfus Yoğunluğu Olan Bölgeler 100
2.2.1.3.2. 1994-1999 Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikalarında Topluluk Girişimleri 101
2.2.2. 2000-2006 Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikaları 105
2.2.2.1. Gündem 2000 Belgesi ve Bölgesel Kalkınma Politikalarına Etkileri 106
2.2.2.2. 2000-2006 Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikalarının Hedef ve İlkeleri 109
2.2.2.3. 2000-2006 Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikalarında Topluluk Girişimleri 112
2.2.3. 2007-2013 Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikaları 114
2.2.3.1. 2007-2013 Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikalarının Hedef ve İlkeleri 117
2.2.3.2. 2007-2013 Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikalarında Topluluk Girişimleri 123
2.3. AVRUPA BİRLİĞİ BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKA ARAÇLARI 124
2.3.1. Avrupa Birliği Bütçesi 124
2.3.2. Avrupa Yatırım Bankası 125

2.3.3. Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu 126
2.3.4. Avrupa Sosyal Fonu 129
2.3.5. Uyum Fonu 130
2.3.6. Avrupa Balıkçılık Fonu 131
2.3.7. Avrupa Bölgesel İşbirliği Birleşimi 132
2.3.8. Avrupa Birliği Dayanışma Fonu 132
2.3.9. Diğer Fonlar 133
2.3.10. Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı 134
2.3.11. Türkiye'ye Yönelik Avrupa Birliği Mali Yardımları 136
2.4. AVRUPA BİRLİĞİ BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARININ UYGULANMASINDA KALKINMA AJANSLARININ ROLÜ 143
2.5. AVRUPA BİRLİĞİ BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKA SONUÇLARI 146

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI

3.1. TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMA SORUNU 149
3.1.1. Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Sorununun Tanımı 150
3.1.2. Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Sorununun Nedenleri 151
3.1.2.1. Coğrafi Nedenler 151
3.1.2.2. Tarihsel Nedenler 152
3.1.2.3. Sosyo-Ekonomik Nedenler 152
3.1.2.4. Kültürel Nedenler 154
3.2. TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI 155
3.2.1. Planlı Dönem Öncesi Bölgesel Kalkınma Politikaları 155
3.2.2. Planlı Dönem Sonrası Bölgesel Kalkınma Politikaları 156
3.2.2.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikaları 156
3.2.2.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikaları 158
3.2.23. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikaları 158

3.2.2.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikaları 159
3.2.2.5. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikaları 160
3.2.2.6. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikaları 161
3.2.2.7. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikaları 161
3.2.2.8. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikaları 162
3.2.2.9. Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikaları 163
3.3. TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKA ARAÇLARI 165
3.3.1. Bölge Planlama 165
3.3.1.1. Homojen Bölge Sınıflandırması 165
3.3.1.2. Polarize Bölge Sınıflandırması 166
3.3.1.3. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması 166
3.3.2. Kamu Yatırımları 169
3.3.3. Yönetimsel Örgütler 170
3.3.4. Mali ve Vergisel Teşvik Düzenlemeleri 171
3.3.5. Girişimciliğin Teşvik Edilmesi 179
3.4. TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARININ UYGULANMASINDA KALKINMA AJANSLARININ ROLÜ 180
3.5. TÜRKİYE BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKA SONUÇLARI 184
3.5.1. Üretimin Değerinde Mevcut Durum 185
3.5.2. Fiziki Altyapıda Mevcut Durum 188
3.5.3. İstihdam Yapısında Mevcut Durum 189
3.5.4. Tarım, Sanayi ve Hizmetler Sektöründe Mevcut Durum 190
3.5.5. Dış Ticaret Yapıda Mevcut Durum 191
3.5.6. Demografik Yapıda Mevcut Durum 194
3.5.7. Sağlık Sektöründe Mevcut Durum 197

3.5.8. Eğitim Sektöründe Mevcut Durum 199
3.6. TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ MALİ İŞBİRLİĞİ KAPSAMINDAKİ BÖLGESEL KALKINMA PROGRAMLARI 200
3.6.1. Doğu Anadolu Kalkınma Programı 201
3.6.2. TR82, TR83 ve TRA1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı 203
3.6.3. TRA2, TR72, TR52 ve TRB1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı . 205
3.6.4. TR 90 Düzey 2 Bölgesel Kalkınma Programı 207
3.6.5. GAP Bölgesel Kalkınma Programı 209
3.6.6. Yunanistan-Türkiye Sınır Ötesi İşbirliği Programı 211
3.6.7. Türkiye-Bulgaristan Sınır Ötesi İşbirliği Programı 212
3.7. TÜRKİYE'DE İLLERİN SOSYO-EKONOMİK GELİŞMİŞLİK SIRALAMASI ARAŞTIRMASI 213
3.7.1. Veri 213
3.7.2. Metodoloji 215
3.7.3. Faktör Analizine İlişkin Temel Kavramlar 216
3.7.3.1. Korelasyon Matrisi 216
3.7.3.2. Öz Değer 216
3.7.3.3. Ortak Faktör Varyansı 217
3.7.3.4. Faktör Yük Değeri 217
3.7.3.5. Faktörleştirme 218
3.7.3.6. Bileşen ile Faktör Arasındaki Fark 219
3.7.3.7. Döndürme 220
3.7.4. Analiz Sonuçları ve Değerlendirme 226
3.7.5. 2003 Yılı Araştırma Sonuçları İle Mevcut Sonuçların Karşılaştırılması 236
3.7.6. Türkiye-Avrupa Birliği Mali İşbirliği Kapsamındaki Bölgesel Kalkınma Programları Çerçevesinde Desteklenen İllerin, Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Karşılaştırması 239
3.7.6.1. Doğu Anadolu Kalkınma Programı'nı Kapsayan İller 240
3.7.6.1.1. Konumu İyileşen İller 240
3.7.6.1.2. Konumu Kötüleşen İller 241

3.7.6.2. TR82, TR83 ve TRA1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı'nı Kapsayan İller 242
3.7.6.2.1. Konumu İyileşen İller 242
3.7.6.2.2. Konumu Kötüleşen İller 246
3.7.6.2.3. Konumu Değişmeyen İller 247
3.7.6.3. TRA2, TR72, TR52 ve TRB1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı'nı Kapsayan İller 247
3.7.6.3.1. Konumu İyileşen İller 247
3.7.6.3.2. Konumu Kötüleşen İller 249
3.7.6.3.3. Konumu Değişmeyen İller 251
3.7.6.4. TR90 Düzey 2 Bölgesi Kalkınma Programı'nı Kapsayan İller 252
3.7.6.4.1. Konumu İyileşen İller 252
3.7.6.4.2. Konumu Kötüleşen İller 254
3.7.6.5. GAP Bölgesel Kalkınma Programı'nı Kapsayan İller 254
3.7.6.5.1. Konumu İyileşen İller 254
3.7.6.5.2. Konumu Kötüleşen İller 256
3.7.6.5.3. Konumu Değişmeyen İller 258
3.7.6.6. Yunanistan-Türkiye Sınır Ötesi İşbirliği Programı'nı Kapsayan İller 258
3.7.6.6.1. Konumu İyileşen İller 258
3.7.6.6.2. Konumu Kötüleşen İller 260
3.7.6.6.3. Konumu Değişmeyen İller 260
3.7.6.7. Türkiye-Bulgaristan Sınır Ötesi İşbirliği Programı'nı Kapsayan İller 261
3.7.6.7.1. Konumu Kötüleşen İller 261
SONUÇ 262
KAYNAKÇA 267
ÖZGEÇMİŞ 320

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1: Geleneksel ve Yeni Bölgesel Politikaların Özellikleri 32
Tablo 2.1: 1989-1993 Hedefleri ve Destekleyen Yapısal Fonlar..... 81
Tablo 2.2: 1993-1997 Döneminde Üye Ülkelere Tahsis Edilen Toplam Fon Miktarı 85
Tablo 2.3: 1994-1999 Dönemi için 1994 Fiyatlarıyla Hedeflere Ayrılan Toplam Fon Miktarı ve % Olarak Dağılımı..... 87
Tablo 2.4: 1994-1999 Döneminde Üye Ülkelerin Topluluk Girişimleri de Dahil Olmak Üzere Yapısal Fonlar'dan Aldıkları Destek (1994 Fiyatlarıyla Milyon ECU) 88
Tablo 2.5: Ülkeler İtibarıyla Azgelişmiş Bölgelerin Nüfusu (1994-1999) 89
Tablo 2.6: Hedef 1 Kapsamında Yapılan Yardımlar (1994-1995) (Milyon ECU) ... 90
Tablo 2.7: Gerileyen Sanayi Bölgelerinde Yaşayan Nüfus (1994-1996) 92
Tablo 2.8: Hedef 2 Kapsamında Yapılan Yardımlar (1994-1995) (Milyon ECU) ... 93
Tablo 2.9: Hedef 3 Kapsamında Yapılan Yardımlar (1994-1995) (Milyon ECU) ... 94
Tablo 2.10: Hedef 4 Kapsamında Yapılan Yardımlar (1994-1995) (Milyon ECU) . 95
Tablo 2.11: Hedef 5a Tarım Kapsamında Yapılan Yardımlar (1994-1995) (Milyon ECU) 96
Tablo 2.12: Hedef 5a Balıkçılık Kapsamında Yapılan Yardımlar (1994-1995) (Milyon ECU) 97
Tablo 2.13: Hedef 5b Kapsamındaki Kırsal Bölgelerde Yaşayan Nüfus (1994-1999) 98
Tablo 2.14: Hedef 5b Kapsamında Yapılan Ödemeler (1994-1995) (Milyon ECU) 98
Tablo 2.15: Hedef 6 Kapsamında Kalan Bölgelerde Yaşayan Nüfus (1994-1999) 100
Tablo 2.16: Hedef 6 Kapsamında Yapılan Ödemeler (1994-1995) (Milyon ECU) 101
Tablo 2.17: AB Topluluk Girişimlerine Ayrılan Fon Miktarları (1994-1999) 104
Tablo 2.18: PHARE Ülke Ödenekleri (2002-MiIyon Euro) 107
Tablo 2.19: 2000-2006 Döneminde Katılım Öncesi Yardım İçin Tahsis Edilen Fon Miktarları (1999 fiyatlarıyla milyon Avro)..... 109
Tablo 2.20: 2000-2006 Dönemi Hedefleri ve Mali Araçları..... 112

Tablo 2.21: AB, Aday Ülkeler ve Diğer Bazı Avrupa Ülkelerindeki NUTS Bölgelerinin Sayısı 114
Tablo 2.22: 2000-2006 Dönemi ve 2007-2013 Dönemi Hedefleri ve Destekleyen Finansal Araçlar 121
Tablo 2.23: 2007-2013 Dönemi için Üye Ülkelere Tahsis Edilen Fon Miktarları (Milyon Avro) 122
Tablo 2.24: 1990-2006 Döneminde Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri için Katılım Öncesi ve Sonrasında Avrupa Toplulukları Genel Bütçesi'nden Ayrılan Hibe Nitelikli Mali Yardımlar (Milyon Avro-Türkiye Hariç) 139
Tablo 2.25: 1964-2004 Döneminde Türkiye'ye Sağlanan Hibe Nitelikli Mali Yardımlar 140
Tablo 2.26: 2005 Yılında AB Hibe Yardımıyla Finanse Edilen Projeler 141
Tablo 2.27: Türkiye'ye AB Tarafından IPA Kapsamında Yapılan Mali Tahsisatlar (Milyon Avro) 142
Tablo 2.28: Ülkelere Göre Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Kuruluş Yılları 144
Tablo 3.1: Türkiye'nin İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması 167
Tablo 3.2: Toplam Kamu Yatırım Harcamalarından En Fazla ve En Az Faydalanan İller (2011) 169
Tablo 3.3: Türkiye'de Uygulanan Teşvik Tedbirleri 171
Tablo 3.4: Türkiye'de Teşvik İle İlgili Kurumlar 172
Tablo 3.5: Türkiye'de Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Belirlenen Bölgesel Kalkınma Araçları 173
Tablo 3.6: 2012 Yılı Teşvik Sistemi'nde Altı Gruba Ayrılmış Düzey III Bölgeleri 175
Tablo 3.7: Altı Gruba Ayrılmış Düzey III Bölgeleri'nde Yapılan Yatırıma Katkı Oranı (%) 175
Tablo 3.8: Bölgesel Teşvik Uygulamalarında Vergi İndirimi 176
Tablo 3.9: Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği 176
Tablo 3.10: Faiz Desteği 177
Tablo 3.11: Bölgesel Teşvik Uygulaması 177
Tablo 3.12: Türkiye'de Kurulan Bölgesel Kalkınma Ajansları 181

Tablo 3.13: Bölgelere Göre Kişi Başına Gayri Safi Katma Değer (2008)..... 185
Tablo 3.14: Bölgelere Göre Enflasyon Göstergeleri (%)..... 187
Tablo 3.15: Bölgelere Göre Kişi Başına Toplam Elektrik Tüketimi (2009)..... 188
Tablo 3.16: Bölgelere Göre İşsizlik Oranı ve İşgücüne Katılma Oranı (2010) 189
Tablo 3.17: Bölgelere Göre Sektör Payları (%, 2006) 191
Tablo 3.18: Bölgelere Göre Dış Ticaret Göstergeleri (2009)..... 193
Tablo 3.19: Bölgelere Göre Yıllık Nüfus Artış Hızı (2009-2010)..... 195
Tablo 3.20: Bölgelere Göre Net Göç Hızı (2009-2010)..... 196
Tablo 3.21: Bölgelere Göre Yüz Bin Kişi Başına Hastane Yatak Sayısı (2007).... 198
Tablo 3.22: Bölgelere Göre Eğitim Sektörü Göstergeleri..... 199
Tablo 3.23: Doğu Anadolu Kalkınma Programı Bütçesi (Milyon Euro)..... 203
Tablo 3.24: TR82, TR83 ve TRA1 Düzey 2 Bölgeleri Bütçesi (Milyon Euro)..... 205
Tablo 3.25: TRA2, TR72, TR52 ve TRB1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı Bütçesi (Milyon Euro)..... 206
Tablo 3.26: TR90 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı Bütçesi (Milyon Euro) 207
Tablo 3.27: TR90 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı Çerçevesinde İllerin Proje Sayıları ve Hibe Miktarları..... 208
Tablo 3.28: GAP Bölgesel Kalkınma Programı Bütçesi (Milyon Euro)..... 211
Tablo 3.29: İnterreg III/A Yunanistan-Türkiye Sınır Ötesi İşbirliği Program Bütçesi (Euro) 212
Tablo 3.30: Türkiye-Bulgaristan Sınır Ötesi İşbirliği Programı Bütçesi (Euro)..... 212
Tablo 3.31: Ekonometrik Analizde Kullanılan Değişkenler ve Kaynakları 214
Tablo 3.32: Faktör Analizi için Ele Alınan Değişkenler..... 227
Tablo 3.33: KMO and Bartlett's Test Sonuçları 228
Tablo 3.34: Communalities Değerleri..... 229
Tablo 3.35: Toplam Açıklanan Varyans Değerleri..... 230
Tablo 3.36: Faktör Hesap Sonuçları..... 231
Tablo 3.37: İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (2012)..... 233
Tablo 3.38: Kuantil Değerleri 234
Tablo 3.39: t Testi Sonuçları..... 235

Tablo 3.40: 2003 ve 2012 Yılları Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Karşılaştırması..... 237
Tablo 3.41: Türkiye-Avrupa Birliği Mali İşbirliği Kapsamındaki Bölgesel Kalkınma Programları Çerçevesinde Desteklenen İllerin, 2003 ve 2012 Yılları Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Karşılaştırması..... 239

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 3.1: Özdeğer-Faktör Grafiği..... 230
Grafik 3.2: Boostrap ROC Analizi Sonuçları..... 234

KISALTMALAR LİSTESİ

AB:	Avrupa Birliği
ABDF:	Avrupa Birliği Dayanışma Fonu
ABİB:	Avrupa Bölgesel İşbirliği Birleşimi
ABKF:	Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu
AHİKA:	Ahiler Kalkınma Ajansı
AKKF:	Avrupa Kırsal Kalkınma Fonu
ANKARAKA:	Ankara Kalkınma Ajansı
ASF:	Avrupa Sosyal Fonu
ATGF:	Avrupa Tarımsal Garanti Fonu
ATYGF:	Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu
ATYGF-GB:	Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu-Garanti Bölümü
ATYGF-YB:	Avrupa Tarımsal Yönverme ve Garanti Fonu-Yönverme Bölümü
BEBKA:	Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı
BAKA:	Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı
BAKKA:	Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı
BKA:	Bölgesel Kalkınma Ajansı
BYKP	Beş Yıllık Kalkınma Planı
BYKP:	Beş Yıllık Kalkınma Planları
BYMA:	Balıkçılığa Yönverme Mali Aracı
CARDS:	Community Assistance for Reconstruction, Development and Stability in the Balkans
ÇKA:	Çukurova Kalkınma Ajansı
DAKA:	Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı
DAKP:	Doğu Anadolu Kalkınma Programı
DAP:	Doğu Anadolu Projesi
DİKA:	Dicle Kalkınma Ajansı

DOĞAKA:	Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı
DOKA:	Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı
DOKAP:	Doğu Karadeniz Bölgesi Bölgesel Gelişme Planı
DPT:	Devlet Planlama Teşkilatı
EUROSTAT:	AB İstatistik Bürosu
FA:	Faktör Analizi
FKA:	Fırat Kalkınma Ajansı
GAP-GİDEM:	Küçük ve Orta Ölçekli Girişimcileri Destekleme Projesi
GB:	Gümrük Birliği
GEKA:	Güney Ege Kalkınma Ajansı
GMKA:	Güney Marmara Kalkınma Ajansı
GSMH:	Gayi Safi Milli Hasıla
IPA:	Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı
ISPA:	Instrument for Structural Policies for Pre-Accession
İKA:	İpekyolu Kalkınma Ajansı
İSTKA:	İstanbul Kalkınma Ajansı
İTKİB:	İstanbul Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçı Birlikleri
İZKA:	İzmir Kalkınma Ajansı
JASPERS:	Joint Assistance in Supporting Projects in European Regions
JEREMIE:	Joint European Resources for Micro to Medium Enterprises
JESSICA:	Joint European Support for Sustainable Investment in City Areas
KARACADAĞ:	Karacadağ Kalkınma Ajansı
KDV:	Katma Değer Vergisi
KOBİ:	Küçük ve Orta Boy İşletmeler
KÖY:	Kalkınmada Öncelikli Yöreler
KMO:	Kaiser-Meyer-Olkin
KUDAKA:	Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı
KUZKA:	Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı
LAU:	Local Administrative Units

LEADER +:	Liaison Entre Actions de Développement de l'Economie Rurale
MARKA:	Doğu Marmara Kalkınma Ajansı
MEDA:	Avrupa-Akdeniz Ortaklığı
MEVKA:	Mevlana Kalkınma Ajansı
NUTS:	İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması
OHAL:	Acil destek ve Olağanüstü Hal İlleri
OKA:	Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı
OSB:	Organize Sanayi Bölgeleri
ORAN:	Orta Anadolu Kalkınma Ajansı
ÖUKP:	Ön Ulusal Kalkınma Planı
PHARE:	Doğu ve Orta Avrupa Ülkelerini Yeniden Yapılandırma Programı (Polonya-Macaristan Ekonomik Yapılanma Programı)
SAPARD:	Tarım ve Kırsal Kalkınma Özel Katılım Programı
SERKA:	Serhat Kalkınma Ajansı
TBA:	Temel Bileşenler Analizi
TEN-T:	Ulaştırma alanındaki Trans-Avrupa Ağları
TEN-E:	Enerji alanındaki Trans-Avrupa Ağları
TRAKYAKA:	Trakya Kalkınma Ajansı
UF:	Uyum Fonu
ZBK:	Zonguldak Bartın Karabük Projesi
ZEKA:	Zafer Kalkınma Ajansı

GİRİŞ

Kalkınma kavramı, ülkenin ekonomik, toplumsal ve siyasal yapılarının değişerek insan yaşamının maddi ve manevi alanda ilerlemesi ve giderek toplum refahının artması şeklinde ifade edilmektedir.

Bir ülke kendine özgü ekonomik yapısı, gelişme şartları olan bölgelerden meydana gelmektedir. Bölgelerarasında ekonomik, fiziki ve sosyal açılardan farklar bulunabilmektedir. Bu farkların giderilmesi, ülke ekonomisi açısından oldukça önemlidir.

İlk kez Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, bölgesel dengesizlik sorunun bilincine varılmıştır. Henüz bölgesel kalkınma kuramının temelleri dahi atılmadan, işsizlik ve tam istihdam sorunları ile karşılaşan gelişmiş batı ülkelerinde, dengesizliğin azaltılması için devlet müdahalesinin gereği üzerinde durulmuştur.

Bölgesel kalkınma kavramı ise, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra iktisat literatürüne girmiştir. Bölgesel kalkınma, katılımcılık ve sürdürülebilirliği temel ilke edinen ve insan kaynaklarının geliştirilmesi, ekonomik ve toplumsal potansiyellerin harekete geçirilmesi yoluyla bölge refahının yükseltilmesini amaçlayan çalışmalar bütünüdür.

Türkiye'de bölgesel politikalar ilk kez 1960'lı yıllarda gündeme gelmiştir. Ülkenin bölgesel politikası bölgesel farklılıkları azaltmak ve ulusal ekonomik kalkınmayı sağlamaktır. 1963 yılında başlayan planlı dönemde hazırlanan beş yıllık ulusal kalkınma planlarında yatırımların dağılımında bölgesel kalkınma esas alınacaktır ilkesi yer almıştır. AB'ye aday olan ve müzakere sürecine başlamış olan Türkiye, özellikle bölgesel farklılıkları azaltıcı çalışmalar yapmaktadır. 2001 yılından itibaren Türkiye kurumsal ve yasal bazı düzenlemeler ile AB'nin bölgesel politikalarına uyum sağlamaya çalışmaktadır.

Türkiye'de AB bölgesel politikasına uyum sürecinde ilk olarak, 2002 yılında kabul edilen yasayla üç düzey halinde NUTS bölgeleri tanımlanmıştır. 2004-2006 dönemini kapsayan ve mali yardımla desteklenecek öncelik alanlarını belirlemek üzere Ön Ulusal Kalkınma Planı (ÖUKP) 2003'de onaylanmıştır. Plan kapsamında, öncelikli "Düzey 2" bölgelerinde bölgesel kalkınma programları ile sınır ötesi işbirliği programları uygulanmaya başlanmıştır. Bu kapsamda Doğu Anadolu Kalkınma Programı; GAP Bölgesel Kalkınma Programı; T82: Çankırı, Kastamonu, Sinop, TR83: Amasya, Çorum, Samsun, Tokat, TRA1: Bayburt, Erzincan, Erzurum; TRA2: Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars, TR72: Kayseri, Sivas, Yozgat, TR52: Konya, Karaman, TRB1: Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli; TR 90: Gümüşhane, Ordu, Trabzon, Rize, Giresun, Artvin Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programları; Türkiye-Bulgaristan Sınır Ötesi İşbirliği Programı ve Yunanistan-Türkiye Sınır Ötesi İşbirliği Programı uygulamalarına başlanmıştır.

AB bölgesel kalkınma politikaları da, birlik bütçesine yapılan katkılardan bir bölümünün az gelişmiş bölgelere aktarılmasına dayanmaktadır. Bölgesel kalkınma politikaları ekonomik birliğin güçlendirilmesi, bölgelerarası dengeli bir kalkınmanın sağlanması yani daha az gözetilen geri kalmış bölgelerin kalkındırılmasını amaçlar.

AB'de bölgesel politikalar genişleme süreci ile önem kazanmaya başlamıştır. 1973 yılında gerçekleştirilen ilk genişlemeyle birlikte bölgesel farklılıkların artarak ortaya çıktığı gözlenmiştir. Avrupa Topluluğu'nun ilk yıllarda, bölgesel eşitsizik konusunda kullanabileceği araçlar sınırlıdır. Giderek bölgesel kalkınma için oluşturulan fonlar geliştirilmiş, bölgesel örgütler ve kurumlar kurulmuş, bölge sınırlarını yeniden belirlenmiş ve yasal, kurumsal düzenlemelere gidilmiştir. Bu kurumlardan biri de AB'nin bölgesel politika yönetiminden sorumlu olan Bölgesel Kalkınma Ajansları'dır.

Çalışmanın birinci bölümünde bölgesel kalkınma kavramı, politikaları ve teorileri incelenmektedir. Bu kapsamda öncelikle bölge kavramı ve çeşitleri, bölgesel

kalkınma politikalarının temel ilkeleri, amaçları ve araçları ele alınmış, daha sonra ise bölgesel kalkınma sürecini içsel, dışsal ve mekansal uyaran teoriler incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, AB bölgesel kalkınma sorunu, AB bölgesel kalkınma politikaları ve araçları, AB bölgesel kalkınma politikalarının uygulanmasında kalkınma ajanslarının rolü ve AB bölgesel kalkınma politika uygulama sonuçları incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, öncelikle Türkiye'de bölgesel kalkınma sorunu, Türkiye'de bölgesel kalkınma politikaları ve araçları, Türkiye'de bölgesel kalkınma politikalarının uygulanmasında kalkınma ajanslarının rolü, Türkiye-AB mali işbirliği kapsamındaki bölgesel kalkınma programları incelenmiş, daha sonra ise Türkiye'de 2012 yılı illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması, FA Yöntemi kullanılarak elde edilmiş, son olarak da Türkiye-AB Mali İşbirliği Kapsamındaki Bölgesel Kalkınma Programları çerçevesinde desteklenen illerin, sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması karşılaştırması yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÖLGE VE BÖLGESEL KALKINMA KAVRAMLARI, BÖLGESEL KALKINMA TEORİLERİ VE POLİTİKALARI

Çalışmanın bu bölümünde bölgesel kalkınma kavramı, politikaları ve teorileri incelenmektedir. Bu kapsamda öncelikle bölge kavramı ve çeşitleri, bölgesel kalkınma politikalarının temel ilkeleri, amaçları ve araçları ele alınmış, daha sonra ise bölgesel kalkınma sürecini içsel, dışsal ve mekansal uyaran teoriler incelenmiştir.

1.1. BÖLGE VE BÖLGESEL KALKINMA KAVRAMLARI

Dünyayı etkisi altına alarak şekillendirmeye devam eden küreselleşmenin ortaya koyduğu değişimler, ulusal devlet sınırlarını daha da genişletmiş, diğer yandan bölge kavramını ve bölgesel farklılıkları ortaya çıkarmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası hızlanan entegrasyon hareketleri bölgelerin konum ve rollerini ön plana çıkarmıştır[1]. Bu çerçevede bu bölümde öncelikle bölge kavramı ve bölgesel kalkınma ile ilgili kavramlara yer verilecektir.

1.1.1. Bölge Kavramı

Bölge sözcüğünün ifade ettiği mekan biriminin boyutu ve içeriği, sözcüğün kullanıldığı bağlama göre değişebilmektedir. Bazen bir mahalleye, bir kente, bir ile, birkaç ilden oluşan yörelere, birkaç ülkenin oluşturduğu kara parçalarına ve hatta kıtalara bile bölge adı verilebilmektedir[2].

---

[1]Alicja Szajnowska Wysocka, "Theories of Regional and Local Development", **Bulletin Of Geography Socio–Economic Seriıes,** No: 12/2009, 2009, p.75.

[2]M.Bülent Üncü, Özen Abanoz v.d., **Bütünleşik Kentsel Gelişme Stratejisi Dökümanı Araştırma Raporu (KENTGES)**, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Teknik Araştırma ve Uygulama Genel Müdürlüğü Yayını, Ocak, 2008, s.3.

Bölge kelimesinin Etimolojik kökü Latince regio: çevre-alan anlamına gelmektedir. Bölge çok boyutlu, çok anlamlı ve sınırları oldukça güç çizilebilen bir kavramdır. Bu nedenle kullanılan coğrafik, kültürel, etnik kentsel ve yönetsel ölçütler, farklı bölge tanımlamalarının yapılmasını zorunlu kılmaktadır[3].

Bölge kavramı, bazen bir mahalleyi temsil edebildiği gibi, bazen bir kent, birkaç ilden oluşan yöre, birkaç ülkenin oluşturduğu kara parçası veya kıtayı temsil edebilir. Ancak bölge, genellikle kentten daha geniş, bir ülkenin tümünden daha küçük mekan parçasını ifade etmek için kullanılır. Bölgeler, sektörler arası teknik alan analizine, mekan boyutunun dahil edilmesiyle sağlanan ekonomik alan analizine yönelik planlama açısından ise[4];

- Ekonomik yapılarına göre homojen bölge, polarize (fonksiyonel/kutuplaşmış) bölge ve plan bölge,
- Gelişmişlik düzeyine göre, gelişmiş bölge, az gelişmiş bölge, duraklamış bölge, gerilemekte olan bölge, sorunlu endüstriyel bölge, acil müdahale gerektiren bölge, risk bölgesi, hassas bölge, özel statülü bölge biçiminde sınıflandırılmaktadır.

Diğer bir sınıflamaya göre ise bölge[5];

- Fiziksel özellikler: Orman, örtüsü, maden kaynakları, iklim gibi faktörler,
- İnsan özellikleri: İnsan özelliklerinin temelinde tanımlanmış tarihsel bölgeler, turizm bölgeleri, dini bölgeler vb.,
- Fonksiyonel özellikleri: Kentsel desenler, ticaret akışı, gazete tirajları, televizyon ve radyo yayınları vs. gibi ayırıcı özelliklerle birbirinden farklılaşmaktadır.

[3]Mustafa Ildırar, **Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri**, Nobel Yayın, Ankara, 2004, s.8.
[4]Mine Nur Bozdoğan, **Bölgesel Kalkınmanın Sağlanmasına Yönelik Vergi Özendirme Önlemlerinin Türkiye Açısından İncelenmesi ve Etkinliğinin Analizi**, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Ankara, 2008, s.6,7.
[5]INDIAHOLIC, "What is a region? Why study regional economics?", (Çevrimiçi) http:// indiaholic .blogspot.com/2010/03/what-is-region-why-study-regional.html, 03.02.2012.

Bir bölge, bir ya da daha fazla sayıda özellikle tanımlanabileceği gibi, belirli bir alanda yaşayan insanların tümüne yönelik kavramlarla da belirlenebilir. Sosyal bilimlerde bu amaçla en çok konu edinilen özellikler etnik, kültürel ya da dilsel özellikler, iklim ya da topografya, sinai ya da kentsel gelişme, yönetsel birimler, ekonomik uzmanlaşma, uluslararası politik ilişkilerdir[6].

Planlama ve alt bölge planlamasına ilişkin belirtilen sınıflandırma dışında, jeolojik, ekolojik, beşeri, ekonomik, kültürel, arkeolojik kriterler dikkate alındığında bölgeler, aşağıda belirtilen kategoriler altında incelenmektedir[7];

- Coğrafi bölgeler,
- Havza bölgeler,
- İklim bölgeleri,
- Siyasi bölgeler,
- Kültür bölgeleri,
- Seçim bölgeleri,
- Tarım bölgeleri,
- Sanayi bölgeleri,
- Yiyecek-içecek bölgeleridir. Dolayısıyla bölge tanımlamaları ve sınırları, esas alınan kritere göre belirlenmektedir. Doğal ve beşeri olayların değişimine bağlı olarak süreç içinde değişiklik göstermektedir.

Bölgenin başlıca özellikleri, bir coğrafi alanı kapsaması, benzer ekonomik ve sosyal yapıya sahip olması, ortak tarihi geçmiş çerçevesinde ortak etnik, kültürel ve dini özelliklere sahip, aynı dili konuşan halklardan oluşmasıdır[8]. Coğrafi anlamda

[6]Mehmet Özel, "Avrupa Birliği'nde Bölge, Bölgeselleşme, Bölge Yönetimleri Kavramları Üzerine", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 58-1, s.98-99.
[7]Bozdoğan, **a.g.e**. s.7.
[8]Mürteza Hasanoğlu, Ziya Aliyev, "Avrupa Birliği İle Bütünleşme Sürecinde Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajansları", **Sayıştay Dergisi**, Sayı: 60, s.82.

bölge kavramı toprak, mineral ve madenler gibi çoğu yenilenemez olan doğal kaynakların konumunu göstermektedir[9].

Bölge kavramına, küreselleşmenin meydana getirdiği değişim süreci ile, yeni anlamlar yüklenmiştir. Geleneksel anlayışa göre bölge, yan yana gelmiş yerel birimlerin mekansal bütünlüğü ile ortaya çıkan, ulus devlet dışına kapalı, ulus devletin denetiminde sınırları çizilmiş birimi ifade eder. Küresel anlayışta ise bölge, ilişki ağıyla belirlenen, mekansal süreklilik koşulu olmayan yerellerin oluşturduğu, uluslararası ilişkilere doğrudan açılan ve sınırları değişken bir birimdir[10].

Bölge ile ilgili bölgecilik kavramı ise; ortak etnik, kültürel ve tarihsel özelliklere sahip bir bölge ve bu bölgede yaşayan nüfusun, merkezi yönetimin egemenliğine karşı bağımsızlık çabalarını ifade etmektedir. Bölgeselcilik, siyasal bir hareket olarak değerlendirilmektedir. Diğer yandan bölgeselleştirme ise, bölgecilikten farklı olarak yönetimsel bir anlam taşımaktadır. Merkezi yönetimler karşısında bölgesel ve yerel birimlerin yönetimsel açıdan güçlendirilmesini, yani adem-i merkezileştirmeyi ifade etmektedir[11].

Bölge kavramı, tarihçilerin ve coğrafyacıların uzun zamandır ilgisini çekmiştir. Ancak bu kavram kitle üretiminden sonra ekonomik ve sosyal hayatının temelini oluşturmuştur[12].

Yine bölge kavramına, siyasal anlamlar da yüklenmiştir. Buna verilebilecek en güzel örneklerden biri, bölge kavramının Fransa'daki algılanışıdır. Fransız

[9]Abdul Aziz, Sudhir Krishna, **Regional Development: Problems and Policy Measures**, Concept Publishing Company, New Delhi, 1996, p.25.
[10]Bozdoğan, **a.g.e**. s.7,8.
[11]Ildırar, **a.g.e.** s.9-10.
[12]John Bachtler, "Place-Based Policy and Regional Development in Europe", **University of Strathclyde**, Horizons:10(44), 2010, UK, p.2.

Devrimi sırasında bölgecilik merkeziyetçiliğin karşısında ve sağ düşünsel içeriğe sahip bir kavram iken, 1960'larda sol düşünce içerisinde değerlendirilmiştir[13].

Bölgeler rekabetçi küreselleşen ekonomileri etkileyecek kadar büyük bir alan, bölgesel topluluk üyeleri üzerinde ise yeterli bir güven ilişkisi yaratamayacak kadar küçük bir alanı tanımlamaktadır. Bu anlamda kalkınma stratejilerinin ve süreçlerinin geliştirilmesi sürecinde bölgeler her geçen gün daha önemli bir öğe olarak görülmektedirler[14].

Bölgecilik diğer yandan, küreselleşmenin getirdiği bütünleştirici ve eşitleyici sürece karşı bir olgu olarak, ortak tarihsel ve etnik özelliklere sahip bölgelerde yasayan insanların devlete karşı bağımsızlık hareketlerini çağrıştıran bir kavram olarak da açıklanmaktadır[15].

1.1.1.1. Bölge Çeşitleri

Ekonomik kalkınmada mekan boyutu olan bölgeler ekonomik analize konu edilirken, ikili bir sınıflandırmaya tabi olmaktadırlar.

1.1.1.1.1. Ekonomik Yapı Açısından Bölge Çeşitleri

Ekonomik yapı özelliklerine göre bölgeler üç başlık altında toplanmaktadır.

---

[13]Sonay Bayramoğlu, "Türkiye'de Bölgesel Politikaların Gelişimi", **Bölge Kalkınma Ajansları Nedir? Ne Değildir?** Pargraf Yayınevi, Ankara, 2005, s.37.
[14]Robyn Eversole, John Martin, **Participation And Governance in Regional Development: Global Trends in an Australian Context**, Ashgate Publishing, Ltd., USA, 2005, p.3.
[15]Erdal Arslan, "Kalkınma Ajansları ve Kalkınma Ajanslarının Türkiye Ekonomisine Beklenen Katkıları", **Kamu-İş**; C:11, S:3/2010, 2010, s.89.

1.1.1.1.1.1. Homojen Bölge

Homojen (türdeş) bölge, nitelikleri birbirine mümkün olduğunca yakın olan birimlerden meydana gelen devamlı bir mekandır. Türdeş olması gereken bu nitelikler, ekonomik faaliyetin biçimi, gelir düzeyi, coğrafi konum, üretilen mal ve hizmetlerin cinsi, nüfusun sosyal ve ekonomik özellikleridir[16].

Homojen bölge ekonomik, sosyal, coğrafi, siyasi ve bunların kombinasyonu şeklinde tektip karakteristik özellikler gösterebilir. Bir ülke bölgelerini, bölgelerdeki farlılıkları minimize edecek homojen bölgelere ayırabilmektedir[17].

Homojen bir bölgenin sınırları belirlenirken, aynı özellikler gösteren bitişik durumdaki alanlar gruplaştırılmaktadır. Homojen bölge ayrımı, bölgelerarasındaki sosyo-ekonomik gelişmişlik farkının boyutlarının ne olduğunu açıklamaktadır. Homojen bölge, özel planlama, idare ve çeşitli analiz amaçları ile tek ya da birden fazla ölçüye göre saptanabilir[18].

Homojen bölgeleri sınırlamak için uygulanan en önemli ölçüler endüstrileşme derecesi, okur yazar oranı ve birey başına düşen ulusal gelirdir.[19].

1.1.1.1.1.2. Polarize Bölge

Polarize bölge belirli odak noktaları olan ve belirli konularda diğer bölgelere hakim olan bölge türüdür. Polarize bölgeler fonksiyonel bölgelerin özel bir şeklidir[20]

---

[16]Davis H. Craig, **Regional Economic Impact Analysis and Project Evaluation**, UBC Press, Canada, 2001, p.3.
[17]William A. Schaffer, "Regional Impact Models", (Çevrimiçi) http://www.rri.wvu.edu/WebBook/Schaffer/Chapters%201&2%20S10%20for%20WVa.pdf, 2010, p.7, (19.03.2012).
[18]Sibel Ecemiş Kılıç, Mustafa Mutluer, "Coğrafyada ve Bölge Planlamada Bölge Kavramının Karşılaştırmalı Olarak İrdelenmesi", **Ege Coğrafya Dergisi**, 13 (2004), İzmir, s.22-23.
[19]Alaattin Kızıltan, "Bölgesel Dengesizlikleri Gidermede Plan ve Projeler", **Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi,** C:10, Sayı:3-4, 1994, s.133.

Bölgesel gelişme politikaları uygulanırken, bir bölgenin diğer bölgelerle ilişkilerinin yoğunluğunun da dikkate alınması gerekmektedir. Ekonomik gelişmenin çok yönlü ve çeşitli nedenlerle bazı bölgelerde yoğunlaşması, bu bölgeleri cazibe merkezi haline getirmektedir. Böylelikle polarize (kutuplaşmış) bölge, bir merkez ile onu çevreleyen hinterlandından meydana gelmektedir. Bir ülkede küçük yerleşim merkezleri (köy ve kasaba) kendilerinden daha büyük yerleşim merkezlerinin (kent) etkisi altındadır. Bir yerleşim merkezi, kendinden daha küçük yerleşim merkezini etki alanına alıyorsa, bu merkez cazibe merkezi haline gelmiştir[21].

Kutuplaşmış bölgenin öğeleri arasında işlevsel ilişkiler bulunmaktadır. Bölge, büyük kent (metropol), orta büyüklükte kent, kasaba ve köy gibi bir yerleşim kademeleşmesine sahiptir. Cazibe merkezi konumundaki bölge merkezinden en alt birime kadar bir hiyerarşik yapı söz konusudur. Homojen bölgelerin aksine polarize bölgeler dinamik bir süreç içinde gerçekleşmektedir[22].

Bir polarize bölgenin merkezi ile bölge içinde seçilecek herhangi bir nokta arasındaki ekonomik faaliyetin yoğunluk derecesi, bu merkez ile bölge dışındaki diğer bir nokta arasındaki ekonomik faaliyet derecesinden daima yüksektir. Bir polarize bölgenin çeşitli kesimleri arasında güçlü bir ekonomik iç bağıntı vardır. Bu durum ise polarize bölgeyi diğer bölgelere göre bağımsız kılar[23].

Ayrıca polarize bölge ayırımı homojen bölge gibi bir ya da birden fazla karakteristik özelliğin betimine değil, çeşitli birimler arasındaki ilişkilere dayanmaktadır[24].

---

[20]Edgar Hoover, Frank Giarratani, **An Introduction to Regional Economics**, Alfred A. Knopf, Newyork, 1984, pp.245-246.
[21]Charles Gorb, **Regions In Question, Space, Development Theory and Regional Policy**, Methuen and Co. Ltd., New York, 1984, pp.92-93.
[22]Dinler, **Bölgesel İktisat**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2008, s.79-80.
[23]İzmir Ticaret Odası, **Polarize Bölge Seçimi ve Aranan Şartlar**, Ekim, İzmir, 1966, s.8.
[24]Kılıç ve Mutluer, **a.g.e.** s.23

1.1.1.1.1.3. Plan Bölge

Plan bölge (planlama amaçlı bölge), bölgesel planlamayı uygulamakta görevli yönetimin yetki alanı içinde kalan bölgedir. Bu bölgeler kentten daha geniş, ülkeden daha küçük, yönetsel sınırları ulusal yönetsel birim sınırlarıyla çakışan, ama etkileşim açısından o sınırları aşabilen, yerinden yönetilen, demokratik-katılımcı bir yönetime ve bütçeye sahip bir planlama ve yönetim birimidir[25].

Bu bölgeler daha çok ekonomik kalkınma planlarının uygulanmasını kolaylaştırmak ve bunlarla ilgili ekonomik kararlar arasında uyum sağlamak amacıyla tanımlanmışlardır. Bu bölgenin sınırları doğal etkenler tarafından belirlenebileceği gibi, yerel ve merkezi yönetim tarafından da belirlenebilir. Homojen ve kutuplaşmış bölge çalışmaları, bölge planlama çalışmalarına yol gösterici niteliktedir. Homojen ve kutuplaşmış bölgelerde ekonomik yapı, ekonomik faaliyetin şekli, nüfusun sosyal ve ekonomik nitelikleri ve bölge ile çevre arasındaki ekonomik faaliyetin yoğunluğu esas alınarak bir sınırlama yapılmaktadır. Plan bölge ise, kalkınma planlarının hazırlanmasına yardımcı olmak, uygulamasını kolaylaştırmak ve bölgenin ulusal kalkınmaya katılmasını sağlamak amacıyla saptanan bölgedir[26].

Plan bölgelerinin sınırları coğrafik, sosyal ya da siyasal öğelere göre belirlenebilir[27].

---

[25]Ali Yılmaz Gündüz, **Bölgesel Kalkınma Politikası,** Ekin Kitabevi, Ankara, 2006, s.7 ve Ildırar, **a.g.e.** s.11.
[26]Ruşen Keleş, **Kentleşme Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s.342.
[27]Kılıç ve Mutluer, **a.g.e.** s.23.

1.1.1.1.2. Ekonomik Gelişme Düzeyine Göre Bölge Çeşitleri

Bölgeler üzerine bilimsel çalışmalar geliştikçe, bölgesel ekonomi kavramı coğrafya, şehir planlama, siyaset bilimi ve sosyoloji alanında da geniş bir akademik disiplin olarak gelişmiş ve literatürde yerini almıştır[28].

Ülkeler kendi içlerinde gelişmiş bölge, az gelişmiş bölge, gelişme halindeki az gelişmiş bölge ve potansiyel bakımından az gelişmiş bölge şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutulurlar.

Ekonomik gelişme düzeyine göre bölge değerlendirilmesinde, dinamik bir yaklaşım söz konusudur. Çünkü bölgeler belirli bir gelişme süreci içinde ele alınmaktadır. Bu değerlendirmeye göre bölgeler, gelişmişlik düzeylerine göre dört farklı ayrıma tabi tutulurlar[29].

1.1.1.1.2.1. Gelişmiş Bölge

Bölgelerin rekabet edebilirliği işsizlik düzeyi, nüfus, gayri safi yurtiçi hasıla gibi makro ekonomik değişkenler ile, işgücünün temel ve sosyal altyapısı, potansiyeli ve kalitesi, teknoloji, finansal ve fiziksel kaynaklar gibi faktörlerce de değerlendirilir[30]

Gelişmiş bölge, gelir seviyesi ve gelir artış hızı itibariyle ülke ortalamasının üstünde, diğer bölgelere göre rekabet edebilirliği yüksek olan bölgelerdir. Diğer yandan sosyal ve kültürel göstergelere göre de bölge, gelişmiş bir özellik

[28]Schaffer, **a.g.e.** p.5.
[29]Ayşe Kaya, **Türkiye'de Bölgesel Net Mali Yansıma**, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın NO: 2009-395, Ankara, 2009, s.6.
[30]Akvile Kilijoniene, Zaneta Simanaviciene, Arturas Simanavicius, **The Evaluation of Social and Economic Development of the Region**, Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics, 2010, 21(1) p.70.

taşımaktadır. Bu bölgelerde eğitim, sağlık, yol, su ve elektrik gibi sosyal altyapı yatırımları da oldukça fazladır[31].

Yol, su, elektrik gibi alt yapı yatırımları ihtiyaçları karşılayacak düzeydedir. Kişi başına düşen doktor ve yatak sayısı, sinema ve tiyatro gibi kültürel faaliyetlerin miktarı fazladır. Sosyal ve kültürel düzeylerinin yüksekliği dolayısıyla doğum oranları yüksek değildir. Gelişmiş bölgelerin özellikleri aşağıda belirtildiği gibidir[32];

- Üretim faktörlerinin verimliliği yüksektir,
- Faktör dağılımında aşırı dengesizlik yoktur veya azdır,
- Altyapı yatırımları yeterlidir,
- Doğal çevre gelişmeye elverişlidir,
- Bölgede gelir dağılımı düzenlidir ve dışardan göç almaktadır,

1.1.1.1.2.2. Az Gelişmiş Bölge

Az gelişmiş bölge (geri kalmış bölge), gelişme potansiyelini kaybetmiş, gelişme avantajları olmayan, gelir seviyesi ve gelir artış hızı düşük olan bölgelerdir. Yine az gelişmiş bölge sosyal ve ekonomik dengesizliklerin bulunduğu bir bölgedir. Türkiye'nin doğu ve güneydoğusu bu bölgelere örnek olarak verilebilir[33].

Az gelişmiş bölgelerde istihdam olanakları kısıtlıdır ve işsizlik söz konusudur. Ücretlerin ve dolayısıyla satın alma gücünün düşüklüğü de bu bölgelerde sosyal hizmetlerin gelişmemesine neden olmakatdır. Bu bölgelerde sağlık hizmetleri ve eğitim hizmetleri yeterince gelişememiştir. Az gelişmiş bölgelerde tarım faaliyetleri, hakim iktisadi faaliyettir. Doğum oranı dolayısıyla nüfus artış hızı genellikle ülke nüfus artış hızından yüksektir. Emeğin istihdam olanakları sınırlıdır.

[31]Mustafa E. Erkal, **Bölge Açısından Az Gelişmişlik 101 Soru-101 Cevap**, Der Yayınları 68, İstanbul, 1990, s.21.
[32]Kaya, **a.g.e.** s.6-7.
[33]Erkal, **a.g.e.** s.21.

Sabit sosyal altyapı yatırımları da yetersizdir. Üretken yatırımlar bölgeye çekilememekte, tasarruflar gelir düzeyine bağlı olarak düşmektedir[34].

1.1.1.1.2.3. Gelişme Halindeki Az Gelişmiş Bölge

Gelir seviyesi itibariyle ülke ortalamasının altında olmakla beraber, gelişme hızı ülke ortalamasının üstünde olan bölgeler, gelişme halinde az gelişmiş bölgeler (potansiyel gelişme bölgesi) olarak adlandırılmaktadır[35].

Bu tür bölgelerin gelişme potansiyeli vardır. Ancak bu potansiyel uzun süre harekete geçirilemediği, kaynaklar yeterince değerlendirilemediği, bölgeye özel veya kamu yatırımları çekilemediği, mevcut işgücü kaynaklarından faydalanılamadığı için, bölge az gelişmiş niteliğini arz etmektedir[36].

1.1.1.1.2.4. Potansiyel Bakımından Az Gelişmiş Bölge

Potansiyel bakımından az gelişmiş bölge, gelişme potansiyelini kaybetmiş bölge olarak tanımlanabilir. Bu bölgelerin kişi başına düşen ortalama gelir seviyeleri belirli dönemde ülke ortalamasının üstünde olmakla birlikte, gelişme hızı ülke ortalamasının altındadır. Bu bölgeler, gelişme potansiyelini kaybettikleri için az gelişmiş bölge haline gelmektedirler[37].

1.1.2. Kalkınma Kavramı

Kalkınma kavramı, ülkenin ekonomik, toplumsal ve siyasal yapılarının değişerek insan yaşamının maddi ve manevi alanda ilerlemesi ve giderek toplum refahının artması şeklinde ifade edilmektedir. Kalkınma, yalnızca genel sayılarla

[34]Kaya, **a.g.e.** s.7.
[35]Gündüz, **a.g.e.** s.12.
[36]Kaya, **a.g.e.** s.9.
[37]Erkal, **a.g.e.** s.22.

belirlenen ekonomik büyümeyi içermemekte, yapısal ve sosyal değişimleri de kapsamaktadır[38].

Bölgesel kalkınma ülke sınırlarının da öteside, 1960-1970'lerden sonra dünyada önemli bir etkinlik haline gelmiştir. Ekonomik sistemdeki küreselleşme ekonomiyi bilgi yoğun ve daha rekabetçi bir forma sokarken, belirli sosyal gruplar ve bölgeler için kalkınma umutları artmıştır. Yerel ve bölgesel kalkınma, önemli ölçüde ekonomik faaliyetlerin ilgi odağı haline gelerek yeniden şekillenmiştir[39]

Kalkınma kavramı, büyüme ve kalkınma kavramları arasındaki farklılıklar ortaya konularak da açıklanmaktadır. Genel olarak ekonomik büyüme, daha fazla ürün anlamına gelirken, ekonomik kalkınma daha fazla ürün, üretim ve dağıtım kanalları da dahil ürün çeşitliliğini içermektedir. Büyüme; yatırım, çıktı, tüketim ve gelir cinsinden ekonominin ölçeğindeki kantitatif değişimi ifade etmektedir. Kalkınma ise; kurumlarda, davranışlarda teknolojiyi ve yeniliği de içeren ekonominin yapısındaki kalitatif değişimi ifade etmektedir. Kalkınma büyümeden farklı olarak aşağıdaki unsurları içermektedir[40];

- Kendi kendini besleyen (sürdürülebilir) büyüme,
- Üretim ve tüketim kalıplarında yapısal değişim,
- Teknolojik gelişme,
- Sosyal, politik ve kurumsal modernizasyon,
- Beşeri koşullarda gelişmedir.

Yerel kalkınma il, ilçe, kasaba, köy gibi yerleşim yerlerindeki mikro ölçekli gelişmeleri, bölgesel kalkınma ise belli bir bölgede yer alan iller ile bunlara bağlı

[38]Ahmet Tekin, "Küreselleşen Dünyada Bölgesel Kalkınma Dinamikleri, Kamu Politikaları ve Bölgesel Kalkınma Ajansları", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:29, Nisan: 2011, s.38.
[39]Andy Pike, Andres Rodriguez Pose v.d., **Local And Regional Development**, Taylor and Francis, Newyork, 2006, p.3.
[40]Ildırar, **a.g.e.** s.6.

yerleşim yerlerinde yapılan planlamalar sonucu mikro ve makro ölçekli gelişmeleri kapsamaktadır[41].

1.1.3. Bölgesel Kalkınma Kavramı

Bir ülke kendine has ekonomik yapısı, gelişme şartları olan bölgelerden meydana gelmektedir. Bölgelerarasında ekonomik, fiziki ve sosyal açılardan büyük farklar bulunmaktadır. Bu farkların giderilmesi, ülke ekonomisi açısından oldukça önemlidir. Bölgesel kalkınmanın ülke ekonomisine sağladığı faydalar aşağıda belirtildiği gibidir[42];

- Ülkenin çeşitli bölgelerinde bulunan kaynakların iktisadi faaliyet içerisinde değerlendirilerek yüksek kalkınma hızının gerçekleştirilmesi,
- Ülkede nüfus-kaynak dengesinin kurulması,
- İktisadi mekanın ve şehirleşme olayının, iktisadi gelişmeye elverişli biçimde düzenlenmesi ve
- Bölgelerarası refah seviyesi farklılıklarının giderilmesidir.

Bölgesel kalkınmadan beklenen, üretim ve hizmet yatırımlarını ve dağılımlarını en iyi şekilde yansıtabilen bir yerleşme sisteminin kurulmasıdır. Sanayileşmiş bölgeler girişimciler için çeşitli avantajlar sağlamaktadır. Bu nedenle yatırımlar da bu bölgelerde yoğunlaşmaktadır. Diğer yandan bölgesel kalkınmada rol oynayan coğrafi durum, altyapı hizmetleri, çevrenin destek gücü, sermaye birikimi, teşebbüs kabiliyeti, talep yapısı ve seviyesi ile teşvik tedbirleri gibi faktörler de bölgesel kalkınmayı etkileyebilmektedir. Kalkınmanın derecesini ölçen göstergeler aşağıda belirtildiği gibidir[43];

- Gelir düzeyi,
- Sanayileşme derecesi,

[41]Mercan Efe, Birol Akgül, **Türkiye'de Bölgelemenin Temel Veri Alanları ve Bölgesel Kalkınma Model Çalışmaları**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2011, s.255.
[42]Tekin, **a.g.e.** s.38.
[43]**A.e.** s.38-39.

- Kişi başına tarım ve ormancılıkta çalışanların toplam nüfusa oranı,
- Yerel idarelerin (belediyelerin) mali durumu,
- Nüfusun yoğunluğu,
- Elektrik şebekesinin düzeyi,
- Trafik yoğunluğu,
- Kişi başına doğum oranının toplam bölge nüfusuna oranı,
- Kişi başına ortaöğretimin, aynı yaş gruplarına oranı,
- Kişi başına hizmet endüstrisinde çalışanların toplam ekonomik olarak aktif nüfusa oranı,
- Kişi başına kaçak kentleşme yerleşim alanlarında (gecekondu) yaşayanların, toplam nüfusa oranı,
- Kişi başına su kanallarıyla donatılan ikametgahların toplam ikametgahlara oranı,
- Karayolu yoğunluğu,
- Ekilebilir çiftlik alanlarının aritmetik ortalaması,
- Göç dengesi,
- Kişi başına kamu kütüphanelerinden ödünç alma oranı ve
- Bebek ve çocuk ölüm oranı.

İlk kez Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, bölgesel dengesizlik sorunun bilincine varılmıştır. Henüz bölgesel kalkınma kuramının temelleri dahi atılmadan, işsizlik ve tam istihdam sorunları ile karşılaşan gelişmiş batı ülkelerinde, dengesizliğin azaltılması için devlet müdahalesinin gereği üzerinde durulmuştur. Bölgesel kalkınma kavramı ise, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra iktisat literatürüne girmiştir. Bölgesel kalkınma, ülke bütününde yer alan bölgelerin, çevre bölgeler ve dünya ile karşılıklı etkileşimi ile oluşan bölge vizyonunu dikkate alan, katılımcılık ve sürdürülebilirliği temel ilke edinen ve insan kaynaklarının geliştirilmesi, ekonomik

ve toplumsal potansiyellerin harekete geçirilmesi yoluyla bölge refahının yükseltilmesini amaçlayan çalışmalar bütünüdür[44].

Hızlı teknolojik değişim, sermaye hareketliliğinin hızlanması ve bölgelerarası rekabet olgusunun ortaya çıkması, bölgesel kalkınma kavramını 2000'li yılların odak noktası haline getirmiş ve bu rekabette başarı şansını artırmanın bölgesel müdahale ile mümkün olacağı kanısına ulaşılmıştır[45].

Kalkınma ekonomisinin en önemli kavramlarından biri olan göreli üstünlük, yerini sürdürülebilir rekabet gücüne bırakmıştır. Kalkınmanın süreklilik kazanmasında temel etken, yaratıcı gücün varlığı ve yeniliklerin sağladığı avantajlardır. Yeniliklerin sağladığı göreli üstünlüklere ulaşmak için fiziksel yatırımlardan çok, Araştırma-Geliştime (AR-GE) yatırımlarına ağırlık vermek gerekmektedir[46].

Ayrıca sürdürülebilir kalkınmanın devamlılığını sağlayacak yenilik ve ekolojik modernizasyon gibi unsurlar, başarılı bir şekilde uygulanacak bölgesel politikaları gerekli kılmaktadır[47].

1.2. BÖLGESEL KALKINMA TEORİLERİ

Klasik iktisatçılar ulusal kaynakların oluşturulması, dağıtımı ve kullanımı ile ilgilenirlerken, Neoklasik iktisatçılar daha çok kaynak tahsisi sorunu üzerinde

[44]Ildırar, **a.g.e.** s.15-16.
[45]Coe Neil, M. Hess vd., "Globalizing Regional Development: A Global Production Networks Perspective", **Royal Geographical Society**, 2004, p.468.
[46]Ayda Eraydın, "Bölgesel Kalkınma Kavram, Kuram ve Politikalarında Yaşanan Değişimler" **Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu,** Cilt I, Mart, 2004, s.128.
[47]David Gibbs, "Ecological Modernisation, Regional Economic Development and Regional Development Agencies" **Geoforum,** 31, 2000, p.15.

durmuşlardır. Bu çerçevede Neoklasik iktisat, bölgesel dengesizliklerin analiz edilmesi ve bölgesel kalkınma politikalarının ortaya konulmasında öncü olmuştur[48].

Bölgesel ekonomik büyümenin ilk teorileri, uluslararası ticaret ve ulusal ekonomik büyüme üzerinde durmuştur. Bununla birlikte Neoklasik teoriler zamanla, bölgelerarasında işgücü ve diğer faktörlerin fiyat farklarının azalacağı ve yakınsamanın gerçekleşeceği yönünde tahminlerde bulunmuşlardır. Uluslararası yakınsama eğilimi ışığında, sanayileşmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasında kişi başına düşen milli gelirin zaman içinde eşitleneceği beklentisi, önemli bir tartışma yaratmıştır[49].

Neoklasik büyüme modellerinde, bölgelerarasındaki yakınlaşma sermaye birikimi yoluyla gerçekleşir. Ulus devletlerden daha uzakta olan bölgeler, kısa vadede daha hızlı büyümektedir. Ancak uzun vadede sermaye getirisinin düşük olması, düşük teknolojik ilerleme ve dışsallıkların eksikliğine bağlı olarak bu büyüme hızı yavaşlamaktadır. Neoklasik büyüme modelleri bu nedenle, devletin başlangıçtaki koşulların farklılıklarını kontrol altında tutması halinde, bölgelerarasında kişi başına düşen milli gelirin yakınsanmasının mükün kılınabileceğini tahmin etmektedir[50].

Bölgesel kalkınma ve bölgesel büyüme kavramları birbiriyle ilişkili olup, farklı anlamlar içerir. Kalkınma, bölgesel veya ulusal bir ekonomideki üretim faaliyetleri, katma değer (işgücü ve sermaye), kurumlar, hanehalkları ve bunların yaşam kalitesi gibi unsurların toplam kapasitelerindeki iyileşmedir. İktisadi büyüme ise söz konusu unsurlarla ilişkili olarak bir sonucu ifade eder. İktisadi büyüme ulusal veya bölgesel ekonominin yapısal özellikleri hakkında sınırlı bilgi veren istatistiki bir

[48]Bernhard Felderer, Stefan Homburg, **Macroeconomics and New Macroeconomics**, Springer-Verlag, Heidelberg, 1987, pp.14-15.
[49]C. J. Dawkins, "Regional Development Theory: Conceptual Foundations", **Classic Works and Recent Developments Journal of Planning Literature**, 18 (2), Sage Publications, 2003, p.135.
[50]Peter Nijkamp, Maria Abreu, "Regional Development Theory", 2006, (Çevrimiçi) ftp://zappa.ubvu.vu.nl/200900 29.pdf, pp.6-7, (19.03.2012).

gösterge, niceliksel bir artış iken, kalkınma niteliksel bir değişmeyi ifade eder[51]. Kalkınma sadece azgelişmiş ekonomilerle ilgili bir kavram olup, büyüme süreci hem gelişmiş hem de azgelişmiş ekonomilerle ilgilidir[52].

Bölgesel kalkınma planlamasında mal ve hizmet akımları, insan akımları ve finansal akımlar olmak üzere üç temel akımın gözetilmesi, önem arz etmektedir. Bu üç temel akıma ilişkin bölgesel iktisadi büyümeyi sürdürülebilir kılan dinamikler ise yatırımlar ile fiziksel sabit sermaye stoğundaki ve üretim kapasitesindeki artış, dış ticaret yoluyla yeni teknolojilerin bölgeye getirilerek know-how transferi ve ihracat gelirleri, insan kaynakları, işgücü akımları ve niteliği ile uzun dönemli borçlanmayı mümkün kılabilen finansal kapasite olarak sıralanabilir. Bölgelerarasındaki sosyo-ekonomik dengesizliği ortaya çıkaran faktörlerden en önemlisi, doğal faktörlerdir. Bir ülkenin bölgeleri arasında iklimi, ulaşım kolaylıkları, yükseltisi, bitki örtüsü gibi nedenlerden dolayı sosyo-ekonomik farklılıklar olabilmektedir. Bölgelerin gelişmişlik düzeylerinin farklılığı tüketici tercihlerinin farklılığından ve bir makroekonomi birimi olarak hanehalklarının ülkenin tüm bölgelerinde farklı sayıda, işgücü olarak farklı kalite ve verimlilik seviyelerinde, farklı gelir düzeyinde, tüketici olarak farklı tercihlere sahip olmalarından, girişimci olarak bölgenin koşullarına uygun olarak farklı sektörlerde iş yaratmalarından ve faaliyet göstermelerinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenlerle bir ülkedeki tüm bölgeler farklı düzeyde gelir, istihdam oranı, verimlilik, karşılaştırılmalı üstünlükler ve kalkınma seviyelerine sahiptir. Bölgesel gelişmenin ana belirleyicileri yenilikçilik, altyapı ve insan kaynağıdır[53].

Gelişmişlik düzeyi kişi başına hasıla ile ölçülmektedir. Daha az gayrisafi bölgesel hasılaya sahip bölgeler, daha fazla gayrisafi bölgesel hasılaya sahip olan bölgelere göre daha hızlı büyüme eğilimi göstermektedir. 1980'lere kadar ileri

[51]Rasim Akpınar, Kamil Taşcı, Mehmet Emin Özsan, **Teoride ve Uygulamada Bölgesel Kalkınma Politikaları**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2011, s.13.
[52]Ergül Han, Ayten Ayşen Kaya, **İktisadi Kalkınma ve Büyüme**, Anadolu Üniversitesi Yayın No: 1575, Açıköğretim Fakültesi Yayın No: 831, Eskişehir, 2006, s.3
[53]Akpınar, Taşcı v.d., **a.g.e.** s.13-17.

kapitalist ülkelerde bölgesel ve yerel ekonomik gelişme politikaları büyük ölçüde firma merkezli, teşvik temeli üzerine kuruluyken; yeni liberal politikalar ile birlikte küçük üretime dayalı bölgesel ekonomilerin kendi dinamikleri ile etkinleşmesini sağlayıcı uygulamalara geçilmiştir. Yeni bölgesel teorilerde yerel ekonomik gelişmenin sağlanması, bireysel şirketlerden çok zengin bölgeler oluşturmaya dolayısıyla girişimciliğin başarılı olması için gerekli olan sosyal altyapı, ekonomik ve kurumsal iyileşme üzerine odaklanmaktadır. Günümüzde bilginin ve bilgi teknolojilerinin üretim sürecine girmesi ile üretim esnekleşmiş, kitlesel üretimin egemenliği sarsılmaya başlamıştır. Bunun sonucunda dikey bütünleşmiş büyük ölçekli işletmeler yerine yatay bütünleşmiş Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler (KOBİ) öne çıkmaya başlamıştır. Bu gelişme ile büyük ölçekli fordist işletmeler yok olmamakta, ancak piyasadaki dalgalanmalara karşı kendini uyarlayabilen, tüketici taleplerindeki farklılaşmalara karşı uyum yeteneği yüksek teknolojilerin giderek üretim sürecinde önemli bir yer tutmaya başladığı görülmektedir. Bölgesel kalkınma içsel, dışsal faktörlerden ya da her iki faktörden kaynaklanabilir. Bölgesel kalkınma teorileri üç grupta toplanmaktadır[54];

- Kalkınma sürecini içsel uyaran teoriler: Sektör Teorisi ve Aşama Teorisi.
- Kalkınma sürecini dışsal uyaran teoriler: İhracat Temelli Model.
- Kalkınma sürecini mekansal uyaran teoriler: Büyüme Kutbu Teorisi, Merkezi Yerler Teorisi, Sanayi Odakları Teorisi.

1.2.1. Kalkınma Sürecini İçsel Uyaran Teoriler

1.2.1.1. Sektör Teorisi

Sektör Teorisi'ne göre ülke ekonomisinin gelişmesi sektörlere bağlıdır. Bir sektörde özellikle tarım sektöründe çalışan emek sayısı artışı, zamanla kişi başına düşen gelirin azalmasına sebep olacaktır. Emek miktarı azaldığı zaman kişi başına

[54] **Ae.** s.13-17.

düşen gelir artacaktır. Tarım sektöründe çalışan emek miktarının büyük kısmı sanayi sektörüne kayınca sanayi sektörü gelişecektir. Üretilen bir malın talep elastikiyeti ne kadar yüksek ise ekonomik gelişmeye o kadar katkı sağlayacaktır. Sanayi sektöründe üretilen malların talep elastikiyetleri yüksek olduğu için sanayi sektörü ekonomik gelişmeye daha fazla katkı sağlayacaktır. Tarım sektöründe üretilen malların talep elastikiyeti düşük olduğu için, sektör ekonomik gelişmeye daha az katkı sağlayacaktır. Bu teoriye göre bir bölge ekonomisinde farklı önemde olan sektör mallarının talep elastikiyetleri birbirinden farklıdır[55].

Teoriye göre, ekonomik kalkınma süreci önce birincil bir sektördeki ilerleme ile başlatılır ve bu ilerleme daha sonra o sektöre eşlik eden ikinci ve üçüncü sektörlere aktarılır. Bu durum bahsi geçen sektörlerdeki ürünlerin gelir esnekliğine ve farklı sektörlerdeki işçi başına ortalama kazançlardaki göreceli farklılıklara bağlıdır. Sektörler arasında talep ve verimlilik elastikiyet farklılıklarına önem veren teori, bir ekonominin büyümesinde rol oynayan önemli unsurlara ışık tutmaktadır[56].

Teori bölge gelişiminde iç dinamikleri esas kabul eder. Ekonomik gelişmeyi uzmanlaşma ve işbölümü, ekonomik faaliyet hacmi ve bireysel gelirdeki artışlara bağlar, bölge dışından gelebilecek faktörleri ihmal eder. Örneğin Malatya yöresinde yoğun bir şekilde üretilen tahıl üretimi son yıllarda yerini kayısı üretimine bırakmıştır. Bunun sebebi kayısı talep elastikiyetinin, buğdayın talep elastikiyetinden daha yüksek olmasıdır. Ayrıca kayısının dış talebi buğdaya göre çok yüksektir[57].

[55]Gündüz, **a.g.e.** s.22.
[56]Srinivasan Rengasamy, "Regional Planning-Part IV Regional Growth Theories", (Çevrimiçi) http:// www.scribd. com/doc/17599951/Regional-Planning-Part-IV-Regional-Growth-Theories, 2011, (15. 03.2012).
[57]Akpınar, Taşcı v.d., **a.g.e.** s 17-18.

1.2.1.2. Aşama Teorisi

Doğrusal (aşamalı) kalkınma teorilerine göre azgelişmiş ülkeler, gelişmiş Batı Avrupa ülkelerinin kapitalizm öncesi siyasal, sosyo-kültürel ve ekonomik yapılarına benzer geleneksel toplumlardır[58].

Teoriye göre, toplumların siyasal, kültürel ve ekonomik yapıları temelde birbirlerine benzerdir. Bu nedenle azgelişmiş ülkeler, gelişmiş ülkelerin kalkınma yolunda gelişme stratejileri izleyerek, kendileri de kalkınmalarını sağlayacaklardır. Bu teoriye göre, her toplum belli bir gelişme çizgisi izleyerek, gelişmeye giden yolda azgelişmişliği geçici bir aşama olarak görmelidir[59].

Rostow'un "İktisadi Gelişmenin Merhaleleri" adlı çalışması aşamalı kalkınma modellerinin en önemlisidir. Rostow bu çalışmasında yaptığı çözümlemede her toplumun tarihsel olarak, geleneksel toplum, hazırlık aşamasındaki toplum, kalkış aşamasındaki toplum, iktisadi olgunlaşma yolundaki toplum ve kitle tüketimi çağındaki toplum aşamalarından geçerek, kalkınmasını tamamlayacağını ileri sürmektedir[60].

1.2.2. Kalkınma Sürecini Dışsal Uyaran Teoriler: İhracat Temelli Model

İhracat Temelli Model, bölgesel ekonomik analizlerde en yaygın kullanılan yöntemlerden biridir. Model temel olarak statik bir analize dayanmaktadır. Modelden

[58]Yavilioğlu, **a.g.e.** s.60.
[59]Ruben Mercado, **G. Regional Development in the Philippines: A Review of Experience**, State of the Art and Agenda for Research and Action, PIDS, 2002, pp.26-27.
[60]Yavilioğlu, **a.g.e.** s.60.

elde edilen çarpanlar, bölgesel ihracatın gelir veya istihdam üzerinde yarattığı değişimleri tahmin etmede kullanılabilmektedir[61].

Büyümenin gerçekleşebilmesi için birçok faktör arasında dış ticaretin önemli bir rolü vardır. İktisadi analiz içinde ticaretin önemini vurgulayan ilk düşünürler Smith ve Ricardo'dur. Ricardo, her ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu malın üretiminde uzmanlaşarak, o malı ihraç edeceğini ve her iki malı da üretmek zorunda olduğu dış ticaret öncesi duruma göre, daha yüksek bir refah düzeyine ulaşacağını belirtmiştir[62].

İhracata dayalı kalkınma teorilerine göre, bir bölgenin dış ticaret alanında rekabet edebilirliği, bölgenin genel ekonomik performansı ve başarısı açısından çok önemli bir belirleyicidir. Teori, bölgenin ihracata dayalı sektörlerinin gelir, yatırım ve üretkenlik artışı sağlamadaki dolaylı etkisini ve bölgenin dış ticarete konu olmayan faaliyetleri üzerindeki çarpan etkisini vurgular. Son otuz yılda ihracat odaklı büyüme stratejisine doğru global bir eğilim olduğu görülmektedir. İhracatta görülen büyüme, üretim, istihdam ve tüketim artışı yaratmaktadır. İhracat sektörleri iç piyasanın genişlemesini sağlar, böylece ölçek ekonomilerinden yararlanma ve daha düşük birim maliyetlere ulaşmak mümkün olur. İhracat sektörü bir ülkenin daha düşük birim maliyetlere sahip olduğu ve bol olan üretim faktörlerinin yoğun şekilde kullanıldığı ürünlerde uzmanlaşmasına, karşılaştırmalı avantajlar temelinde ticaret yapılmasına imkan vermektedir. Bu durum, etkin kaynak kullanımını da beraberinde getirmektedir. Uluslararası rekabet, firmaları modern teknolojiye uyum sağlama ve kaliteli ürün üretmeye zorlayarak bu etkinliği daha da geliştirmektedir[63].

---

[61]Brian Lego, Tesfa Gebremedhin, Brian Cushing, **Multi-Sector Export Base Model Of Long-Run Regional Economic Growth**, Northeastern Agricultural and Resource Economics Association's Annual Meeting, Morgantown, WV, June 27-29, 1999, p.2.

[62]Levent Kösekahyaoğlu, Canan Şentürk, "İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi: Türkiye ve Yeni Gelişen Ekonomiler Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", **Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl:2 Sayı: 4, Güz, 2006, s.25.

[63]Akpınar, Taşcı vd, **a.g.e.** s.18,19.

1.2.3. Kalkınma Sürecini Mekansal Uyaran Teoriler

1.2.3.1. Büyüme Kutbu Teorisi

Büyüme kutbu kavramı bölgesel ölçekte, büyümenin ve sosyal dönüşümün bir aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır[64]. Kutuplaşma belli sayıda girişimin faaliyetleri nedeniyle fonksiyonel bir bütünleşme sonucunda ortaya çıkan dengesiz bir kalkınma sürecidir[65].

Kalkınma kutupları iki şekilde oluşmaktadır. Geri kalmış bir bölgede, hiçbir ekonomik faaliyet yokken birden bire ekonomik faaliyet başlayabilir. Ya da geri kalmış bir bölge devlet müdahalesiyle kalkınma kutbu haline getirilebilir. Teoriye göre bölgesel dengesizlikleri gidermeye yönelik uygulanan en etkin metot belirli bazı bölgelerde kalkınma kutupları oluşturulmasıdır. Bu kalkınma kutupları en yakınından uzak bölgelere kadar ekonomik canlılık yaratırlar. Bir bölgede ekonomik hareketlilik yaşanmaya başlandığı andan itibaren bu bölge cazibe merkezi haline gelir, emek ve kapital göçü almaya başlar ve giderek yoğunlaşma başlar. Gelişen bölgeye göç eden emek ve kapital, az gelişmiş bölgelerin daha da geri kalmasına sebep olur. Kaynakların gelişen bölgeye akmasına sebep olan bu olumsuz etkiye püskürtme etkisi adı verilir. Diğer yandan kalkınma kutbunda yoğunlaşan ekonomik faaliyetler ve yenilikler, merkezden çevreye doğru yayılmaya başlar. Bu olumlu etkiye de yayılma etkisi denilmektedir. Genellikle sanayi yatırımlarının çevresinde meydana gelen kutuplaşma, zincirleme etki yaratarak bölgenin kalkınmasını hızlandırır. Kutup bölgesinin merkezi giderek büyüyerek, mal ve hizmet akımını sağlayan bir ulaşım ağı oluşturur[66].

---

[64]John Campbell, "Growth Pole Theory, Dıgraph Analysıs And Interındustry Relatıonshıps", **Journal of Economic and Social Geography,** Volume 63, Issue 2, March, 1972, p.79.
[65]Han ve Kaya, **a.g.e.** s.197.
[66]Akpınar, Taşcı vd., **a.g.e.** s.19,20.

1.2.3.2. Merkezi Yerler Teorisi

Merkezi Yerler Teorisi genel olarak, yoğunlaşma aşamalarından sonra nüfus ve ekonomik birimlerin istikrarı üzerinde öngörüde bulunur. Savaş sonrası mekansal süreçler ve 1970'li ve 1980'li yıllarda ortaya çıkan ekonomik süreçler en iyi, Merkezi Yerler Teoirisi ile ortaya konulabilmektedir. Bununla birlikte 1990'lı yıllarla birlikte bölgesel yapılarda ortaya çıkan eğilimler, endüstriyel toplum açısından hem negatif hem de pozitif yeni süreçleri ortaya koyarak, bölgesel çapta ortaya çıkan yeni oluşumları ele almaya başlamıştır.[67]

Merkezi Yerler Teorisi, bir ülkedeki kentsel sistemin sunulan mal ve hizmetler açısından fonksiyonel bir hiyerarşik yapı olarak büyüyeceğini öngörür. Bu teoriye göre, bir kentin sunduğu mal ve hizmetlerin belli süreler içindeki niceliği ile onun piyasaya etkisi ile nüfus yoğunluğu ve bu nüfusun talep gücü arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Dolayısıyla bir ülkedeki bütün yerleşim yerlerinin bu sayılan faktörlere bağlı olarak belli büyüklüklerde ve coğrafi dağılıma sahip olması kaçınılmazdır. Üretilen veya sunulan mal ve hizmetlerin nitelikleri ve nicelikleri ile bunu destekleyecek nüfus arasındaki yakın ilişki kentlerin uzamsal dağılımını da etkileyeceğinden, ulaşım sistemi teknolojisine bağlı olarak bir ülkedeki kentlerin belirli aralıklarda veya mesafelerde bulunması gerekecektir[68].

Merkezi Yerler Teorisi'ne göre kent bir hizmet merkezidir ve çevresine mal ve hizmetler sağlayan konumundadır. Çevredeki nüfusun merkez kentteki mal ve hizmet alımı için harcamaları, çevreden merkeze nakit akımını sağlar. Merkez de onlara küçük yerleşim birimlerine göre daha bol ve çeşitte mal ve hizmet sunar. Böylece, şehir ve çevresi birbirini tamamlar ve karşılıklı birbirine bağlı bir sistem oluşturur. Bu teoriyi Alman coğrafyacı Walter Christaller, şehirler ve çevresi

[67]Garri Raagmaa, **Centre-Periphery Model Explaining The Regional Development Of The Informational and Transitional Society**, 43rd Congress Of The European Regional Science Associatıon (ERSA) Jyvaskyla, August 27-30, Finland, 2003, p.2.
[68]Mehmet C. Marın, "1985 Sonrası Türkiye'deki Kentsel Sistemin Dönüşümü: Zipf Yasasının Ampirik Bir Testi", **Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Der**. Cilt 22, No 1, 2007, s.33.

arasındaki ekonomik ilişkileri dikkate alarak geliştirmiştir. Christaller, teoride şehirlerin büyüklüğü, yeri, mekanı ve işlevlerine açıklama getirir. Bu teoride bütün yerleşimler merkezi yer olamaz. Ancak kendisinin dışında çevresindeki nüfusa da mal ve hizmet sağlayan yerleşim birimleri merkezi yer olarak kabul edilir. Merkezi Yerler Teorisi üç varsayıma dayanır. İlk olarak Christaller, merkezi kentin çevresini düz ve homojen bir alan olarak kabul eder ve faktör hareketlerine sınırlama olmadığını varsayar. İkinci olarak tüketicilerin, bir mal ve hizmeti kendilerine en yakın merkezden alacakları varsayılır. Üçüncü varsayıma göre ise herhangi bir mal için, eşik bir satın alma gücü olduğu sürece, müteşebbis o malı arz eder. Talep bu eşiğin altına düştüğü zaman, müteşebbis arzdan kaçar. Bu varsayımlara dayalı olarak merkezi yerleşim ve kuruluş yerleri, büyüklük ve dağılımlarına göre, hiyerarşik bir yapı içerisinde birbirleriyle ilişki ve etkileşimde bulunmaktadır[69].

Sonuç olarak Christaller'in geliştirdiği Merkezi Yerler Teorisi'ne göre kentler hiyerarşik bir yapı oluşturmaktadır. Büyük kentlerin daha büyük pazar alanlarını ve daha geniş ekonomik etkinlikleri destekleyebileceği varsayılmaktadır[70].

Çıkış noktası Von Thünen'e dayanan modelde, üretim faktörlerinin coğrafi mekanda optimal dağılımı inceleme konusudur. Thünen, taşıma harcamalarını üretim maliyetleri içerisinde önemli görür. Analizlerini de ilksel mal (tarımsal üretim) sektörü için geliştirmiştir. Thünen'den farklı olarak, Christaller ve Lösch'ün analizleri ise, hizmetler ve sanayi sektörüne yönelik yapılmıştır. Christaller, taşınamaz hizmetleri dikkate aldığı için, onun Merkezi Yerler Teorisi, şehir hiyerarşisine dayanmaktadır. Lösch ise, taşınabilir malları, faktör ve mal piyasalarının özelliklerini ve karşılıklı etkileşimleri de dikkate alarak ekonomik faaliyetin coğrafi alanda dağılımını inceleme konusu yapmıştır. Christaller ve Lösch'ün analizleri homojen veya ideal mekan gibi, gerçek dünya ile bağdaşmayan aşırı basitleştirici varsayımları içerir. Daha sonra bu analizleri daha gerçekçi hale

[69]Akpınar, Taşcı vd, **a.g.e.** s.20-21.
[70]Melike Kum, "İktisadın Yeni Coğrafi Açılımı:Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** Sayı: 30 Yıl: 2011/1, s. 237.

getirebilmek amacıyla Isard, Böventer, Parr gibi iktisatçılar bu modeller doğrultusunda çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalarda kuruluş ve yerleşim yerleri, hiyerarşik etkileşim içinde ele alınmasına rağmen, Merkezi Yerler Teorisi statik bir teori olarak, bölgesel büyümeyi açıklamaktan uzak kalmıştır[71].

1.2.3.3. Sanayi Odakları Teorisi

Sanayi odakları, bir dizi ekonomik teoriyi temel alan ve metodolojik yaklaşımlar kullanarak farklı şekillerde ölçülebilen çok boyutlu bir kavramdır. Metodolojik olarak sanayi odakları yöntem çeşitliliğine bağlı olarak, bu odakların ne olduğu ve diğer odaklardan nasıl ayrıldığı gibi konularda tartışma yaratsa da, teorik olarak bu durum teorinin aslında en sağlam yönü olmuştur[72].

1970'li yıllar sonrasında meydana gelen gelişmeler, küreselleşme süreciyle birlikte ulusal ekonomileri derinden etkilemiştir. Ülkelerin mekansal yapılarında da önemli değişimler meydana gelmiştir. Bir yandan gelişmiş sanayi ülkelerindeki geleneksel sanayi bölgeleri olarak nitelenen mekan birimleri, bir gerileme süreci yaşarken, diğer yandan aynı ülkelerin önceleri kırsal veya azgelişmiş olarak nitelenen bazı bölgelerinde ise bir iktisadi hareketlilik gözlenmiştir. Büyük ölçüde özkaynak, yerel girişimcilik yapısı, esnek üretim teknolojileri ve ilişkileri, dayanışma, güven ve örgütlenme kapasitesi gibi içsel faktörlere dayalı olarak gelişen bu tür bölgeler "Yeni Sanayi Odakları" olarak tanımlanmaktadır[73].

Yani ekonomileri büyük ölçüde KOBİ'lere dayanan bu yeni gelişen merkezlere yeni sanayi odakları adı verilmektedir[74]. Yeni sanayi odakları,

---

[71]Akpınar, Taşcı vd, **a.g.e.** s.21.
[72]David J. Peters, **Revisiting Industry Cluster Theory and Method For Use in Public Policy: An Example Identifying Supplier-Based Clusters in Missouri**, Nod-Contixent Regional Scıence Associates 35th Annual Meeting, June, 2004, p.1.
[73]Devlet Planlama Teşkilatı, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, DPT: 2502-ÖİK: 523, Ankara, 2000, s.267-268.
[74]Zeynel Dinler, **Bölgesel İktisat**, Ekin Yayınları, Bursa, 2008, s.403.

küreselleşen ekonominin ve sanayi dinamiklerinin çözümlenmesi açısından büyük önem taşımaktadır[75].

Bölgesel gelişmede önemli bir olgu olan sanayi odaklarının iki önemli özelliği, bu gelişme merkezlerini diğerlerinden ayırt etmektedir. Bunlardan biri yerel düzlemde gerçekleşen üretimin, uluslararası piyasalarda rekabet gücüne erişmesi, diğeri ise buluşçuluk-yaratıcılık kapasitesidir. Yeni Sanayi Odakları 1970'lerde yaşanan bunalım sonucunda kalkınmanın ve sanayinin mekansal dağılımının, bu çerçevede değişmesiyle oluşmuş yeni sanayi bölgeleridir. Sanayi odaklarında, bilginin yaratılıp, içselleştirildiği, firmaların ve bölgenin rekabet gücünü arttıran karşılıklı öğrenme söz konusudur. Allen J. Scott ve Michael Storper tarafından savunulan Esnek Üretim ve Esnek Özelleşme Teorisi; bölgesel kalkınmayı yerel özgünlüklere bağlayan yeni sanayi odaklarında geçerlidir. Bu esnek üretim sistemi firmalara, talep değişmelerine anında cevap verebilecek şekilde üretimi organize etme imkanı sağlar[76].

Yeni Sanayi Odakları yaklaşımı ilk olarak, Alfred Marshall'ın 1922 yılında yayımlanan Ekonominin İlkeleri adlı eserinde ortaya çıkmıştır. Marshall eserinde, endüstriyel bölgelerin doğuşu, özellikleri ve gelişimi, belirli yerlerde endüstrilerin uzmanlaşması ve yoğunlaşması olgularını tartışmıştır. Marshall, birey ve firma gibi ekonominin temel birimlerinden, endüstriyel bölge ve yerel üretim sistemleri gibi ara birimlere ilginin kaymasına yol açmıştır[77]. Bu bağlamda Marshall'cı endüstriyel bölgelerin temel özellikleri aşağıda belirtildiği gibidir[78];

---

[75]Onur Sungur, Hidayet Keskin v.d. "Bölgesel Kalkınmada Yakınlığa Dayalı İnovasyon Modelleri ve Yeni Bir Açılım Olarak Uzak Networkler", **Süleyman Demirel Üniversitesi Uluslararası Davraz Kongresi: Küresel Diyalog**, 24-27 Eylül 2009, Isparta, 2009, s. 958.
[76]Akpınar, Taşcı vd, **a.g.e.** s.21-22.
[77]Gashawbeza W. Bekele, Randall W. Jackson, "Theoretical Perspectives on Industry Clusters Research Paper 2006-5", (Çevrimiçi) http://www.rri.wvu.edu/pdffiles/bekelewp2006-5.pdf, (12.02. 2012)
[78]Murat Çetin, "Endüstriyel Bölgelerde Sosyal Sermaye ve Güven: Üçüncü İtalya Örneği", **Ege Akademik Bakış: Ekonomi, İşletme, Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimleri Dergisi**, 6(1), 2006, s.77.

- Endüstriyel bölgeler küçük, yüksek derecede uzmanlaşma gösteren firmalardan oluşup, yerel bazda kendine özgü niteliklere sahiptir.
- Üreticiler ve tüketiciler arasında oldukça güçlü bir mübadele söz konusudur.
- Bölgedeki firmalar arasında yüksek derecede işbirliği söz konusudur.
- Bölgedeki firmalar kendi aralarında finansal kaynakları, teknik uzmanlık ve iş hizmetlerini paylaşır.
- Endüstriyel bölgeler yüksek derecede esnek işgücüne sahiptir.
- Yerel halk tarafından alınan kararlar üzerinde endüstriyel faaliyetler etkilidir, ekonomik ilişkiler de sosyal yapı olarak ifade edilen endüstriyel atmosfer tarafından etkilenir.

Belussi ve Porter tarafından savunulan Sanayi Odakları Teorisi, bölgesel kalkınmayı yerel özgünlüklere bağlayan bölgesel kalkınma modelleri arasında yer almaktadır. Modelde rekabetçi başarı gösteren, sanayi odakları olarak adlandırılan ve yeni ekonominin esnek koşullarına adapte olabilecek yenilikçi yapıya sahip oluşumlardan bahsedilmektedir. Sanayi odakları bu anlamda; birbirleri arasında girdi ve çıktı bağlantıları bulunan; ortak tedarik ve pazar amaçları taşıyan ve yerel uzmanlaşmanın bulunduğu; aynı coğrafyada yerleşik ilişkili endüstrilerin ve kurumların mekansal yoğunluğudur[79].

AB bölgelerinde oluşan sanayi odakları da kendi aralarında farklılıklar gösterir. Ancak bu sanayi odaklarında insan kaynaklarına yapılan yatırım ve girişimcilik eğitimi önemli bir yer tutar. Eğitim programlarının tasarlanmasında özel sektör rol alır. Özel sektör ve dernekler eğitimin içeriğinin belirlenmesinde, yürütülmesinde ve değerlendirilmesinde etkindir. Bu sanayi odaklarında sanayiye geniş kapsamlı destek sunan çeşitli hizmet kurumları mevcuttur. Bu bölgeler esnek uzmanlaşmaya dayalı ve ağ tarzında örgütlenmiş bir yapı sergilemektedir. Bu teoride ana fikir; sanayi odaklarında yerel uzmanlaşmanın ve yenilikçi-rekabetçi yapının

[79]Çağatay Gökgöz, Hale Mahzeminli v.d., "Bölgesel Kalkınma ve Bölge Planlamada Yeni Dönem", (Çevrimiçi)www.ipuder.org/katlmclarn-tematik-calmalar/218-boelgesel-kalknma-ve-boelge-planlama da -yeni-doenem.html, s.5, (21.03.2012).

oluşturularak, bölgesel gelişmenin sağlanmasıdır. Teoride bölgesel kalkınmanın en temel faktörü, yerel özellikler ve yerel sosyal sermayedir[80].

1.3. BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI

Politika; öngörülebilir bir geleceğe yönelik olarak, nelerin yapılmasının ve gerçekleştirilmesinin istendiğini ve yapılması düşünülen işlerin nasıl gerekçelendirildiğini, alanını nasıl kapsadığını ve neleri dışarıda bıraktığını, temel yaklaşımların neler olduğunu, ilkeleri, önceliklerle ilgili genel tercihlerin neler olduğunu, konular arasındaki bağların ve ilişkilerin nasıl kurulduğunu gösteren, sorumlu olduğu alanın bütünü için kapsayıcı olan, uygulamaya yönelik, temel ve sistemli bir belge olarak tanımlanmaktadır. Yani politika, belli bir sorunun çözümü için geleceğe yönelik alarak alınması gereken önlemler ve benimsenen ilkeler bütünüdür[81].

Bölgesel dengesizlik, bir ülkenin çeşitli bölgelerinde görülen her çeşitten eşitsizliktir[82]. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, sosyo-ekonomik alanda bölgesel dengesizlikler yaşamaktadırlar. Ayrıca bölgesel dengesizlikler bir çok ülkede, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, ulusal bir sorun olarak toplumların ekonomik ve politik gündeminde yerini almıştır. Her ülkenin bölgesel gelişme farklılıklarını giderme amacı ile kendi ekonomik ve toplumsal yapısına uygun politika ve bu doğrultuda uyguladıkları araçları farklıdır. Yine ülkeden ülkeye değişen bölgesel kalkınma politikaları, ülkelerin farklı dönemlerinde de çeşitlilik gösterebilmektedir[83].

[80]Akpınar, Taşcı vd., **a.g.e.** s.23.
[81]Üncü, Abanoz v.d., **a.g.e.** s.7.
[82]Mustafa Gorun, Filiz Emini, "The Effects of Integration Process with the European Union on Turkeys Regional Policies and Regional Development Agencies, **The Social Sciences 5 (5)**, 2010, p.422.
[83]Ildırar, **a.g.e.** s.7-8.

Bölgesel politikalar, İkinci Dünya Savaşı'ndan 1970'li yıllara kadar, merkezi idarenin güdümünde ve desteği ile uygulanmışlardır. Bu politikalara eski nesil politikalar denilmektedir. 1970'li yıllardan sonra gündeme gelen, yerel potansiyelin sağladığı üstünlüklerden yararlanılması gerektiği üzerine duran politikalar ise yeni bölgesel politikalar olarak gruplandırılmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında uygulanan sosyal refah politikalarının da etkisi olarak, bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi, yatırımların bu amaçla az gelişmiş bölgelere yönlendirilmesi ve altyapının geliştirilmesi gibi amaçlar, 1970 bunalımı sonrasında sosyal refah devletinin çöküşü ile gündemden düşmüştür. İçsel büyüme dinamiklerinin desteklenmesi ve kamu finansman desteğinin koşullu olması gündeme gelmiştir[84].

Tablo 1.1: Geleneksel ve Yeni Bölgesel Politikaların Özellikleri

Özellikler	**Geleneksel bölgesel politikalar**	**Yeni bölgesel politikalar**
Amaçlar	Bölgesel eşitlik, Ulusal ekonomik büyüme, Yatırımların az gelişmiş bölgelere yönlenmesi, Altyapının geliştirilmesi,	Bölgesel rekabet gücünün geliştirilmesi, Bölgesel ekonomilerin kapasitelerinin artırılması, İçsel büyüme dinamiklerinin desteklenmesi,
Karar Verme-Uygulama Sürecinin Yapısı	Ulusal ölçekte genel politikalar ve bazı özel bölgelerin seçimi, Merkezi hükümetlerin takdir yetkisine bağlı seçim, Kademeli yapı,	Bölgesel ve yerel hükümetlerin birlikte karar verme süreci, Bölgesel-yerel karar yetkisi, Yönetişim ağırlıklı karar süreci, Kademeli olmayan örgütlenme biçimleri,
Politika Araçları	Kamu finansal desteği, Ağırlıklı olarak kamu kaynaklarına bağımlılık, Tanımlanmış bölgesel birimler için bağlayıcı kararlar, Bürokratik düzenlemeler,	Kamu finansal desteği, Koşullara bağımlı örgütlenme, Gönüllü ve koşullu bilgilendirme, Kamunun sağladığı danışma hizmetleri,
Siyasal Ortam	Ulusal politikaların öne çıktığı bir siyasal ortam,	Ulusal politikalar ile bölgesel ve yerel politikaların ağırlık kazanması,
Siyasi Sorumluluk	Karar verme sorumluluğu olan merkezi hükümet, Taşra teşkilatına verilen uygulama sorumluluğu,	Ulusal hükümet ve bölgesel ve yerel örgütler (hükümetlerin) doğrudan politika uygulamalarına yönelimi,
Uygulamacı Kurumlar	Merkezi hükümet, Merkezi hükümetin taşra teşkilatları, Bürokratik ilişkiler.	Bölgesel birimler, Yarı özerk birimler, Bürokrasi yerine, işletme yönetimi.

Kaynak: Eraydın, **a.g.e.** s.137

[84]Eraydın, **a.g.e**. s.136-137.

Geleneksel bölgesel politikalar, merkezi hükümetin karar sürecindeki rolü üzerinde, yeni bölgesel politikalar ise yerel yönetimlerin karar sürecindeki rolü üzerinde durmaktadır. Yeni bölgesel politikalar ayrıca, bölgesel ve uluslararası rekabet gücünün arttırılmasını amaçlamaktadır[85].

Bu çerçevede 1970'li yıllar sonrası dönemde bölgesel kalkınmada yukarıdan aşağıya yönelen politikalar yerine, gelirin yeniden dağılımı ve fiziksel yatırımları ön plana çıkaran, arz yanlı önlemlere odaklanan aşağıdan yukarıya kalkınma politikalarına doğru bir değişim yaşanmıştır[86].

Kavramsal bir çerçevede bölgesel kalkınma politikaları belirli içsel büyüme faktörlerini özel bazı bölgelere yönlendirirken, aynı zamanda bölgelerarası aktörlerin ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurmak zorundadır[87].

1.3.1. Bölgesel Kalkınma Politikalarının Temel İlkeleri

Bölgesel kalkınma politikalarının ilkeleri sosyal karlılık, kalkınma kutbu ve halkın katılımı ilkeleridir.

1.3.1.1. Sosyal Karlılık İlkesi

Gelir, istihdam ve sosyal donatı açısından günümüzde bölgesel eşitlik hedefi, sosyal gelişme farklılıkları da minimize edebilmekir[88].

---

[85]Börje Johansson, Charlie Karlsson, Roger R. Stough, **Regional Policies and Compative Advantage**, Edward Elgar Publishing, UK, 2002, p.1.
[86]Arnoud Lagendijk, James Cornford, "Regional İnstitutions and Knowledge- Tracking New Forms of Regional Development Policy", **Geoforum,** 31, 2000, p.212.
[87]Neil, Hess vd., **a.g.e.** p.468.
[88]Nicholas Konsolas, Athanassios Papadaskalopoulos v.d., **Regional Development in Greece**, Springer, Tokyo, 2002, p.9.

Bölgesel kalkınma politikalarının birinci ilkesi, geri kalmış bölgelerde kısa vadede verimli olmasa bile, sosyal karlılığı yüksek, uzun vadede ekonomik olabilecek yatırımların devlet tarafından yapılmasıdır[89].

Ekonomik yönden geri kalmış bölgeler için önemli olan, bölgelerarası ekonomik ve sosyal gelişme farklılıklarını minimize edecek, ekonomik karlılığı düşük, ancak sosyal karlılığı yüksek olan yatırımların kamu tarafından gerçekleştirilmesidir. Çünkü firmalar, karını maksimize edecek yatırım alanlarına ve bölgelere yönelmektedirler. Devletin geri kalmış bölgelere gerek altyapı yatırımlarını, gerekse bu bölgelere canlılık kazandıracak üretken yatırımları götürmesi zorunludur. Aksi takdirde, devletin geri kalmış bölgelere bu ilke çerçevesinde müdahalesi olmadan bölgesel kalkınma politikalarından bahsetmek mümkün değildir[90].

1.3.1.2. Kalkınma Kutbu İlkesi

Ekonomik gelişme, bir ülkenin her noktasında aynı anda ve hızda başlamamaktadır. Gelişme süreci önce belli bölgelerde başlamakta ve zamanla diğer bölgeleri kapsamaktadır[91]. Ayrıca bir bölgede gerçekleşen gelişme, zaman zaman politik ve tarihi nedenlerden dolayı da oluşabilmektedir[92].

F. Perroux kalkınma kutbu ilkesini tanımlamıştır. Ekonomik gelişme bir ülkenin tüm yörelerinde aynı anda görülmez. Gelişme belli kutuplarda yoğunlaşır. Bu bölgeler zaman içerisinde kalkınmanın merkezi haline gelirler. Gelişme belirli bir yoğunluğa eriştikten sonra da bütün ekonomiye yayılır[93]. Ekonomik gelişmenin

[89]Dinler, **Bölgesel İktisat**…, s.272-273
[90]Ildırar, **a.g.e.** s.17-18.
[91]Kaya, **a.g.e**. s.26.
[92]Benjamin Higgins, Donald J. Savoie, **Regional Development Theories and Their Application**, Transaction Publishers Rutgers, ABD, 2009, p.96.
[93]Benjamin Howard Higgins, Donald Savoie, **Regional Development Theories and Their Application**, Transaction Publishing, United States of America, 2009, pp.90-91.

başladığı kalkınma kutbunun bulunduğu bölgeler, sağladıkları dışsal ekonomiler nedeni ile hızla kalabalıklaşmaktadır[94].

Batman (Raman, Garzan petrollerinin çıkartılması ve rafine edilmesi), Seydişehir (aliminyum yataklarının işletilmesi), Afşin-Elbistan yüzey kömür yataklarının işletilmesi ve enerji üretimi gibi örnekler, bir bölge planlaması sonucu ortaya çıkan gelişmeler olmasa bile, kalkınma kutbu ilkesine göre geliştirilebilecek bölgeler olarak görülmektedir[95].

1.3.1.3. Halkın Katılımı İlkesi

Katılım ve yönetişim bölgesel kalkınma teorisi ve pratiğinde birbiriyle ilişkili iki kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Genel olarak katılım ve yönetişim sorunları, sosyal değişim süreçlerinin yerelleşme ya da gerileme süreçlerini de içeren, daha geniş gelişme eğilimlerinin bir parçasıdır[96].

Halkın katılımı ilkesine göre bölge halkına mensup bireylerin, bölgesel kalkınma faaliyetlerine karar veya uygulama aşamasında, fiilen ya da danışman olarak katılmaları gerekmektedir. Böylelikle merkezi ve yerel yönetimlerin ekonomik ve politik kararları, halkın daha büyük bir kesimi tarafından genel kabul görecektir. Halkın yönetime katılmasında güçlü ve geniş tabanlı işçi ve işveren sendikalarının, parti örgütlerinin, kadın ve gençlik teşkilatlarının, vakıf ve dernekler ile diğer tüm demokratik sivil toplum kuruluşlarının çok önemli bir işlevi bulunmaktadır. Bu örgütler, bölgeyi geliştirecek araştırma projelerine de her aşamada destek vermelidirler. Diğer yandan bölgesel kalkınmada özellikle üniversiteler ile de

[94]Nazım Öztürk, "Bölgesel Dengesizliklerin Yarattığı Sorunlar", **Bütçe Dünyası Dergisi**, Sayı 35, 2011/1, s.31.
[95]DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu,** DPT: 2502-ÖİK: 523, Ankara, 2000, s.64.
[96]Eversole, Martin, **a.g.e.** p.4.

işbirliği yapılmalıdır. Bölgesel kalkınmanın sağlanması, ekonomik ve sosyal ortamın etkin beraberliğiyle gerçekleştirilebilecektir[97].

1.3.2. Bölgesel Kalkınma Politikalarının Nedenleri

Önceleri bölgesel kaynaklar büyük ölçüde tarihsel ve kültürel miras ile belirlenirken, artık bölgesel ekonomiler sosyo-politik aktörlerin faaliyetleri ile inşa edilmektedir. Bölgelerin kalkınmayı destekleyecek unsurlar olarak kullanılması, yeni sosyal ve politik mücadele stratejilerini ortaya çıkarmıştır[98].

1980'li yıllarda monetarizm ve ekonomik rasyonalist düşünce ile temsil edilen, bölgesel rekabet avantajı düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda bölgesel planlama yaklaşımlarında merkezi planlama ve yapısal planlama anlayışı yerine, stratejik planlama anlayışı oluşmuştur. Böylece bölgesel ekonomik büyüme ve kalkınmayı kavramsallaştıran yeni bir anlayış doğmuştur[99].

Bölgesel dengesizlikler ülkelerde sosyal (örneğin daha iyi sağlık hizmetlerinin verildiği bölgeler ve verilemediği bölgeler, yüksek öğrenim imkanlarının farklılığı), siyasi ve iktisadi (istihdam oranlarının ya da gelir düzeylerinin farklılığı gibi) nedenlerle oluşabilmektedir[100].

Bölgesel farklılıklar farklı düzeylerde ortaya çıkmakta ve belirli mekanları merkez (çekirdek), diğerlerini ise çevre konumuna getirmektedir. Bölgelerin farklı özellikler göstermesinin temelinde topografik yapı, iklim koşulları, yerleşme düzenini kapsayan coğrafi faktörler, ekonomik faaliyetlerin yapısı üzerinde etkili

---

[97]Ildırar, **a.g.e.** s.18-19.
[98]Andy Pike, John Tomaney, **Handbook of Local and Regional Development**, Taylor and Francis, USA, 2010, p.17.
[99]Robert Stimson, Roger R. Stough, **Endogenous Regional Development: Perspectives, Measurement and Empirical Investigation**, Edward Elgar Publishing, UK, 2011, p.4.
[100]Frank J.B.Stilwell, **Bölgesel İktisat Politikası**, Macmıllan İktisat Serisi, Akbank Kültür Yayınları, Batur Matbaası, İstanbul, 1980, s.11.

olan tarihsel ve kültürel faktörler bulunmaktadır. Bölgelerarası farklılıkların azaltılabilmesi için, bölgelerin gelişme potansiyellerinin belirlenmesi, bölgelerin sosyo-ekonomik anlamda gelişmişlik düzeylerinin, farklılıklarının, sorunlarının tespit edilmesi gerekmektedir[101].

Bölgelerarasında, ekonomik ve sosyal kalkınma düzeyleri bakımından görülen farklılıklar, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde, gelişmiş ülkelere göre daha fazladır. Bölgelerin sahip olduğu jeo-politik ve jeo-ekonomik konumlar da oldukça önemlidir. Bir bölgedeki ulaşım sistemleri, haberleşme ve sağlık hizmetleri diğer bölgelere göre gelişmiş, okuma-yazma oranları yüksek, bölgede herkes farklı sektörlerde iş bulabiliyorsa ve halkın yaşam standardı yüksek ise, bölgelerarası dengesizlik büyük oranda artmış demektir[102].

Küreselleşmeyle birlikte bölgelerarası dengesizlikleri gidermek devletlerin asli öncelikleri arasından giderek çıkmaya başlamıştır. Bu yeni ortamda ülkelerden ziyade bölgeler önem kazanarak, küresel rekabetin temel unsuru haline gelmeye başlamışlardır. Küresel rekabette farklılaşmanın zorunluluk haline gelmesiyle, bilgi teknolojileri üretmeye ve bilgi yoğun üretim gerçekleştirilmeye başlanmıştır[103].

1.3.2.1. Ekonomik Nedenler

Gelir eşitsizliği ve ekonomik yakınsama başta olmak üzere, bölgesel eşitsizliğe neden olan ekonomik bazı etkenlerin ölçülmesi konusunda literatürde bir fikir birliği oluşmamıştır[104].

---

[101]Bozdoğan, **a.g.e**. s.11.
[102]Hüseyin Çeken, "Turizmin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme", **Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi,** C.X ,S II, 2008, s.297
[103]Yunus Emre Özer, "Küresel Rekabet-Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Türkiye", **Review of Social, Economic & Business Studies**, Volume.9/10, s.390.
[104]R. Barro, Sala-i-Martin, "Convergence", **Journal of Political Economy,** 100 (2), X, 1992, p.224.

Bu ekonomik etkenlerden rekabet edebilirlik, birçok ülkede yeni sanayileşmiş ve geçiş ekonomilerinin gelişiminde anahtar rol oynayan bir unsur olmuştur. Ayrıca ekonomik etkenler arasındaki etkileşimin yoğunluğu, ulusal kalkınma için önemli sonuçlar doğurmakta, bazen de yerel ekonomik kalkınma politikalarının sonuçlarını şekillendirmektedir[105].

Diğer yandan bölgelerarası farklılıkların artmasının temelini oluşturan ekonomik nedenler önemini daha da arttırmakta, geri kalmış bölgelerde belirli bir bölgesel politika çerçevesinde müdahale gerektiren temel sorunlar gittikçe fazlalaşmaktadır.

1.3.2.1.1. Üretim Faktörlerinin Eksik Kullanımı ve Sektörler Arası Optimal Dağılımın Bozulması

Üretim faktörlerinin tam istihdam edilemediği, kaynakların en verimli olacağı üretim alanları dışına kaydırıldığı bölgeler geri kalmış bölgelerdir. Bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının fazla olduğu yerlerde üretim faktörleri, en verimli olacakları üretim alanlarından daha az verimli olacakları alanlara kaydırılmaktadırlar[106].

Üretim faktörlerinden girişimcilerin, gelişmiş bölgelerde ticari faaliyette bulunmaları ve sanayici durumuna geçmeleri ile, bu bölgeler sınai faaliyetlerinin toplandığı merkezler haline gelmektedir. Hammaddenin büyük önem taşıdığı sanayi kolları dışındaki endüstriler, bu gelişmiş bölgeleri hazır ve uygun bir pazar olarak kabul etmektedir. Sanayiciler için gelişmiş bölgelerde nitelikli işgücü ve kredi bulmak kolay olmaktadır. Gelişmiş bölgeler çekici bölgelerdir. Bu bölgeler, kendine

[105]Pike, Tomaney, **a.g.e.** p:31.
[106]Bozdoğan, **a.g.e**. s.12.

doğru yönelen üretici güçleri ve bu güçleri besleyen nüfus akımını ekonomik yönden beslerler[107].

1.3.2.1.2. Sermaye Birikiminin Yetersizliği

Geri kalmış bölgelerde, gelir düzeyi ve üretim faktörlerinin marjinal verimliliği düşüktür. Bu nedenle tasarruflar yeterli düzeyde yapılamamaktadır. Bu durum sanayileşme için gerekli sermaye birikimini olumsuz etkilemektedir[108].

1.3.2.1.3. Sanayilerarası Bağlantıların Kurulamaması

Ulusal ve uluslararası sermaye akışının kolaylaştırılması ve yerel sermayenin harekete geçirilmesi ve fiziksel altyapının iyileştirilmesi bölgesel sanayi kalkınma politikalarının temel stratejileridir[109].

Sanayilerarası (geriye-ileriye) bağlantılar, pazar büyüklüğüne bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlantılar ara malı sektörünün gelişimini desteklemekte, nihai mal üreten sektörlerde de maliyetleri azaltmaktadır. Geri kalmış bölgelerde pazar ölçeği tam olarak etkisini gösteremediği için, bu bölgeler sanayiler arası bağlantıların sağladığı avantajlardan gelişmiş bölgeler kadar yararlanamamaktadırlar[110].

---

[107]Nazım Öztürk, A. Meral Uzun, "Bölgesel Kalkınma Dinamikleri: Bölgesel Dengesizliklerin Ortaya Çıkmasında Rol Oynayan İktisadi Etmenler", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 11, Sayı 2, 2010, s.93.
[108]Bozdoğan, **a.g.e**. s.12.
[109]Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, **Bölgesel Eşitsizlik, Yerel Kalkınma ve Rekabet Edebilir Kentler Komisyonu Raporu Kentleşme Şurası 2009**, Ankara, 2009. s.67.
[110]Bozdoğan, **a.g.e**. s.13.

1.3.2.1.4. Dışsal Ekonomilerden Yeterince Faydalanılamaması

Firmalar, büyüyen endüstriden doğan dışsal ekonomilerden yararlanabilmektedirler. Bir endüstrideki büyümenin, bir firmanın ortalama toplam maliyetini düşürmesine dışsal ekonomiler denilmektedir[111].

Geri kalmış bölgeler; bu bölgelerde dışsal ekonomilerin olgunlaşamamasından dolayı, ekonomik faaliyetler açısından avantajlı sayılmayan alanlardır. Ekonomik faaliyetler, artan getirilerin sağlanamamasına bağlı olarak, bu bölgelerden çekilmekte, cezbedici alanlara yönelmektedir[112].

Bu nedenle altyapı imkanları tamamlanmış ve AR-GE faaliyetleri ile desteklenen, dışsallıkların maksimize edildiği sanayi kümelenme bölgeleri yaratılmalıdır. Böylece göç metropoller yerine, gelişme potansiyeli yüksek, gelir ve istihdam yönünde çarpan etkisi yaratan bölge merkezlerine yönlenecektir[113].

1.3.2.1.5. Ölçek Ekonomilerinin Oluşturulamaması

Ölçek ekonomileri, firmaların tesis ölçeği büyüdükçe parça başına düşen üretim maliyetlerinin azalmasına neden olan içsel ekonomilerdir[114].

Ölçek ekonomileri, sağladıkları maliyet tasarrufları ile ekonomik faaliyetlerin dağılımını etkilerler. Yatırımlar geri kalmış bölgelerden, bu bölgelerde ölçek

[111]İlker Parasız, **İktisada Giriş**, Ezgi Kitabevi, 2010, s.145.
[112]Bozdoğan, **a.g.e**. s.13.
[113]Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, **Ön Ulusal Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Stratejileri,** 15 Temmuz 2003, Ankara, s.8.
[114]Zeynel Dinler, **Mikro Ekonomi,** Ekin Kitabevi, Bursa, 2006, s.191

ekonomilerinin oluşamamasına bağlı olarak, maliyetlerin en aza indiği ve artan getirilerin sağlandığı gelişmiş alanlara yönelmektedir[115].

İçsel ölçek ekonomileri sayesinde, üretim artışına ve uzun dönem ortalama maliyetlerin azalmasına bağlı olarak, sanayi kentleri diğer kent merkezlerine oranla daha hızla gelişmeye başlamaktadır. Altyapı yatırımları, Organize Sanayi Bölgeleri (OSB), teknokentler ve etkin bir teşvik sistemi, bölgesel dengesizliklerin giderilmesi ve geri kalmış bölgelerin kalkındırılmasında çok önemli rol oynamaktadırlar[116].

1.3.2.1.6. Nitelikli İşgücü ve Sermaye Göçü Nedeniyle Dinamik Üretim Unsurlarının Kaybı

Bölgesel kalkınma ve istihdam yaratma politikaları genellikle iki eksende yapılandırılırlar. Bunlardan birincisi altyapı yatırımlarıdır. Altyapı yatırımlarının sağlayacağı yüksek getiri, geri kalmış bölgeler için çözüm olabilecektr. İkinci eksende yukarıdan aşağıya politikalar ve sanayileşme önem taşımaktadır. Devlet güdümündeki ulusal kalkınma stratejisi bağlamındaki bu stratejiden, Güney Doğu Asya ülkeleri gibi birçok geri kalmış bölgede daha başarılı sonuçlar alınabilmiştir[117]

Az gelişmiş bölgeler, nitelikli işgücü ve sermaye açısından, gelişmiş bölgelerle karşılaştırıldığında göç kaybeden bölgelerdir. Bir bölgeden diğer bölgeye yapılan göç, göç eden kişinin yaşı, cinsiyeti, yeteneği gibi nitelikleri, fırsatları değerlendirme derecesine göre değişmekte, yerel ekonomide negatif çoğaltan etkisi yaratmaktadır. Göç, işgücü tabanında iş kaybına, ekonomide daha az harcama yapılmasına, altyapıda ve hizmetlerde niteliksel bozulmaya neden olmaktadır. Bu durumda gelişemeyen bölgenin işgücü ve birikmiş serveti, gelişme şansının olduğu

[115]Bozdoğan, **a.g.e**. s.13.
[116]Öztürk, Uzun, **a.g.e.** s.91.
[117]Pike, Andres v.d., **a.g.e.** p.13.

bölgeye doğru göç etmektedir. Zayıf bölgeler daha da yoksullaşmaktadırlar[118]. Yani göçler ile toplumsal kutuplaşma daha da artmaktadır[119].

Yani bir ülkede gelişmiş bölgelerde büyük yığılmalar oluşmuşsa, göç olgusu geri kalmış bölgelerin insan sermayesini boşaltarak, bu bölgelerin büyüme potansiyelini düşürmektedir[120].

1.3.2.1.7. Piyasa Rasyonelleriyle Sosyal Rasyonellerin Uyumsuzluğu

Piyasa güçleri, kar maksimizasyonuna göre hareket etmektedirler. Özel sektör karını maksimize edecek üretim hacmini ve fiyatı belirler, yatırım yapmak için de yüksek kar sağlayacağı sektörleri ve yöreleri tercih eder. Rekabet ve kar elde etme güdüsü çerçevesinde davranan piyasa güçlerinin rasyonelleri, çoğu zaman sosyal rasyonellerle uyuşmamaktadır. Piyasa güçlerinin kısa dönemde verimli olmayan alanlara girmesi rasyonel değildir. Dolayısıyla sosyal rasyonellerin gözetilmesinin bir gereği olarak devletin, bölgesel kalkınmada önemi büyük olan hukuki, mali, sosyal, politik ve idari altyapıyı ve kurumsal çerçeveyi oluşturması gerekmektedir[121].

1.3.2.2. Sosyo-Ekonomik ve Politik Nedenler

Kalifiye işgücü eksikliği, doğal kaynak yetersizliği, coğrafi koşulların elverişsiz olması, alt ve üst yapı yatırımlarının yetersiz oluşu, enerji kaynaklarına ve pazara yakın olmama gibi faktörler, bölgelerarasında kalkınmışlık farklılıklarını da

---

[118]Bozdoğan, **a.g.e**. s.13-14.
[119]Martin Ferry, Heidi Vironen, **Dealing with Demographic Change: Regional Policy Responses**, European Policies Research Centre European Policy Research Paper, No. 72, February, United Kingdom, 2010, p.6.
[120]İlhan Tekeli, "Sosyal Sermaye Kavramına Verilen Önemin Bölgesel Gelişme Sorununa Yaklaşmakta Getirebileceği Yeni Mantık Üzerine", **4. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu,** Sosyal Politikanın Yönetişimi, 19-20 Kasım, Ankara, 2009, s.63.
[121]Bozdoğan, **a.g.e**. s.14.

beraberinde getirmektedir. Bu farklılıkların artması sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan ciddi sorunların yaşanmasına neden olmaktadır[122].

Az gelişmiş bölgelerde, gelir düzeyinin düşüklüğü, tasarrufun ve sermaye arzının düşük olmasına neden olmaktadır. Yeni sermaye yaratılmadığı için, üretim ve gelir başlangıç düzeyini korumaktadır. Bu olumsuz koşulların kamu müdahaleleriyle ortadan kaldırılması gerekmektedir[123].

1.3.2.2.1. İşsizlik

Bölgesel farklılıkların büyüklüğü ve işsizlik oranlarının bölgelerarasında daha da farklılaşması, bölgesel politikalarda işgücü piyasalarının işleyişi ile ilgili sorunların ele alınmasına neden olmuştur[124].

Gelişmekte olan ülkelerde endüstrileşme, istihdam sorunlarını çözmeye yeterli olamamaktadır. Bu ülkelerde görülen hızlı nüfus artışı, işsizliğin giderek önemli boyutlara ulaşmasını sağlamaktadır[125].

Diğer yandan göç hareketleri ile işsizlik oranı arasındaki ilişki günümüz itibariyle sadece gelişmekte olan ülkelerin değil, aynı zamanda gelişmiş ülkelerin de önemli bir sorunu olarak hem teori hem de uygulama alanında dikkate değer bir tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Gelişmiş ülkeler göç ve göçle birlikte açığa çıkan sorunların çözümü noktasında büyük aşamalar kaydetse de, işsizlik ve

[122]Nihat Işık, Efe Can Kılınç, "Bölgesel Kalkınma'da Ar-Ge ve İnovasyonun Önemi: Karşılaştırmalı Bir Analiz, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Ekim, 6(2), 2011, s.10.
[123]Bozdoğan, **a.g.e**. s.14-15.
[124]Riccardo Faini, "Trade Unions and Regional Development", **European Economic Review,** 43, 1999, p.460.
[125]Mithat Zeki Dinçer, **Turizm Ekonomisi ve Türkiye Ekonomisi'nde Turizm**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1993, s.5.

bölgelerarası işsizlik sorunu söz konusu olduğunda durum değişmekte ve sorunun boyut değiştirerek devam ettiği gözlenmektedir[126].

Nüfusun ekonomik faaliyetlere katılımının sınırlı olduğu bölgelerde ekonomik gelişme düzeyi, mikro yani işletme düzeyinde ve makro düzeyde olumsuz etkilenmektedir[127].

Geri kalmış bölgeler, endüstriyel gelişmenin olmadığı ve işsizlik oranının çok yüksek olduğu bölgelerdir. Açık ve gizli işsizliğin büyük oranlarda olması nedeni ile bu bölgelerden gelişmiş bölgelere, çok fazla göç yaşanmaktadır[128].

1.3.2.2.2. Hızlı Nüfus Artışı

Bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılması, geri kalmış yörelerde yaşayan nüfusun refah düzeyinin yükseltilmesi, gelişmiş bölgelere olan göç eğilimlerinin azaltılması, plansız kentleşme sebebiyle oluşan problemlerin çözüme ulaştırılması amacıyla, bölgelerin gelişmişlik düzeyleri ile ilgili sorunların belirlenerek, çözüme kavuşturulması gerekmektedir[129].

Geri kalmış bölgeler, nüfus artış hızının ülke ortalamasının üzerinde olduğu bölgelerdir. Gelir düzeyi, eğitim düzeyi gibi sosyal ve mali faktörler geri kalmış bölgelerde doğurganlık oranını, nüfus artış hızını yükseltmektedir. Nüfus artış hızının yüksekliği, geçim şartlarını zorlaştırmakta, kamu hizmetlerinin ve istihdam olanaklarının yetersiz kalmasına neden olmaktadır[130].

---

[126]Hüseyin Mualla Yüceol, "Türkiye'de İllerarası İşsizlik Oranı Farklılıkları, Göç ve Ekonomik Kalkınma" **Sosyoekonomi**, 2011-MI /11MI02, 2011, s.32.
[127]Ömer Faruk Çolak, Cem Kılıç, **Yeni Sanayileşen Bölgelerde Kadın İşgücü Arzı: Şanlıurfa Örneği**, Yorum Matbaa, Ankara, 2001, s.44.
[128]Bozdoğan, **a.g.e**. s.15.
[129]Tekin, **a.g.e**. s.45
[130]Bozdoğan, **a.g.e**. s.15.

1.3.2.2.3. Sağlık ve Eğitim Hizmetlerinin Yetersizliği

Bir ülkenin gelişmişliği; o ülke insanlarının iyi bir eğitim almaları ve bununla kazandıkları bilgi, beceri ve donanım ile ekonomik büyümeye yapabilecekleri katkıya bağlıdır. Bireyin bilinçlenmesi, araştırma, öğrenme ve düşünme isteği ile donatılması gerekmektedir. Sosyo-ekonomik gelişmenin en önemli itici gücü, toplumun ve işgücünün eğitim düzeyidir[131].

Eğitim, bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla ve arzulanan değişme meydana getirme sürecidir. İnsanı eğitmek çağlar boyunca en önemli amaç olmuştur. Eğitim sistemini, toplumsal ihtiyaçlardan bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir. Ülkeler, gelişen modern üretim tarzlarına cevap verecek bireyleri, eğiterek yetiştirmektedirler[132].

Sağlık ve eğitim hizmetleri bölgesel düzeyde de farklılıklar göstermektedir. Geri kalmış bölgelerde yaşayan insanlar eğitim ve sağlık hizmetlerinden, gelişmiş bölgelerde yaşayan insanlara göre aynı ölçüde yararlanamamaktadır. Bu nedenle geri kalmış bölgelerde sosyal fırsat eşitsizlikleri oldukça fazla olup, kalkınma için gerekli olan nitelikli beşeri sermaye oluşturulamamıştır[133].

Bu nedenle bölgesel kalkınma politikalarının sağlıklı bir şekilde uygulanabilmesi için, merkezi ve bölgesel düzeydeki kurumlara ve tüm yerel halka,

[131]Muammer Yaylalı, Fuat Lebe, "Beşeri Sermaye İle İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi", **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt XXX, Sayı I, 2011, s.24
[132]Özlem Çakmak, "Eğitimin Ekonomiye ve Kalkınmaya Etkisi", **D.Ü.Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi**, 11, 2008, s.34.
[133]Bozdoğan, **a.g.e**. s.16.

eğitim ve danışmanlık hizmeti vermek üzere, uzmanlardan oluşan teknik yardım ekiplerinin görevlendirilmesi gerekmektedir[134].

1.3.2.2.4. Sosyal ve Kültürel Hizmetlerin Yetersizliği

Kültür, bölgesel kalkınmanın temel unsurlarından biridir[135]. Geri kalmış bölgelerde hayat standartları, hem ekonomik açıdan hem de sosyo-kültürel açıdan gelişmemiş durumdadır. Sosyal ve kültürel ihtiyaçların karşılandığı alanlar yetersizdir. Bu nedenle devletin uygulayacağı politikalarla, farklı bölgelerde yaşayan insanların sosyal hizmetlerden dengeli bir biçimde yararlanmasını sağlaması gerekmektedir[136].

1.3.2.2.5. Satın Alma Gücünün Düşüklüğü

Satın alma gücü, bir ulusal paranın değerindeki gerçek değişmeleri göstermek için kullanılır. Belirli bir para birimi ile yurt içinde satın alınabilecek mal ve hizmet miktarını ifade eder[137].

Geri kalmış bölgelerde, gelir düzeyine bağlı olarak satın alma gücü düşüktür. Bu bölgelerin üretim yapısı, miktarı, biçimi bölgenin satın alma gücüne bağlı olarak şekillenir. Bu nedenle bölgesel kalkınma politikaları ile, geri kalmış bölgelerde satın alma gücünün arttırılarak, talep artışının sağlanması gerekmektedir[138].

---

[134]Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, **Türkiye-Avrupa Birliği Mali İşbirliği Kapsamındaki Bölgesel Kalkınma Programları**, Şubat, Ankara, 2005, s.32.
[135]Murat Çetin, "Bölgesel Kalkınma ve Girişimci Üniversiteler", **Ege Akademik Bakış,** 7(1), 2007, s.220.
[136]Bozdoğan, **a.g.e**. s.16.
[137]Halil Seyidoğlu, **Ekonomik Terimler**, Güzem Can Yayınları: 18, İstanbul, 2002, s.542
[138]Bozdoğan, **a.g.e**. s.16.

1.3.2.2.6. Üretim ve Ücret Düşüklüğü

Üretim, doğrudan ya da dolaylı şekilde ihtiyaçları giderecek mal ve hizmetlerin miktarını ve faydasını çoğaltmak için yapılan tüm faaliyetlerdir[139].

Geri kalmış bölgeler, üretim düşüklüğünün yaşandığı bölgelerdir. Bu bölgelerde üretimin arttırılması, ekonomik faaliyetlerin canlandırılması, bu bölgelerin gelişmiş olan bölgelerle eşit koşullarda rekabet etmelerinin sağlanması gerekmektedir. Bu doğrultuda yerel pazarlar, bu bölgelerde üretimin artmasına yönelik yeni ekonomik faaliyetlerin fazlalaştırılması açısından önem taşımaktadır. Ayrıca, geri kalmış bölgeler işsizliğin yüksek olduğu, ücretlerin düşük olduğu bölgelerdir[140].

1.3.2.2.7. Altyapı Eksiklikleri

Bölgesel kalkınma politikalarının olumlu sonuçlar verebilmesi için, bölgede girişimcilik altyapısı ve rekabete dayanan iş çevresi oluşturulmalı, işgücünün becerikli olması için eğitimler verilmeli, devlet desteği sağlanmalı ve altyapı geliştirilmelidir[141].

Altyapının geliştirilmesi, yeterli ve etkin bir altyapı üretim maliyetlerini düşürür ve verimliliği yükseltir. Maliyetlerin düşmes ve üretin artarak, çeşitlendirilmesi, bir bölgenin hızlı bir şekilde sanayileşmesini kolaylaştırır. Uygun şekilde tasarlanmış ve iyi yönetilen bir altyapı, çevresel sürdürülebilirliği de sağlayabilecektir. Ayrıca altyapı yatırımları, inşaat ve bakım işleri gibi kanallarla

[139]Cafer Unay, **Genel İktisat**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2000, s.13.
[140]Bozdoğan, **a.g.e**. s.17.
[141]Hasanoğlu, Aliyev, **a.g.e**. s.89

doğrudan istihdam sağlayarak, yoksulluğun azaltılmasına da katkıda bulunabilmektedir[142].

Yine altyapı eksiklikleri bir bölgenin fiziksel, ekonomik, personel ve kurumsal altyapısı ile ilgilidir. Altyapı yetersizlikleri bölgelerin rekabet gücünü, üretkenliğini, nüfusun dengeli dağılımını olumsuz etkilediğinden, bu bölgelerdeki gelişme hızını da azaltmakta, yatırım ve üretim performansını düşürmekte, yeni yatırımların bölgeye çekilmesini güçleştirmektedir. Fiziksel altyapı yetersizlikleri, insan kaynaklarının geliştirilmesine yönelik yatırımların yetersizliği gibi alt yapı eksiklikleri, geri kalmış bölgelerde özellikle kırsal alanlarda yoğunlukla görülmektedir[143].

1.3.2.2.8. Planlama Yetersizliği

Bölgesel planlama, bir bölgenin ekonomik, sosyal ve fiziki yönden koordine edilmesi demektir. Bölgesel planlama, bölgelerarası dengesizliklerin giderilmesi için, devletin elinde bulunan sulama ve enerji kaynakları, ulaşım, krediler, konut yatırımları, organize sanayi teşvikleri gibi araçlardan yararlanma olanaklarını, en iyi şekilde kullanma amacını güder[144].

Bölgesel planlama mekanın, barındırdığı dinamiklerle, en rasyonel biçimde düzenlenmesi ve bu düzenlemenin gerektiği şekilde donatılmasıdır. Bu dinamikler ulusal devletin ya da halkın elinde bulunan tüm doğal, mali ve fiziki kaynaklar ve araçlar olarak algılanabilir[145].

---

[142]Aziz, Krishna, **a.g.e.** p.59.
[143]Bozdoğan, **a.g.e**. s.17.
[144]Kahraman Arslan, "Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:4 Sayı:7, Bahar 2005/1, s.278.
[145]Gülen Elmas, "Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye'de Bölgesel Politikalar", **Gazi Üniversitesi Ekonomik Yaklaşım Dergisi,** Cilt:15, Sayı:50, 2004, s.118.

Diğer yandan bölgesel planlama doğal kaynak, nitelikli işgücü, teknoloji, altyapı gibi unsurların bölgelerarasında dengeli dağılmaması nedeniyle yapılan planlamadır. Geri kalmış bölgelerde gerekli kalkınmanın gerçekleşebilmesi için, bölgesel planların düzenlenmesi, programlanması, geleceğe yönelik hedeflerin ortaya konması ve bu hedeflere uygun araçların belirlenmesi gerekmektedir[146].

Bölgesel planlamaların, ulusal planlama stratejileri kapsamında ulusal önceliklerin, yerel ölçekteki gereksinimlere yanıt verecek biçimde yapılmaları gerekmektedir. Yerel önceliklere göre yapılan bölge planlaması, ulusal ölçekte mekansal bütünleşmeyi sağlayarak, sektörel eylemleri detaylandırır. Bu nedenle bölge planlamaları, kalkınma kavramı ile bir bütündür ve bu planlar bölgesel gelişmenin sağlanmasında önemli araçlardır[147].

Çeşitli ülke deneyimleri incelendiğinde, belirli tür bölgesel politikaların önem kazandığı görülmektedir. 1960'lı ve 1970'li yıllarda, Keynesgil yaklaşımların daha çok taraftar bulduğu dönemde, bölgesel kalkınma politikalarında en önemli yöntem planlamadır. Bu planların uygulanabilmesi için devletin müdahalesi gerekmektedir. Batı Avrupa'da, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kamu tarafından korumacı politikalar uygulanmış, bu politikaların başarılı olması sonucunda planlama daha az gelişmiş ülkelerde de yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Planlama yaklaşımında bölgeler, başlangıçta sahip oldukları faktörlere göre ulusal planlar içerisinde desteklenmektedirler. Fakat 1970'lerin ortasından itibaren dünyada ekonomik büyümenin yavaşlaması; 1980'lerden sonra ülkeler arası ticaretin giderek gelişmesi ve sermayenin dolaşımının önündeki engellerin zayıflaması sonucu artan rekabet, planlama yaklaşımının terk edilmesine yol açmıştır. Özellikle örgütsel

[146]Bozdoğan, **a.g.e**. s.17-18.
[147]Sevgi Görmüş, Mustafa Artar, "Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesi Planlarının Eşgüdümünün Değerlendirilmesi", **Bartın Orman Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 17, 2010, s.72.

yapılanmaların değişen koşullara uyum sağlamakta yetersiz kalması, planların giderek işlevsizleşmesine neden olmuştur[148].

1.3.3. Bölgesel Kalkınma Politikalarının Amaçları

Bölgesel farklılıklar, coğrafi koşullar, doğal kaynaklar, demografik yapı, sermaye birikimi, altyapının niteliği, girişimcilerin yetenekleri gibi faktörlere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bölgelerarası oluşan bu farklılıkları azaltabilmek amacıyla uygun politikaların uygulanması gerekmektedir.

1.3.3.1. Büyüme Amacı

Dünya'da yürütülen bölgesel kalkınma politikalarının genel olarak; ekonomik kalkınma, sosyal ve fiziksel yenilenme, iş desteği, yatırım ve rekabet gücü becerilerini geliştirmek, istihdamın teşvik edilmesi ve sürdürülebilir kalkınma gibi amaçları hedeflediği görülmektedir[149].

Bölgesel kalkınma politikaları, az gelişmiş bölgelerde ulaşım olanaklarını geliştirmeyi, emek piyasasını büyütmeyi, finansal ve ticari kuruluşlar ile yardımcı hizmetleri arttırmayı, sosyal ortamı geliştirmeyi ve AR-GE harcamalarını arttırmayı hedeflemektedir. Ekonominin daha hızlı büyüyebilmesi için, bölgelerde büyüme için gerekli koşulların yaratılması, yatırımların arttırılması, üretim faktörlerinin etkin dağılımının sağlanması gerekmektedir. Bölgede piyasanın büyümesi, mamul ürünün taşıma maliyetlerini azaltacak, talep artışı yolu ile büyük ölçekli üretim meydana

[148]Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, **Türkiye'de Bölgesel Farklar ve Politikalar**, Yayın No. TÜSİAD-T/2008-09/471, Eylül, 2008, s.36-37.
[149]Chris Shearlock, James Phillip vd., "Regional Sustainable Development: Are The New Regional Development Agencies Armed with the Information They Require?", **Sustainable Development,** 8, 2000, p.80.

getirecektir. Büyük ölçekli üretim ise, uzmanlaşma ile birlikte verimlilik artışına ve üretim maliyetlerinde azalmaya yol açacaktır[150].

1.3.3.2. İstikrar Amacı

Bölgesel politikaların istikrarlı olması, bölgelerin ekonomik yapılarının kendi içinde dengeli olmasını hedeflemektedir. Ekonomide istihdam ve gelirin istikrarlı bir şekilde artabilmesi için, bölgesel üretim yapısının konjoktürel ve yapısal dalgalanmalara bağlı olarak düşmesinin önlenmesi gerekmektedir[151].

Yine bölgesel politikalar, kaynak aktarımı yoluyla bölgelerin gelişmişlik düzeylerini arttırarak, siyasi ve ekonomik istikrara da katkıda bulunmalıdırlar[152].

1.3.3.3. Dengeleme ve Eşitleme Amacı

Bölgelerarasındaki gelir ve refah dengesizliğinin azalabilmesi için, ekonomik kaynakların bölgelerarasında etkin ve eşit dağılımının sağlanması gerekmektedir. Bölgesel eşitsizlikler, ekonominin etkin çalışamadığının bir göstergesidir. Örneğin bölgesel işsizlik sorununun çözülmesi halinde, yeni yaratılan dengeli istihdam başka bölgelerde üretilen mallara olan talebi de arttıracaktır. Bu durum da tüm bölgelerde işsizlik oranlarının azalmasına ve ülkede gelir seviyesinin artmasına neden olacaktır[153].

---

[150]Öztürk, Uzun, **a.g.e.** s.100
[151]Ildırar, **a.g.e.** s.20.
[152]Serpil Kahraman, "AB-Akdeniz Bölgesel Politikaları ve Türkiye'nin Uyumu", **Journal of Yasar University,** 3 (12), 2008, s.1732.
[153]Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, **a.g.e.** s.13.

1.3.4. Bölgesel Kalkınma Politika Araçları

Bölgesel kalkınma politikalarının araçları farklı gelişmişlik düzeylerine sahip bölgeler için farklı olabilmektedir.

Bölgesel politikalar tarihsel gelişim sürecinde, içinde bulunulan ekonomik, sosyal ve politik koşullarından etkilenmektedir. Bu doğrultuda bölgesel politikaların amaçlarının gerçekleştirilmesine yönelik araçlar da değişim göstermektedir. 1960'lı yıllarda bölgelerarası farklılıkların giderilmesinde bölgesel-mekansal planlamaya ağırlık verilmiştir. 1970'li yılların sonlarından itibaren, özellikle 1980'li yıllarda ise genel olarak özendirme önlemleri, özel olarak ise vergi özendirme önlemleri, nakit mali yardımlar, bölgesel kalkınma politikalarının en önemli araçları haline gelmiştir. 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik bunalım, politikaların sürdürülebilirliğini sağlayan finansman olanaklarını daraltmıştır. Bu durum da bu alandaki politikaların yeniden tanımlanmasını beraberinde getirmiştir. 1990'lı yıllarda ise, bölgesel politikalar açısından bölgesel ölçekte kullanılan mekansal-yapısal yaklaşımların, kaynak dağılımında dengenin sağlanması ve dengeli mekansal kalkınma amacından çok, yapısal değişikliklere uyumu amaçlayan daha esnek ve uyumlu bir yapıya yöneldiği görülmektedir[154].

1.3.4.1. Bölge Planlama

Plan, bir amacın gerçekleştirilmesi için gerekli araçların belirlenmesidir. İktisadi plan ise iktisadi kalkınmayı daha hızlı gerçekleştirebilmek amacıyla, en uygun ve en kısa yolun araştırılması ve bunun için gerekli olan araçların sağlanmasıdır. Planlama toplumsal, çevresel ve ekonomik gelişmeye yönelik olarak, eldeki kaynakların verimli kullanımını sağlayan bir yöntem aracıdır. Planlamanın amacı, ülkenin veya bölgenin iktisadi kalkınmasına ait geniş bir bakış açısı elde etmektir. Planlama içerik ve kapsam açısından; ülke, bölge, alt bölge, metropoliten

[154]Bozdoğan, **a.g.e.** s.22-23.

alan, il, kent ve kent kesimleri ölçeğinde ele alınmaktadır. Bölge planlamanın ana teması, bölgelerarasındaki dengesizliklerin giderilmesidir. Yerel öncelikleri tanıyan ve ortaya koyan bölge planlaması, ulusal bağlamda mekansal bütünleşmeyi sağlayacak sektörel eylemleri detaylandırmaktadır. Yani bölge planlaması öncelikle kalkınmanın bölgesel, mekansal ve dolayısıyla coğrafi boyutlarınının planlara dahil edilmesi gereksiniminden doğmaktadır[155].

Planlama yalnızca bir mekanın koordinasyonu degil, karşılaşılan ya da ileride ortaya çıkabilecek problemlere çözüm yolları getirmek için, bilimsel bir araştırma tekniği ile varılan sonuçların değerlendirilmesidir. Bölge planlamasının gözleme dayanan yöntemler ve matematiksel yöntemler şeklinde farklı yöntemleri bulunmaktadır. Gözleme dayanan yöntemler ile, veri ve bulguların istatistiki tasnif ile uygulanması olanaklı hale gelmektedir. Matematiksel yöntemler ise, polarize bölgelerin hareketlilik sınırını açıklayan yöntemlerdir[156].

Bölge planlamasında planlama sistemi, örgütlerarası bir sistemdir ve politika oluşturma, yönetim, inceleme ve değerlendirme gibi aşamalardan oluşmaktadır. Bu anlamda oldukça karmaşık bir yapıdadır. Başarılı bir plan özel sektörün, vatandaşların katılımını da gerektirmektedir. Hükümet yine politika oluşturmada çok önemli bir rol oynamaktadır. Bu politikaları yürütmekte, izlemekte ve değerlendirmektedir[157].

Ulusal kalkınma planları daha çok ekonomik nitelik, kent imar planları ise fiziksel nitelik taşırlar. Bölge planları ise bunlardan her ikisini de kapsamak zorundadır. Bölge planları, ulusal kalkınma planlarında olduğu gibi sadece yatırımlarla değil, yatırımların kuruluş yeri ile de ilgilenmektedir. Ayrıca imar

[155]Ildırar, **a.g.e.** s.21-22.
[156]Arslan, "Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları…", s.278-279.
[157]A.Akpınar, K.Kaygusuz, "Regional sustainable water and energy development projects: A case of Southeastern Anatolia Project (GAP) in Turkey", **Renewable and Sustainable Energy Reviews**, 16 2012, p.1148.

planlarından farklı olarak, ekonomik kaynakları da göz önünde bulundururlar. Bölge planlamaları, ulusal kalkınmayla bütünleşen, ancak bölgesel düzeyde seçici, yarışma gücü ve ekonomik katkısı yüksek olan sektörlere öncelik vermelidir. Planlar piyasa mekanizmasının işleyişindeki aksaklıkları giderici nitelikte olmalıdır. Özellikle gelişmiş ülkelerde yaşanan ekonomik, teknolojik ve toplumsal değişim, bilgi teknolojisindeki gelişim, bilginin stratejik kaynak haline gelmesi, yerelliğin ve katılımın öne çıkması, 1990'larda gelişmekte olan ülkelerin bölgesel gelişmeye yönelik politikalarında da ciddi değişime yol açmıştır. Bölge planlama deneyimleri, bölge planlamanın aşağıdaki unsurları içermesi gerektiğini göstermektedir[158];

- Sektörel etkinliklerin karşılıklı bağımlılığını vurgulamalı ve kapsamlı olmalıdır,
- Bölge için stratejik vizyonlar geliştirmelidir,
- Ulusal öncelikleri ve yerel talepleri yansıtmalıdır,
- Değişen koşullarla başa çıkabilecek güçte olmalıdır,
- Bölge planı yapım ve uygulama sürecinde, yerel katılımcıların görüşlerinden yararlanılmalıdır ve
- Düzenli gözleme ve yeniden gözden geçirmeye olanak tanıyacak mekanizmayı içermelidir.

1.3.4.1.1. Geri Kalmış Bölgeler İçin Hazırlanan Planlar

Geri kalmış bölgelerin çoğunda, tarım sektörü ön plandadır. Endüstrinin üretimdeki payı çok düşük düzeydedir. Bu nedenle geri kalmış bölgeler için hazırlanan planlar, geri kalmış bölgelerin kalkındırılmasını amaçlamaktadır. [159].

[158]Ildırar, **a.g.e.** s.22-26.
[159]Cengiz Yavilioğlu, "Geri Kalmışlık Olgusu ve Ekonomistik Kalkınma Teorileri (Eleştirel Bir Yaklaşım), **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, 2002, s.51.

1.3.4.1.2. Anakent Planları

Metropoliten alan, yüksek yoğunluklu büyük bir merkez ile onu çevreleyen ve onunla sıkı günlük ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkisi olan farklı büyüklükteki kentsel ve kırsal yerleşmelerden oluşan ve gelişmiş bir toplumun yaşadığı alandır[160].

Anakent planları (metropoliten bölge planı), çok hızlı gelişen büyük kentlerin ve anakent bölgelerinin büyüme sorunlarının çözümünü, yerleşimin düzenli bir biçimde gerçekleşmesini amaçlayan plan türüdür. Anakent (metropolis), Yunanca asıllı metro (ana, asıl) ve polis (kent) sözcüklerinden oluşmuştur. İlk olarak Antik çağların kent devletlerini tanımlamak için kullanılmıştır. Daha sonra ise İstanbul, Londra, Paris, Tokyo, New York gibi büyük yerleşim merkezlerini betimlemek için kullanılmıştır[161].

Sonuç olarak anakentler, endüstriyel gelişimini tamamlamış ya da tamamlamamış, bütün ülkelerde toplumsal bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır ve bu kentlerin kendilerine has özellikleri bulunmaktadır[162].

1.3.4.1.3. Kaynakları Zengin Bölgeler İçin Hazırlanan Planlar

Bu bölge planları, zengin kaynakları bulunan ancak bu kaynakları işletilmemiş bölgelerin kalkındırılması için hazırlanmaktadır. Örneğin büyük nehirlerin sağladığı enerji ve sulama olanaklarından yararlanarak nehir havzasının

[160]Melih Ersoy, "İmar Mevzuatımızda Planlama Kademeleri ve Üst Ölçek Planlama Sorunu", **Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu,** 7-8 Eylül, Ankara, 2006, s.218.
[161]Erol Kaya, "Metropoliten Kent Yönetimi", **Yerel Siyaset Dergisi**, Haziran, 2008, s.11.
[162]Ali Erkan Eke, **Anakent Yönetimi Yönetimlerarası İlişkiler**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:5, Ankara, 1982, s.5.

gelişmesini sağlamaya ya da onu çevreleyen az gelişmiş bir bölgeyi kalkındırmaya yönelmiş bir plan, kaynakları zengin bölgeler için hazırlanan planlardandır[163].

1.3.4.1.4. Özel Bölgeler İçin Hazırlanan Planlar

Bölgesel gelişmişlik farklarının giderek artması, daha fazla bölgesel ekonomik tedbirlerin alınmasına ve bazı bölgeler için özel planların yapılmasına neden olmaktadır[164].

Özel bölgeler için hazırlanan planlar, özel nedenlerle geri kalmış ya da geliştirilmesinde bazı nedenlerle sakıncalı görülmüş bölgelerin kalkınmasını sağlamak üzere hazırlanmaktadır[165].

1.3.4.2. Kamu Yatırımları

Devletin iktisadi hayata müdahalesinin en önemli araçlarından biri kamu harcamalarıdır. Kamu harcamaları kamu otoritelerinin toplumsal ihtiyaçları karşılamak, sosyal ve ekonomik hayata müdahalelerde bulunmak üzere belirli kurallara göre yaptıkları harcamalardır. Bu bağlamda kamu harcamalarını verimli-verimsiz harcamalar; olağan-olağanüstü harcamalar; cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamaları gibi çeşitli şekillerde sınıflandırabiliriz. Genel olarak kamu harcamalarının ekonomi üzerinde genişletici etkisi olduğu bilinmektedir. Devletler az gelişmiş bölgelere, kamu yatırımlarını arttırarak o bölgede üretim kapasitesini arttırırlar. Yani yatırım harcamalarının ekonomi üzerinde

[163]Ildırar, **a.g.e.** s.24.
[164]Kılıç, Mutluer, **a.g.e.** s.24.
[165]Ildırar, **a.g.e.** s.24.

üretim kapasitesini arttırma, beşeri sermaye gelişimini sağlama gibi etkileri bulunmaktadır[166].

1.3.4.2.1. Üretken Kamu Yatırımları

Az gelişmiş bölgelerin kalkınmabilmesi için devletin bizzat kendisinin bazı alanlarda üretici rolünü üstlenmesi ve bu bölgelerdeki atıl üretim potansiyelini harekete geçirmesi gerekmektedir. Ayrıca toplumsal refahın artırılmasına yönelik olarak gerçekleştirilecek kamu yatırımları, bölgesel kalkınma politikaları ile öncelik, zaman ve yer tercihleriyle tutarlı olmalıdır[167].

1.3.4.2.2. Altyapı Yatırımları

Altyapı yatırımlarının yapılması, devletin en eski görevlerindendir[168]. Bir bölgenin altyapısının gelişmesi, o bölgede yapılmak istenen üretken yatırımlara temel ve üretken sektörler için uygun koşulların sağlanmasında etkili olmaktadır[169].

Öncelikle altyapı kavramı, ekonomik faaliyetlerin gerçekleşebilmesi için gerekli olan hizmetleri sağlayan ekonominin tüm doğal, maddi, kurumsal ve personel donatım ve teçhizat toplamını ifade eder. Ekonomik birimler, kendi ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirebilmek için, altyapı donatımından yararlanmaktadırlar. Altyapı harcamalarından doğrudan verimli olanlar, doğrudan üretime yönelik altyapı yatırımlarıdır. Diğer yandan doğrudan verimli olmayan altyapı harcamaları ise, tüketime yönelik altyapılardır. Çoğu altyapı yatırımları, yerel yönetimler tarafından

---

[166]Yasemin Özdemir, "Türkiye'de Yatırım Harcamalarının Gelişimi ve Kamu Yatırım Politikaları", **Bütçe Dünyası**, Cilt 3, Sayı 27, Güz, 2007, s.72

[167]DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Kamu Yatırımlarının Planlanması ve Uygulanmasında Etkinlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, DPT Yayın No: 2557, ÖİK: 573, Ankara, 2001, s.22.

[168]Dinler, **Bölgesel İktisat**…, s.288.

[169]Ayda Eraydın, **Türkiye'de Ulusal Kalkınma Planlarının Bölgesel Ayrıştırılmasına Yönelik Bir Yaklaşım**, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:31, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 1983, s.28.

gerçekleştirilmektedir. Kamu harcamalarının planlanması ve yürütülmesinin yerel yönetimlere burakılması ile birlikte, altyapı planlamasında önemli değişiklikler görülmektedir. Altyapı yatırımlarının bölgesel büyüme üzerinde de etkileri mevcuttur. Altyapının ulaşılabilirliği, beşeri ve fiziki sermayenin verimliliğini yükseltmektedir. Verimlilikteki artış, üretim maliyetlerini düşürürken, bölgesel ürüne olan talebi artırmaktadır. Altyapı aynı zamanda, üretim sürecinde bir faktör girdisi gibi ele alınmaktadır. Yüksek altyapı yatırımları, daha çok yatırımı cazip hale getirmektedir. Bölgesel üstünlükler de, ölçeğe göre getirinin etkisiyle bölgesel kalkınmayı gerçekleştirmektedir[170].

Elektrik, su, yol gibi altyapı yatırımlarının özel sektör tarafından gerçekleştirilmesi halinde, tek firma bu yatırımları yaparsa monopolcü duruma geleceğinden, dilediği gibi yüksek fiyat uygulayabilecektir. Bu yatırımlar birden fazla özel şirket tarafından yapıldığında ise, aynı hizmet için iki ya da daha fazla yatırım yapılacağından, ekonomik israf söz konusu olacaktır. Bu nedenle altyapı yatırımları çoğunlukla devlet tarafından yapılmaktadır[171].

1.3.4.3. Yönetimsel Örgütler

Toplumsal ve ekonomik kalkınma politikaları, çeşitli bölgelerin kaynaklarının harekete geçirilmesi yoluyla bölgesel üretimin artmasını ve kalkınmanın getirilerinden bölge halkının yararlanmasını gerektirmektedir. Bu da bölge ölçeğinde bir planlamanın yapılması ve bu amaçla yönetsel yapının örgütlenmesi ile gerçekleşebilmektedir[172].

Bölgesel kalkınma planlarının hazırlanması ve uygulanması için, yönetimde bölgesel örgütlenmeye gitmek ve gerektiği durumlarda yerinden yönetimi

[170]Ildırar, **a.g.e.** s.27-29.
[171]Dinler, **Bölgesel İktisat**…, s.288,289.
[172]Cevat Geray, "Bölgesel Gelişme İçin Planlama ve Örgütlenme", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Drgisi,** Cilt:52, Sayı:1, Ankara, 1997, s.299.

gerçekleştirmek gerekmektedir. Yönetimin mali olanakları ve personelin kalitesi yükseltilmelidir. Aktif bir bölgesel kalkınma politikasının yürütülebilmesi için, yönetimsel örgüt problemlerinin çözülmesi gerekmektedir. Örgüt problemlerine yönelik çözüm önerileri aşağıda belirtildiği gibidir[173];

- Bölgesel kalkınma politikasında öncelik, plan bölgenin belirlenmesidir. Yönetimsel yapının bu yeni oluşuma göre örgütlenmesi gerekmektedir. Özellikle il sisteminin uygulandığı ülkelerde, birbirinden çok farklı (heterojen) il gruplarını kapsayan bölgesel kuruluşlar oluşturulmuştur. Bölgesel kalkınmada görev alan bir çok merkezi yönetimin, her birinin farklı bir bölgesel sınıflandırmaya yönelmesi, bölgesel kalkınma politikasının etkinliğini azaltmaktadır. Bu nedenle merkezi yönetimin faaliyetlerini, il birimleri dışında fakat, merkezleri ve kapsadıkları alanları aynı olan plan bölgeler içinde toplamaları gerekmektedir.
- Az gelişmiş bölgelerin kalkındırılması için, geleneksel yönetim dışında bölge düzeyinde yeni bir yönetim yapısının oluşturulması gerekmektedir. Ayrıca bu yeni yönetim birimlerine, merkezi yetkilerin bir kısmının devredilmesi gerekmektedir. Bu yetki devri; yetki terki, yetki genişliği ve yerinden yönetim gibi üç farklı şekilde gerçekleştirilmektedir. Yetki genişliği ve yerinden yönetim ile merkezi hükümet, bölgesel ve yerel düzeydeki örgütlere yetki ve sorumluluklarının bir kısmını vermektedirler.
- Bölgelerarasındaki ekonomik ve sosyal gelişmişlik farklarını azaltıcı bir bölgesel kalkınma politikası uygulanırken, yönetimsel yapının düzenlenmesinden sonra, personel altyapının geliştirilmesi, mali imkan ve kaynakların arttırılması da gerekmektedir.
- Yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde yönetimsel faaliyetlerin koordinasyonunun sağlanması gerekmektedir. Bölgelerarasındaki gelişmişlik farkını azaltmak için alınan önlem ve uygulanan politikaların koordine edilmesi, politikanın başarısını artırmaktadır.

[173]Ildırar, **a.g.e.** s.34-37.

- Bölgesel kalkınma planlarının, bölge halkının katılımı olmaksızın, merkezden yürütülmesi oldukça güçtür.

1.3.4.4. Mali ve Vergisel Teşvik Düzenlemeleri

Teşvik kavramı, belirli ekonomik faaliyetlerin diğerlerine oranla daha fazla ve hızlı gelişmesini sağlamak amacıyla, kamu tarafından çeşitli yöntemlerle verilen maddi, gayrimaddi destek, yardım ve özendirmeler olarak tanımlanmakladır[174].

Devletler, bölgesel politikalara ilişkin amaçlarına ulaşabilmek için, özel sektörün az gelişmiş bölgelere yatırım yapmalarını sağlayacak mali ve vergisel teşvik önlemleri almaktadırlar. Teşvikler, yatırımların maliyetini düşürmeye ya da karlılığını artırmaya yöneliktir. Ülke düzeyinde uygulanan sektörel bazdaki teşvikler de yavaş yavaş bölgesel teşviklere dönüşmektedir. Kamu harcaması niteliğinde olup, kaynağı da bütçe olan teşviklerin yasal ve idari denetimlerden geçmesi gerekmektedir. Ülkelerin ekonomik ve sosyal özellikleri ile kalkınma düzeylerine bağlı olarak uygulanan teşvik programları farklılık gösterebilmektedir. Devletler tarafından kullanılan teşvik araçları aşağıda belirtildiği gibidir[175];

- Hibe Yardımlar ve Nakit Teşvikler: Hibe türü yardımlarda, yatırımın finansmanını kısmen ya da tamamen devlet üstlenir. Yani hibe yardımlarda yatırımın taşıdığı riski, büyük ölçüde devlet üstlenmektedir. Hibe yardımlar genel olarak AR-GE, çevre, eğitim ve sağlık yatırımları için kullandırılır.
- Vergisel Teşvikler: Bu teşvikler bölgesel kalkınmanın gereksinimleri doğrultusunda; vergi teşvikleri yatırımlarının artırılması, işsizliğin düşürülmesi ve bazı sektörlerin ya da ekonomik faaliyetlerin desteklenmesi amaçlarına yönelik kullanılırlar. Vergisel teşvikler; yatırım indirimi, gümrük muafiyeti, KDV desteği vergi, resim ve harç istisnası gibi dört şekilde verilmektedir.

[174]İsmail Çiloğlu, "Teşvik Sisteminin Değerlendirilmesi", **Hazine Dergisi**, Ekim, Sayı:8, 1997, s.1.
[175]Ildırar, **a.g.e.** s.37-40.

- Diğer Teşvik ve Düzenlemeler: Kamu ihalelerinde öncelik, özel ihraç fonu, hızlandırılmış amortisman, döviz tahsislerinde öncelik, katlı kambiyo kuru gibi teşvikleri kapsamaktadır.
- Yerel Yönetimler Tarafından Verilen Destekler: Merkezi idare tarafından gerçekleştirilen uygulamalar belge, doküman ve proje üzerinden yapılmaktadır. Diğer yandan yerel yönetimler ise daha çok mevcut durum değerlendirmesi ile destek uygulamaları gerçekleştirmektedir. Yerel yönetimlere verilen yetki ile yatırım projeleri, daha gerçekçi bir şekilde değerlendirilmektedir. Yerel yönetimlerce verilen destekler; arsa tahsisi, ihracat potansiyeli olan yatırımların yerel emlak vergisi, bina harcı ve diğer gayrimenkul ve menkule yönelik bazı vergilerden istisna edilmesi, istihdam ve bölgede yaratılan katma değer ile ilgili olarak, işletmelerin altyapı katılım payları gibi giderlerinde indirim yapılması, bazı altyapı yatırımları ile çevre korumaya yönelik yatırımlar yapan yatırımcılara, genel sistemden ya da yurtdışından kaynak sağlanmasıdır.

Teşviklerin diğer kamusal politikalardan farkı, ekonomiye doğrudan enjekte edilmesidir. Uygulamaların etkisi çok kısa ve hızlı bir şekilde ortaya çıkmaktadır[176].

1.3.4.5. Girişimciliğin Teşvik Edilmesi

1980'den bu yana gelişim gösteren yeni bölgesel kalkınma politikaları, basit bir şekilde yeni fabrika şubeleri açıp, işletmelere istihdamı teşvik etmek yerine, girişimciliğin desteklenmesi, yeni firmaların kurulması, mevcut Küçük ve Orta Boy İşletmeler'in (KOBİ) geliştirilmesi ve teknolojik kapasitelerinin artırılması aracılığıyla, bölgesel vasıfların etkin olarak kullanılmasına önem vermeye başlamıştır[177].

[176]İsmail Çiloğlu, "Teşvik Politikalarının Yönlendirme Gücü", **Hazine Dergisi,** Ocak, Sayı:13, 2000, s.29
[177]Lagendijk, Cornford, **a.g.e.** p.212.

KOBİ'ler bir ülke ekonomisinin kapsadığı tüm coğrafik yerleşim alanlarına dağılmışlardır. Bu nedenle bu işletmeler, genellikle büyük şehirlerde bulunan büyük işletmelere göre çok daha fazla taşra özelliği taşırlar. Böylece KOBİ'ler ülkedeki ekonomik faaliyetlerin bölgelerarasında dengeli dağılımına katkıda bulunmuş olmaktadır. Diğer yandan KOBİ'ler daha çok emek yoğun üretim gerçekleştirdiğinden, bölgesel istihdam imkanlarını arttırıp, küçük şehirlerden büyük şehir merkezlerine yapılan göçleri engellemektedirler. Yani bölgenin kendi potansiyeli içinde kalkınmasına katkı sağlarlar[178].

Girişimciler başkalarının baktığı ama göremediği fırsatları görüp, onları birer iş fikrine dönüştürürler ve bu kişiler risk almaya yatkındırlar[179]. Girişimci yöneticiden farklıdır. Yönetici ise birtakım amaçlara ulaşmak için insan, para, hammadde, malzeme, makine, demirbaş gibi üretim araçlarını bir araya getiren, onlar arasında uygun bir bileşim sağlayan kimsedir. Yönetici kar ve riski başkalarına ait olmak üzere üretim faktörlerini tedarik eder ve mal ve hizmet üretimi için yönetim görevini üstlenir[180].

Girişimciler tarafından bilgi ve iletişim teknolojilerinin işletmelerde etkin kullanımı, yüksek verimlilik artışına sebep olmaktadır. Genelde yüksek katma değerli alanlarda faaliyet gösteren girişimciler, yatırımların ve istihdamın gelişmesine katkıda bulunmakta ve bölgesel ekonomik kalkınmada motor görevi üstlenmektedirler[181].

Girişimciliğin en erken örneklerinden biri Uzak Doğu ile bir ticaret yolu kurmaya çalışan Marco Polo'dur. Marco Polo, o dönemde para sahipleri ile

---

[178]Rıfat İraz, **Yaratıcılık ve Yenilik Bağlamında Girşimcilik ve KOBİ'ler**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2010, s.217.
[179]Adnan Çelik, Tahir Akgemci, **Girişimcilik Kültürü ve KOBİ'ler**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2010, s.15.
[180]B. Zafer Erdoğan, **Girişimcilik ve KOBİ'ler Teori ve Uygulama**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2011, s.1.
[181]Meral Sayın, "Yerel Ekonomik Kalkınma Modeli Olarak GAP-GİDEM Projesi", **TEPAV Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Kitabı Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Avrupa Perspektifi**, 2006, s.347.

mallarının satışı konusunda sözleşme imzalamıştır. O ve diğer maceracı tüccarlar bütün fiziksel ve psikolojik riskleri alarak ticarette aktif rol üstlenmişlerdir[182].

Girişimciliğin ekonomik kalkınma ve refah üzerindeki etkileri dört temel konu çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu konular işletmelerin refah üzerindeki etkileri, işletmelerin yenilik ve değişime açık olmaları, işletmelerin verimlilik ve rekabet edebilirlikte artış sağlamaları ve bunlara bağlı olarak bölgesel kalkınmadaki etkin rolleridir. Girişimci tarafından gerçekleştirilen yatırımlar, yerel kaynak kapasitesini genişletmekte, kaynak kullanımını artırmaktadır. Bu nedenle devletler az gelişmiş bölgelere doğrudan destek ve gelir transferi yapmaktan ziyade, yeni işletmelerin kurulmasını özendirmeye çalışmaktadırlar. Girişimcilik faaliyetleri ve buna bağlı olarak risk alma oranları, aynı ülke içindeki bölgelerarasında önemli ölçüde değişiklikler göstermektedir. Firmaların belirli yerlerde odaklanmaları, kümeleme ya da yığılma ekonomilerinin oluşumunu hızlandırmaktadır. Girişimciliğin bölgelerarasında farklılıklar göstermesini etkileyen unsurlar aşağıda belirtildiği gibidir[183];

- Emek piyasası koşullarının farklı olması,
- Bölgelerarasında gözlemlenen farklı endüstriyel yapılar,
- İşgücünün bölgelerarası nitelik farklılıkları,
- Beşeri sermaye düzeyindeki farklılıklar ve
- Bölgeye özgü gözlemlenemeyen diğer faktörler.

1.3.4.6. Diğer Araçlar

Bölgesel kalkınma, bölgelerarasında görülen dengesizliği ortadan kaldırmak amacıyla, geri kalmış bölgelerin sanayileşmesini ve ülke içinde eşit gelir dağılımının

[182]H.Rıdvan Yurtseven, **Girişimcilik Küçük Bir İşletme Kurmak ve Yönetmek**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2007, s.55.
[183]Ildırar, **a.g.e.** s.40-43.

sağlanmasını ifade eder. Bir ülke bütün bölgeleri ile sosyo-ekonomik olarak gelişim sağladığı sürece kalkınmış sayılmaktadır[184].

Bölgesel kalkınma araçları ülkeler arasında, sosyo-ekonomik koşulların farklı özellikler göstermesi nedeni ile, çeşitli yapıdadırlar. Bu şekilde farklılık gösteren bölgesel kalkınma araçlarından biri "Tek Köy-Tek Ürün" uygulamasıdır. İlk kez bu uygulama 1979 yılında, Japonya'da, yerel yönetim ve yerleşik halk tarafından, kırsal kalkınmaya yönelik olarak başlatılmıştır. Bu model ile bölgenin uzmanlaştığı bir konuda ürün yetiştirmesi ve ürün çeşitliliği ve kalitenin artırılması amaçlanmaktadır. Yerel potansiyeli harekete geçirmeye dayalı bu modelde, her bölgenin rekabet edebilecek bir potansiyelinin olabileceği ve kendine güven, yaratıcılık ve insan kaynaklarının geliştirilmesinin en önemli unsurlar olduğu temel ilke olarak benimsenmiştir. Bölgesel kalkınma araçlarından bir diğeri de Girişimciler İçin Tek Durak Ofisi'dir. Bu ofisler, girişimcilerin kendi işlerini kurmak için gerekli tüm idari işlemleri tek elden yürütebilecekleri ve bu konuda doldurulması gereken formlardan, fınansal yardım seçeneklerine kadar geniş bir kapsamda danışıp öneri alabilecekleri birimlerdir. Bu araçlar dışında geliştirilen diğer bazı araçlar ise aşağıda belirtildiği gibidir[185];

- Bölge İçi Sektörel Sanayi Ağı: Belirli bir bölgede ve belirli bir alanda uzmanlaşmış sanayi kümelerinin, özellikle rekabet güçlerini artırmak amacıyla, ileri teknolojileri kullanarak, bölge içi, ulusal ve uluslararası ölçekte ilişki içinde oldukları firma ve organizasyonlar ile iletişimde bulunmalarını sağlayan yapıdır.
- Teknoparklar-Bilim Parkları: Ekonomik kalkınmayı teşvik eden, bulundukları kentlerin ya da bölgelerin rekabet edebilirliklerini artıran, üniversite veya araştırma merkezi ile resmi ya da faaliyet bazında ilişkili, bünyesinde bilgiye ve ileri teknolojiye dayalı sanayi firmalarının kurulup, gelişmesini teşvik etmek üzere tasarlanmış, içinde yer alan kiracı firmalara, teknoloji transferi

[184]Sadettin Paksoy, Mustafa H. Aydoğdu, "Bölgesel Kalkınmada Girişimciliğin Geliştirilmesi: GAP-GİDEM Örnekleri", **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi** (5:1) 2010, s.114.
[185]Ildırar, **a.g.e.** s.43-44.

ve iş idaresi konularında destek sağlayacak bir yönetim fonksiyonuna sahip, teşvik ve mülkiyete dayalı bir teşebbüstür.

- Organize Sanayi Bölgeleri: OSB'ler, sanayinin uygun görülen alanlarda yapılanmasını sağlamak, kentleşmeyi yönlendirmek, çevre sorunlarını önlemek, bilgi ve bilişim teknolojilerinden yararlanmak, imalat sanayi türlerinin belirli bir plan dahilinde yerleştirilmeleri ve ihtiyaca göre tayin edilecek sosyal tesisler ve teknoparklar ile donatılıp planlı bir şekilde ve belirli sistemler dahilinde sanayi için tahsis edilmesiyle oluşturulan, işletilen mal ve hizmet üretim bölgeleridir.
- Küçük Sanayi Siteleri: Kent içinde dağınık şekilde yerleşmiş ve elverişsiz çalışma koşulları altında çalışan yapımcı ve onarımcı küçük sanayicileri, çağdaş ve düzenli bir işyerine kavuşturmak, onların çalışma koşullarını iyileştirip aralarında dayanışma ve organizasyonu geliştirerek, ihtiyaçlarının daha kolay ve ekonomik olarak karşılanabilmesini ve işyerlerine yeni teknolojilerin dahil edilmesini sağlayarak, ana sanayi-yan sanayi ilişkilerinin geliştirilmesini teminen benzer iş kollarında çalışan küçük işletmeleri aynı yerde toplayan sitelerdir. Türkiye'de küçük sanayi siteleri; usta yetiştirilmesinde çok önemli bir eğitim işlevi görmektedirler.

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI

Çalışmanın bu bölümünde, AB bölgesel kalkınma sorunu, AB bölgesel kalkınma politikaları ve araçları, AB bölgesel kalkınma politikalarının uygulanmasında kalkınma ajanslarının rolü ve AB bölgesel kalkınma politika uygulama sonuçları incelenmeye çalışılmıştır.

2.1. AVRUPA BİRLİĞİ BÖLGESEL KALKINMA SORUNU

AB'de bölgesel politika sorunu, temelde üç farklı dönemde incelenmektedir. Bunlardan ilki, Roma Anlaşması'ndan Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu'nun (ABKF) kurulduğu 1975 yılına kadar devam eden dönemdir. Bu dönemde İtalya'nın güneyine ve gemi, tekstil, demir-çelik, kömür gibi gerileyen sektörlere Avrupa Yatırım Bankası ve Avrupa Sosyal Fonu'ndan (ASF) destek sağlanmıştır. İkincisi, ABKF'nin kurulmasından 1988 yılına kadar devam eden ve üye ülkelerin işsizlik sorunlarına çözümde yardımcı olmak amacı güden dönemdir. 1986 yılında ise bölgesel politika, Avrupa Tek Senedi ile ekonomik ve sosyal uyum çerçevesinde topluluk tarafından formalleştirilmiştir[186].

2.1.1. Avrupa Birliği Bölgesel Kalkınma Sorununun Tanımı

AB'nin temeli 1950'li yıllarda kurulmuştur. Amaç Avrupa ülkeleri arasında ticaret, tarım, ulaşım, sağlık, güvenlik ve bölgesel kalkınma alanlarında ortak bir

[186]Arslan, "Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları"…, s.284.

politikanın uygulanabilmesidir[187]. 1957 yılında imzalanan Roma Antlaşması'nda, AB'de yer alan bölgesel eşitsizliklerden bahsedilmektedir[188].

ABKF, topluluk bütçesinden düşük gelirli bölgelere yardımda bulunmak amacıyla kurulmuştur. Fonun amacı ekonomik ve sosyal bakımdan AB'nin ortalama gelişmişlik düzeyinin gerisinde kalan bölgelerin kalkınmasına destek sağlamaktır. Ancak bu tedbirler, topluluk içinde bulunan bölgelerarasında farklılıkları gidermede yetersiz kalmıştır[189]. Bölgelerarası uyumsuzluk, sosyo-politik ve kültürel yetersizlik devam etmiştir[190].

Ekonomik ve sosyal bütünleşme, Tek Avrupa Senedi ile, ortak pazarı tamamlama hedefinin yanı sıra, topluluğun önemli bir amacı olarak kabul edilmiştir. Ortak pazar içinde güney ülkeler ve diğer az gelişmiş bölgelerarasındaki ekonomik ve sosyal dengesizlikleri azaltabilmek amacıyla üye ülkeler arasında uygulanacak ortak bir politikanın temelleri atılmıştır. Tek Avrupa Senedi ile, Roma Antlaşması'na AB'nin farklı bölgeleri arasındaki dengesizlikleri azaltabilmek için "Ekonomik ve Toplumsal Kaynaşma" biçiminde yeni bir başlık konulmuştur. 1992 Maastricht Antlaşması da ekonomik ve sosyal bütünleşmeyi, AB bütünleşmesinin temellerinden biri olarak içine almıştır[191].

Bu çerçevede, 1994-1999 yıllarını kapsayan dönemde AB bütçesinin üçte biri, bölgesel politika kapsamında harcanmıştır. AB, 2000-2006 döneminde de AB politikalarının çerçevesini oluşturmak üzere 1999 tarihinde, bölgelerarasındaki servet

---

[187]Cihan Dura, Hayriye Atik, **Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye**, Nobel Yayın, Ankara, 2007, s.40-41.
[188]Adriana Tatiana Suciu, Felicia Pop, "European Funds And The Criminal Liability In Their Administration And Management", **Curentul Jurıdıc The Juridical Current,** Volume: 40, March 2010, p.132.
[189]Ian Bache, **The Politics of European Union Regional Policy**, Multi Level Governance or Flexible Gatekeeping, Sheffield Academic Press Ltd., England, 1998, pp.31-32.
[190]Ferhan Gezıcı, "Structure and Performance of the Clusters as Sample Provinces in Turkey With Respect to Regional Development", **Regional Science Association 40th European Congress,** Barcelona, Spain, 30 August-2 September, 2000, pp.1-2
[191]Van M.A.G. Meerhaeghe, **International Economic Institutions**, Kluwer Academic Publishers, U.S.A., 1998, p.272.

ve ekonomik gelişme eşitsizliklerini azaltmak amacıyla Gündem 2000 adında bir belge kabul etmiştir. Gündem 2000, bölgesel politikada reform yapılmasını ve dezavantajlı bölgelere ve emek piyasasındaki en zayıf gruplara yardım etmeyi öngörmüştür[192].

2.1.2. Avrupa Birliği Bölgesel Kalkınma Sorununun Nedenleri

Dünyada yaşanan en temel ekonomik problemlerden biri eşitsiz gelişme olgusudur. Bundan iki bin yıl önce dünyada bölgelerarasında ekonomik gelişmişlik farklılığı söz konusu değildir. Ancak 1000 yıllarında Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden itibaren yaşanan ekonomik gerileme, Avrupa'yı kişi başına gelir düzeyi itibariyle dünyanın diğer bölgelerinin gerisine düşürmüştür[193].

Diğer yandan Avrupa Birliği'nin oluşması ile de, bölgesel farklılıkların görülmesi devam etmiştir.

Ortak pazarın kurulmasından önce belli ekonomik etkinlikler, gümrük engelleriyle uluslararası rekabetten korunduğu için, belli bölgelerde toplanmıştır. Sınırların açılmasıyla, gerek topluluk ve gerekse de özellikle ABD ve Japonya'daki firmalar, ekonomik faaliyetleri için alt yapısı en çok gelişmiş ve nitelikli insan gücünün bulunabileceği bölgeleri tercih etmişlerdir. Bölgesel farklılıklar, topluluk düzeyinde ulusal düzeydeki farklılıklardan daha da fazlalaşmıştır. Bölgesel gelişmişlik farklılıkları, AB'ye yeni üyelerin katılımıyla daha da belirgin hale gelmiştir[194].

---

[192]Jason Bernstein, Naney Cochrane v.d., **The European Union's Common Agricultural Policy: Pressures for Change**, International Agriculture and Trade Reports, Wynnice Pointer Napper and Victor Phillips Production, U.S.A., 1999, p.15.
[193]Tevfik Güran, **İktisat Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul, 2011, s.3.
[194]TOBB, **AB Bölgesel Politika ve Yapısal Fonlar: Türkiye Açısından Değerlendirme**, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayını, Ankara, s.1.

Bölgelerarasındaki gelir ve işsizlik bakımından farklılıklar, bölgelerin rekabet gücü ve buna bağlı olarak verimliliklerdeki farklılıklardan da kaynaklanır. Bölgelerde düşük rekabet gücü ve verimlilik, düşük gelir ile düşük düzeyde iş yaratılmasına neden olmaktadır[195].

Az gelişmiş bölgelerde mali araçlara gereken esneklik kazandırılamamıştır. Orta ve uzun vadeli kredilerin sağlanmasında büyük güçlükler görülmektedir. Bölgelerarasında sermayenin akışına getirilen sınırlamalar ve bürokratik işlemler de sermayenin maliyetini arttırmaktadır. Çevre bölgelerde bilgi ve danışma hizmetleri yetersizdir. Firma yöneticileri girişimcilik niteliklerine sahip değildir. Altyapıya ilişkin sorunlar, tüm bölgelerde rekabet gücünü etkileyen diğer bir faktördür. Tarıma dayalı az gelişmiş bölgelerden İrlanda, İtalyan adaları ve İspanya'nın bazı bölgelerinde ulaştırma ağı yetersizdir. Portekiz ve Kuzey İrlanda'da enerji temini yetersiz ve pahalıdır. Özellikle Yunanistan'da haberleşme sistemlerinin geliştirilmesi gerekmektedir [196].

2.2. AVRUPA BİRLİĞİ BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI

2.2.1. Birinci Dönem Bölgesel Kalkınma Politikaları (1957-2000)

AB'nin bölgesel politikasının temel amacı, AB sınırları içinde yer alan farklı bölgelerdeki bölgesel eşitsizlikleri azaltmaktır[197]. 1957-2000 arasında, birliğin

[195]Can Ergüder, "European Union Structural Funds" **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını**, C:7, S:1, 2002, s.303.
[196]Pınar Abuzer, Sibel İnce Arıkan, "Avrupa Birliği ve Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Bağlamında Devlet Yardımları", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt:3, No:1, 2003, s.95-96.
[197]Ebru Loewendahl Ertugal, "Europeanisation of Regional Policy and Regional Governance: The Case of Turkey", **European Political Economy Review**, Volume: 3, No. 1, Spring, 2005, p.20.

bölgesel politikasının temelleri atılmıştır. Bu dönemde bölgesel politikaların temeli Avrupa Topluluğu'nu kuran antlaşmalara dayanmaktadır.

Başta Roma Antlaşması olmak üzere Avrupa Topluluğu'nun sözleşmelerinde bölgesel politikaya ilişkin bir madde yok iken, Tek Avrupa Senedi ile getirilen değişikliklerle Roma Antlaşması'na 1987 yılında bölgesel politika ile ilgili maddeler ilave edilmiştir[198].

1988'de yürürlüğe konan Yapısal Fonlar'la İlgili Reformlar başlığını taşıyan kararlarla, ABKF, ASF, Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonları (ATYGF) arasında koordinasyon sağlanmıştır[199] Yapısal Fonlar, yapısal sorunlarla karşı karşıya kalan geri kalmış bölgelerin desteklenmesini hedeflemektedir[200].

2.2.1.1. Roma Antlaşması ve Bölgesel Kalkınma Politikalarına Etkileri

Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg tarafından 1957 yılında imzalanan Roma Antlaşması ekonomik birliği güçlendirmek ve bölgelerarasındaki gelişmişlik farklarını kapatacak uyumlu bir kalkınmayı gerçekleştirmek gerektiğini belirtmiştir. Bölgesel farklılıkların kapatılmasına yönelik politikaları geliştirme sorumluluğu henüz ulusal düzeyde ele alınmıştır[201].

1958'de ise Roma Antlaşması'na bağlı olarak AB üye ülkelerinin sosyal ve ekonomik entegrasyonunu ve dengeli büyümelerini sağlamak amacıyla az gelişmiş

---

[198]Phil Harris, Frank McDonald, **European Business and Marketing,** SAGE Publications Ltd., London, 2004, p.18.
[199]Jeremy Richardson, **European Union Power and Policy Making**, Routledge Press, New York, 2006, p.279.
[200]Alexander Kaufmann, Petra Wagner, "EU Regional Policy and the Stimulation of Innovation: The Role of the European Regional Development Fund in the Objective 1 Region Burgenland", **European Planning Studies**, Volume: 13, No. 4, June, 2005, p.581.
[201]Can Ergüder, Dilek Akdenizli Kocagül, **Avrupa Birliği'nde Bölgesel Politika'nın Gelişimi ve Yapısal Fonlar**, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı TEPAV Yayını, Yorum Matbaası, Ankara, 2008, s.9.

bölgelerin kalkınmasına yönelik projelerin desteklenmesi için, Avrupa Yatırım Bankası kurulmuştur[202].

1960 yılında ortak pazar içinde işçilerin istihdam olanaklarını iyileştirmek ve yaşam standartlarının yükseltilmesine katkıda bulunmak amacıyla ASF[203] ve 1962 yılında fiyatların düzenlenmesi, çeşitli ürünlerin üretim ve pazarlanması için gerekli olan desteğin temini ve tarımsal altyapıyı geliştirmek için ATYGF kurulmuştur. ASF, üye ülkelerin özellikle geri kalmış bölgelerinde, işgücünü ve şirketleri küresel koşullara hazırlayabilmek için yardım etmektedir. 1970'lere kadar topluluk bölgesel politikayla ilgili olarak fazla girişimde bulunmamıştır[204].

1975 tarihinde ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeyi açısından AB'nin gelişmiş bölgelerinin gerisinde kalan bölgelerin kalkınmasına katkı sağlayabilmek amacıyla ABKF oluşturulmuştur[205].

Roma Antlaşması'nın 92-94'üncü maddelerinde üye ülkelerce doğrudan veya devlet kaynakları aracılığıyla yapılan ve rekabeti bozan her çeşit yardımın, üye ülkeler arasındaki ticareti etkilediği ölçüde ortak pazar ile bağdaşamayacağı belirtilmiş ve bu yardımlar yasaklanmıştır. Ancak, 92'inci maddede yer alan bazı yardım çeşitlerinin ortak pazar ile bağdaştığı belirtilmiştir. Bu kapsamda yer alan yardımlar aşağıda belirtildiği gibidir[206];

- Doğal afetlerin veya istisnai durumların neden olduğu zararların telafisi için yapılan yardımlar,

---

[202]İsa Altınışık, Hasan Sencer Peker, "Bölgesel Kalkınma Ajansları, Ekonomik Önemi, Avrupa Birliği ve Türkiye'deki Durumları", **Bütçe Dünyası Dergisi**, Sayı 34, 2010/2, 2010, s.149.
[203]Alex Roney, Stanley A. Budd, **The European Union: A Guide Through the Ec/Eu Maze**, Biddles Ltd., Great Britain, 1998, p.102.
[204]Fatih Feramuz Yıldız, Kerem Akdağ, "Avrupa Birliği Yapısal Fonları Kapsamında Bölgesel Kalkınma İle Kırsal Kalkınma Fonlarının Karşılaştırılması", **Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Türktarım Dergisi**, Sayı: 167, Ankara, 2006, s.30
[205]Ian McAllister, **Regional Development and the European Community: A Canadian Perspective,** The Institute for Research on Public Policy, Canada, 1987, p.162.
[206]Abuzer, Arıkan, **a.g.e.** s.98.

- Yaşam standartlarının aşırı düşük olduğu veya önemli işsizliğin bulunduğu bölgelere yönelik yardımlar,
- Avrupa'nın ortak çıkarına yönelik önemli projelerin gerçekleştirilmesi veya bir üye ülkenin ekonomisinde ciddi bir sorunun giderilmesi amacıyla gerçekleştirilen yardımlar,
- Ticaret şartlarını ortak çıkarların zararına olacak şekilde etkilemeyen ve belirli ekonomik alanların gelişmesini kolaylaştırmak için yapılan yardımlar ve
- Komisyonun önerisi ve Konsey'in onayı ile alınan bir kararla tespit edilen diğer yardım türleridir.

Özel bir hüküm bulunmamakla beraber Avrupa Topluluğu bölgesel politikası, özünü Roma Antlaşması'nda bulmaktadır. Roma Antlaşması'nda, ekonomik faaliyetlerin geliştirilmesi ve üye ülke vatandaşlarının hayat ve çalışma standartlarının yükseltilmesi hedeflenmiştir. Bu hedeflere ulaşmak için Roma Antlaşması'nda, ASF, Avrupa Yatırım Bankası, ATYGF gibi çeşitli mali mekanizmalar oluşturulmuştur[207].

Ayrıca Tek Avrupa Senedi'nin kabulü ile ABKF bu fonlara eklenmiştir. ABKF'nin kuruluş nedeni 1970'lerde ortak pazarın kurulması ile birlikte bölgesel sorunların ele alınması gerekliliğinin ortaya çıkması, bölgelerarasındaki sosyo-ekonomik dengesizliklerin azaltılmaya ve en az gelişmiş bölgelerin kalkınması için mali desteğin sağlanmaya çalışılmasıdır[208]. ABKF bu doğrultuda mali altyapı, istihdam yaratacak yatırımlar, yerel kalkınma projeleri ve KOBİ'lere yönelik yardımlarda bulunmaktadır[209].

[207]Robert A.Jones, **The Politics and Economics of the European Union**, (Second Edition), Edward Elgar Publishing Limited, U.S.A., 2000, p.236.
[208]Erhan Erçin, **Avrupa Birliği'nin Bölgesel Politikası**, 15 Soruda 15 AB Politikası No:4, İKV Yayınları, İstanbul, 2003, s.13.
[209]Kaufmann, Wagner, **a.g.e.** pp.584-585.

2.2.1.2. 1989-1993 Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikaları

Yapısal Fonlar'la ilgili 1988 yılında gerçekleştirilen reformun yapılmasında, 1981 yılında Yunanistan'ın, 1986 yılında da Portekiz ve İspanya'nın üyeliğe kabul edilmesi büyük rol oynamaktadır. Yürürlüğe 1987 yılında giren Tek Avrupa Senedi de bu dönemde izlenecek bölgesel politikanın ana hatlarını belirler[210].

Ancak 1970-1990'lı yıllar arasında bölgesel politikalar açısından son derece kısır bir dönemdir. Küreselleşme ile birlikte dünyanın tek bir pazar olduğu yönünde anlayış oluşmuştur. Bu nedenle bölgesel politikalardan uzaklaşılmıştır. 1970-1990'lı yıllar Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası gibi uluslararası kurumların serbest piyasa düzenine yönelik, devlet müdahalesini minimum düzeye indirgeyen politikalarının uygulandığı dönemdir[211].

2.2.1.2.1. Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in Üyeliklerinin ve Entegre Akdeniz Programları'nın Bölgesel Kalkınma Politikalarına Etkileri

İspanyol ekonomisi özellikle 1970'lerde yaşanan petrol krizleriyle oldukça durgunlaşmıştır. Ülkenin büyüme oranı Avrupa Topluluğu ortalamasının oldukça altındadır. Ülkedeki enflasyon rakamları ise Avrupa Topluluğu'ndaki ortalamanın oldukça üstündedir. Yine işsizlik seviyesi oldukça yüksektir. Portekiz de diğer gelişmiş ülkelere göre yüksek enflasyon, bütçe açığı ve işsizlik oranıyla oldukça olumsuz bir konumdadır. Yunanistan, 1981 yılında topluluk üyesi olduğunda ekonomisi en kötü durumda olan ülke konumundadır. Teknoloji ve ar-ge alanında geridir, altyapısı zayıftır. Tarihsel olarak hep himaye edilen bir ülke olarak varlığını

[210]Paul Joan George Kapteyn, **The Law of the European Union and the European Communities: With Reference**, Kluwer Law International BV, The Netherlands, 2008, pp.29-30; Fiona G. Wishlade, **Regional State Aid and Competition Policy in the European Union**, Kluwer Law International BV, The Netherlands, 2003, p.148.
[211]Nihan Atay, "Avrupa Birliği Bölgesel Gelişme Politikası", **1. Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı,** Malatya, 22-23 Eylül, 2011, s.376.

sürdürmüştür. Yunanistan; İspanya ve Portekiz'in üyeliği durumunda yararlandığı fon kaynaklarının kesintiye uğrayacağını düşünmektedir. Bu nedenle İspanya ve Portekiz'in üyeliklerini veto edeceği tehdidinde bulunmuştur. Bunun sonucunda topluluk tarafından özellikle Yunanistan'ı desteklemek üzere, Entegre Akdeniz Programları adıyla yeni bir uygulama başlatılmıştır. 1985 yılında İtalya ve Fransa da bu programlara dahil edilmiştir. Çünkü İtalya ve Fransa'nın bazı bölgelerindeki tarım sektöründe, yüksek seviyede işsizlik sorunu bulunmaktadır. Bu bölgelerde teknoloji ve organizasyon yapısı bakımından sorunlu olan KOBİ'ler çoğunluktadır. Sanayi bölgelerindeki sektörler de krizde olan sektörlerdir. Bölgesel politikanın gelişimi açısından bakıldığında Entegre Akdeniz Programları, bölgesel sorunlara karşı program yaklaşımının kullanıldığı ilk örnektir. Bu doğrultuda aşağıdaki alanların desteklenmesine karar verilmiştir[212];

- Arz fazlası olmayan ürünlerin üretiminin modernizasyonu ve çevrenin korunması,
- Çiftçilerin gelirlerinin artırılması için, sosyal ve yapısal tedbirlerin güçlendirilmesi,
- Tarımsal bilginin dağılımı ve aynı zamanda kırsal altyapının modernizasyonu ile ilgili projeler,
- Küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin geliştirilmesi,
- Küçük sanayi kuruluşlarının oluşturulması,
- Turistik altyapının geliştirilmesi ve turizm teşviki,
- Ekonominin her sektörü için destek verilmesi, özellikle ulaştırma ve enerji sektörlerinde olmak üzere ekonomik altyapının güçlendirilmesi,
- Özellikle gençler ve kadınlar için mesleki eğitim faaliyetlerinin arttırılması,
- Balıkçılık sektörü ile ilgili projelerin uygulanması.

Sonuç olarak farklı bölgesel sorunları ortadan kaldırmaya yönelik bir yaklaşım getiren Entegre Akdeniz Programları, istihdam koşullarını iyileştirmeyi,

[212]Can, Akdenizli Kocagül, **a.g.e.** s.15-18.

gelir düzeyini yükseltmeyi, ekonomik düzenlemelerle tüm sektörlerde üretim ve verimi arttırmayı amaçlamıştır[213].

2.2.1.2.2. Tek Avrupa Senedi ve Bölgesel Kalkınma Politikalarına Etkileri

1980'lerde topluluğun genişlemesinin devam etmesi bölgesel farklılıkların daha da artmasına neden olmuştur. Birlik seviyesine ulaşabilmek amacıyla 1987 tarihinde Tek Avrupa Senedi yürürlüğe girmiştir. Tek Avrupa Senedi çerçevesinde; ekonomik ve sosyal birliğin geliştirilmesi, özellikle çeşitli bölgelerarasında var olan farklılıkların ve az gelişmiş bölgelerin geri kalmışlığının azaltılması, işsizlikle mücadele edilmesi[214] için Yapısal Fonlar'ın, Avrupa Yatırım Bankası'nın ve diğer mali araçların kullanılması hedeflenmiştir. Tek Avrupa Senedi ile ayrıca ASF, ATYGF ve ABKF, Yapısal Fonlar adı altında bir araya getirilmiştir[215]. Çünkü farklı tarihlerde farklı amaçlarla kurulan Yapısal Fonlar'ın birbirlerinden bağımsız hareket etmeleri, fonların etkinliğini azaltmıştır.

Avrupa Topluluğu'nun bölgesel politikasının hukuki altyapısını sağlamlaştırmak adına yine bu dönemde Roma Antlaşması'na bazı maddeler ilave edilmiştir. Bu maddeler aşağıda belirtildiği gibidir[216];

- Sosyal adalet anlayışını ve sosyal devlet ilkesini benimseyen Avrupa Topluluğu'nun, bölgelerarasındaki dengesizlikleri gidermesi, üye ülkelerin refah seviyelerini dengeli olarak arttırması,

---

[213]Zeliha Balcıoğlu, "Avrupa Topluluğu'nun Akdeniz Politikası", **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt:4, Sayı:11, 1994, s.41.
[214]European Communıtıes Commission, **The Single Act: A New Frontier For Europe Communication From The Commission (COM (81)100) To The Council**, Bulletin of the European Communities Supplement 1 /87, 15 February 1987, pp.13-14.
[215]İclal Kaya Altay, "Avrupa Mekansal Gelişme Perspektifi'nde (ESDP) Kırsal Alan Politikaları", **MSGSÜ Şehir ve Bölge Planlama Böl. 7. Kırsal Alan Semineri**, Planlama 2005/2, 2005, s.82 ve Can, Akdenizli Kocagül, **a.g.e.** s.18-19.
[216]Fulya Bayraktar, **Avrupa Birliği'nin Bölgesel Kalkınma Politikası ve Bu Politikanın Aday Olarak Türkiye Açısından Anlam ve Önemi**,Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Yayını, GA/ 02-5-14, Ankara, 2002, s.22-23.

- Ortak Tarım Politikası araçlarıyla topluluğun tarımsal bölgeleri arasındaki doğal ve yapısal dengesizliklerin giderilmesi,
- Etkin bir bölgesel politikanın uygulanabilmesi için ulaşım koşullarının iyileştirilmesi,
- Devlet yardımlarının, işsizlik oranının yüksek olduğu geri kalmış bölgelerde kullanılması,
- Avrupa Yatırım Bankası aracılığı ile az gelişmiş bölgelerin kalkındırılması için gerekli kaynakların sağlanması,
- Üye devletlerin kendi ekonomik politikalarını yürütmesi. Topluluğun bunu yapısal nitelikteki fonlar (Avrupa Tarımsal Garanti ve Yönlendirme Fonu'nun Yönlendirme Bölümü- ATYGF-YB), Avrupa Yatırım Bankası ve mevcut öteki mali araçlar aracılığı ile desteklemesi ve
- ABKF'nin, topluluktaki temel bölgesel dengesizliklerin giderilmesine ve gerileyen sanayi bölgelerine katkıda bulunmasıdır.

1983 yılında ABKF tekrar gözden geçirilmiştir. 1985 yılında kota sistemi tamamen kaldırılmıştır. Her üye ülkenin fon kaynaklarından alt ve üst limitler dahilinde yararlanılabileceği hükmü getirilmiştir. Alt ve üst limitler Portekiz ve İspanya için 2 yıl süreyle, diğer ülkeler için ise 3 yıl süreyle geçerlidir. Fonun katkıda bulunduğu faaliyetlere proje ve topluluk programı şeklinde yapılacak mali katkılar, yıllık olarak tespit edilmektedir. Her üye ülkenin fondan alacağı pay, yıllar itibariyle değişecektir ve belirlenen alt ve üst limitler dahilinde üye ülkelere kullandırılacaktır. Fon kaynakları üye ülkelerin nüfuslarına ve gelişmişlik düzeylerine göre tespit edilen limitleri dahilinde tahsis edilmektedir[217].

Avrupa Topluluğu'nun sağladığı kredi ve hibe yardımlarından yararlanabilmek için bazı kriterler mevcuttur. Bu kriterlerin uygun olup olmadığına

[217]Ian McAllister, **Regional Development and the European Community**, Canada, IRPP Press, 1982, p.135.

bakılarak, teklif edilen programların fonlardan yararlanmasına karar verilmektedir. Bu kriterler[218];

- Bölgeleri etkileyen ekonomik dengesizliğin önem derecesi,
- Programın istihdama olan etkisi, yeni iş olanaklarını yaratma kapasitesi,
- İç kaynaklı gelişme potansiyelini harekete geçirme derecesi,
- Programı teşkil eden bölgelerin ve alt bölgelerinin kalkınmaya katkısı,
- Sektörlerin durumu ve işletme karlılığına etkisi; işletmelerin kuruluş yerini etkileme açısından yatırımların diğer bölgelere kıyasla karlılığa etkisi,
- Bölge ve alt bölgelerin sınırları ya da çevresi üzerindeki etkisi,
- Doğal kaynaklar üzerindeki etkileri ve
- Topluluk yapısal mali mekanizmalarının ilgili yönetmeliklerinde belirtilen amaçlara ve işleyiş kurallarına uygunluğudur.

2.2.1.2.3. 1989-1993 Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikalarının Hedef ve İlkeleri

Tek Avrupa Senedi, Roma Antlaşması'na bazı değişiklikler ve ilaveler getirmiştir. Tek Avrupa Senedi'nin bazı maddelerinde bölgelerarası farklılıkların giderilmesine ilişkin düzenlemeler yer almaktadır. Tek Senet'in başarıya ulaşabilmesi için Komisyon tarafından beş öncelikli hedef tespit edilmiştir. Bunlar [219]:

- Hedef 1: Yapısal olarak geri kalmış bölge ekonomilerinin gelişme ve adaptasyonunu desteklemek suretiyle topluluğa entegrasyonlarını temin etmek,
- Hedef 2: Gerileme, hatta çökme tehlikesiyle karşı karşıya kalan sanayi bölgelerine yardımcı olmak,

[218]Devlet Planlama Teşkilatı, **Türkiye-AT Mevzuat Uyumu Sürekli Özel İhtisas Komisyonu Raporları,** Devlet Planlama Teşkilatı Özel İhtisas Komisyonları, Cilt 1:Devlet Yardımları Alt Komisyonu, Ankara, 1995, s.18-19.
[219]Dennis Swann, **The Single European Market and Beyond**, A Study of the Wider Implications of the Single European Act, Routledge Press, U.S.A. and Canada, 2005, p.185.

- Hedef 3: Avrupa'da çok önemli bir sorun olan uzun süreli işsizlik sorunu ile mücadele etmek,
- Hedef 4: Gençlere istihdam ve iş olanağı sağlamak,
- Hedef 5: Kırsal kalkınmayı gerçekleştirmek, tarım ve balıkçılığı geliştirmek. Hedef 5(a), tarımda yapısal düzenlemeler gerçekleştirmek ve
- Hedef 5(b): Yüksek oranda tarımsal istihdama sahip, ancak tarım gelirleri düşük seviyede olan, kişi başına düşen GSYİH açısından düşük sosyo-ekonomik gelişme gösteren ve Hedef 1 kapsamına alınmamış olan bölgelere yöneliktir.

AB İstatistik Bürosu (EUROSTAT) tarafından 1981 yılında, AB ülkelerini istatistik bölgelere ayırmak amacıyla İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması adı altında, NUTS bölgeleri oluşturulması kararı alınmıştır. 1988 yılında, birliğe üye ülkeler ile aday ülkelerde NUTS bölge sistematiğinin kullanılması zorunlu hale getirilmiştir. AB'ye aday ülkelerin birliğe entegrasyonunun ilk aşaması, NUTS bölgelerinin oluşturulmasıdır. Temel olarak üç farklı sınıflandırma sistematiğine dayanan NUTS bölgeleri, idari sınırlar göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur. Düzey 1, Düzey 2 ve Düzey 3 olarak sınıflandırılan bölgelerden Düzey 3, Türkiye'deki il idari alanlarına karşılık gelmektedir. Ancak EUROSTAT, bölgesel planların Düzey 2 bölgelerine göre yapılmasını öngörmektedir. AB'ye üye ülkeler, Düzey 2 bölgelerini baz alarak bu bölgelerde kalkınma ajansları oluşturmuşlardır. NUTS sınıflandırması, 3 temel prensip göz önüne alınarak oluşturulmuştur. Bunlardan ilki, her ülkenin mevcut bölge ayrımlarının NUTS sınıflandırmasına temel oluşturmasıdır. Yani, ülkelerin mevcut bölge ayrımları temel alınarak da NUTS bölgeleri oluşturulmuştur. Diğer kriter ise, aynı potansiyele sahip alanların bir araya getirilerek bölgelerin oluşturulmasıdır. Örneğin tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu alanlar bir bölge olarak tanımlanmaktadır. NUTS bölgelerinin oluşturulmasında ele alınan son kriter ise nüfustur. NUTS Düzey 3 bölgeleri için olması gereken en az

nüfus miktarı 150 bin olarak belirlenmiştir. Düzey 2 için 800 bin, Düzey 3 için ise 3 milyon nüfus eşiği alt sınır olarak belirlenmiştir[220].

Diğer yandan 2003 yılında alınan bir kararla belediyeler LAU (Local Administrative Units) denilen bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Finlandiya, Yunanistan, İrlanda, Lüksemburg, Portekiz ve İngiltere dışındaki ülkelerde LAU sınıflandırması kullanılmamaktadır. LAU sınıflandırmasının başarılı olması halinde, bu sınıflandırma diğer ülkelerde de uygulanmaya başlanacaktır[221].

Hedef 1'in kapsamında desteklenecek olan bölgelerin seçiminde, benzer sosyo-ekonomik özellikler gösteren ve coğrafi olarak birbirine yakın olan yerleşim birimlerinin büyükten küçüğe, biri diğerini kapsayacak şekilde Düzey 1, Düzey 2 ve Düzey 3 olmak üzere, NUTS temel alınmıştır[222]. Bu sistem kalkınma hedefleri ve AB fonlarını yönlendirmek amacıyla, dezavantajlı ya da daha az gelişmiş bölgelerin tanımlanması için yararlı olmuştur[223].

Buna göre Hedef 1 için; üye ülkelerin satın alma gücü paritesine göre kişi başına düşen GSYİH'sı topluluk ortalamasının %75'inden az olan NUTS 2 düzeyindeki geri kalmış bölgeleri seçilmiştir. Bu bölgeler Yunanistan, Portekiz, İrlanda Cumhuriyeti ve Kuzey İrlanda'nın tamamı, İspanya'nın büyük kısmı, Güney İtalya, Korsika, Fransa'nın denizaşırı bölgeleridir[224].

---

[220]Barış Taş, "AB Uyum Sürecinde Türkiye İçin Yeni Bir Bölge Kavramı: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS)", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 8 , Sayı 2, 2006, s.188-190.

[221]EUROSTAT, **Regions Nomenclature of territorial units for statistics NUTS-2003**, Luxembourg, 2003, p.14.

[222]Richard H. Williams**, European Union Spatial Policy And Planning,** Paul Chapman Publishing,, London, 1996, pp.118-119.

[223]Ferhan Gezıcı, "New Regional Definition and Spatial Analysis of Regional Inequalities in Turkey Related to the Regional Policies of EU", **44th Congress of ERSA**, Porto, Portugal, 25-29 August, 2004, p.2.

[224]Gabrıele Tondl, **EU Regional Policy Experiences and Future Concerns**, EI Working Paper Nr. 59, July 2004, p.13.

Topluluk, Roma Antlaşması ile ana hatları belirlenen ortak tarım politikasının finansmanını sağlamak üzere ATYGF'yi kurmuştur. Fon, tarımsal üretimin desteklenmesini sağlayan Garanti Bölümü ve yapısal düzenlemelere yönelik faaliyetleri destekleyen Yönverme Bölümü'nden oluşmaktadır. Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu'nun Garanti Bölümü (ATYGF-GB), AB'nin ortak tarım politikasının 1958 yılından beri en önemli uygulama aracı olmuştur. Fon, AB'nin belirlediği kurallar çerçevesinde, temel tarımsal ürünlerindeki piyasaların düzenlenmesinde katkılarda bulunmaktadır. ATYGF-GB, topluluktaki tarım ürünleri fiyatlarında istikrar sağlamaya çalışmaktadır. ATYGF-YB de, Avrupa Topluluğu'nu kuran Roma Antlaşması doğrultusunda, ortak tarım politikasının yapısal sorunlarını çözmek amacıyla yapılan yatırımların finansmanına katkıda bulunmaktadır[225].

Hedef 2 kapsamına giren bölgeler ise son üç yılda işsizlik oranı topluluk ortalamasından yüksek olan, 1975'den sonra herhangi bir referans yılda sanayi istihdamı topluluk ortalamasından yüksek olan, alınan bu referans yıldan sonra sanayi istihdamında gözle görülür bir düşüş yaşamış olan bölgelerdir. Bu kriterlere uyan İngiltere, Fransa, Almanya ve İspanya'nın NUTS 3 düzeyindeki çeşitli bölgeleri desteklenecektir. Hedef 3, yirmi beş yaş üzeri, bir yıl ya da daha uzun süredir işsiz olan işsizleri iş hayatına kazandırmak olarak belirlenmiştir. İşbirliği gereken durumlarda fonlar ve finans kuruluşları arasında entegre uygulamalara gidilmektedir. Hedef 1 bölgeleri için proje maliyetinin % 75'inden fazlası verilmezken, Hedef 2 ve Hedef 5(b) için bu oran %50 ile sınırlı kalmıştır[226].

[225]Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, **Avrupa Birliği Bütçesi- Fonları ve Türkiye'nin Tam Üyeliği,** DPT Yayını, Ağustos, Ankara, 1998, s.28-63.
[226]Can, Akdenizli Kocagül, **a.g.e.** s.21-23.

Tablo 2.1: 1989-1993 Hedefleri ve Destekleyen Yapısal Fonlar

1989-1993 Hedefleri	Yapısal Fonlar		
Hedef 1-Az Gelişmiş Bölgelerin Kakınması	ABKF	ASF	ATYGF-GB
Hedef 2-Gerilemiş Sanayi ve Sınır Bölgelerinin Kalkınması	ABKF	ASF	-
Hedef 3-Uzun Süreli İşsizlerin İstihdamı	-	ASF	-
Hedef 4-Gençlerin İstihdamı	-	ASF	-
Hedef 5(a) Tarımda Yapısal Düzenlemeler	-	-	ATYGF-GB
Hedef 5(b) Tarım Bölgelerinin Kalkınması	-	-	ATYGF-GB

Kaynak: John Bachtler, Ivan Turok, **Coherence of Eu Regional Policy: Contrasting Perspectives on the Structural Funds**, Atheaneum Press, Great Britain, 1997, pp.20-21.
ABKF: Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu; ASF: Avrupa Sosyal Fonu; ATYGF-GB: Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu-Garanti Bölümü

ABKF, ATYGF-GB, ASF, Avrupa Yatırım Bankası ve Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu Hedef 1'in fon kaynaklarıdır. Hedef 2 için fon sağlayacak kaynaklar ABKF, ASF, Avrupa Yatırım Bankası ve Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'dur. Hedef 3 kapsamında ASF, Avrupa Yatırım Bankası ve Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu fon sağlamıştır. Hedef 4 için ise ASF, Avrupa Yatırım Bankası ve Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu fon kaynağıdır. ATYGF-GB Hedef 5a'nın; ATYGF-GB ve Avrupa Yatırım Bankası Hedef 5b'nin fon kaynaklarıdır.

2.2.1.2.4. 1989-1993 Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikalarında Topluluk Girişimleri

Yapısal Fonlar'ın finansman sağladığı topluluk programları, Topluluk Girişimleri olarak adlandırılmaktadır. Yapısal Fonlar'ın yanı sıra topluluk alanındaki sorunlara ortak çözümler bulmak amacıyla, AB bölgesel dengesizliklerini gidermek adına yürürlüğe konulan topluluk girişimleri[227], en az iki bölge ya da üye ülkeye odaklanmaktadır. 1988 reformu sonrası topluluk, 14 girişim başlatmıştır. Bu girişimlerin öncesinde 1987-1991 döneminde ileri telekomünikasyon hizmetlerine daha kolay erişimi hedefleyen STAR ve dahili enerji potansiyelinin optimizasyonuna yönelik VALOREN ile 1988-1992 döneminde çelik endüstrisinin yeniden

[227]Ayşenur Onur, "IPA ve Yapısal Fonlar", **Bütçe Dünyası**, Cilt 3, Sayı 31, Kış 2009, s.49.

yapılanması için RESIDER ve gemi inşa endüstrisi için de RENAVAL girişimleri uygulamaya konmuştur[228]

1989-1993 döneminde oluşturulan girişimler aşağıda belirtildiği gibidir[229];

- ENVIREG: Çevre sorunları yaşayan bölgelerde çevrenin korunması,
- INTERREG: Sınır ötesi işbirliği,
- REGIS: En uzaktaki bölgelerin entegrasyonu,
- STRIDE: En az gelişmiş bölgelerde Ar-Ge'nin teşviki,
- REGEN: Enerji ağları,
- PRISMA: İşletmelere Avrupa Tek Pazarı'na uyum için verilecek hizmetler,
- EUROFORM: Yeni beceri ve nitelikleri,
- HORIZON: Engelli ve diğer dezavantajlı gruplara eşit fırsat tanınması,
- RETEX:Tekstil endüstrisine bağımlı bölgelerde bu sektörün çeşitlendirilmesi,
- KONVER: Askeri hizmetler sektörüne bağımlı bölgelerde bu sektörün çeşitlendirilmesi,
- RECHAR: Kömür madenciliği yapılan bölgelerin yapısal dönüşümü[230],
- TELEMATIQUE: İleri telekomünikasyon hizmetleri[231],
- NOW: İş gücü piyasasında kadınlara eşit fırsat sağlanması ve[232],
- LEADER: Kırsal kalkınmadır[233].

---

[228]Kenneth H. F. Dyson, **Small And Medium Sized Enterprises**, Routledge, New York, 2005, p.4.
[229]Adrienne Heritier, Adrienne Windhoff Heritier, **Policy Making And Diversity İn Europe: Escaping Deadlock**, Cambridge University Press, UK, 1999, p.66.
[230]Teresa L. Rees, **Mainstreaming Equality in the European Union: Education, Training and Labour Market Policies**, Routledge Publising, New York, 2006, p.112.
[231]Alberta M. Sbragia, **Euro-Politics: Institutions and Policymaking in the New European Community,** The Brookings Institution, Washington, 1992, p.210.
[232]Gabriele Abels, Joyce Marie Marie Mushaben, **Gendering the European Union: New Approaches to Old Democratic Deficits,** CPI Antony Rowe, Chippenham and Eastbourne, Great Britain, 2012, p.178.
[233]Csaba Csaki, Zvi Lerman, **The Challenge of Rural Development in the EU Accession Countries,** Third World Bank/ FAO EU Accession Workshop, Third World Bank Technical Paper Work No: 504, June 17-20, Bulgaria, 2000, p.62.

1990 yılında, Avrupa Komisyonu ilk defa sınır bölgelerinin desteklenmesi amacıyla INTERREG Topluluk Girişimi'ni yürürlüğe koymuştur. INTERREG programı, 1990-2006 döneminde üç evreden geçmiştir. INTERREG I (1990-1993), INTERREG II (1994-1999) ve INTERREG III (2000-2006). Giderek önemi artan bir topluluk girişimi olan INTERREG, 2007-2013 döneminde (2006 tarihinde) ABKF, ASF ve Uyum Fonu (UF) hakkında genel kuralları koyan Avrupa Alansal İşbirliği adı altında AB uyum politikasının üç temel hedefinden biri haline gelmiştir[234].

1990-1993 döneminde, INTERREG I programlarına 1,082 milyar ECU kaynak aktarılmıştır. Kaynağın büyük bir bölümü Hedef 1 bölgeleri olan sınır bölgelerinde kullanılmıştır. INTERREG I programlarıyla, sınır bölgelerinin ekonomik kalkınması ve yeniden yapılandırılması amaçlanmıştır. 1992 yılında INTERREG topluluk girişiminin, 1994-1999 döneminde de devam ettirilmesine karar verilmiştir[235].

2.2.1.3. 1994-1999 Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikaları

Birliğin gerektirdiği bütünleşmenin sağlanmasını teminen 1992 yılında imzalanan Maastricht Anlaşması'na bağlı olarak, 1993 yılında gerçekleştirilen Yapısal Fonlar reformu, yeni oluşan koşullara uyum niteliğindedir. İki Almanya'nın birleşmesiyle İsveç ve Finlandiya'nın birliğe katılmaları, Yapısal Fonlar açısından kimi değişiklere gidilmesine yol açmıştır. Bölgesel politika açısından asıl önemli gelişme ise eski Doğu Blok'u ülkelerinin, topluluğa adaylık başvurusunda bulunmalarıdır. 1992'de imzalanan Maastricht Antlaşması, üye ülkeler için beş kriter belirlemiştir. Parasal birliğin tamamlanması için, üye devletlerin bu kriterleri karşılaması zorunlu tutulmuştur. Bu kriterler aşağıda belirtildiği gibidir[236];

---

[234]Erol, Ohtamış, **Avrupa Birliği Sınır Ötesi İşbirliği Programları Yönetim Yapıları ve Türkiye Uygulamaları**, Devlet Planlama Teşkilatı Yayın No: 2772, Temmuz 2008, Ankara, s.6-7 ve European Union, **Frequently Asked Questions in INTERREG Programmes**, INTERact, 2004, p.4,5.
[235]Ohtamış, **a.g.e.** s.7
[236]Marco Mazzoli, Federico Arcelli, **Atti della seconda Lezione Mario Arcelli**, Rubbettino Editore, 2006, pp.41-43.

- Üye ülkenin kamu açığı, GSYİH'nın % 3'ünden az olmalı,
- Toplam kamu borcunun GSYİH'ya oranı % 60'ı aşmamalı,
- Enflasyon oranı, 1999 yılından önceki son 12 ay içerisinde en düşük enflasyon oranına sahip üç üye ülkenin, enflasyon oranları ortalamasının en fazla 1,5 puan üzerinde olmalı,
- Uzun dönem nominal faiz oranları, en düşük ortalamaya sahip üç ülkenin faiz oranları ortalamasından en çok 2 puan fazla olmalı ve
- Avrupa Para Sistemi'nin döviz kuru mekanizması çerçevesinde belirlenen normal dalgalanma marjlarına, en az son iki yıl boyunca ciddi sapmalar gözlenmeksizin uyulmalıdır.

Para birliği, döviz kurlarında birliğin sağlanmasını, sermaye hareketlerine konan tüm kısıtlamaların kaldırılmasını, üye ülkeler arasında konvertibilitenin gerçekleştirilmesini, konvertibilitenin korunacağı konusunda tam bir güvencenin sağlanmasını ve milli paraların birbirine çevrilmesinde her türlü banka giderlerinin ortadan kaldırılmasını gerektirmektedir[237].

Parasal birliğe geçiş özellikle bölgesel gelişmişlik farkları fazla olan yerler için büyük bir sorundur. Ekonomik entegrasyona yönelik ortaya konan çabalar, ekonomik faaliyetlerin belirli merkezlerde toplanması eğilimini çok fazla değiştirmemiştir. Ayrıca parasal birlik, üye ülkelerin dış ticarete yönelik kullandıkları devalüasyon, faiz ayarlamaları gibi finansal mekanizmaları kullanmalarını engellemektedir. Özellikle kur ayarlamaları yapamayacak olmaları üye ülkeleri, uluslararası rekabet karşısında savunmasız bırakmaktadır. Ülkelerin üretim faktörlerinin fiyatlarına yönelik müdahale şanslarının azalması ve bütçe açığı ve kamu borçlarına yönelik sınırlamalar nedeniyle, bölgelere aktarılan kaynakları azaltacak olmaları, bölgesel farklılıklarla mücadeleyi engellemektedir. Parasal birliğin bu yan etkileri nedeniyle Maastricht müzakereleri, üye ülkeler için çok

[237]Rıdvan S. Karluk, Özgür Tonus, "Avrupa Para Birliği, Euro ve Geleceği", **Anadolu Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: XIV, Sayı:1-2, Eskişehir, 1998, s.262-263.

büyük önem taşımaktadır. Bu arada İspanya'nın 1993'den sonra bu fonlara net katkıda bulunan ülkeler arasına katılacak olması, Yapısal Fonlar'a ek bir yardım mekanizması arayışlarını da hızlandırmıştır. Bu talebe İrlanda, Portekiz ve Yunanistan'ın da destek vermesinin yanında, İspanya'dan anlaşmayı veto etme tehditleri gelince Avrupa Konseyi, UF adıyla yeni bir fon kurulmasına karar vermiştir. 1993-1999 periyodu için 16 milyar Avro'luk bütçe ayrılan UF, bölgelere özel değildir. Fon, üye ülkeler geneline destek sağlamaktadır. Çevrenin korunması ve taşımacılık sisteminin yenilenmesi alanlarına, eşit oranda kaynak tahsis edilmiştir. Kişi başına düşen GSYİH'sı topluluk ortalamasının % 90'ından daha az olan İspanya, Portekiz, Yunanistan ve İrlanda, bu fondan yararlanan üyelerdir[238].

Tablo 2.2: 1993-1997 Döneminde Üye Ülkelere Tahsis Edilen Toplam Fon Miktarı

Üye Ülke	**Çevre**		**Ulaştırma**		**Toplam**	
Taahhüt Ettiği Miktar	**ECU milyon**	**%**	**ECU milyon**	**%**	**ECU milyon**	**%**
İspanya	2,858	48,3	3,060	51,7	5,918	55
Yunanistan	1,048	54,2	884	45,8	1,932	18
İrlanda	455	47	512	53	967	9
Portekiz	924	47,7	1,014	52,3	1,938	18
Teknik Destek	-	-	-	-	7	-
Toplam	5,285	49,1	5,470	50,8	10,762	100
Ödemeler						
İspanya	1,243	30,5	2,836	69,5	4,079	54,1
Yunanistan	638	52,6	576	47,4	1,214	16,2
İrlanda	248	36	441	64	689	9,1
Portekiz	604	38,8	951	61,2	1,554	20,6
Teknik Destek	-	-	-	-	3	-
Toplam	**2,734**	**36,3**	**4,804**	**63,7**	**7,541**	**100**

Kaynak: Commıssıon of the European Communıtıes, **Annual Report on the Cohesion Fund (1997)**, 07.10.1998, COM (1998) 543 Final, Brussels,1998, p.32.

Maastricht Anlaşması ile Yapısal Fonlar kapsamında, 1994 yılında balıkçılığın geliştirilmesine yönelik Balıkçılığı Yönlendirme Mali Aracı (BYMA) adıyla yeni bir fon daha oluşturulmuştur[239].

[238]Can, Akdenizli Kocagül, **a.g.e.** s.27.
[239]Davide Fiaschi, Andrea Mario Lavezzi, Angela Parenti, "Productivity Dynamics Across European Regions: the Impact of Structural and Cohesion Funds", **Dipartimento di Scienze Economiche (DSE),** University of Pisa, Italy, 19 Jun, 2009, p.6.

1987-1997 döneminde UF kapsamında yer alan bu dört ülkede kişi başı GSMH % 67.6'dan % 78.8'e yükselmiştir. Fonlar tarafından desteklenen bölgelerde yine bu dönemde 2.2 milyon iş yaratılmıştır[240].

2.2.1.3.1. 1994-1999 Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikalarının Hedef ve ilkeleri

1994 yılında Yapısal Fonlar tarafından finanse edilecek projelerin tespitinde objektif kurallar konmuştur. Bu kurallar 1994-1999 yılları arasında uygulanmak üzere altı ana hedefi kapsamaktadır. 2000 yılına kadar bu hedefler ile belirlenen bölgelere kaynak aktarılmaya devam edilmiştir[241];

- Hedef 1: GSYİH'sı AB ortalamasının %75'inden az olan en fakir bölgeler için belirlenmiştir. Ancak GSYİH'sı topluluk ortalamasının % 75'inden daha yüksek olan kimi bölgeler de Hedef 1 kapsamına alınmıştır. Bu dönemde ABKF'nin kapsamı, Hedef 1 bölgelerinde eğitim ve sağlık yatırımlarını destekleyecek şekilde genişletilmiştir.
- Hedef 2: Yüksek işsizlik oranlarının olduğu veya iş kayıplarının yaşandığı alanlar için belirlenmiştir.
- Hedef 3 : Uzun süredir işsiz olan işsizleri iş hayatına kazandırma hedefine ek olarak, işgücü piyasasındaki değişiklikler nedeniyle işsiz kalan gençlere yeni iş imkanları sağlamak olarak tanımlanmıştır.
- Hedef 4: İşçilerin endüstriyel değişime ve üretim sistemlerinde yaşanan değişimlere adaptasyonunun sağlanması olarak yenilenmiştir.
- Hedef 5: Kırsal kalkınma, tarım ve balıkçılığa yönelik olarak iki ayrı hedeften oluşmaktadır. Hedef 5(a), Ortak Tarım Politikası ve Ortak Balıkçılık Politikası çerçevesinde tarımdaki yapısal düzenlemelere odaklanmıştır. Hedef

[240]Hakan Karabacak, "Avrupa Birliği Mali Yardımları ve Türkiye ile Mali İşbirliği", **Maliye Dergisi**, Sayı: 146, 2004, s.74, ve Onur, "IPA ve Yapısal Fonlar…", s.49.
[241]Bachtler, Turok, **a.g.e.** p.21-22 and Raphael Goulet, **EU Cohesion Policy 1988-2008: Investing in Europe's Future**, European Commission, Regional Policy DG, Inforegio Panorama, No:26, 2008, p.15.

5(b) için ise kırsal alanların kalkınması ve yapısal değişimin sağlanması ilke olarak benimsenmiştir.

- Hedef 6: Birliğin 1995 genişlemesinden sonra, Kuzey Avrupa'nın düşük yoğunluklu bölgeleri için bu hedef eklenmiştir.

1993 yılındaki Kopenhag Zirvesi'nde, Avusturya, İsveç ve Finlandiya'nın 1995 tarihinde birliğe katılacakları kesinleştikten sonra[242], özellikle İsveç ve Finlandiya'ya yönelik olarak, altıncı bir hedef daha belirlenmiştir. Buna göre, Hedef 6 çok düşük nüfus yoğunluğuna sahip bölgelerde kalkınmanın teşvik edilmesi olarak programa dahil edilmiştir. ABKF, ATYGF-GB, ASF ve BYMA bu hedefin fon kaynaklarıdır[243].

Tablo 2.3: 1994-1999 Dönemi için 1994 Fiyatlarıyla Hedeflere Ayrılan Toplam Fon Miktarı ve % Olarak Dağılımı

Hedef	Tanım	Fon Adı, Miktarı, Toplam Bütçeye Oranı
Hedef 1	Geri Kalmış Bölgelerin Yapısal Uyumu (Kişi Başına Düşen GSYİH'sı Topluluk Ortalamasının % 75'inden Az Olan Bölgeler)	4 Yapısal Fon'dan 93,972 milyon ECU % 67,6
Hedef 2	Düşüşe Geçen Sanayi Bölgelerinin Yeniden Yapılandırılması	ABKF ve ASF'den 15,360 milyon ECU % 11,1
Hedef 3	Uzun Süreli İşsizlikle Mücadele ve İş Hayatından Dışlanma Riski Olan Kişilere Meslek Edindirilmesi	ASF'den Hedef 3 ve 4 İçin Toplam: 15,180 milyon ECU %10,9
Hedef 4	İşgücünün Sanayi Değişimlerine Uyumlanması	ASF'den
Hedef 5a	Tarımsal Yapıların Uyumu ve Balıkçılığın Modernizasyonu	BYMA ve ATYGF 6,916 milyon ECU % 5
Hedef 5b	Kırsal Bölgelerin Kalkınması ve Yapısal Uyumu	ABKF, ASF, ATYGF'den 6,862 milyon ECU % 4,9
Hedef 6	Çok Düşük Nüfus Yoğunluğuna Sahip Bölgelerin Kalkınması ve Yapısal Uyumu İçin Destek	4 Yapısal Fon'dan 697 milyon ECU % 0,5

Kaynak: Can, Akdenizli Kocagül, **a.g.e.** s.30.

[242]Dündar Çağlan, "Eşitlik, Özgürlük ve Demokrasi Savunucuları AB'ye Mahkum mu?: AB/ Kopenhag Kriterleri Üzerine Bir Yaklaşım", **Görüş Dergisi**, 2002/3-4, 2002, s.67.
[243]Alan R. Townsend, **Making A Living İn Europe: Human Geographies Of Economic Change,** Redwood Boks, Great Britain, 1997, p.226; Csaba Csaki, John Nash, Achim Fock, Holger Kray, **Food and Agriculture in Bulgaria: The Challenge of Preparing For EU Accession**, The Word Bank, ABD, 2000, p.137.

Bu hedeflerden 1, 2 ve 5b, bölgesel özellikler taşımaktadır. Ancak 3, 4 ve 5a hedefleri tüm topluluğu kapsayacak özelliklere sahiptir[244].

Hedef 1'in gerçekleşmesi için, Yapısal Fonlar bütçesinin % 67,6'sına karşılık gelen 93,972 milyon ECU ayrılmıştır. ABKF, ATYGF-GB, ASF ve BYMA Hedef 1'in fon kaynaklarıdır. Hedef 2 için fon sağlayacak kaynaklar ABKF ve ASF'dir. Hedef 3 kapsamında ASF fon sağlayacaktır. Hedef 4 için de ASF fon kaynağıdır. ATYGF-GB ve BYMA Hedef 5a'nın fon kaynaklarıdır. Hedef 5(b) için ise kırsal alanların kalkınması ve yapısal değişimin sağlanması ilke olarak benimsenmiştir. ABKF, ATYGF-YB, ASF bu hedefe fon sağlamaktadır.

Tablo 2.4: 1994-1999 Döneminde Üye Ülkelerin Topluluk Girişimleri de Dahil Olmak Üzere Yapısal Fonlar'dan Aldıkları Destek (1994 Fiyatlarıyla Milyon ECU)

Üye Ülkeler	Hedef 1	Hedef 2	Hedef ¾	Hedef 5a	Hedef 5b	Hedef 6	Topluluk Girişimi	Toplam
Belçika	730	342	465	195	77	-	287	2,096
Danimarka	-	119	301	267	54	-	102	843
Almanya	13,640	1,566	1,942	1,143	10,227	-	2,206	21,724
Yunanistan	13,980	-	-	-	-	-	1,151	15,131
İspanya	26,300	2,416	1,843	446	664	-	2,774	34,443
Fransa	2,190	3,774	3,203	1,933	2,238	-	1,601	14,938
İrlanda	5,620	-	-	-	-	-	483	6,103
İtalya	14,860	1,463	1,715	814	901	-	1,893	21,646
Lüksemburg	-	23	23	40	6	-	20	104
Hollanda	150	650	1,079	165	150	-	421	2,615
Avusturya	162	99	387	380	403	-	143	1,574
Portekiz	13,980	-	-	-	-	-	1,058	15,038
Finlandiya	-	179	336	347	190	450	150	1,652
İsveç	-	157	509	204	135	247	125	1,377
İngiltere	2,360	4,581	3,377	450	817	-	1,570	13,155
AB (15) Toplam	**93,972**	**15,360**	**15,180**	**6,916**	**6,862**	**697**	**14,051**	**153,038**

Kaynak: ESPON, **Territorial Effects of Structural Funds**, Second Interim Reports, Nordregio, ESPON 2.2.1, Sweden, p.46 ve Can, Akdenizli Kocagül, **a.g.e.** s.31.

1994-1999 yılları arasında AB bütçesi içinde Yapısal Fonlar'ın miktarı birlik bütçesinin 1/3'ü yani (ECU'ya göre) 141 milyardır. Bunun nedeni birliğe yeni üye olan ülkelerin birlik içindeki geri kalmış bölgelerinin oranının yüksek olmasıdır[245].

[244]Clive Archer**, The European Union Global Institutions**, Routledge Publisher, U.S.A. and Canada, 2008, pp.87-88.

2.2.1.3.1.1. Hedef 1: Az Gelişmiş Bölgeler

Son üç yılın GSYİH ortalaması, topluluk ortalamasının %75'inden daha düşük olan az gelişmiş bölgeleri kapsamaktadır[246].

Tablo 2.5: Ülkeler İtibarıyla Azgelişmiş Bölgelerin Nüfusu (1994-1999)

Ülkeler	Nüfus (Milyon Kişi)	Toplam Nüfusa Oranı (%)
Belçika	1.279	12.8
Almanya	16.447	20.7
Yunanistan	10.209	100
İspanya	23.269	58.2
Fransa	2.546	4.4
İrlanda	3.500	100
İtalya	21.133	36.6
Hollanda	0.217	1.45
Portekiz	9.868	100
İngiltere	3.414	6
Avusturya	0.269	3.5
Toplam	**92.151**	**25**

Kaynak: European Commission**, Structural Funds and Cohesion Fund 1994-1999**, Luxembourg, 1996, p.12.

Hedef 1 çerçevesinde kalan az gelişmiş bölgelerde, toplam topluluk nüfusunun % 25'i yaşamaktadır. Yunanistan, Portekiz ve İrlanda'nın tüm nüfusu ile İspanya nüfusunun % 58'inden ve İtalya nüfusunun % 36'sından fazlası, Hedef 1 kapsamında, topluluğun Yapısal Fonları'ndan faydalanmaktadır. Diğer yandan topluluğun gelişmiş ülkelerinden Hollanda nüfusunun % 1,45'i, Avusturya nüfusunun % 3,5'i, Fransa nüfusunun % 4,4'ü ve İngiltere nüfusunun % 6'sı, Hedef 1 kapsamında Yapısal Fon kaynaklarından faydalanmaktadır. Finlandiya ve İsveç ile kurucu ülkelerden Lüksembourg ve ilk genişlemede tam üye olan Danimarka'nın hiçbir bölgesinin GSYİH'sı topluluk GSYİH'nın % 75'inden daha düşük GSYİH'ya

---

[245]Jean Claude Prince, **Interregıonal Trade Unıon Councıls In Europe,** Interregional Trade Union Councils in Europe, DWP 95.03.1 (E), pp.24-25.

[246]Csaba Csaki, John Nash vd., **Food and Agriculture in Bulgaria, The Challenge of Preparing for EU Accesssion,** World Bank Technical Paper No: 481, Europe and Central Asia Environmentally and Socially Sustainable Development Series, U.S.A., 2000, p.133.

sahip olmadığından, bu ülkeler Hedef 1 çerçevesinde Yapısal Fonlar'ın hiç birisinden faydalanamamaktadır.

Tablo 2.6: Hedef 1 Kapsamında Yapılan Yardımlar (1994-1995) (Milyon ECU)

Ülkeler	Fon Çeşidi	Ayrılan Ödenek		Ödemeler	
		1	2	1	2
Belçika	ABKF	67.93	67.93	53.75	53.75
	ASF	24.70	24.70	12.35	19.76
	ATYGF	14.00	14.00	6.08	6.08
	BYMA	0.37	0.37	0.19	0.19
	Toplam	107.00	107.00	72.36	79.77
Almanya	ABKF	1.844.97	1.844.97	1.027.06	1.027,06
	ASF	1.166.51	1. 166.51	852.73	852.73
	ATYGF	861.60	861.60	578.67	578.67
	BYMA	19.00	19.00	11.60	11.60
	Toplam	3.892.08	3.892.08	2.740.05	2.740.05
Yunanistan	ABKF	3.151.22	3.151.22	1.847.77	1.847,77
	ASF	684.71	684.71	411.53	411.53
	ATYGF	699.19	699.19	518.12	518.12
	BYMA	37.10	37.10	14.24	14.24
	Toplam	4.572.22	4.572.22	2.791.66	2.791.66
İspanya	ABKF	5.367.19	5.367.19	3.582.35	3.582.35
	ASF	1.666.10	1.666.10	1.166.94	1.166.94
	ATYGF	979.67	979.67	668.62	691.08
	BYMA	304.46	304.46	109.22	109.22
	Toplam	8.137.41	8.137.41	5.527.13	5.549.60
Fransa	ABKF	236.69	236.69	107.89	107.89
	ASF	185.46	185.46	101.85	130.65
	ATYGF	69.21	69.21	37.65	337.65
	BYMA	6.30	6.30	3.46	3.46
	Toplam	497.67	497.67	250.86	279.66
İrlanda	ABKF	748.60	748.60	568.45	568.45
	ASF	619.31	619.31	539.59	539.76
	ATYGF	332.56	332.56	285.46	285.46
	BYMA	9.19	9.19	5.50	5.50
	Toplam	1.709.66	1.709.66	1.398.99	1.399.16
İtalya	ABKF	2.018.14	2.018.14	1.087.57	1.087.57
	ASF	462.35	462.35	186.02	200.27
	ATYGF	477.78	477.78	251.65	251.65
	BYMA	66.54	66.54	15.99	15.99
	Toplam	3.024.80	3.024.80	1.541.22	1.555.47
Hollanda	ABKF	24.30	24.30	11.44	11.44
	ASF	8.20	8.20	5.06	5.06
	ATYGF	1.90	1.90	1.55	1.55
	BYMA	2.80	2.80	1.58	1.58
	Toplam	37.20	37.20	19.63	19.63
Avusturya	ABKF	19.96	19.96	9.98	9.98
	ASF	5.04	5.04	2.52	2.52
	ATYGF	3.80	3.80	1.90	1.90
	BYMA	0.00	0.00	0.00	0.00
	Toplam	28.80	28.80	14.40	14.40

Portekiz	ABKF	2.925.37	2.925.37	2.161.09	2.161.09
	ASF	795.89	795.89	624.37	650.18
	ATYGF	776.14	776.14	419.63	419.63
	BYMA	52.01	52.01	33.14	33.14
	Toplam	4.549.40	4.549.40	3.238.23	3.264.05
İngiltere	ABKF	301.24	301.24	169.41	169.41
	ASF	162.11	162.11	104.89	104.89
	ATYGF	59.91	59.91	52.69	52.69
	BYMA	9.06	9.06	4.37	4.37
	Toplam	532.32	532.32	331,36	331.36
Toplam	ABKF	16.705.60	16.705.60	10.626,76	10.626.76
	ASF	5.780.37	5.780.37	4.007,85	4.084.30
	ATYGF	4.275.75	4.275.75	2.822,01	2.844.47
	BYMA	506.84	506.84	199,28	199.28
	Toplam	**27.268.56**	**27.268.56**	**17.655,89**	**17.754.80**

Kaynak: Commission of the European Communities, **Seventh Annual Report on the Structurals Funds 1995**, Brussels, 1996, p.275.
Not: 1.Devirler ve Tahsisler Dahil, 2.Devirler ve Tahsisler Hariçtir.
ABKF: Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu; ASF: Avrupa Sosyal Fonu; ATYGF: Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu; BYMA: Balıkçılığa Yönverme Mali Aracı.

Hedef 1 kapsamında Yapısal Fonlar'dan 1994-1995 yıllarında en çok yardımı 5,5 milyar ECU ile İspanya almıştır. İspanya bu yardımın 3,5 milyar ECU'sunu ABKF'den sağlamıştır. Geri kalan yardımın 1,1 milyar ECU'sunu ASF'den, 691 milyon ECU'sunu ATYGF-YB'den ve 109 milyon ECU'sunu ise BYMA'dan almıştır. Topluluğun en çok yardım alan ikinci ülkesi ise Portekiz olmuştur (3,2 milyar ECU). Portekiz, bu yardımın 1,2 milyar ECU'sunu İspanya gibi ABKF kaynaklarından alırken, ASF'den 650 milyon ECU, ATYGF-YB'den 420 milyon ECU ve BYMA'dan 33 milyon ECU almıştır. Yapısal Fonlar'dan bu Hedef kapsamında en çok yardım alan üçüncü ülke ise 2,8 milyar ECU ile Yunanistan olmuştur. Yunanistan da İspanya ve Portekiz gibi en çok yardımı ABKF'dan almıştır ve bu tutar 1,8 milyar ECU'dur. Bu fonu ASF ve ATYGF-YB izlemektedir. Almanya, Belçika, İrlanda ve İtalya Yapısal Fonlar'dan çok fazla faydalanan diğer ülkelerdir. Hedef 1 kapsamında ülkeler en çok ABKF'dan yardım almışlardır. Bu fonu, ASF ve ATYGF-YB takip etmektedir. Üye ülkelerin aldıkları yardımlarla bu ülkelerin Hedef 1 kapsamında kalan nüfusları arasında bir ilişki bulunur. Ayrıca bu ülkelerin anılan bölgelerinin GSYİH'leri de önemlidir.

2.2.1.3.1.2. Hedef 2: Gerileyen Sanayi Bölgeleri ve Alanları

Gerileyen sanayi bölgelerini tanımlamak üzere üç temel gösterge kabul edilmiştir. Bunlar[247];

- İşsizlik oranı topluluk ortalamasının altında olmak,
- Sanayide çalışanların yüzde oranı topluluk ortalamasının üstünde olmak ve
- Bu iki istihdam kategorisinde gittikçe kötüye gitmektir.

Komisyon, Hedef 2 kapsamına dahil olmaya elverişli bölgeleri 1994 yılında tespit etmiştir. Bu bölgelere, 1995 yılında topluluğa tam üye olarak katılan Avusturya, Finlandiya ve İsveç'e ait bölgeler, 1996 yılında ilave edilmiştir. Bu bölgelerde yüksek işsizlik vardır ve bu bölgeler endüstriyel çöküşten etkilenen bölgelerdir. Ayrıca bu Hedef'in kapsamı içinde, AB nüfusunun en fazla % 18'i bulunmaktadır. Hedef 2 çerçevesinde gerileyen sanayi bölgeleri kapsamında kalan bölgelerin nüfusu tabloda belirtildiği gibidir [248].

Tablo 2.7: Gerileyen Sanayi Bölgelerinde Yaşayan Nüfus (1994-1996)

Ülkeler	**Nüfus (Milyon Kişi)**	**Toplam Nüfusa Oranı (%)**
Belçika	1,40	14.0
Danimarka	0,44	8.8
Almanya	7,00	8.8
İspanya	7,90	20,3
Fransa	14,60	25,9
İtalya	6,30	10,8
Lüksemburg	0,13	34,2
Hollanda	2,60	17,3
İngiltere	17,70	31
Avusturya	0,637	8,2
Finlandiya	0,787	15,5
İsveç	0,965	11
Toplam	**60.459**	**16,4**

Kaynak: European Commission, **Reform of the Structural Funds 2000-2006**…, p.8.

[247]Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, **a.g.e.** s.43.
[248]European Commission, **Reform of the Structural Funds 2000-2006**…, p.13.

Gerileyen sanayi bölgeleri kapsamında en çok nüfusu olan ülke 17.700 bin kişi ile İngiltere'dir. Bu ülkeyi 14.600 bin kişi ile Fransa, 7.900 bin kişi ile İspanya izlemektedir. Bu ülkelerin bazı sanayileri günümüz teknolojileri ile rekabet edememektedir.

Tablo 2.8: Hedef 2 Kapsamında Yapılan Yardımlar (1994-1995) (Milyon ECU)

Ülkeler	**Fon Çeşidi**	**Ayrılan Ödenek**		**Ödemeler**	
		1	**2**	**1**	**2**
Belçika	ABKF	49.12	49.12	24.39	24.39
	ASF	8.41	13.04	2.61	4.93
	Toplam	57.53	62.16	27.00	29.31
Danimarka	ABKF	24.84	24.84	17.77	17.77
	ASF	5.45	5.45	2.23	2.23
	Toplam	30.29	30.29	19.99	19.99
Almanya	ABKF	198.05	198.05	104.49	104.49
	ASF	88.80	88.80	45.85	51.45
	Toplam	286.85	286.85	150.34	156.94
İspanya	ABKF	545.10	545.10	395.86	395.86
	ASF	114.11	114.11	52.10	52.10
	Toplam	659.21	659.21	447.96	447.96
Fransa	ABKF	751.68	751.68	326.44	326.44
	ASF	152.71	152.71	93.91	96.85
	Toplam	904.39	904.39	420.35	4.213.29
İtalya	ABKF	329.29	329.29	119.65	119.65
	ASF	60.66	60.66	30.33	30.33
	Toplam	299.95	299.95	149.97	149.97
Lüksemburg	ABKF	6.03	6.03	3.01	3.01
	ASF	1.94	1.94	0.97	0.97
	Toplam	7.97	7.97	3.99	3.99
Hollanda	ABKF	66.95	66.95	33.48	33.48
	ASF	38.07	38.07	19.03	19.03
	Toplam	105.02	105.02	52.51	52.51
Avusturya	ABKF	38.91	38.91	13.80	13.80
	ASF	15.24	15.24	7.62	7.62
	Toplam	54.15	54.15	21.42	21.42
Finlandiya	ABKF	24.80	24.80	12.40	12.40
	ASF	6.30	6.30	3.15	3.15
	Toplam	31.10	31.10	15.55	15.55
İsveç	ABKF	83.22	83.22	26.78	26.78
	ASF	22.56	22.56	11.28	11.28
	Toplam	105.78	105.78	38.06	38.06
İngiltere	ABKF	903.52	903.52	297.66	297.66
	ASF	346.53	346.53	213.67	221.20
	Toplam	1.250.05	1.250.05	511.33	518.85
Toplam	ABKF	2.931.52	2.931.52	1.375.72	502.13
	ASF	860.76	865.39	482.75	1.375.72
	Toplam	**3.792.28**	**3.796.91**	**1.858.47**	**1.877.84**

Kaynak: Commission of the European Communities, **a.g.e.** p.276.
Not: 1.Devirler ve Tahsisler Dahil, 2.Devirler ve Tahsisler Hariçtir.
ABKF: Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu; ASF: Avrupa Sosyal Fonu.

Hedef 2 kapsamında, üye ülkeler sadece ABKF ve ASF kaynaklarından faydalanabilmektedir. ABKF; ASF'ye nazaran daha fazla mali imkanlar sağlamaktadır. Yapısal Fonlar, toplam uygun miktarın %50'sine kadarını ve kamu harcamalarının en az %25'ini müşterek finanse eder. Bu hedef kapsamında fonlardan en fazla yardımı İngiltere almaktadır. Hedef 2, yapısı gereği sanayileşmiş ülkelerin kötüye giden sanayi bölgelerine yardım yapmaktadır.

2.2.1.3.1.3. Hedef 3, 4 ve 5a

Hedef 3, 4 ve 5a tüm AB ülkelerini kapsayan ve bölgesel olmayan uyum politikalarının öncelik kriterlerini ortaya koymaktadır.

Hedef 3: Uzun dönemde işsizlikle mücadele, emek piyasasından çıkarılan insanların ve gençlerin çalışma hayatına kazandırılması faaliyetleri ve kadın ve erkekler için eşit istihdam imkanlarının teşvik edilmesi konularını kapsamaktadır[249] .

Tablo 2.9: Hedef 3 Kapsamında Yapılan Yardımlar (1994-1995) (Milyon ECU)

Ülkeler	Fon Çeşidi	Ayrılan Ödenek		Ödemeler	
		1	2	1	2
Belçika	ASF*	97,76	97,76	66,42	74,51
Danimarka	ASF	85	85	47,50	74,24
Almanya	ASF	307,77	307,77	226,27	234,26
İspanya	ASF	426,59	426,59	244,54	244,54
Fransa	ASF	778,40	778,40	503,68	503,68
İtalya	ASF	200,47	200,47	100,23	100,23
Lüksemburg	ASF	6,46	6,46	5,09	5,59
Hollanda	ASF	282,27	282,27	253,32	253,32
Avusturya	ASF	64,06	64,06	32,03	32,03
Finlandiya	ASF	60,33	60,33	30,17	30,17
İsveç	ASF	73	73	36,50	36,50
İngiltere	ASF	975	975	818,57	818,57
Toplam	**ASF**	**3357,11**	**3357,11**	**2364,33**	**2407,64**

Kaynak: Commission of the European Communities, **a.g.e.** p.276.
Not: 1.Devirler ve Tahsisler Dahil, 2.Devirler ve Tahsisler Hariçtir.
*ASF: Avrupa Sosyal Fonu

[249]George Kopits, **Tax Harmonization in the European Community Policy Issues and Analysis**, International Monetary Fund, Washington, 1992, p.92.

Hedef 3 kapsamında ASF üye ülkelere yardım sağlamaktadır. Bu Hedef kapsamında ASF, 818 milyon ECU ile en çok İngiltere'ye mali yardım sağlamıştır. Bu ülkeyi Fransa 503 milyon ECU, Hollanda 253 milyon ECU, İspanya 244 milyon ECU ve Almanya 234 milyon ECU yardım alarak izlemektedir.

Hedef 4 : Sanayideki imalat sistemlerinin değişmesi ve değişen sanayilerde çalışanların yeni duruma uyumlarını sağlayacak faaliyetler bu hedef kapsamında tanımlanmaktadır[250].

Tablo 2.10: Hedef 4 Kapsamında Yapılan Yardımlar (1994-1995) (Milyon ECU)

Ülkeler	Fon Çeşidi	Ayrılan Ödenek		Ödemeler	
		1	2	1	2
Belçika	ASF*	4,63	4,63	2,32	2,32
Danimarka	ASF	6	6	30	30
Almanya	ASF	29,61	29,61	14,81	14,81
İspanya	ASF	118,10	118,10	65,83	65,83
Fransa	ASF	93,39	93,39	47,70	47,70
İtalya	ASF	60,61	60,61	30,31	30,31
Lüksemburg	ASF	0,53	0,53	0,34	0,34
Hollanda	ASF	222,23	222,23	11,12	11,12
Avusturya	ASF	11,70	11,70	5,85	5,85
Finlandiya	ASF	14,83	14,83	7,42	7,42
İsveç	ASF	0,00	0,00	0,00	0,00
Toplam	**ASF**	**363,63**	**363,63**	**188,68**	**188,68**

Kaynak: Commission of the European Communities, **a.g.e.** p.278.
Not: 1.Devirler ve Tahsisler Dahil, 2.Devirler ve Tahsisler Hariçtir.
*ASF: Avrupa Sosyal Fonu

Hedef 4 kapsamında üye ülkeler, sadece ASF'den yardım sağlamaktadır. Fonun iki yıl içinde sağladığı toplam yardım tutarı yaklaşık 190 milyon ECU'dur. Diğer kriterlerle mukayese edildiğinde oldukça küçük bir miktardır. Bu hedef kapsamında fon en çok yardımı İspanya'ya yapmıştır.

Hedef 5a : Ortak tarım politikası reformunun temelindeki tarımsal yapının düzeltilmesini hızlandırıcı faaliyetler ile balıkçılık sektörünün yapısal

[250]Jones, **a.g.e.** p.238.

düzenlemelerinin modernizasyonunun teşvikine yönelik faaliyetler, bu hedef kapsamındadır [251].

Tablo 2.11: Hedef 5a Tarım Kapsamında Yapılan Yardımlar (1994-1995) (Milyon ECU)

Ülkeler	Fon Çeşidi	Ayrılan Ödenek		Ödemeler	
		1	2	1	2
Belçika	ATYGF*	53,03	53,03	16,51	16,51
Danimarka	ATYGF	38,67	38,67	19,19	19,19
Almanya	ATYGF	322,72	322,72	209,82	209,82
İspanya	ATYGF	77,41	77,41	55,81	55,81
Fransa	ATYGF	518,73	518,73	242,97	242,97
İtalya	ATYGF	117,47	117,47	58,73	58,73
Lüksemburg	ATYGF	12,22	12,22	5,37	5,37
Hollanda	ATYGF	25,27	25,27	12,15	12,15
Avusturya	ATYGF	61,50	61,50	30,75	30,75
Finlandiya	ATYGF	61,42	61,42	30,71	30,71
İsveç	ATYGF	13,72	13,72	6,86	6,86
İngiltere	ATYGF	85,16	85,16	41,73	41,73
Toplam	**ATYGF**	**1387,32**	**1387,32**	**730,60**	**730,60**

Kaynak: Commission of the European Communities, **a.g.e.** s.279.
Not: 1.Devirler ve Tahsisler Dahil, 2.Devirler ve Tahsisler Hariçtir.
*ATYGF: Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu.

Hedef 5a kapsamında üye ülkeler ATYGF-YB VE BYMA'dan yardım almaktadırlar. ATYGF-YB tarım kesimine yönelik projeleri desteklerken, BYMA balıkçılık sektörüne yardım sağlamaktadır. Tarım kesimine 1994-95 yıllarında toplam 730 milyon ECU yardım sağlanmıştır. Bu yardımın yaklaşık % 62'si Almanya ve Fransa tarafından kullanılmıştır.

[251] Archer, **a.g.e.** p.88.

Tablo 2.12: Hedef 5a Balıkçılık Kapsamında Yapılan Yardımlar (1994-1995) (Milyon ECU)

Ülkeler	Fon Çeşidi	Ayrılan Ödenek		Ödemeler	
		1	2	1	2
Belçika	BYMA*	4,08	4,08	3,33	3,33
Danimarka	BYMA	46,59	46,59	30,29	30,29
Almanya	BYMA	24,87	24,87	16,13	16,13
İspanya	BYMA	39,83	39,83	9,97	9,97
Fransa	BYMA	63,27	63,27	41,13	41,13
İtalya	BYMA	44,77	44,77	11,20	11,20
Lüksemburg	BYMA	1,10	1,10	0,11	0,11
Hollanda	BYMA	9,16	9,16	6,21	6,21
Avusturya	BYMA	2	2	0,20	0,20
Finlandiya	BYMA	23	23	6,90	6,90
İsveç	BYMA	40	40	12	12
İngiltere	BYMA	14,78	14,78	11,82	11,82
Toplam	**BYMA**	**313,45**	**313,45**	**149,28**	**149,28**

Kaynak: Commission of the European Communities, **a.g.e.** p.280.
Not: 1.Devirler ve Tahsisler Dahil, 2.Devirler ve Tahsisler Hariçtir.
*BYMA: Balıkçılığa Yönverme Mali Aracı.

BYMA'nın yapmış olduğu yardım miktarı iki yılda yaklaşık 150 milyon ECU'dur. Bu miktarın yaklaşık yarısı Fransa ve Danimarka tarafından kullanılmıştır. Geri kalan yarısı ise diğer topluluk üyesi ülkeler tarafından kullanılmıştır.

2.2.1.3.1.4. Hedef 5b: Kırsal Kesim

Sosyo-ekonomik seviyenin düşüklüğü, Hedef 5b kapsamındaki alanları temel olarak belirlemiştir. Ancak, bu faktör ile birlikte istihdamda tarımsal payın yüksek olması; tarım gelirlerindeki payın düşük olması; nüfus yoğunluğunun düşük olması veya anlamlı bir nüfus azalışı gibi üç temel faktörden ikisinin birlikte olması gerekmektedir[252].

[252] Andrew Evans, **The EU Structural Funds**, Oxford Press, New York, 2004, pp.86-90.

Tablo 2.13: Hedef 5b Kapsamındaki Kırsal Bölgelerde Yaşayan Nüfus (1994-1999)

Ülkeler	Nüfus (Milyon Kişi)	Toplam Nüfusa Oranı (%)
Belçika	0.448	4.5
Danimarka	0.361	7
Almanya	7.823	9.6
İspanya	1.731	4.4
Fransa	9.759	17.3
İtalya	4.828	8.4
Lüksemburg	0.030	7.4
Hollanda	0.800	5.4
İngiltere	2.841	4.9
Avusturya	2.276	28.9
Finlandiya	1.094	21.5
İsveç	0.757	8.6
Toplam	**32.748**	**8.8**

Kaynak: European Commission, **Reform of the Structural Funds 2000-2006**…, p.14.

Hedef 5b kapsamında olan bölgelere, bir veya daha fazla sayıdaki ikincil kriterlerle uyuşmak kaydıyla, Hedef 1 kapsamında olmayan ve gelişmişlik seviyesi çok düşük olan küçük alanlar da dahil edilmektedir. Hedef 5b kapsamındaki bölgelerde 32.748 bin insan yaşamaktadır. Bu rakam toplam topluluk nüfusunun yaklaşık % 8,8'idir.

Tablo 2.14: Hedef 5b Kapsamında Yapılan Ödemeler (1994-1995) (Milyon ECU)

Ülkeler	Fon Çeşidi	Ayrılan Ödenek		Ödemeler	
		1	2	1	2
Belçika	ABKF*	4.82	4.82	2.41	2.41
	ASF*	1.55	1.55	0.77	0.77
	ATYGF*	2.79	2.79	1.40	1.40
	Toplam	9.16	9.16	4.58	4.58
Danimarka	ABKF	5.93	5.93	3.74	3.74
	ASF	1.29	1.29	0.64	0.64
	ATYGF	2.57	2.57	1.29	1.29
	Toplam	9.79	9.79	5.66	5.66
Almanya	ABKF	99.04	99.04	40.32	40.32
	ASF	27.46	27.46	15.44	15.44
	ATYGF	135.24	135.24	78.44	78.44
	Toplam	261.74	261.74	134.20	134.20
İspanya	ABKF	44.65	44.65	35.72	35.72
	ASF	13.29	13.29	7.21	7.21
	ATYGF	104.15	104.15	75.52	75.52
	Toplam	162.09	162.09	118.44	118.44
Fransa	ABKF	157.11	157.11	83.81	83.81
	ASF	64.71	64.71	35.70	35.70
	ATYGF	151.36	151.36	88.42	88.42

	Toplam	373.18	373.18	207.93	207.93
İtalya	ABKF	43.86	43.86	21.93	21.93
	ASF	14.35	14.35	7.18	7.18
	ATYGF	48.78	48.78	24.39	24.39
	Toplam	107	107	53.50	53.50
Lüksemburg	ABKF	0.43	0.43	0.21	0.21
	ASF	0.11	0.11	0.05	0.05
	ATYGF	0.30	0.30	0.15	0.15
	Toplam	0.84	0.84	0.42	0.42
Hollanda	ABKF	14.02	14.02	7.40	7.40
	ASF	2.22	2.22	1.11	1.11
	ATYGF	9.37	9.37	4.05	4.05
	Toplam	25.61	25.61	12.56	12.56
Avusturya	ABKF	33.34	33.34	16.67	16.67
	ASF	13.68	13.68	6.84	6.84
	ATYGF	31.30	31.30	15.65	15.65
	Toplam	78.33	78.33	39.16	39.16
Finlandiya	ABKF	16.03	16.03	7.78	7.78
	ASF	5.18	5.18	2.59	2.59
	ATYGF	11.60	11.60	5.56	5.56
	Toplam	32.81	32.81	15.94	15.94
İngiltere	ABKF	66.36	66.36	37.68	37.68
	ASF	36.47	36.47	23.04	23.04
	ATYGF	17.87	17.87	8.93	8.93
	Toplam	120.70	120.70	69.45	69.45
Toplam	ABKF	485.60	485.60	257.48	257.48
	ASF	180.31	180.31	100.57	100.57
	ATYGF	515.34	515.34	303.81	303.81
	Toplam	**1181.25**	**1181.25**	**661.85**	**661.85**

Kaynak: Commission of the European Communities, **a.g.e.** p.281.
Not: 1.Devirler ve Tahsisler Dahil, 2.Devirler ve Tahsisler Hariçtir.
*ABKF: Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu; ASF: Avrupa Sosyal Fonu; ATYGF: Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu.

Hedef 5b kapsamında üye ülkelere ABKF, ASF ve ATYGF-YB tarafından yardım sağlanmaktadır. 1994-1995 yıllarında bu üç fon için öngrülen miktarın yaklaşık yarısı ödenebilmiştir. Topluluk üye ülkelere ATYGF-YB'den yaklaşık 300 milyon ECU, ASF'den 100 milyon ECU ve ABKF'den ise 260 milyon ECU yardım sağlamıştır. Topluluk tarafından sağlanan toplam yardımların 208 milyon ECU'luk kısmı Fransa, 134 milyon ECU'uk kısmı Almanya ve 118 milyon ECU'luk kısmı İspanya tarafından kullanılmıştır.

2.2.1.3.1.5. Hedef 6: Çok Düşük Nüfus Yoğunluğu Olan Bölgeler

1995 yılında topluluğa tam üye olarak katılan Avusturya, Finlandiya ve İsveç'in katılma antlaşması, Hedef 6'nın temel ilkelerini de ortaya koymuştur. Bu ilkeler; birbirine çok yakın ve yakın küçük alanların benzer nüfus yoğunluğu ölçüleri ile değerlendirilebilen, kilometrekarede sekiz kişi veya daha az insan yaşayan ve NUTS sınıflamasının ikinci seviyesinde olan uygun veya özel bölgeler olarak tanımlanmaktadır[253].

Tablo 2.15: Hedef 6 Kapsamında Kalan Bölgelerde Yaşayan Nüfus (1994-1999)

Ülkeler	Nüfus (Milyon Kişi)	Toplam Nüfusa Oranı (%)
Finlandiya	0.841	16.6
İsveç	0.451	5
Toplam	**1.292**	**0.4**

Kaynak: European Commission, **Reform of the Structural Funds 2000-2006**…, p.15.

Antlaşma aynı zamanda, 1995-1999 yılları arasında Hedef 2 kapsamında gösterilen bölgeleri de belirlemiştir. Söz konusu kriter kapsamına İsveç ve Finlandiya'nın bazı bölgeleri girmektedir. Bu bölgelerde toplam 1,3 milyon kişi yaşamaktadır.

[253]Jones, **a.g.e.** p.238.

Tablo 2.16: Hedef 6 Kapsamında Yapılan Ödemeler (1994-1995) (Milyon ECU)

Ülkeler	Fon Çeşidi	Ayrılan Ödenek		Ödemeler	
		1	2	1	2
Finlandiya	ABKF*	22.40	22.40	11.20	11.20
	ASF*	21.10	21.10	10.55	10.55
	ATYGF*	36.80	36.80	18.40	18.40
	BYMA*	0.70	0.70	0.35	0.35
	Toplam	81	81	40.50	40.50
İsveç	ABKF	21.86	21.86	10.93	10.93
	ASF	11.39	11.39	5.70	5.70
	ATYGF	10.94	10.94	5.47	5.47
	BYMA	0.73	0.73	0.37	0.37
	Toplam	44.92	44.92	22.46	22.46
Toplam	ABKF	44.26	44.26	22.13	22.13
	ASF	32.49	32.49	16.25	16.25
	ATYGF	47.74	47.74	23.87	23.87
	BYMA	1.43	1.43	0.72	0.72
	Toplam	**125.92**	**125.92**	**62.69**	**62.69**

Kaynak: Commission of the European Communities, **a.g.e.** p.282.
Not: 1.Devirler ve Tahsisler Dahil, 2.Devirler ve Tahsisler Hariçtir.
*ABKF: Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu; ASF: Avrupa Sosyal Fonu; ATYGF: Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu; BYMA: Balıkçılığa Yönverme Mali Aracı.

Hedef 6 kapsamında, İsveç ve Finlandiya'nın nüfus yoğunluğu çok düşük bölgelerine topluluğun dört fonundan yardım sağlanmaktadır. İsveç'e toplam 22 milyon ECU, Finlandiya'ya ise toplam 40 milyon ECU yardım sağlanmıştır. İsveç'e yardımlar daha fazla ABKF'den yapılırken, Finlandiya'ya yapılan yardımlar ATYGF-GB'den sağlanmıştır.

2.2.1.3.2. 1994-1999 Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikalarında Topluluk Girişimleri

Topluluk girişimleri bu dönemde yine Yapısal Fonlar'ın faaliyetlerini tamamlayıcı, özellikle yenilikçi önlemlerin desteklenmesi işlevini üstlenmiştir. Bu girişimlerin temel amacı sınır ötesi ve bölgelerarası işbirliğini sağlamak, kentsel alanları geliştirmek, sanayi sektöründeki yapısal değişimleri yönetmek, istihdamı arttırmak ve balıkçılık sektörünü yeniden canlandırmaktır[254].

[254]Agnes Juhasz, "Urban Goes, Jessica Comes, Or Supporting Urban Areas In The European Community", **Curentul Jurıdıc The Juridical Current**, Volume: 40, March, 2010, p.64.

1993 tarihli Yeşil Belge ile 1994 yılında 13 topluluk girişimi başlatılmasına karar verilmiştir[255]. Bu program döneminin topluluk girişimleri aşağıda belirtildiği gibidir;

- INTERREG II: Sınır ötesi işbirliği, enerji ağları ve bölge planlama alanında işbirliği konularını kapsayan programdır. INTERREG II programları, üye ülkelerin ve topluluğun ortaklaşa finansmanı ile gerçekleştirilmektedir[256].
- LEADER II: Kırsal kalkınma ile ilgili programdır. Kırsal kalkınma politikası kapasite artırımı için kırsal toplulukların güçlendirilmesi, yerel dönüşüm projeleri, sektörel ve bölgesel tabanlı kalkınma projeleri, küçük işletmelerin desteklenmesi, turizm doğal kaynaklarının korunması gibi unsurları kapsamaktadır[257].

Leader II Programı'na 1994-1999 yılları arasında 1.4 milyar ECU tutarında kaynak ayrılmıştır. Yapısal Fonlar'dan ayrılan bu miktarın 900 milyon ECU'su, Hedef 1 kapsamında kalan bölgelerdeki programlarda kullanılmıştır. Leader II Programı'na, topluluk ile birlikte üye ülkeler de katkıda bulunmuştur[258].

- REGIS II: En uzaktaki bölgelerin entegrasyonu[259],
- İstihdam

  -İstihdam-NOW: İş gücü piyasasında kadınlara eşit fırsat sağlanması[260],

  -İstihdam-HORIZON: Engellilere eşit fırsat tanınması[261],

---

[255]Mark A. Pollack, **The Engines of European Integration: Delegation, Agency and Agenda Setting in the EU ,** OXFORD University Press, New York, 2005, p.347.
[256]Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, **a.g.e.** s.51.
[257]Mark Scott, "Area-Based Partnerships and Engaging the Community Sector: Lessons from Rural Development Practice in Northern Ireland", **Planning, Practice and Research**, Volume: 18, No. 4, November, 2003, p.281.
[258]Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, **a.g.e.** s.52.
[259]Linda Senden, **Soft Law in European Community Law**, TJ International Padstow Cornwall, Great Britain, 2004, p.150.
[260]Maria Kontos, "Socio Economic Context of Self Employment", **Self-Employment Activities of Women and Minorities: Their Success Or Failure in Relation to Social Citizenship Policies,** Alle Rechte Vorbehlten, Netherlands, 2008, p.27.
[261]Universidad de Valancia, **Horizon II, 95-97: Disabled Employment : Expertise, Talent-Telechance Projects Final Report**, UNICHANE, 1997, p.24.

-İstihdam-YOUTHSTART: Genç eğitimsiz ve niteliksiz işgücü piyasasının entegrasyonu[262],

-İstihdam-INTEGRA: Sosyal dışlanma tehdidi altındaki kişilerin entegrasyonu ve ırkçılıkla mücadele[263].

- ADAPT: İşgücünün sanayi değişimlerine ve bilgi toplumuna adaptasyonu ile ilgili programdır. 1995-1999 dönemi için 1,4 milyar ECU tahsis edilmiştir[264].
- RECHAR II: Kömür madenciliği yapılan bölgelerin dönüşümü[265],
- RESIDER II: Çelik üretimi yapılan bölgelerin dönüşümü[266],
- KONVER: Savunma sanayine bağımlı bölgelerde ekonominin çeşitlendirilmesi[267],
- RETEX:Tekstil sanayiye bağımlı bölgelerde ekonominin çeşitlendirilmesi[268],
- SMEs: KOBİ'lerin rekabetçiliğinin arttırılması[269],
- URBAN: Krizin etkilediği bölgelerin canlandırılması[270],
- PESCA: Balıkçılık sanayiye bağımlı bölgelerde ekonominin çeşitlendirilmesi[271],
- PEACE: Kuzey İrlanda'da barış ve uzlaşma sürecinin desteklenmesi[272].

---

[262]Dave Redmond, **Labour Market Transitions among Educationally-Disadvantaged in the 18-21 Years Age Group,** Nexus Research Co-operative, NEXUS, 2000, p.58.
[263]Ursula Apitzsch, Maria Kontos, **Self-Employment Activities of Women and Minorities: Their Success or Failure in Relation to Social Citizenship Policies,** Alle Rechte orbehalten, Netherlands, 2008, p.27.
[264]MÜSİAD**, Avrupa Birliği'nde Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelere (KOBİ) Destek Programları,** MÜSİAD Yayını: 3, İstanbul, 1999, s.9.
[265]Andrew E., G. Jonas, David Wilson, **The Urban Growth Machine: Critical Perspectives Two Decades Later,** State University of New York Press, New York, 1999, p.235.
[266]Rees, **Mainstreaming Equality in the European Union: Education, Training and Labour Market Policies…,** p.112.
[267]Rachel Woodward, **Military Geographies**, Blackwell Publishing, Great Britain, 2005, p.161.
[268]John Field, **European Dimensions: Education, Training, and the European Union**, Athenaeum Press, Great Britain, 1998, p.44.
[269]Jones, **The Politics and Economics of the European Union: An Introductory Text…**, p.245.
[270]Paul N. Balchin, Ludek Sykora, Gregory H. Bull, **Regional Policy and Planning in Europe,** Routledge Publishing, 1999, p.21.
[271]OECD, **Review of Fisheries in OECD Countries 1995,** OECD Publications, France, 1997, p.70.
[272]Balchin, Sykora, Bull, **a.g.e.** p.21.

Tablo 2.17: AB Topluluk Girişimlerine Ayrılan Fon Miktarları (1994-1999)

AB Yapısal Politika Çerçevesinde Topluluk Girişimleri	Toplam AB Fonu	Hedef 1 Bölgeleri İçin
1.Sınır Ötesi İşbirliği		
INTERREG/REGEN II	2,9 milyar ECU	2,3 milyar ECU
INTERREG II C (1997 yılı yeni faaliyet alanı)	415 milyar ECU	-
2.Kırsal Kalkınma		
LEADER II	1,4 milyar ECU	900 milyon ECU
LEADER II (1997'de miktar arttırılmıştır)	+230 milyon ECU	-
3.En uzak bölgeler		
REGIS II	600 milyon ECU	600 milyon ECU
4.İnsan Kaynakları (Toplam Fon)	1,4 milyar ECU	-
NOW	370 milyon ECU	-
HORIZON	730 milyon ECU	-
YOUTHSTART	300 milyon ECU	-
1997-1999 NOW ve YOUTHSTART için ek fon	200 milyon ECU	-
1997 yılında başlayan INTEGRA	100 milyon ECU	-
5.Sanayi Dönüşümü/ İstihdam		
ADAPT	1,400 milyon ECU	400 milyon ECU
ADAPT-BIS (Bilgi Toplumunun İnşası)	170 milyon ECU	-
6.Sanayi Dönüşümü		
RECHAR II (maden bölgeleri)	400 milyon ECU	100 milyon ECU
RESIDER II (çelik üretimi bölgeleri)	500 milyon ECU	100 milyon ECU
KONVER (askeri bölgelerin dönüşümü)	500 milyon ECU	200 milyon ECU
RETEX (tekstil bölgeleri)	500 milyon ECU	400 milyon ECU
1999 yılına kadar uzatılmıştır, fon miktarı arttırılmıştır.	380 milyon ECU	-
Portekiz tekstil sanayi	400 milyon ECU	400 milyon ECU
7.KOBİ'lerin Teşviki		
KOBİ	1 milyar ECU	800 milyon ECU
8.Krizin Vurduğu Yerleşim Bölgeleri		
URBAN	740 milyon ECU	400 milyon ECU
9.Balıkçılık		
PESCA	280 milyon ECU	100 milyon ECU
1994-1999 İçin Toplam Fon Miktarı	**14,915 milyar ECU**	**7,5 milyar ECU**

Kaynak: Can, Akdenizli Kocagül, **a.g.e.** s.34-35.

AB 1994-1999 yılları arasında, topluluğun Yapısal Fonlar'dan yapacağı harcamalara sınırlama getirmiştir. Bu dönem için, toplam 146.218 milyon ECU tutarında bir ödeneğin ayrılmasına karar verilmiştir[273].

[273]Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, **a.g.e.** s.56.

2.2.2. 2000-2006 Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikaları

Avrupa Topluluğu'nun Orta ve Doğu Avrupa ülkeleriyle ekonomik ilişkilerinin temelleri 1988 yılında imzalanmaya başlanan ticaret ve işbirliği anlaşmalarıyla atılmıştır. Daha sonrasında Doğu Bloku'nun dağılmasıyla Orta Avrupa'da hızlı bir liberalleşme sürecine girilmiştir. Bu durum Avrupa Topluluğu'nun bölgede daha aktif bir politika izlemesini kolaylaştırmıştır. İlk olarak Macaristan ve Polonya'daki reform sürecini desteklemek üzere 1989 tarihinde PHARE Programı (Polonya-Macaristan Ekonomik Yapılanma Programı) kabul edilmiş, bu program daha sonra Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya, Slovenya, Arnavutluk ve Baltık Devletleri'ni de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Mali ve teknik destek sağlayan programdan yararlanan ülke sayısı 1996 yılına gelindiğinde 13'e ulaşmıştır. Avusturya, İsveç ve Finlandiya'nın 1995 yılındaki üyelikleri bu ülkelerin gelişmişlik seviyeleri nedeniyle büyük problemler yaratmamıştır. Ancak Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin üyeliklerinin özellikle Yapısal Fonlar açısından sorun yaratacağı gözlenmiştir. Çünkü bu ülkelerin üyelikleri durumunda Yapısal Fonlar ve UF'ye olan ihtiyaç eskiye oranla iki katından daha çok artacak; ancak bütçede fazla bir artış olmayacaktır[274].

Komisyon, 1997 tarihinde yayınladığı Gündem 2000 başlıklı belgeyle Yapısal Fonlar ve bölgesel politikanın gözden geçirilmesi için bir başlangıç noktası sağlamıştır. Bu belgeye bağlı olarak yeni yönetmelikler kabul edilmiş ve bu yönetmelikler 2000-2006 döneminde Yapısal Fonlar'ın çerçevesini oluşturmuştur[275].

[274]Murat Kavalalı, **Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci: AB'nin Merkezi Doğu Avrupa ve Batı Balkan Ülkeleri İle İlişkileri,** Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yayını, Ankara, Ekim 2005, s.10 ve Can, Akdenizli Kocagül, **a.g.e.** s.35-36.
[275]Ayşenur Onur, "Avrupa Birliği Bölgesel Politikası", **Maliye Bakanlığı AB ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı**, Bülten, Sayı:23, Ocak, Ankara, 2009, s.14.

2.2.2.1. Gündem 2000 Belgesi ve Bölgesel Kalkınma Politikalarına Etkileri

Gündem 2000 Belgesi'nde ekonomik ve sosyal bütünleşmeyi gerçekleştirmek öncelikli hedeftir. Polonya, Slovenya, Macaristan, Estonya, Çek Cumhuriyeti ve Güney Kıbrıs ile müzakerelere 1998 yılında başlatılacağı öngörülmüştür. Ayrıca diğer aday ülkelere de mali yardım yapılacaktır. Bu genişleme birliğe toplam 105 milyonluk ek bir nüfus kazandıracaktır. Ancak yeni üye olacak ülkelerin ortalama kişi başına düşen gelirleri 15 üyeli birlik ortalamasının üçte biri kadardır. Gündem 2000 Belgesi'nde genişleme sürecinin birlik bütçesine, ekonomik ve sosyal uyuma ve birlik Ortak Tarım Politikası'na etkileri de değerlendirilmiştir. Yine Yapısal Fonlar için daha sıkı bir mali yönetimin kurulması reformları da yer almıştır. Yapısal Fonlar'a ayrılan bütçenin birlik GSYİH'nın % 0,46'sını aşmaması karara bağlanmıştır. Bununla birlikte 10 aday ülkenin 50 bölgesinin 48'inde GSYİH'nın AB ortalamasının % 75'inden az olması, katılım öncesinde bu ülkelerin üyelik için hazırlanmasını zorunlu kılmıştır. Bu nedenle 1997'de adaylık statüleri kabul edilen ülkeler için katılım öncesi stratejisi oluşturulmuştur[276].

Bu strateji kapsamında PHARE, SAPARD (Tarım ve Kırsal Kalkınma Özel Katılım Programı) ve IPA (Katılım Öncesi Yapısal Politikalar Aracı) adında üç ayrı araç kullanılmıştır. PHARE programı yani Doğu ve Orta Avrupa Ülkelerini Yeniden Yapılandırma Programı, 1989 tarihinde AB Konseyi tarafından Polonya ve Macaristan'daki yapısal değişim programlarına, özellikle kurumsal değişimle ilgili programlara, mali ve teknik yardım sağlanması için oluşturulmuştur[277].

Üye olmayan ülkelerin AB yapısal fonlarından para kullanması uygun olmadığından, aday ülkelere PHARE programından fon kullanabilme imkanı

[276]Can, Akdenizli Kocagül, **a.g.e.** s.37.
[277]Hasan Yılmaz, Ahmet Tolunay, "Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Politikalarında Yeni Yönelimler ve Türkiye", **Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi**, Seri: A, Sayı: 1, Yıl: 2007, s.109.

tanınmıştır. Program, 1989 yılında G7 ülkeleri tarafından oluşturulmuştur. 1990 yılında işlemeye başlayan programa daha sonra diğer aday ülkeler ve o dönemde adaylıkları söz konusu olmayan Bosna-Hersek, Arnavutluk, Hırvatistan gibi ülkeler de dahil edilmiştir. Ancak 2001'de bu ülkelere CARDS programı ile (Community Assistance for Reconstruction, Development and Stability in the Balkans) finansal yardım yapılmaya başlanmıştır[278].

PHARE, idari ve kurumsal kapasitenin artırılması için öncelikle know-how, danışmanlık ve eğitim konularına ağırlık vermiş, çevre, ulaştırma, tarım ve kırsal kalkınma alanlarında destek sağlamıştır. Komisyon, PHARE ülkelerine yapılacak yardım miktarını belirlerken GSYİH ve nüfus gibi nesnel kriterlerin yanında, yapılan reformlar ve geçmişteki fon kullanımı gibi niteliksel kriterleri de göz önüne almıştır[279]. PHARE Programı; SAPARD ve ISPA programlarının içermediği alanlarda, bölgesel kalkınma politikaları dahil, topluluk programlarına iştirak ile sınai kalkınma ve KOBİ'lerin geliştirilmesine ilişkin projelere de destek sağlar. PHARE Programı, aday ülkelere üyelik yükümlülüklerinin üstlenilmesi için gerekli yasal ve kurumsal alt yapının oluşturulma sürecini desteklemeye yönelik geliştirilmiştir. Bu program çerçevesindeki yardımlar hibe şeklindedir[280].

Tablo 2.18: PHARE Ülke Ödenekleri (2002-MiIyon Euro)

Ülke Adı	**Ödenek Tutarı (Milyon Euro)**	**Ülke Adı**	**Ödenek Tutarı (Milyon Euro)**
Bulgaristan	162,9	Polonya	449,8
Çek Cumhuriyeti	103,8	Romanya	278,5
Estonya	40,4	Slovakya	89,1
Macaristan	120,7	Slovenya	41,9
Litvanya	47,3	**Toplam**	**1.405**
Letonya	80,5		

Kaynak: Ildırar, **a.g.e**. s.158.

[278]Emine Bilgili, "Türkiye'nin Üyeliğinin Avrupa Birliği Bütçesine Muhtemel Etkisi", **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 15, Sayı 2, 2006, s.70.
[279]European Conference of Ministers of Transport, **Key Issues for Transport Beyond 2000: Introductory Reports and Summary of Discussions**, Thessaloniki, Greece, 2000, p.484-485.
[280]Ildırar, **a.g.e**. s.157.

PHARE Programı çerçevesinde AB'ye aday ülkelere 2002 yılında toplam 1,4 Milyon Euro'luk yardım yapılmıştır. 2002 yılında 449,8 Milyon Euro ile en fazla Polonya'ya yardımda bulunulmuştur. En az yardım ise 40,4 Milyon Euro ile Estonya'ya yapılmıştır.

SAPARD Programı, aday ülkelerin tarım sektöründe ve kırsal alanda topluluğa uyumla ilgili sorunlarının çözümünü amaçlamaktadır[281].

Program, çiftçilikte ve gıda sanayide rekabet edebilirliği güçlendirmeye, istihdam yaratmaya ve kırsal alanlarda sürdürülebilir kalkınmaya yönelik tedbirleri de desteklemektedir. Programın 2006 yılına kadar yıllık 520 milyon Euro'luk (1999 fiyatlarıyla) bir bütçesi bulunmaktadır. Aday ülkeler SAPARD'dan 2000 yılında başlamak üzere, birliğe üye oldukları tarihe kadar yararlanabilmiştir[282].

ISPA Programı ise, aday ülkelerin ulaştırma ve çevre altyapılarını güçlendirmeye yönelik projelere kaynak aktarır[283]. Aday ülkelerin AB politika ve süreçleriyle yakınlaşmasını sağlar. Aday ülkeleri topluluk çevre standartlarıyla uyum çabalarında destekler[284]. Trans-Avrupa şebekelerine aday ülkelerin girmesini ve bu şebekelerin aday ülkelere açılmasını sağlamaya çalışır[285].

ISPA kaynakları, programdan faydalanan ülkeler arasında nüfus, kişi başına GSYİH ve ülke alanı kriterlerine dayanılarak paylaştırılmaktadır[286].

---

[281]Republıc Of Croatıa Mınıstry Of Agrıculture Forestry And Water Management**, Sapard Programme Agrıculture And Rural Development Plan, 2005-2006**, Croatıa, Feb., 2009, p.142.
[282]Ildırar, **a.g.e.** s.155.
[283]Regional Environmental Center for Central and Eastern Europe, German Federal Ministry for the Environment vd., **Environment For Europe**, Unıted Nations, 2007, p.6.
[284]Welcomeurope, **Eurofunding Comprehensive Guide: 450 European Funds + Methodology: 2006,** Belçika, 2006, p.281.
[285]Breuer, **a.g.e.** p.103.
[286]Halil Karataş, **Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardımları**, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No:2010/409, Ankara, 2010, s.57-62.

Tablo 2.19: 2000-2006 Döneminde Katılım Öncesi Yardım İçin Tahsis Edilen Fon Miktarları (1999 fiyatlarıyla milyon Avro)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	Toplam
PHARE	1560	1560	1560	1560	1560	1560	1560	10920
SAPARD	520	520	520	520	520	520	520	3640
ISPA	1040	1040	1040	1040	1040	1040	1040	7280
Toplam	**3120**	**3120**	**3120**	**3120**	**3120**	**3120**	**3120**	**21840**

Kaynak: Massımo Florıo, Sılvıa Vıgnettı, "Cost-Benefıt Analysıs Of Infrastructure Projects In An Enlarged European Unıon: An Incentıve-Orıented Approach", **GİUGNO Working Paper n.13.2003**, Milano, 2003, p.11.

1999'da, Yapısal Fonlar'la ilgili olarak Hedef ve Topluluk Girişimleri'nin sayısı azaltılarak fonların etkiliği artırılmıştır. 2000 yılında ise Lizbon Zirvesi'nde onaylanan ve Lizbon Stratejisi adıyla anılan belgede; istihdamın, ekonomik reformların ve sosyal uyumun güçlendirilmesi ve 2010 yılında AB'nin sürdürülebilir bir ekonomik büyüme ortamında, dünyanın en rekabetçi ekonomik bloğu haline getirilmesi hedeflenmiştir. Gündem 2000 ve Lizbon Stratejileri doğrultusunda AB Bölgesel Politikası 2000-2006 döneminde yeniden yapılandırılmıştır[287].

2.2.2.2. 2000-2006 Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikalarının Hedef ve İlkeleri

2000-2006 program döneminin hedef ve ilkeleri aşağıda belirtildiği gibidir[288];

- Hedef 1: Daha Az Refaha Sahip Bölgelerde Kalkınmayı Desteklemek: Bu dönemde Yapısal Fonlar kapsamındaki Hedef 1 AB'nin uyum politikası için birincil önceliğe sahiptir. Bu amaçla Yapısal Fonlar'a ayrılmış miktarın daha fazlası, GSYİH'sı topluluk ortalamasının % 75'inin altında olan geri kalmış bölgelere tahsis edilmiştir. Bu bölgelerde yatırım düzeyi oldukça düşüktür, ortalamanın üzerinde bir işsizlik oranı mevcuttur, şirketler ve kişiler için sağlanması gereken hizmetler eksiktir ve temel altyapı yine zayıftır. Avrupa

[287]Ahmet Atakişi, "Avrupa Birliği Bölgesel-Kırsal Kalkınma Politikasının Yapısı ve İşleyişi", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** Haziran 2006, Cilt 8, Sayı 1, s.15; Latif Yılmaz, **Avrupa Birliği'nin Sosyo-Ekonomik Geleceği: Lizbon Stratejisi ve Küreselleşme,** Maliye Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı Araştırma ve İnceleme Serisi: 4, Ankara, 2010, s.24.
[288]Can, Akdenizli Kocagül, **a.g.e.** s.39-41.

nüfusunun yaklaşık %22'sine sahip olan yaklaşık 50 bölge 2000-2006 döneminde Hedef 1 kapsamında değerlendirilmiştir. Daha önceki dönemde Hedef 6 (çok düşük nüfus yoğunluğuna sahip bölgelerde kalkınmanın teşvik edilmesi) kapsamındaki bölgeler de, Hedef 1 kapsamına alınmıştır. Yapısal Fonlar bütçesinin yaklaşık %70'inin ayrıldığı Hedef 1 için, ABKF, ATYGF-GB, ASF ve BYMA fon sağlamıştır. Daha önceki Hedef 5(a) (tarımsal yapıların uyumu ve balıkçılığın modernizasyonu) kapsamındaki önlemler bu dönemde ATYGF-GB tarafından, Hedef 1 kapsamında desteklenmiştir. Daha önceki dönemde Hedef 2 (düşüşe geçen sanayi bölgelerinin yeniden yapılandırılması) kapsamında desteklenmekte olup, bu dönemde genişleme sonrasında oluşan yeni GSYİH ortalamasının % 75'ini aşmakta olan bölgeler, 2005 sonuna kadar Hedef 1 altında geçiş yardımı almaya devam etmişlerdir.

- Hedef 2: Yapısal Sorunlar Yaşayan Bölgelerin Canlandırılması: Bu hedef ile yapısal olarak zayıf olan bölgelerin sosyal ve ekonomik dönüşümlerinin gerçekleşmesi amaçlanmıştır[289]. Sanayi, kırsal alanlar, şehirleşme ya da balıkçılığa bağımlılık bakımından sorunlar yaşayan bölgelerin canlandırılmasını hedeflenmektedir[290]. Bu bölgelerde sanayi ve hizmet sektörlerinin gelişim seviyesi düşüktür. Kırsal alanlarda, geleneksel mesleki faaliyetlerde düşüş söz konusudur. Şehirlerde sorunlar bulunmaktadır. Balıkçılık faaliyetlerini etkileyen sorunlar mevcuttur. Bu hedef kapsamında desteklenecek bölgeler belirlenirken kullanılan sosyo-ekonomik kriterler (son üç yılda işsizlik oranı topluluk ortalamasından yüksek olmak, 1975'den sonra herhangi bir referans yılda sanayi istihdamı topluluk ortalamasından yüksek olmak, alınan bu referans yıldan sonra sanayi istihdamında gözle görülür bir düşüş yaşamak) önceki dönemle aynı olmakla birlikte, endeks başlangıç yılı 1975 değil 1985 olarak değiştirilmiştir. Kırsal alanlar için ise kriter, $km^{2'}$ye 100 kişiden az insanın düşmesi ya da 1985'den sonraki herhangi bir yılda tarımsal istihdam oranının topluluk ortalamasına eşit ya da ortalamanın iki

[289]Kaufmann, Wagner, **a.g.e.** p.584.
[290]John Van Oudenaren, **Uniting Europe: An Introduction To The European Union**, Rwman and Littlefield Publishing, ABD, 2005, p.181.

katı olması ve son üç yıldaki işsizlik ortalamasının topluluk ortalamasının üstünde olması ya da 1985'den sonra nüfusta bir düşüş yaşanmış olmasıdır. Çok yüksek nüfus yoğunluğuna sahip bölgeler içinse kriter, topluluk ortalamasından daha yüksek bir işsizlik oranı, dayanıksız konutlar da dahil olmak üzere yüksek seviyede fakirlik, ciddi çevresel sorunlar, yüksek suç ve kanunsuzluk oranı ve düşük eğitim seviyesidir. Hedef 2 kapsamındaki bölgeler topluluk nüfusunun %18'ini barındırmaktadır. ABKF, ATYGF-GB ve ASF Hedef 2'nin fon kaynaklarıdır. Çakışmayı önlemek için bir bölgenin hem Hedef 1 hem de Hedef 2 kapsamında destek alması yasaklanmıştır. Ancak daha önceki dönemde Hedef 2 ve Hedef 5(b) kapsamında desteklenmekte olup, bu dönemde Hedef 2 kriterlerini karşılamayan bölgeler, 2005 sonuna kadar Hedef 2 altında ABKF'den geçiş yardımı almaya devam edeceklerdir.

- Hedef 3: Eğitim, Mesleki Eğitim ve İstihdam Politikalarının Geliştirilmesi ve Modernizasyonu için Hedef 1 Kapsamında Olmayan Bölgelere Destek Sağlanması: Hedef 3, daha önceki dönemin Hedef 3'ü (uzun vadeli işsizlikle mücadele, gençlerin iş hayatına entegrasyonu, işgücü piyasasından dışlananların entegrasyonu) ile Hedef 4'ünü (üretim değişikliklerine işgücünün adaptasyonu) birleştirmektedir. Hedef 1 içinde değerlendirilmeyen bütün bölgeler de Hedef 3 kapsamına alınmıştır. ASF Hedef 3'e fon sağlayacaktır. Belirlenen üç hedefe ek olarak balıkçılık sektörünün yapısal dönüşümü için de ayrı bir başlık açılmıştır.

  Hedef 3 insan kaynaklarını geliştirmekle ilgili bütün faaliyetleri kapsamaktadır. Amacı, eğitim ve mesleki eğitim politikalarını modernize etmek, istihdama katkı sağlamaktır[291].

[291]Aytül Güneşer Demirci, "Farklı Ülkelerde Bölge Kalkınma Ajansları", **Bölge Kalkınma Ajansları Nedir? Ne Değildir?,** Pargraf Yayınevi, Ankara, 2005, s.190.

Tablo 2.20: 2000-2006 Dönemi Hedefleri ve Mali Araçları

	Hedef 1	Hedef 2	Hedef 3
İlgili Fon	ABKF*	ABKF	ASF
	ASF*	ASF	-
	ATYGF-YB*	-	-
	BYMA*	-	-

Kaynak: Metin Gençkol, **Avrupa Birliği Mali İşbirliği Politikaları ve Türkiye**, Devlet Planlama Teşkilatı Yayın No : DPT : 2679, Ankara, 2003, s.22.
*ABKF: Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu; ASF: Avrupa Sosyal Fonu; ATYGF-YB: Avrupa Tarımsal Yönverme ve Garanti Fonu-Yönverme Bölümü; BYMA: Balıkçılığa Yönverme Mali Aracı.

Hedef 1 kapsamındaki bölgelerin, ABKF, ASF, Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu ile Balıkçılık Yönlendirme Mali Aracı'ndan yararlanacağı belirtilmiştir. Hedef 2, ABKF ve ASF tarafından desteklenmektedir. Hedef 3 ise, ASF tarafından desteklenmektedir.

Yapısal fonlar için, 2000-2006 döneminde 195 milyar Euro olan toplam bütçenin, destek fonları hariç % 70'i Hedef 1 bölgeleri, % 11,5 Hedef 2 ve % 12'si Hedef 3 bölgeleri için ayrılmıştır[292].

2000-2006 döneminde yapısal fonlara ayrılan kaynaklar arttırılmış ve hedefler yeniden tanımlanarak yapısal fonlarda birtakım değişiklikler yapılmıştır.

2.2.2.3. 2000-2006 Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikalarında Topluluk Girişimleri

Bu dönemde Gündem 2000'e bağlı olarak hedefler gibi Topluluk Girişimleri de sayıca azaltılmıştır. Bu dönemdeki dört topluluk girişimi aşağıda belirtildiği gibidir;

- INTERREG III, önceki dönemdeki INTERREG II gibi sınır ötesi ve bölgelerarası işbirliğini, uyumu ve dengeli, sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek amacıyla oluşturulmuştur[293].

[292]Teresa Reeves, "AB ve Türkiye'de Bölgesel Kalkınma", TEPAV **Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Kitabı**, Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Avrupa Perspektifi, 2006, s.41.
[293]Generalitat Valenciana, **Thrıd Country Partıcıpatıon In Interregıonal Cooperatıon**, European Union INTERact, Spain, November, 2006, p.9.

Girişim topluluk içindeki ortak sınır bölgelerinde, topluluk üyesi ülkelerle sınırları bulunan ülkelerin sınır bölgeleri arasında ve topluluğun kendi içindeki bölgeleri arasında dengeli bir kalkınma için işbirliği öngörür. Bu girişimin finansmanı ABKF tarafından sağlanmıştır. INTERREG III ile özellikle aday ülkelerle sınır komşusu olan uzak bölgelerin entegrasyonu hedeflenmiştir[294].

INTERREG III, dış sınırları ve bazı deniz sınırlarını da içeren sınır-ötesi komşular arasında entegre edilmiş bir bölgesel kalkınmayı da teşvik etmeyi amaçlar. INTERREG III bu kapsamda 2004-2006 arasında Türkiye-Yunanistan Sınır Ötesi İşbirliği Programı'nı oluşturmuştur[295].

- Urban II ise, sorunlu bölgelerinin sosyal ve ekonomik anlamda yeniden canlandırılmasına yönelik oluşturuldmuştur[296]. Bu program 1994-1999 yılları arasında uygulanmış bulunan Urban I programının devamı niteliğindedir[297].

Bu girişimin de finansmanı ABKF tarafından sağlanmıştır. Urban girişimi sorunlu bölgelerin sosyal, sağlık ve güvenlik koşullarını iyileştirmeyi, sürdürülebilir kentsel kalkınmayı amaçlar. Bu girişim şehir ve köylerin toplumsal ve ekonomik yönden canlandırılması için yenilikçi stratejiler önermiştir[298].

- Leader + Girişimi de, önceki dönemdeki girişimlerin bir devamı olarak yerel gruplar arasındaki işbirliği ve entegre programlar yoluyla kırsal kalkınmayı teşvik için oluşturulmuştur. Girişim, Leader+ fonlarından yararlanmayanlar da dahil olmak üzere tüm AB kırsal alanlarının ağlandırılmasını kapsar[299].

---

[294]Yıldız, Akdağ, **a.g.e**. s.4-5.
[295]European Union Panteia**, INTERREG III Community Initiative (2000-2006) Ex-Post Evaluation**, No. 2008.CE.16.0.AT.016, Final Report Zoetermeer, 2010, p.12 ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Türkiye-Avrupa Birliği Mali İşbirliği Kapsamındaki Bölgesel Kalkınma Programları**, Şubat Ankara, 2005, s.42.
[296]Tondl, **a.g.e.**, p.15.
[297]Juhasz, **a.g.e.** p.66.
[298]Luisa Pedrazzini, Renata Satiko Akitama, **From Territorial Cohesion To The New Regionalized Europe**, Digital Print Service, Milano, 2011, p.110.
[299]European Court Of Audıtors, **Implementatıon Of The Leader Approach For Rural Development,** Special Report No 5, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2010, p.8

Leader'ın finansman kaynağı Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu'nun Yönlendirme kısmı olarak belirlenmiştir[300].

- Equal ise, işgücü piyasasıyla ilişkili her tür eşitsizlik ve ayrımcılıkla mücadele için oluşturulmuştur[301].

ASF'den kaynak sağlamaktadır. Bu dört girişim için Yapısal Fonlar'ın % 5,35'lik kısmı ayrılmıştır. Girişim, erkeklerin ve kadınların iş bulmasına engel olan ayrımcılık ve eşitsizliğin tüm biçimleriyle savaşır[302].

2.2.3. 2007-2013 Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikaları

2004 ve 2007 yıllarında gerçekleşen beşinci ve altıncı genişlemeler AB coğrafyasını büyütmüştür. Birlik'e yeni katılan ülkelerdeki düşük GSYİH ve bölgesel eşitsizlikler, AB'nin hedeflediği rekabetçi ekonomik yapının birlik genelinde kurulmasını oldukça zorlaştırmıştır.

Tablo 2.21: AB, Aday Ülkeler ve Diğer Bazı Avrupa Ülkelerindeki NUTS Bölgelerinin Sayısı

Ülkeler	NUTS 1	NUTS 2	NUTS 3
Avusturya	3	9	35
Belçika	3	11	44
Danimarka	1	1	15
Finlandiya	Anakara 1	4	19
	Aland Adaları 1	1	1
Fransa	8	22	96
	Denizaşırı 1	4	4
Almanya	16	41	439

[300]Gençkol, **a.g.e.** s.20.
[301]D. Charvatova, Z. Charvat, "The Importance and Use of European Structural Funds in the Czech Republic", **Proceedıngs Of World Academy Of Scıence, Engıneerıng And Technology**, Volume: 37, January 2009, p.466.
[302]Bernard Brunhes, **Internatıonal EU-Wıde Evaluatıon of the Communıty Inıtıatıve Equal 2000-2006 Fınal Report**, European Commıssıon DG Employment and Socıal Affaırs,Volume 1, July, 2006, p.2

Yunanistan	4	13	51
İrlanda	1	2	8
İtalya	5	20	103
Lüksemburg	1	1	1
Hollanda	4	12	40
Portekiz	1	5	28
	Azurlar ve Madeyra 2	2	2
İspanya	7	17	50
		Ceuta ve Melila 2	2
İsveç	1	8	21
Birleşik Krallık	Galler 1	2	12
	İskoçya 1	4	23
	Kuzey İrlanda 1	1	5
AB-15 Toplam	72	213	1091
Bulgaristan	2	6	28
Güney Kıbrıs	1	1	1
Çek Cumhuriyeti	1	8	14
Estonya	1	1	5
Macaristan	3	7	20
Letonya	1	1	6
Litvanya	1	1	10
Malta	1	1	2
Polonya	6	16	45
Romanya	4	8	42
Slovakya	1	4	8
Slovenya	1	1	12
AB-27 Toplam	95	268	1291
Hırvatistan	1	3	21
Makedonya	1	1	8
Türkiye	12	26	81
Aday Ülkeler Toplam	14	30	110
İzlanda	1	1	1
Lihtenştayn	1	1	1
Norveç	1	7	19
İsviçre	1	7	26

Kaynak: EUROSTAT, **Patent Statistics at Eurostat: Methods for Regionalisation, Sector Allocation and Name Harmonisation**, Luxembourg Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2011, p.15; Can, Akdenizli Kocagül, **a.g.e.** s.47-48.

Geniş bir coğrafyaya sahip AB, yeni üyelerin birliğe hızla adapte edileceği 2007-2013 dönemi yeni uyum politikası da denilen, yeni bir uyum politikası geliştirme ihtiyacı hissetmiştir. Yeni uyum politikasının temelleri Lizbon Stratejisi ile oluşturulmuştur. AB Konseyi'nin 2000 tarihli Lizbon toplantısında, 2010 yılına kadar AB ekonomisini daha fazla iyi iş imkanlarıyla, sosyal yaşama uyum sağlama

yeteneğine sahip, bilgi teknolojilerine dayalı, dünyanın en rekabetçi ekonomisi yapmak için gerekli önlemlerin alınmasına karar verilmiştir[303].

Yine 2007-2013 dönemi için 7. Çerçeve Programı hazırlanmıştır. Program Lizbon hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla, araştırmayla ilgili tüm AB girişimlerini bir araya toplamak, Avrupa Araştırma Alanı'nı kurma çalışmalarını daha ileriye götürmek, Avrupa'da bilgi temelli ekonomi ve toplumu inşa etmek üzere oluşturulmuştur. 7. Çerçeve Programı, İşbirliği Özel Programı, Fikirler Özel Programı, Kişiyi Destekleme Özel Programı ve Kapasiteler Özel Programı'ndan oluşmaktadır[304].

İşbirliği Özel Programı, sağlık, gıda, tarım ve biyo-teknoloji, bilgi ve iletişim teknolojileri, nano-bilimler, nano-teknolojiler, enerji, çevre, taşımacılık, sosyo-ekonomik ve beşeri bilimler ile güvenlik ve uzay konularını içerir[305].

Fikirler Özel Programı, Avrupa'da mevcut Ar-Ge insan kaynağının niceliği ve niteliğini güçlendirmek üzere yaratıcı bilim adamlarını, mühendisleri ve öğretim görevlilerini desteklemeyi amaçlar[306].

Kişiyi Destekleme Programı, insanları meslek olarak araştırmacı olmaya ve Avrupalı araştırmacıları Avrupa içinde kalmaya teşvik eder. Dünya genelindeki araştırmacıları ise Avrupa'ya çekerek, Avrupa'yı araştırmacılar için daha cazip hale getirmeyi amaçlar[307].

---

[303]Atay, **a.g.e**. s.378.
[304]Murat Kara, **Bölgesel Rekabet Edebilirlik Kavramı ve Bölgesel Kalkınma Politikalarına Yansımaları**, DPT Yayın No: 2774, Ankara, 2008, s.143-144.
[305]Fabienne Corvers, Ugur Muldur, Henri Delanghe, Jim Dratwa, Daniela Heimberger, Brian Sloan, Sandrijn Vanslembrouck, **A New Deal for an Effective European Research Policy: The Design and Impacts of the 7th Framework Programme,** Springer Publishing, Netherlands, 2006, p.212.
[306]Dianne C. Berry, **Gaining Funding for Research: A Guide for Academics and Institutions**, Bell and Bain Ltd., UK, 2010, p.50.
[307]Corvers, Muldur, v.d. **a.g.e.** p.216.

Kapasiteler Özel Programı ise Avrupa genelinde araştırma ve yenilikçilik yeteneklerinin geliştirilmesini hedefler. Bu program dahilinde araştırma altyapıları, KOBİ yararına araştırmalar, toplumda bilim, araştırma politikalarının gelişimi, uluslararası işbirliği faaliyetleri ve bilgi bölgeleri konularında araştırma ve yenilikler desteklenecektir[308].

2.2.3.1. 2007-2013 Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikalarının Hedef ve İlkeleri

AB'de 2007-2013 dönemi için Yapısal Fonlar'a yeni bir düzen verilmiştir. UF ile önceki dönemlerin Yapısal Fonları'ndan ABKF ve ASF'nin bu yeni dönemde birlikte çalışmaları öngörülmüştür. Daha önce Yapısal Fonlar kapsamında olan ATYGF ve Leader+ Programı bu dönemde birleştirilerek, Avrupa Kırsal Kalkınma İçin Tarım Fonu adını almıştır. BYMA da yeni bir yasal düzenlemeyle Avrupa Balıkçılık Fonu adını almıştır. Artık Avrupa Kırsal Kalkınma için Tarım Fonu ve Avrupa Balıkçılık Fonu, tıpkı Yapısal Fonlar gibi üye ülkelerde çok yıllı kırsal kalkınma programlarının uygulanmasına destek sağlayacaklardır. Avrupa bölgesel politika araçları arasına bu yeni dönemde Avrupa Bölgesel İşbirliği Birleşimi ve Dayanışma Fonu adı altında iki yeni araç eklenmiştir. Bu araçların yanı sıra IPA da aday ülkelere katılım sonrasında uyum sağlamalarını kolaylaştırmak amacıyla destek vermiştir[309].

Yapısal Fonlar'ın kaynağı, AB bütçesidir ve uyum politikasına 2007-2013 dönemi için ayrılan 347 milyar Avro, toplam Avrupa bütçesinin üçte birinden daha fazladır[310].

---

[308]Bülent H. Olcay, "Avrupa Birliği Programlarıyla Ülkemizdeki Araştırmacılara Sunulan Yeni Fırsatlar ve Araçlar", **Bölgesel Sorunlar ve Türkiye: Sorunlar, Tehditler ve Fırsatlar**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayın No: 131, Mayıs, 2008, Kahramanmaraş, 2008, s.43.
[309]Can, Akdenizli Kocagül, **a.g.e.** s.79-80.
[310]Ayşenur Onur, "IPA ve Yapısal Fonlar…", s.50.

2007-2013 döneminin hedef ve ilkeleri aşağıda belirtildiği gibidir;

- 2007-2013 dönemi için üç ana hedef ve üç mali araç belirlenmiştir. Yakınsama Hedefi (Convergence Objecive): Bu hedef, AB'nin az gelişmiş bölgelerinde büyüme ve istihdamı teşvik etmiştir. Yenilikçilik, bilgi toplumu, sosyal ve ekonomik değişimlere uyumu vurgu yapmıştır. Bölgesel rekabet ve istihdamın sağlanması ikinci hedeftir[311].

Bu yeni hedef, 2000-2006 döneminde Daha az Refaha Sahip Bölgelerde Kalkınmayı Desteklemek olarak belirlenen Hedef 1 yerine, yine çeşitli bölgelerdeki gelişmişlik farklarının azaltılması amacıyla Yakınsama adı altında yeniden oluşturulmuştur. Hedef, en az gelişmiş bölgelerde, yenilikçilik ve bilgi toplumu yaklaşımlarının desteklenmesini, ekonomik ve sosyal değişime adaptasyonun sağlanmasını, çevre kalitesinin ve idari verimliliğin artırılmasını içerir. Hedef kapsamında özel olarak; ekonomiyi modernize edecek ve çeşitlendirecek projelerin desteklenmesi (yenilikçilik, bilgi ve iletişim teknolojilerine erişim, teknik bilgi ve fonlara erişim gibi); temel altyapıyı geliştirmek ve modernize etmek (ulaştırma, telekomünikasyon ve enerji gibi); eğitim ve mesleki eğitim sistemini ve iş olanaklarını geliştirmek istenmektedir. Bu hedef doğrultusunda ABKF ve ASF tarafından desteklenecek olan bölgeler, GSYİH'sı topluluk ortalamasının % 75'inden az olan NUTS II bölgeleri ile UF'ce desteklenecek olan kişi başına düşen milli geliri topluluk ortalamasının % 90'ından az olan üye ülkelerdir[312].

Yakınsama hedefi için ABKF ve ASF bölgeler bazında destek sağlarken, UF ülkeler bazında fon aktarmaktadır. Buna göre kişi başına düşen milli geliri topluluk ortalamasının % 90'ından az olup, UF tarafından desteklenecek olan üye ülkeler Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Güney Kıbrıs, Letonya, Litvanya, Macaristan, Malta, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya ve

[311]Atay, **a.g.e.** s.378.
[312]Christian Breuer, **The Regional Puzzle: How Regions and Encompassed Actors Are Involved in EU Regional Policy**, LIT Verlag, Berlin, 2012, pp.100-106

Yunanistan'dır. İspanya ise genişleme sonrası yeni ortalamanın üzerinde kaldığı için geçiş desteği alabilecektir[313].

- Bölgesel Rekabetçilik ve İstihdam Hedefi (Regional Competitiveness and Employment Objective): Hedef yakınsama hedefi dışında kalan bölgelerde rekabetçiliği, bölgenin çekiciliğini, istihdam oranını arttırmayı amaçlamaktadır[314].

Bu hedef, 2000-2006 dönemindeki Hedef 2, Yapısal Sorunlar Yaşayan Bölgelerin Canlandırılması ve Hedef 3, Eğitim, Mesleki Eğitim ve İstihdam Politikalarının Geliştirilmesi ve Modernizasyonu hedeflerinin yerini almıştır. Bu hedef kapsamında ekonomik ve sosyal değişimlere hazırlıklı olmak; işsizlikle mücadele etmek; yenilikçiliği ve bilgiye dayalı toplum anlayışını desteklemek; girişimcilik ruhunu geliştirmek; çevreyi korumak ve riskleri ortadan kaldırmak; erişilebilirliği geliştirmek; çalışanların ve şirketlerin adaptasyonunu sağlamak; sosyal entegrasyon; mesleki eğitim ve çıraklık; fırsat eşitliği ve ayrımcılıkla mücadele edilmesi öngörülmüştür. Yakınsama Hedefi kapsamında olmayan bütün bölgeler, bu hedef altında destek alabilecektir. Önceki dönemle yeni dönem arasındaki önemli bir değişiklik kent ve kırsal kesim ayrımı yapılmadan uyum stratejisinin bütün bir bölge için uygulanabilecek olmasıdır. Bölgesel rekabetçilik ve istihdam hedefi için köy ve kasabalar düzeyindeki mikro bölgecilik yaklaşımı terk edilmiştir[315].

- Avrupa Bölgesel İşbirliği Hedefi (European Territorial Cooperation Objective): Topluluk girişimi INTERREG'in devamı niteliğindedir. Hedef, sınır ötesi, ulusötesi ve bölgelerarası işbirliğini güçlendirmek amacıyla

[313]Great Britain: Parliament: House Of Commons: European Scrutiny Committee, **Fifth Report Of Session 2005-06: Documents Considered By The Committee On 12**, Great Britain, 2005, p.52; Arno Behrens, Jorge Nunez Ferrer,Christian Egenhofer, **Financial Impacts Of Climate Change: Implications For The Eu Budget,** CEPS Working Document No:300, 2008, p.281.
[314]İktisadi Kalkınma Vakfı, **Bölgesel Politika**, Sorularla Ab Politikaları ve Türkiye Serisi Seri No: 8, Yayın No: 247, İstanbul, 2011, s.8.
[315]Jennifer R. Wozniak Boyle, **Conditional Leadership: The European Commission And European Regional Policy**, Lexington Books, UK, 2006, pp.259-260.

oluşturulmuştur Bu hedef için sağlanacak destek kara ve deniz sınırları boyunca sınır ötesi işbirliğini; stratejik önceliklerde (araştırma, bilgi toplumu, çevre vb.) sınır ötesi işbirliğini ve bölgelerin Avrupa ölçeğinde bir ağ oluşturmalarına ve deneyimlerini paylaşmalarına fırsat veren bölgelerarası işbirliğini sağlamayı amaçlamaktadır. Avrupa Bölgesel İşbirliği hedefi diğer iki hedefin bir tamamlayıcısı olarak, bu hedefler kapsamındaki tüm bölgeler için destek sağlanmasını öngörür. Avrupa Bölgesel İşbirliği hedefinin fon kaynağı ABKF'dir. Temel amaç kentsel, kırsal bölgeler ile sahil bölgelerinde kalkınmayı sağlamak, KOBİ'lerin durumunu ve ekonomik ilişkileri geliştirmek için farklı ülkelerdeki otoritelerin ortak çözümler üretmelerini teşvik etmektir. Desteklenebilecek bölgeler sınır ötesi işbirliği için, birlik içindeki tüm kara sınırları, kimi dış sınırlar ve 150 km'lik mesafeyle ayrılan deniz sınırları boyunca yer alan NUTS 3 bölgeleridir. Ulus ötesi işbirliği için, bütün bölgeler destekten yararlanabilecektir. Ancak Komisyonda 13 bölge belirlenmiştir. Bölgelerarası işbirliği ve deneyim paylaşımı ağları kurulması için, bütün Avrupa bölgeleri başvurabilecektir. Deneyim paylaşımı ağları kurmak için ise 27 üye ülke tarafından sunulan üç ayrı program uygulanacaktır[316];

-INTERACT: İşbirliği program yönetimi organizasyonları için destek.

-URBACT: Tematik şehir ağları.

-ESPON: Alan planlama için gözlem ağı.

AB dışındaki bölgelerle işbirliğinin desteklenmesi için ise Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı ve aday ve potansiyel aday ülkelere yönelik IPA bulunmaktadır. Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı Avrupa içinde yer alıp, AB üyesi olmayan İsviçre, Norveç gibi ülkelere yöneliktir[317].

[316]Tarmo Kalvet, **Policy Paper on Innovation: Estonia. Expert Evaluation Network Delivering Policy Analysis on the Performance of Cohesion Policy 2007-2013,** Tallinn University of Technology, Estonia, 2010, p.7; European Union INTERact, "European Territorial Cooperation 2007-2013", (Çevrimiçi) http://www.interact-eu.net/etc/etc_2007_13/4/2 (10.03.2012).
[317]Ohtamış, **a.g.e.** s.158.

2007-2013 döneminin üç yeni hedefinin, önceki dönemin hangi hedeflerini kapsadığı ve bu yeni hedefleri destekleyecek finansal araçlar aşağıdaki tabloda belirtildiği gibidir.

Tablo 2.22: 2000-2006 Dönemi ve 2007-2013 Dönemi Hedefleri ve Destekleyen Finansal Araçlar

2000-2006		→	**2007-2013**	
Hedefler ve Topluluk Girişimleri	**Finansal Araçlar**		**Hedefler**	**Finansal Araçlar**
Hedef 1: Geri Kalmış Bölgeler	ABKF*, ASF*, ATYGF*, BYMA*	→	Yakınsama	ABKF, ASF, UF
Hedef 2: Eko. ve Sosyal Dönüşüm	ABKF, ASF	→	Bölgesel Rekabetçilik ve İstihdam	ABKF, ASF
Hedef 3:Eğitim ve İstihdam	ASF			
INTERREG III	ABKF	→	Avrupa Bölgesel İşbirliği	ABKF
URBAN II**	ABKF			
EQUAL**	ASF			
LEADER	ATYGF-YB*		-	-
Hedef 1 Dışında Kalan Kırsal Kalkınma ve Balıkçılık İçin Yapısal Önlemler	ATYGF-GB* ve BYMA		-	-
4 Hedef ve 4 Topluluk Girişimi	**6 Finansal Araç**	→	**3 Hedef**	**3 Finansal Araç**

Kaynak: Can, Akdenizli Kocagül, **a.g.e.** s.65-66.
*ABKF: Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu; ASF: Avrupa Sosyal Fonu; ATYGF: Avrupa Tarımsal Garanti Fonu; BYMA: Balıkçılığa Yönverme Mali Aracı; ATYGF-YB: Avrupa Tarımsal Yönverme ve Garanti Fonu-Yönverme Bölümü; ATYGF-GB: Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu-Garanti Bölümü; UF: Uyum Fonu.
**2007-2013 döneminde Urban II ve Equal girişimleri, yakınsama hedefi ile bölgesel rekabetçilik ve istihdam hedefine dahil edilmiştir.

2007-2013 döneminin üç yeni hedefi, yakınsama, bölgesel rekabetçilik ve istihdam, Avrupa bölgesel işbirliği hedefleridir. Yakınsama hedefinin finansal araçları ABKF, ASF ve UF; bölgesel rekabetçilik ve istihdam hedefinin finansal araçları ABKF ve ASF; son olarak Avrupa bölgesel işbirliği hedefinin finansal aracı ise sadece ABKF olarak belirlenmiştir.

Tablo 2.23: 2007-2013 Dönemi için Üye Ülkelere Tahsis Edilen Fon Miktarları (Milyon Avro)

	Yakınsama			Bölgesel Rekabetçilik ve İstihdam		Avrupa Bölgesel İşbirliği	Toplam
	UF	Yakınsama	Proje Bitimi	Proje Başlangıcı	Bölgesel Rekabet ve İstihdam		
Almanya	-	11.864	4.215	-	9.409	851	26.340
Avusturya	-	-	177	-	1.027	257	1.461
Belçika	-	-	638	-	1.425	194	2.258
Bir.Krallık	-	2.738	174	965	6.014	722	10.613
Bulgaristan	2.283	4.391	-	-	-	179	6.853
Çek Cumh.	8.819	17.064	-	-	419	389	26.692
Danimarka	-	-	-	-	510	103	613
Estonya	1.152	2.252	-	-	-	52	3.456
Finlandiya	-	-	-	545	1.051	120	1.716
Fransa	-	3.191	-	-	10.257	872	14.319
G.Kıbrıs	213	-	-	399	-	28	640
Hollanda	-	-	-	-	1660	247	1.907
İrlanda	-	-	-	458	293	151	901
İspanya	3.543	21.054	1.583	4.955	3.522	559	35.217
İsveç	-	-	-	-	1.626	265	1.891
İtalya	-	21.211	430	972	5.353	846	28.812
Letonya	1.540	2.991	-	-	-	90	4.620
Litvanya	2.305	4.470	-	-	-	109	6.885
Lüksemburg	-	-	-	-	50	15	65
Macaristan	8.642	14.248	-	2.031	-	386	25.307
Malta	284	556	-	-	-	15	65
Polonya	22.176	44.377	-	-	-	731	67.284
Portekiz	3.060	17.133	280	448	490	99	21.511
Romanya	6.552	12.661	-	-	-	455	19.668
Slovakya	3.899	7.013	-	-	449	227	11.588
Slovenya	1.412	2.689	-	-	-	104	4.205
Bölgelerarası/ Ağ İşbirliği	-	-	-	-	-	445	445
Teknik Destek	-	-	-	-	-	-	868
Toplam	**69.578**	**199.322**	**13.955**	**11.409**	**43.556**	**8.723**	**347.410**

Kaynak: Michael Dunford, "Financing Solidarity: Matching Resources and Responsibilities Through the Budget for European Cohesion Policy and Member State Financial Arrangements", **Chinese and European Cohesion and Regional Development Policies**, European Commission Brussels, 2010, p.21, pp.1-77.

Hedeflere tahsis edilen toplam kaynak 347.410 milyon Avro'dur. Bu tutarın 199.322 milyon Avro'su yakınsama hedefine, 43.556 milyon Avro'su bölgesel rekabetçilik ve istihdam hedefine, 8.723 milyon Avro'su ise Avrupa bölgesel işbirliği hedefine ayrılmıştır.

2.2.3.2. 2007-2013 Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikalarında Topluluk Girişimleri

Yeni dönemin en önemli özelliklerinden biri, özellikle kapsamlı finansal düzenlemeler ve kamu-özel sektör ortaklıkları için fonlar, hibe ve tahsislerin yanı sıra Avrupa Yatırım Bankası ve Avrupa Yatırım Fonu kredilerinin de koordinasyon içinde kullanılabilmesine imkan tanımasıdır. Komisyon bu dönemde, üye ülkeler ve bunların bölgelerine yardım edecek yeni araçlar geliştirmiştir. Özel girişimlerle yeni kurulan şirketler ve küçük ölçekli işletmelerin yararına olan finansal desteğin teşvik edilmesi öngörülmüştür. Bu duruma göre dönemin topluluk girişimleri aşağıda belirtildiği gibidir[318];

- JEREMIE: KOBİ'ler için Ortak Avrupa Kaynakları, iş geliştirme için finansman bulmayı kolaylaştırmak, işletme sayısını arttırmak amacıyla oluşturulmuştur. Girişim Avrupa Yatırım Fonu ile yapılan işbirliğinin bir ürünüdür[319] ve üye ülke ve bölgelerdeki finansal mühendislik ürünlerine duyulan ihtiyaç nedeniyle, 2006 yılında çalışmaya başlamıştır.
- JASPERS: Avrupa Bölgeleri'ndeki Destekleyici Projeler için Ortak Yardım Girişimi, Komisyon, Avrupa Yatırım Bankası ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası arasındaki yeni bir teknik destek ortaklığıdır. Bu program üye ülkelerin, UF ve ABKF tarafından finanse edilen ana projeleri hazırlamalarına yardım etmek için oluşturulmuştur. JASPERS, projenin tanımlanmasından Komisyon hibe desteği kararına kadarki sürecin her aşamasında kapsamlı bir destek sağlar.
- JESSICA: Şehirleşmiş Bölgelerde Sürdürülebilir Yatırım için Ortak Avrupa Desteği, Avrupa Komisyonu, Avrupa Yatırım Bankası, Avrupa Kalkınma Bankası Konseyi ve diğer uluslararası finans kuruluşlarının sürdürülebilir kentsel kalkınma için finansal mühendislik alanında kurdukları işbirliğidir. JESSICA'nın temel amacı yenileme çalışmalarının finansmanı ve kentsel

[318]Greg Clark, Debra Fountbord, **Investment Strategies and Financial Tools for Local Development**, OECD, 2007, p.156-157.
[319]Kara, **a.g.e.** s.139

kalkınma projelerinin geliştirilmesinde, yönetimlere hazır çözümler sunmaktır.

2.3. AVRUPA BİRLİĞİ BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKA ARAÇLARI

AB kültürel, sosyal ve ekonomik olarak farklı yapılara sahip ülkelerden ve bölgelerden oluşmaktadır. Bölgesel kalkınma politikaları araçları ile, görülen bu farklılıkları azaltmak amaçlanmaktadır.

2.3.1. Avrupa Birliği Bütçesi

AB bütçesinin kaynakları, üye devletler tarafından AB adına toplanır. Bütçeyi oluşturan temel kaynaklar aşağıda belirtildiği gibidir[320];

- Geleneksel Kaynaklar: Temelde AB üyesi olmayan ülkelerden gelen ihraç mallarının sağladığı gümrük gelirlerinden oluşmaktadır.
- Katma Değer Vergisi (KDV) üzerinden edinilen gelir, üye devletin uyumlaştırılmış KDV gelirlerinden sabit bir yüzdelik kesilmek suretiyle sağlanmaktadır.
- Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) üzerinden sağlanan gelir de, her üye ülkenin GSMH'sinden yine sabit bir yüzdelik (% 0,73) kesilerek elde edilmektedir. GSMH üzerinden sağlanan gelir, en büyük gelir kaynağıdır ve dengeleyici bir kalem niteliği taşımaktadır.

Bütçenin diğer gelir kalemleri AB personelinin maaşlarından alınan vergiler, AB dışındaki ülkelerin belirli AB programlarına katkıları ve rekabet kurallarını ya da diğer yasaları ihlal eden şirketlere kesilen cezalardır. Üye ülkelerden bütçeye gelir akışı, üye ülkenin refah düzeyi ile orantılı tutulmaktadır. Üye devletlere fonların akışı

[320]Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, **a.g.e.** s.8-9.

ise birlik tarafından tanımlanmış öncelikler doğrultusunda gerçekleştirilmektedir. Daha az gelişmiş ülkeler oransal olarak, daha zengin üyelerden fazla fon alırlar. Üye ülkelerin çoğunun yararlandığı fon miktarı, bütçeye aktardıkları miktarlardan daha fazla olmaktadır. Bununla birlikte birlik seviyesinde ortak karar alınmayan politikalar da mevcuttur. Ulusal sosyal güvenlik, emeklilik, sağlık ve eğitim sistemleri ulusal, bölgesel ya da yerel yönetimlerce finanse edilirler. Faaliyetler en iyi şekilde yürütülebilecekleri seviyeden (ulusal, bölgesel ya da yerel seviyede) idare edilirler[321].

Topluluk bütçesinin genel dağılımı böyle olmakla birlikte sanayileşmiş ülkelerin bütçeye net verici oldukları, daha az gelişmiş üye ülkelerin ise net alıcı durumunda oldukları görülmektedir[322].

2.3.2. Avrupa Yatırım Bankası

Avrupa Yatırım Bankası 1958'de kurulmuştur[323]. Bankanın temel faaliyet alanları bölgesel kalkınma; ulaştırma, iletişim, çevre ve enerji altyapıları; Avrupa sanayinin desteklenmesidir. Bankanın bölgesel etkisi olan faaliyetlere giderek daha fazla iştirak ettiği görülmektedir. Bu amaçla, geri kalmış bölgelerin kalkınması, ulusal fonlardan desteklenmeyen işletmelerin modernizasyonu ve yeni iş alanlarının oluşturulması, üye ülkelerin tek başlarına finanse edemeyecekleri ve topluluk yararına olan büyük altyapı projelerine uzun vadeli krediler sağlanmaktadır[324].

[321]European Commıssıon, "Financial Programming and Budget", (Çevrimi) http://ec.europa.eu/budget/explained/budg_system/financing/fin_en.cfm, (04.04.2012).
[322]Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, **a.g.e**., s.21.
[323]European Investment Bank, **1999 Annual Report**, 42nd Annual Report of the European Investment Bank, Europe Union, 2000, p.11.
[324]Ildırar, **a.g.e**. s.154-155.

Ayrıca Avrupa Yatırım Bankası, KOBİ'ler tarafından yapılan küçük ve orta ölçekli yatırımlara global kredi sağlamaktadır. 1990 yılından itibaren KOBİ'ler, sanayi ve hizmetler sektörüne ayrılan fonların % 45'inden yararlanmışlardır[325].

2.3.3. Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu

ABKF, AB'de bölgesel politika kapsamındaki Yapısal Fonlar'ın en önemli bölümüdür. Fon 1975 yılında ve bölgesel desteklemelerin birbirleriyle uyumlu şekilde gerçekleştirilmesi amacıyla kurulmuştur[326].

Fon, kırsal ve kentsel bölgeler içinde en az gelişmiş bölgeleri, gerilemekte olan sanayi bölgelerini, ada ya da dağlık bölgeler gibi coğrafi ya da doğal engelleri bulunan bölgeleri, nüfus yoğunluğu düşük olan bölgeleri ve sınır bölgelerini destekleyerek, bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının kapatılmasına katkı sağlamaktadır. ABKF'nin finansman sağladığı temel alanlar aşağıda belirtildiği gibidir[327];

- Sürdürülebilir iş imkanları yaratılması için şirketlere, özellikle de KOBİ'lere doğrudan yatırım yardımı,
- Telekomünikasyon, çevre, enerji, ulaştırma, Ar-Ge ve yenilikçiliğe yönelik altyapılar,
- Bölgesel ve yerel kalkınmayı destekleyecek ve yerleşim birimleri ve bölgelerarasındaki işbirliğini güçlendirecek risk sermayesi fonları, yerel kalkınma fonları gibi finansal araçlar ve
- Teknik destek önlemleridir.

[325]MÜSİAD, **a.g.e.** s.9.
[326]Charvatova, Charvat, **a.g.e.** p.465.
[327]Williams, **a.g.e.** p.70; Claudia Harms, **European Cohesion Policies,** Grin Publishing, 2009, p.5.

Milli ya da bölgesel yardım fonlarına eş finansman yoluyla KOBİ'lere destek verebilmek amacıyla, 1994-1999 dönemi için ABKF'nun % 10'u KOBİ'lere tahsis edilmiştir[328].

ABKF, sanayi ve hizmetler sektöründe yeni iş alanları yaratıcı veya mevcut iş olanaklarını koruyucu yatırımlar veya altyapı yatırımlarına hibe niteliğinde yardımda bulunmaktadır. 2006 yılında kentsel alanlarda ekonomik, sosyal ve çevresel sorunların çözülmesi, kırsal alanlar ve balıkçılık sektörüne dayalı alanlarda ekonomik çeşitliliğin arttırılması, en uzak bölgelerde çeşitli teşviklerin sağlanmasına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır[329].

ABKF, 2007-2013 dönemi yakınsama hedefi kapsamında ekonomik yapıların çeşitlendirilmesi ve modernizasyonu ile sürdürülebilir iş imkanları sağlayabilmek amacıyla aşağıdaki önceliklere odaklanmıştır[330];

- Araştırma ve teknoloji geliştirme, yenilikçilik ve girişimcilik, özellikle KOBİ'lerde altyapı, Ar-Ge, teknoloji transferi, KOBİ-üniversite-araştırma kurumları arasındaki ilişkinin güçlendirilmesi, mesleki ağların geliştirilmesi, kamu-özel sektör işbirliği, finansal mühendislik araçları yoluyla KOBİ'lerin yatırım ve yenilikçilik fonlarına ulaşımının kolaylaştırılması,
- Bilgi toplumu,
- Yerel kalkınma girişimleri ve diğer hedeflerin kapsamına girmeyen istihdam yaratma faaliyetleri,
- Çevre,
- Risk önleme
- Turizm,
- Kültür yatırımları,
- Ulaştırma yatırımları,

[328]Müsiad, **a.g.e**., S.8.
[329]Bozdoğan, **a.g.e.** s.44-66.
[330]Juan R. Cuadrado Roura, **Regional Policy, Economic Growth and Convergence: Lessons from the Spanish Case**, Springer Heidelberg, Germany, 2010, p.68.

- Enerji yatırımları,
- Eğitim yatırımları ve
- Sağlık ve sosyal altyapı yatırımlarıdır.

Bu program kapsamında desteklenen önemli eylemler arasında KOBİ'lerle ilgili yatırım projeleri, araştırma ve geliştirme faaliyetleri ve altyapı faaliyetleri de bulunmaktadır[331].

ABKF, 2007-2013 dönemi bölgesel rekabetçilik ve istihdam hedefi için ise aşağıda belirtilen alanları öncelikli olarak ele almıştır[332];

- Yenilikçilik ve bilgi ekonomisi: Verimli bölgesel yenilikçilik ekonomilerinin güçlendirilmesi, kamu ve özel sektör arasında sistemli ilişkiler, yerel ihtiyaçlara yönelik faaliyette bulunan üniversite ve teknoloji merkezleri ele alınan temel konulardır.
- Çevre ve risk yönetimi ve
- Genel ekonomik yarar doğrultusunda ulaşım ve telekomünikasyon hizmetlerine erişim çerçevesinde ele alınan konulardır.

Bölgesel rekabetçilik ve istihdam hedefi, NUTS II düzeyinde ve Kişi Başına GSMH'sı AB-27 ortalamasının % 75'inden büyük olan bölgeler için söz konusudur. Uyum Hedefi kapsamına girmeyen tüm bölgeleri içermekte ve bu bölgelerde rekabet edebilirliği ve istihdam oranını artırmayı amaçlamaktadır. Bu hedef, ABKF ve ASF tarafından finanse edilmektedir[333].

Avrupa bölgesel işbirliği hedefi ise, birlik üyesi ülkelerle sınırları olan üçüncü ülkeler arasındaki işbirliğini güçlendirmeyi amaçlar. Bu hedef altındaki programlara, ABKF tarafından ayrılan miktarın bir kısmı, birlik üyesi olmayan ama

[331]Charvatova, Charvat, **a.g.e.** p.465.
[332]EUROPA, "European Regional Development Fund (ERDF) (2007-2013)", Çevrimiçi, http://europa.eu/legislation_summaries/employment_and_social_policy/job_creation_measures/g24234_en.htm, (14.03.2012).
[333]Onur, "IPA ve Yapısal Fonlar…", s.48.

birliğe sınırları olan bölgeler için kullanılabilmektedir. Avrupa bölgesel işbirliği hedefi altında ABKF'nin ele aldığı öncelikli konular ise aşağıda belirtildiği gibidir[334];

- Sınır ötesi ekonomik, sosyal ve çevresel faaliyetlerin sürdürülebilir bölgesel kalkınma için ortak stratejiler yoluyla geliştirilmesi;
- Uluslararası işbirliğinin geliştirilmesi: Denize kıyısı olan bölgelerde ikili işbirliğinin, entegre bölgesel kalkınma faaliyetleri ve ağların finansmanı yoluyla geliştirilmesi ve
- Bölgesel politikanın etkinliğinin artırılmasıdır.

2.3.4. Avrupa Sosyal Fonu

ASF, yapısal işsizlikle mücadele, çalışma koşullarında iyileştirme, işçilerin mesleki eğitimini sağlama, yaşam standartlarını yükseltme ve işsizlere gelir sağlama amacıyla 1960 yılında kurulmuştur[335].

ASF, sadece belirli bölgeler için değil, AB içindeki bütün bölgeler içindir. İşsizliği azaltmaya yönelik yeni iş sahaları açmayı, mesleki eğitimi ve iş sahibi olma konusunda danışmanlığı amaçlayan projeler, fon tarafından desteklenmektedir. Görev alanına giren yerleşim birimlerinde personel istihdam eden, ekonomik, sosyal ve kültürel hizmetler yapan, yeni iş sahalarının açılmasında bizzat girişimci veya özel sektöre yol gösterici ve kolaylık sağlayıcı kurumlar olan yerel yönetimler, sayılan amaçları sağlamaya yönelik projeler için ASF'den yardım alabilmektedir[336].

[334]Kapteyn, **a.g.e.** p.1015.
[335]Charvatova, Charvat, **a.g.e.** pp.465-466.
[336]Muhammet Kösecik, S.Yaman Koçak, "Avrupa Birliği Bölgesel Politikası ve Yapısal Fonlar", **Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu,** Cilt II, Denizli, 2004, s.3.

ASF bütçesi üye ülkeler, Avrupa Parlamentosu ve Komisyon arasında karara bağlanır. Yakınsama hedefi, bölgesel rekabetçilik ve istihdam hedefi kapsamında ASF fonlarınca desteklenebilecek konular aşağıda belirtildiği gibidir[337];

- Çalışanların, işletmelerin ve girişimcilerin ekonomik değişimlere uyum kapasitesini artırmak,
- İş arayanlar ve çalışma hayatının dışında kalan kişilerin iş imkanlarına ulaşımının kolaylaştırılması, özellikle uzun dönemli ve gençler arasındaki işsizlikle mücadele edilmesi. Yaşlıların iş gücü piyasasına katılımının artırılması,
- Dezavantajlı kişilerin istihdam ve işgücü piyasasında, ayrımcılıkla mücadele yoluyla sosyal entegrasyonunu sağlamak,
- İnsan sermayesinin güçlendirilmesi ve
- Sivil toplum örgütleri gibi uluslararası, ulusal, bölgesel ve yerel düzeydeki ilgili paydaşlar arasındaki iletişim ağları sayesinde ortaklıkları teşvik ederek, işgücü alanındaki reformları yaygınlaştırmaktır.

Eğitimin kalitesini ve erişimini iyileştirmek, rekabet edebilme kapasitesini ve istihdamı arttırmak için, 1994-1999 döneminde ASF'nin % 14'ü KOBİ'lere tahsis edilmiştir[338].

2.3.5. Uyum Fonu

Maastricht Antlaşması ile, İrlanda, Yunanistan, Portekiz ve İspanya gibi GSMH'sı topluluk ortalamasının %90'ından az olan ülkeleri desteklemek üzere, UF'nin kurulması kararlaştırılmıştır. Fon ile bu ülkelerin çevre ve ulaşım altyapı ağlarının geliştirilmesi hedeflenmiştir[339].

[337]European Commission, "European Social Fund, How to Participate in ESF Actions ?", (Çevrimiçi), http://ec.europa.eu/esf/main.jsp?catId=25&langId=en, (14.03.2012).
[338]MÜSİAD, **a.g.e.** s.8.
[339]Bozdoğan, **a.g.e**. s.68-70.

UF, 1993 yılından bu yana üye ülkelere ekonomik ve sosyal eşitsizliklerini gidermeleri için yardım sağlayan önemli yapısal araçlardandır[340].

UF destekleri Yakınsama hedefi çerçevesinde verilebilmektedir. Fondan 2004 yılındaki büyük genişlemeden önce ağırlıklı olarak İspanya, Yunanistan, İrlanda ve Portekiz gibi 4 üye kullanmıştır. 2007-2013 dönemi için ise fondan yararlanabilecek ülkeler Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Güney Kıbrıs, Letonya, Litvanya, Macaristan, Malta, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya'dır. İspanya da AB-15 kişi başına düşen gayri safi milli gelir ortalamasının altında kaldığı için, aşamalı çıkış kapsamında destek görebilecektir. Programlara sağlanacak destek oranı üye devlet ve Komisyon arasında karara bağlanacaktr. UF'nin katkısı % 85'e kadar çıkabilecektir. UF tarafından finansman sağlanabilecek faaliyet alanları aşağıda belirtildiği gibidir[341];

- Trans-Avrupa ulaştırma ağları ve
- Çevre ve çevreye katkı sağlayacak enerji ve ulaştırma projeleri: Enerji verimliliği, yenilenebilir enerji kullanımı, Trans-Avrupa ulaştırma ağları dışında kalan demiryollarının, nehir ve deniz taşımacılığının geliştirilmesi, çok modlu taşımacılık sistemleri, kara, hava ve deniz trafiğinin kontrolü, kamu taşımacılığının güçlendirilmesidir.

2.3.6. Avrupa Balıkçılık Fonu

2007-2013 döneminde, Ortak Balıkçılık Politikası'nın uygulamasına yönelik tespit edilen; ekonomik, sosyal ve çevresel hedeflere mali destek sağlamak için 2007 yılında uygulamaya giren yeni bir mali araçtır. BYMA'nın yerini almıştır. Fon üye

[340]OECD, **Governing Regional Development Policy The Use Of Performance Indicators**, Corrigenda, 2009, s.92.
[341]Charvatova, Charvat, **a.g.e.** p.466 ve Can, Akdenizli Kocagül, **a.g.e.** s.92-93.

ülkelerdeki balıkçılık sektörünün büyüklüğüne, çalışan kişi sayısına ve balıkçılık sektörünün ihtiyaçları oranında kaynak aktarmaktadır[342].

2.3.7. Avrupa Bölgesel İşbirliği Birleşimi

Avrupa Bölgesel İşbirliği Birleşimi (ABİB) sınır ötesi, uluslararası ve bölgesel işbirliğini teşvik etmek ve kolaylaştırmak amacıyla oluşturulmuş yeni bir bölgesel politika aracıdır. ABİB, özel yetki ve sorumlulukları bulunan, bütçesi ve organları olan yasal bir yapı olarak kurulmuştur. Üye ülkeler, bölgesel ve yerel yönetimler, bu yapılardan en az birinin üyesi olduğu birlikler ve diğer kamu kurumları ABİB üyesi olabilirler. AB dışındaki üçüncü ülkelerin kurumları, kendi yasaları ve üye ülkelerle aralarında imzalanan anlaşmaların izin vermesi halinde ABİB'ye katılabilmektedir. Kurulan bir ABİB, Yapısal Fonlar tarafından katkı sağlanan bölgesel işbirliği projelerinin amacı doğrultusunda hareket edebilir. Aynı zamanda ABİB, üye ülkeler ve bunların bölgesel ve yerel yönetimlerinin topluluk katkısı olsun ya da olmasın, kendi girişimleriyle gerçekleştirdikleri bölgesel işbirliği faaliyetlerine de destek olabilmektedir[343].

2.3.8. Avrupa Birliği Dayanışma Fonu

AB Dayanışma Fonu (ABDF), Avrupa Komisyonu'nun 2002 yılında, Avrupa'da yaşanan yıkıcı sel felaketinin ardından, yapısal araçlardan ayrı, yeni bir finansal araç oluşturulmasını teklif etmesiyle kurulmuştur. 2003 yılındaki sıcak hava dalgasının etkisiyle çıkan orman yangınları ve kuraklık da, bu gibi büyük felaketlere karşı daha etkili bir müdahalenin gerekliliğini göstermiştir. Herhangi bir doğal felaketle karşı karşıya olan üye ya da aday ülke, doğrudan ABDF'den yardım talep edebilmektedir. Ancak ABDF, doğal felaketle bağlantılı bütün zararları, örneğin özel

[342]Çağrı Doğan, **AB Balıkçılık Politikası ve Türkiye'nin Uyum Sürecindeki Durumu**, İzmir Ticaret Odası Yayını, 2011, s.4-5.
[343]European Commission, "EU Solidarity Fund", (Çevrimiçi) http://ec.europa.eu/regional_policy/the funds/solidarity/index_en.cfm, (04.04.2012).

mülklerin gördüğü zararları karşılamamaktadır. Ayrıca uzun vadeli imar ve inşa işleri, ekonominin yeniden canlandırılması gibi faaliyetlere de Yapısal Fonlar gibi diğer araçlar destek sağlamaktadır. ABDF'nin finansmanı ile afetzedeler için geçici barınma imkanı sağlanmakta ve gündelik hayatın devamını sağlayacak acil altyapı ihtiyaçları karşılanmaktadır. 2003 tarihi itibariyle ABDF, yedi ülkede sekiz eyleme destek vermiş ve toplam 833 milyon Avro fon sağlamıştır. ABDF'nin bir felaket sonrasında yardım sağlaması için tahmini 3 milyar Avro'luk ya da felaketin ortaya çıktığı ülke GSYİH'sının % 0,6'sı kadar bir hasarın olması gerekmektedir. Ancak aynı felaketten etkilenen komşu üye ya da aday ülkeler için böyle bir eşik aranmamaktadır. Ayrıca bir bölgenin büyük çoğunluğunu etkilemiş ve ekonomik istikrar ve yaşam şartlarına uzun sürecek şekilde zarar vermiş felaketler de istisna teşkil etmektedir. Acil yardımlar için ABDF'ye ayrılan yıllık bütçe 1 milyar Avro'dur. Ancak beklenmeyen durumlarda sonraki yılın bütçesi kullanılabilmektedir. Sonraki yıldan kullanılabilecek miktar ABDF yıllık bütçesinin % 7.5'idir. ABDF'nin katkı sağladığı faaliyetler aşağıda belirtildiği gibidir[344];

- Enerji, içme suyu, kanalizasyon, ulaşım, iletişim, sağlık ve eğitimle ilgili altyapı ve tesislerin çalışmasını sağlayacak ilk onarımlar,
- Afetzedeler için geçici barınma ve ilkyardım hizmetleri,
- Koruma önlemleri ile kültürel mirasın zarar görmesinin önlenmesi ve
- Doğal çevre de dahil olmak üzere afet bölgelerinin temizlenmesidir.

2.3.9. Diğer Fonlar

Topluluk, 2005 yılında iki yeni fonun kurulmasını kararlaştırmıştır. Bunlar Avrupa Tarımsal Garanti Fonu (ATGF) ile kırsal kalkınma için Avrupa Kırsal Kalkınma Fonu (AKKF)'dur. ATGF kırsal kalkınmayı sağlayacak; AKKF ise kırsal alanda işsiz kalmış insanların kendi mesleklerine entegrasyonunu, kırsal genç nüfusu kendi meslekleriyle ilgili işlere entegre etmeyi, istihdam yaratmada genişlemeyi, Ar-

[344]Stefan Olsson, **Crisis Management in the European Union: Cooperation in the Face of Emergencies**, WMXDesign GmbH, Germany, 2009, p.95; Malcolm G. Ross, Yuri Borgmann Prebil, **Promoting Solidarity in the European Union**, The MPG Books Group, UK, 2010, pp.137-139.

Ge'de eğitim ve insan potansiyelinin katkısını arttırmayı sağlayacak bir mali araç olarak belirlenmiştir[345].

2.3.10. Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı

2007 tarihinden başlayarak IPA, aday ve potansiyel aday ülkeler için daha önce uygulanmış PHARE, ISPA, SAPARD, CARDS ve Türkiye için Finansal Araç gibi finansal araçların yerini almıştır. Bu yeni araçla, geçiş dönemi ve kurumsal yapılanma için destek; üye ülkeler ve diğer IPA faydalanıcısı ülkeler arasında sınır ötesi işbirliği; ulaşım, çevre, ekonomi alanlarında bölgesel ve kırsal kalkınma ve insan sermayesinin güçlendirilmesi ile ayrımcılıkla mücadele gibi konularda finansman sağlanacaktır. IPA'dan yararlanabilecek ülkeler iki gruba ayrılmaktadır. AB'ye aday ülkeler olan Türkiye, Hırvatistan, Makedonya Cumhuriyeti sayılan tüm alanlarda desteklenebilecektir. Batı Balkanlar'daki Arnavutluk, Bosna-Hersek, Karadağ, Kosova Özerk Yönetimi dahil olmak üzere Sırbistan gibi potansiyel aday ülkeler ise sadece geçiş dönemi ve kurumsal yapılanma ile üye ülkeler ve diğer IPA ülkeleri arasında sınır ötesi işbirliği konularında desteklenecektir[346].

Bu çerçevede aday ülkeler için desteklenebilecek faaliyetler aşağıda belirtildiği gibidir[347];

- Demokratik kurumların ve hukukun üstünlüğü ilkesinin güçlendirilmesi,
- İnsan haklarının, temel özgürlüklerin, azınlık haklarının, kadın-erkek eşitliğinin ve her tür ayrımcılıkla mücadelenin teşviki ve korunması,
- Kamu yönetimi reformu,
- Ekonomik reform,

[345]Habib Yıldız, Fatih Yardımcıoğlu, "Türkiye'ye Yönelik Avrupa Birliği Mali Yardımları ve Aday Ülkelerle Karşılaştırılması", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 6, Sayı 2, 2005, s.82; Serkan Gürlük, "Dünyada ve Türkiye'de Kırsal Kalkınma Politikaları ve Sürdürülebilir Kalkınma", **Uludağ Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi**, Cilt:19, Sayı: 4, Kış Dönemi Aralık, Bursa, 2001, s.7.
[346]European Commission, "Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA)", (Çevrimiçi) http://ec.europa.eu/regional_policy/thefunds/ipa/index_en.cfm, (06.04.2012).
[347]Hüseyin Gösterici, Burhan Ormanoğlu, "Avrupa Birliği IPA Mali Yardım Sistemi/2007-2013 Dönemi Uygulaması", **Bütçe Dünyası,** Cilt: 2, Sayı: 25, Bahar, 2007, s.102-103.

- Sivil toplumun gelişmesi,
- Sosyal entegrasyon,
- Uzlaşmacı, güvenilir önlemler,
- Bölgesel ve sınır ötesi işbirliği,
- Müktesebata uyum,
- Topluluk tarım ve uyum politikalarının uygulamasına hazırlık olarak politika geliştirme ve
- Sosyal, ekonomik ve bölgesel kalkınma, özellikle altyapı ve yatırım faaliyetleridir.

Özellikle bölgesel kalkınma, kırsal kalkınma ve insan sermayesi konularında aday ülkeler, AB'nin yapısal ve diğer fonlarını kullanabilmektedirler. Geçiş desteği ve kurumsal yapılanma çerçevesinde kullanılabilecek fon, özellikle topluluk programlarına katılabilme konusunda kapasite oluşturmak ve kurumsal yapılanmayı sağlamak üzere ayrılmıştır. Sınır ötesi işbirliğinde ise, aday ve potansiyel aday ülkelerin birbirleriyle ya da üye ülkelerle kuracakları sınır ötesi, uluslararası ya da bölgelerarası işbirlikleri desteklenmektedir. Bu işbirlikleri iyi komşuluk, istikrar, güvenlik, refah, uyumlu, dengeli ve sürdürülebilir bir kalkınma ve karşılıklı yararın sağlanmasına yöneliktir. Bölgesel kalkınma konusunda, özellikle ABKF ve UF'ye hazırlık olması açısından, politika geliştirme ve uygulama faaliyetleri desteklenmektedir. Bu fonlar tarafından birlik içinde desteklenen faaliyetler, aday ve potansiyel aday ülkelerde IPA tarafından desteklenmektedir. İnsan kaynaklarının geliştirilmesi, yine özelikle topluluk uyum politikasına ve ASF'ye hazırlık amacını taşımaktadır. Son olarak kırsal kalkınmada, topluluk tarım sektörüne aday ve potansiyel aday ülkelerin sürdürülebilir adaptasyonu hedef alınmıştır. Aday ve potansiyel aday ülkelerin ortak tarım politikası ve bu alandaki müktesebata hazırlanması için destek sağlanmaktadır. IPA bölgesel kalkınma yardımı Türkiye, Hırvatistan ve Makedonya Cumhuriyeti'ne çevre, ulaştırma ve bölgesel rekabetçilik alanlarında hazırlanan programlar üzerinden ulaştırılır[348].

[348]Can, Akdenizli Kocagül, **a.g.e.** s.98-99.

IPA'ya 2007-2013 dönemi için ayrılan toplam bütçe 11 milyar 468 milyon Avro tutarındadır[349].

2.3.11. Türkiye'ye Yönelik Avrupa Birliği Mali Yardımları

Türkiye 1963 Ankara Anlaşması ve sonrasında imzalanan ek mali protokollerle 1964 yılından 1980 yılına kadar topluluktan 75 milyonu hibe, kalanı kredi şeklinde olmak üzere, toplam 827 milyon Avro'luk mali yardım almıştır. Yunanistan'ın tam üyelik statüsünü elde etmesinden sonra, 1982-1986 döneminde uygulanması planlanan 600 milyon Avro'luk 4. mali protokol, Yunanistan'ın engellemeleri sonucunda uygulamaya konamamıştır. Bu dönemden sonra topluluk mali yardımları, sadece 1991 yılında Körfez Savaşı sırasında verilen 175 milyon Avro tutarındaki kredi ve 1993 yılında sağlanan 3 milyon Avro'luk hibe ile sınırlı kalmıştır. 1995 yılında, AB ile Türkiye arasında Gümrük Birliği'nin (GB) tamamlanmasından sonra, topluluğun Türkiye ile mali işbirliği yeni bir döneme girmiştir. Türk ekonomisinin GB nedeniyle geçireceği değişimin etkilerini yumuşatmak amacıyla, mali işbirliğinde yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Türkiye'de sanayi sektörünün rekabet gücünü artırmak, Türkiye'nin AB ile altyapı bağlantısını geliştirmek ve Türkiye ile AB ekonomileri arasındaki gelişmişlik farklarını azaltmak amacıyla, 1996-2000 yılları arasında Avrupa Topluluğu genel bütçesinden 375 milyon ECU hibe, aynı yıllar için Avrupa Yatırım Bankası kaynaklarından 750 milyon ECU kredi, 1992-1996 yılları arasında Yenileştirilmiş Akdeniz Programı kapsamında 400 milyon ECU kredi, 1996-1999 yılları için Akdeniz Fonu MEDA I'den (Avrupa-Akdeniz Ortaklığı) 5.5 milyar ECU'luk hibe ve kredi, idari işbirliği için 3 milyon ECU hibe alınmıştır. İhtiyaç halinde Türkiye'nin talebi üzerine verilen makroekonomik yardımlarla, topluluğun taahhüt ettiği toplam yardım miktarı yaklaşık 3 milyar ECU'ye ulaşmıştır. Buna karşılık Türkiye'nin bu dönemde mali yardımlardan yararlanma oranı oldukça düşük kalmıştır. Toplam

[349]Gösterici, Ormanoğlu, **a.g.e.** s.114

539.5 milyon ECU kredi ve 375 milyon ECU hibe ile yetinilmiştir. Helsinki Zirvesi'yle Türkiye 1999'da adaylık statüsü kazanmış, mali yardımlardan yararlanma olanakları da artmıştır[350].

MEDA Programı, Avrupa-Akdeniz İşbirliği'nin uygulanmasındaki temel mali yardım mekanizmasıdır. MEDA, belli bir bölgeye yönelik uygulanan bir programdır. Bu programdan yararlananlar topluluğa üye olmayan ancak aralarında ortaklık veya işbirliği anlaşması bulunan Akdeniz ülkeleridir[351].

MEDA kapsamında yapılacak yardımlar, hibe ve kredilerden oluşmaktadır. Ortaklığın üyelerinden biri olan Türkiye, 1996 yılından beri AB kaynaklarından yararlanmaktadır. Ülke 1996-1999 döneminde, MEDA fonlarından yıllık olarak ortalama 90 milyon Euro'nun üzerinde yardım almıştır[352].

Adaylık öncesi dönemdeki MEDA I mali yardımlarının toplamı hibe olarak 376 milyon ECU'yu bulmaktadır. Türkiye'ye ayrılan bu hibenin tamamı ekonomik istikrar, sosyo-ekonomik kalkınma, demokratikleşme ve sivil toplumun güçlendirilmesini amaçlayan ikili projelerde kullanılmıştır[353].

Hazine Müsteşarlığı tarafından yönetilen Ulusal Fon, AB'nin sağladığı mali yardımların toplandığı yerdir. Söz konusu işlemler fiilen AB Genel Sekreterliği'nde yürütülür. Projelerin ihale, ödeme, muhasebe ve raporlama işlemlerinde AB kurallarına uyulmasını sağlamak amacıyla, sekreterliğe bağlı olarak Merkezi Finans ve İhale Birimi kurulmuştur. 2002 tarihinde yürürlüğe giren Katılım Öncesi Mali İşbirliği Tüzüğü mali yardımları, katılım ortaklığı belgesinin uygulama aracı olarak belirtilmiştir. Tüzüğe göre MEDA, Avrupa Stratejisi ve GB kapsamında sağlanan

[350]Can, Akdenizli Kocagül, **a.g.e.** s.99-100.
[351]Feza Üstünkaya, **Avrupa Birliği'nin Bölgesel Mali Yardım Programı:Akdeniz Programı (MEDA) 1995-1999**, Hazine Müsteşarlığı Araştırma ve İnceleme Dizisi 6, Hazine Müsteşarlığı Matbaası, Ekim, Ankara, 1996, s.2.
[352]Yıldız, Yardımcıoğlu, **a.g.e.** s.90.
[353]Süleyman Yaman Koçak, "Ankara Anlaşması'ndan Müzakerelere Avrupa Birliği Mali Yardımları", Yönetim ve Ekonomi, **Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F.** Manisa, Cilt:16, Sayı:2, 2009, s.139.

hibe yardımları artık tek bir kalemde toplanmaktadır. Talepte bulunmasına rağmen, Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin faydalandığı PHARE, ISPA ve SAPARD programlarından Türkiye yararlandırılmamış, bu programlara ait bütçelerin önceden kesinleştirildiği, ancak Türkiye için özellikle MEDA programı kapsamında ek kaynak oluşturulacağı belirtilmiştir. Ayrıca Türkiye'ye sağlanacak mali yardımlarla ilgili olarak, AB Konseyi'nde alınacak kararlarda oybirliği kuralı nitelikli çoğunluk esası ile değiştirilmiş, böylece belirli ülkelerin yardımları engellemesinin önüne geçilmiştir. 2000-2006 dönemi için sağlanan hibeler kamu kurumlarının, yerel yönetimlerin, üniversitelerin, sivil toplum örgütlerinin, birlikler ve vakıfların hazırlayacakları projelerin finansmanında kullanılmıştır. Türkiye'de projeler adalet, içişleri, insan hakları eğitimi, yargı ve sivil toplum kuruluşları, tarım, ulaştırma, çevre ve bölgesel politika gibi alanlarda ve ayrıca ülkenin topluluk programlarına katılma kapasitesini arttırıcı faaliyetleri içerecek şekilde hazırlanmıştır. 2000 ve 2001 yılında mali yardım sağlanan projelerden bazıları aşağıda belirtildiği gibidir[354];

- Deprem zararlarını karşılamaya yönelik oluşturulan 600 milyon Avro'luk TERRA paketinden 375 milyon Avro,
- Eskişehir altyapı ve şehir içi ulaşım projeleri için 110 milyon Avro ve
- Vakıflar Bankası ve Türkiye Sınai Kalkınma Bankası aracılığıyla 125 milyon Avro'dur.

Bilim ve teknolojiyi geliştirme amacıyla 1984 yılından bu yana AB'de uygulanan çerçeve programlarının 6.sına, Türkiye katılım payının tamamını ödeyerek tam katılım göstermiştir. Ancak öncelikli araştırma alanları olan genbilim ve sağlık biyoteknolojisi, bilgi toplumu teknolojileri, havacılık ve uzay, gıda güvenliği ve sağlık riskleri, sürdürülebilir kalkınma, açık bilgi toplumu ve KOBİ'lerde Ar-Ge faaliyetleri gibi alanlarda Türkiye'de yeterince proje üretilememiş ve sağlanan kaynaklardan yararlanma oranı sınırlı kalmıştır. Başlatılan 7. Çerçeve Programı'na katılım konusunda da ilk yıl itibariyle yine ciddi bir iyileşme kaydedilememiştir. Nitekim alınan mali yardımlara genel olarak bakıldığında, AB ile

[354]Can, Akdenizli Kocagül, **a.g.e.** s.100-101.

ilişkileri 1990 yılından sonra başlayan Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin on yıl içinde sağladığı desteğin, Türkiye'nin 40 yılı aşan sürede aldığı mali yardımı geçtiği görülmektedir. Türkiye'ye yönelik hibe nitelikli yardımların 40 yıllık toplamı 1.456 milyar Avro iken, 1990-2006 dönemi içinde Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ne PHARE, ISPA ve SAPARD Programı kapsamında ayrılan mali yardımların yıllık ortalaması 1.8 milyar Avro'dur[355].

Tablo 2.24: 1990-2006 Döneminde Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri için Katılım Öncesi ve Sonrasında Avrupa Toplulukları Genel Bütçesi'nden Ayrılan Hibe Nitelikli Mali Yardımlar (Milyon Avro-Türkiye Hariç)

Katılım Öncesi Harcamalar				
	1990-1999	**2000-2003**	**2004-2006**	**Toplam (2000 Fiyatları)**
	10 Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkesi İçin (Çek Cumhuriyeti, Estonya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Slovenya, Slovakya, Romanya, Bulgaristan)		(Romanya ve Bulgaristan)	-
PHARE	6.767	6.240	4.680	17.687
IPA	-	4.160	3.120	7.280
SAPARD	-	2.800	1.560	4.360
Ara Toplam I	6.767	13.200	9.360	29.327
Yıllık Ortalama Mali Yardım	677	3.300	3.120	1.833
AB'ye Üye Olan 10 Ülke İçin Katılım Sonrası Harcamalar 2004-2006				
(Çek Cumhuriyeti, Estonya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Slovenya, Slovakya, Güney Kıbrıs, Malta)				
Tarım Harcamaları			9.791	
Yapısal Harcamalar			21.847	
İç Politikalar			4.148	
İdari Harcamalar			1.673	
Alt Toplam II			37.459	
Yıllık Ortalama Mali Yardım			12.486	
			1990-2006	
Toplam Mali Yardım (I + II)			66,7	
Yıllık Ortalama Mali Yardım			4.174	

Kaynak: Yıldız, Yardımcıoğlu, **a.g.e.** s.99.

Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ne 2000-2003 döneminde en fazla PHARE Programı kapsamında mali yardım sağlanmış ve bu mali yardımın tutarı 6.240 milyon Avro'dur. Diğer yandan en düşük mali yardım ise SAPARD programı kapsamında yapılmıştır ve yapılan yardımın tutarı 2.800 milyon Avro'dur.

[355] **A.e.** s.101-102.

Tablo 2.25: 1964-2004 Döneminde Türkiye'ye Sağlanan Hibe Nitelikli Mali Yardımlar

Türkiye'ye Yapılan Hibe Nitelikli Yardım Başlığı veya Konusu	Toplam Miktar (Milyon Avro)
1964-1999	
MEDA (1996-1999)	367
Deprem Yardımları	55
Özel Yardım Paketi (Göçlerle İlgili)	75
Türk Sivil Toplum Kuruluşları, İnsan Hakları ve Sivil Toplumun Geliştirilmesine Yönelik Faaliyetler (1996-1999)	4,5
Uyuşturucu İle Mücadele Faaliyetleri (1996-1999)	0,76
Nüfus Politikaları ve Aile Planlaması Faaliyetleri (1992-1998)	3,3
Life-Üçüncü Ülkeler ve Kalkınmakta Olan Ülkelerde Çevre Programları Kapsamında Desteklenen Çevre Projeleri (1992-1999)	4,92
HİV-AIDS ile Mücadele Kapsamındaki Girişimler (1994-1998)	0,68
Türkiye'de Şap Hastalığının Önlenmesi	0,23
Toplam I	526,3
2000-2004	
2000 Yılı İçin (MEDA II + GB'nin Güçlendirilmesine Yönelik AB Stratejisi + Akdeniz Ülkelerinde Rehabilitasyon Programı)	209
2001 Yılı İçin (MEDA II + GB'nin Güçlendirilmesine Yönelik AB Stratejisi + Akdeniz Ülkelerinde Rehabilitasyon Programı)	214
2002 Yılı Katılım Öncesi Mali İşbirliği Programı	126
2003 Yılı Katılım Öncesi Mali İşbirliği Programı	144
2004 Yılı Katılım Öncesi Mali İşbirliği Programı	237,5
Toplam II	930,5
Toplam I + II	**1458,8**

Kaynak: Yıldız, Yardımcıoğlu, **a.g.e**. s.100.

Adaylık öncesi dönemde Türkiye'ye verilen hibe yardımları kişi başına 1 Avro iken, bu oran Polonya için 9 Avro, Romanya için 10 Avro, Macaristan için 12 Avro ve Bulgaristan için 15 Avro olmuştur. Adaylık döneminde ise Türkiye'ye yapılan bu mali yardımlar kişi başına 3.8 Avro olurken, diğer aday ülkelere yapılan mali yardımlar kişi başına ortalama 10 Avro olarak gerçekleşmiştir[356].

[356]Yıldız, Yardımcıoğlu, **a.g.e**. s.101

Tablo 2.26: 2005 Yılında AB Hibe Yardımıyla Finanse Edilen Projeler

Proje Adı	Uygulayıcı Kurum/Kuruluş	Ulusal Katkı (Avro)	Proje Bütçesi* (Avro)
E-devlet Kapsamında Genel Devlet Sektörü İçerisinde Yer Alan Tüm Kurumların Muhasebe Verilerinin Toplanması İçin Kapasite Geliştirilmesi Projesi	Maliye Bakanlığı	-	2.000.000
Türkiye'de Adalete Erişimin Güçlendirilmesi	Adalet Bakanlığı	815.000	4.400.000
Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Konusunda Avukatların Eğitimi	Türkiye Barolar Birliği	-	1.300.000
Bulgaristan ile Sınır Ötesi İşbirliği,Küçük Ölçekli Ortak Proje Fonu	DPT Müsteşarlığı	-	500.000
Türkiye İçin İş Kümesi Politikasının Hazırlanması	Dış Ticaret Müsteşarlığı	-	6.000.000
Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıkların Gözetimi ve Kontrolünün Güçlendirilmesi Projesi 2.Aşama	Sağlık Bakanlığı	1.485.775	6.993.100
Kolluk Şikayet Sistemini Geliştirmek ve Bağımsız Bir Kolluk İnceleme Komisyonu Kurmak	İçişleri Bakanlığı	-	1.600.000
Bölge İstinaf Mahkemelerinin Kuruluşunun Desteklenmesi	Adalet Bakanlığı	7.500.000	30.000.000
Kuşadası Bölgesel Katı Atık Yönetimi Projesi	Kuşatak Birliği	6.447.000	20.205.000
Binalarda Enerji Verimliliği Konusunda Kamu Bilincinin Arttırılması	Elektrik İşeri Etüd İdaresi/Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanlığı	30.000.000	1.070.000
Sınır Kontrol Noktalarının Kurulması Projesi	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı	3.250.000	13.250.000
IPA Kırsal Kalkınma Ajansının Kurulması	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı	950.000	5.199.000
Ulusal Gıda Referans Laboratuarının Kurulması	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı	1.550.000	6.399.000
Moda ve Tekstil İş Kümesi 2.Aşama	ITKIB(İstanbul Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçı Birlikleri)	2.250.000	9.000.000
Cinsiyet Eşitliğinin Desteklenmesi	Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü	-	5.838.180
Türkiye Telekomünikasyon Piyasasında Erişim Sisteminin Geliştirilmesine Yönelik Teknik Destek	Telekomünikasyon Kurumu	-	1.200.000
Türk Limanlarında ve Kıyılarında Deniz Güvenliğinin Geliştirilmesi	Denizcilik Müsteşarlığı	162.500	1.490.000
Türkiye-Yunanistan Sınır Ötesi İşbirliği(INTERREG 3A)	DPT Müsteşarlığı	846.750	4.355.000
Jean Monnet Burs Programının Sürdürülmesi	AB Genel Sekreterliği	-	3.820.000
Sivil Toplum Kuruluşlarına Yönelik Hibe Programı	AB Genel Sekreterliği-Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu	-	10.500.000
İş Sağlığı ve Güvenliğinin Güçlendirilmesi 2.Aşama	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı	750.000	3.000.000
Topluluk Programlarına ve Ajanslarına Katılım	Dışişleri Bakanlığı	36.710.620	136.300.309
Türkiye'de Kuduz Hastalığının Kontrolü	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı	2.780.750	11,884,500
RAPEX Benzeri Bir Sistemin Türkiye'de Kurulmasına Yönelik Olarak Kurumsal Kapasitenin Güçlendirilmesi	Dış Ticaret Müsteşarlığı	-	1.500.000
Kadın Girişimciliğinin Desteklenmesi	KOSGEB TESK	75.000	4.800.000
Küçük İşletmeler Kredi Programı 2.Aşama	Hazine Müsteşarlığı	40.000.000	60.000.000
DPT Müsteşarlığı Bünyesinde Devlet Yardımları Genel Müdürlüğü'nde Kurumsal Kapasitenin Güçlendirilmesi	DPT Müsteşarlığı	-	1.000.000
AB Entegrasyon Sürecini Güçlendirici Destek Faaliyetleri	ABGS	30.000	14.000.000
Yeni Sıcak Su Kazanları, Gaz Yakan Aletler, Kozmetikler, Vücut Dışında Kullanılan Tıbbi Tanı Cihazları ve Veteriner Tıbbi Ürünler Sektörlerindeki AB Mevzuatının Uygulanması için Piyasa Gözetimi Laboratuarlarına Destek Projesi	Sağlık Bakanlığı/ Sanayi ve Ticaret Bakanlığı/ Tarım ve Köyişleri Bakanlığı	824.625	3.298.500

Bölgesel Kalkınma Programlarının Hazırlanması, Yönetimi ve Uygulanması ve Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Kurulmasına Teknik Destek Sağlanması Projesi	DPT Müsteşarlığı	1.000.000	19.500.000
TR90(Trabzon,Rize,Giresun,Ordu,Artvin,Gümüşhane) NUTS 2 Bölgesel Kalkınma Planı	DPT Müsteşarlığı	6.000.000	24.000.000
Adli Tıp Konusunda Uzman Olmayan Hekimler ile Hakim ve Savcıların İstanbul Protokolü Konusunda Eğitimi	Adalet Bakanlığı-Adli Tıp Kurumu	75.000	3.000.000
Türk İstatistik Sisteminin Geliştirilmesi Projesi 2.Aşama	Devlet İstatistik Enstitüsü	875.325	11.237.300
NUTS II Bölgelerindeki Kentsel Ekonomik ve Sosyal Sorunların Çözümüne Destek Projesi	Erzurum, Şanlıurfa, Diyarbakır ve Gaziantep Yerel İdareleri	2.125.000	12.500.000
Toplam	**-**	**300.000.000**	**441.139.889**

Kaynak: DPT, AB Ekonomik ve Sosyal Uyum Fonları, (Çevrimiçi) http://www.abfonlari.gov.tr/ 2007-2013done mimaliyardimlar.html, (04.01.2012).
* 2005 yılı proje bütçeleri Toplam AB Katkısı + Ulusal Katkı şeklinde gösterilmiştir.

2006 yılında Avrupa Komisyonu tarafından Türkiye'ye 500 milyon Avro tutarında kaynak tahsis edilmiştir. Söz konusu kaynağa ilişkin programlama çalışmaları iki programlama dönemi içerisinde gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede hazırlanan ilk programlama paketi içerisinde, 24,5 milyon Avro'su ulusal iç katkı olmak üzere, 129,9 milyon Avro tutarında proje yer almıştır[357].

Tablo 2.27: Türkiye'ye AB Tarafından IPA Kapsamında Yapılan Mali Tahsisatlar (Milyon Avro)

Bileşenler	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2007-2010**
Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma	252,2	250,2	233,2	211,3	946,9
Sınır Ötesi İşbirliği	6,6	8,8	9,4	9,6	34,4
Bölgesel Kalkınma	167,5	173,8	182,7	238,1	762,1
İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi	50,2	52,9	55,6	63,4	222,1
Kırsal Kalkınma	20,7	53,0	85,5	131,3	290,5
Toplam	497,2	538,7	566,4	653,7	2 256

Kaynak: DPT, "AB Ekonomik ve Sosyal Uyum Fonları", (Çevrimiçi) www.abfonlari.gov.tr, (04.01. 2012).

Türkiye'ye 2007-2010 yılları arasında yapılan hibe niteliğindeki katılım öncesi yardım toplam 2256 milyon Avro'dur. 2004–2006 yılları arasında verilen yardım ile bu miktar karşılaştırıldığında, hibe yardımlarında ciddi bir artışın söz konusu olduğu görülmektedir. Ancak, bu hibe yardım miktarı diğer aday ülkelerle

[357]DPT, "AB Ekonomik ve Sosyal Uyum Fonları", (Çevrimiçi) http://www.abfonlari.gov.tr, (04.01. 2012).

karşılaştırıldığında, Türkiye'ye ayrılan miktarın oransal olarak az olduğu ortaya çıkmaktadır.

2.4. AVRUPA BİRLİĞİ BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARININ UYGULANMASINDA KALKINMA AJANSLARININ ROLÜ

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin temel amaçlarından biri sosyo-ekonomik kalkınmayı sağlayabilmektir[358]. Bu doğrultuda BKA'lar Avrupa'da ve dünyada bölgesel ekonomik kalkınmayı teşvik edici faaliyetlerde çok önemli bir rol üstlenmeye başlamıştır[359].

Kalkınma ajansları, yerel halkı sahip oldukları potansiyeli kullanmaları yönünde teşvik eden, bulundukları bölgede proje hazırlama kapasitesini artıran ve iş çözümleri sunan kuruluşlardır[360].

Bölgesel Kalkınma Ajansları'nın bilinen ilk uygulaması, ABD'de 1930'lu yıllarda kurulan Tennesse Valley Authority'dir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bölgesel kalkınma konusu önem kazanmış, Avrupa'da da kalkınma ajansları kurulmuştur. Avrupa'daki bölgesel kalkınma ajanslarının ilk örnekleri, 1950'li yıllarda Batı Avrupa'da kurulmuştur. AB'deki bölgesel kalkınma ajanslarının en eski örnekleri, 1950'li ve 1960'lı yıllarda kurulan kalkınma ajansları ile Belçika, Fransa ve İtalya'da görülür. Bu ülkeleri, 1970'li yıllarda kurulan kalkınma ajansları ile İngiltere ve Hollanda izlemiştir. 1980'li yıllarda ise İspanya, Almanya ve İrlanda kalkınma ajansı faaliyetlerine başlamıştır. 1990'lı yıllarda Bulgaristan, Polonya,

[358]Zahid Sobaci, "Regional Development Agencies in Turkey: Are They Examples of Obligated Policy Transfer?", **Public Organiz Rev**, 9: DOI 10.1007/s11115-008-0069-0, 2009, p.52.
[359]Henrik Halkier, "Regional Development Agencies:European Trends And Experiences", **1.Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı**, Malatya, 22-23 Eylül, 2011, p.1.
[360]Clark Greg, Huxley Joe, Mountford Debra, **Organising Local Economic Development: The Role of Development Agencies and** Companies, OECD, 2010, p.13.

Slovakya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, İsveç, Slovenya, Estonya, Romanya, Portekiz gibi ülkeler kalkınma ajansları ile tanışmıştır[361].

Kalkınma ajanslarının temel amaçları aşağıda belirtildiği gibidir[362];

- Ulusal ve uluslararası yatırımlar çekmek,
- Bölgenin sosyo-ekonomik gelişimini sağlamak,
- Kalkınmaya yönelik stratejiler belirlemek ve konu ile ilgili kurum ve kuruluşlara destek olmak,
- İşbirliğini geliştirmek,
- İş alanında yatırımı, verimliliği ve rekabet gücünü arttırmak,
- İş imkanlarını arttırmak,
- Bölgelerindeki becerileri geliştirmek,
- Sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek,
- Sanayi aktivitelerinin gelişebileceği ortamlar yaratmak,
- Bölgede yabancı yeni firmaların oluşumunu desteklemek,
- Rekabetçi ve yenilikçi firmaları desteklemek.

Tablo 2.28: Ülkelere Göre Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Kuruluş Yılları

Yıllar	Ülkeler
1950 Öncesi ve 1950'li Yıllar	Avusturya, Belçika, Fransa, İrlanda
1960 ve 1970'li Yıllar	Almanya, İngiltere, İtalya, Hollanda
1980'li Yıllar	Yunanistan, İspanya, Finlandiya, Danimarka
1990'lı Yıllar	Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Litvanya, Polonya, Portekiz, Slovakya, İsveç, Ukrayna

Kaynak: Serap Kayasü, Melih Pınarcıoğlu vd., **Yerel, Bölgesel Ekonomik Kalkınma ve Rekabet Gücünün Arttırılması: Bölgesel Kalkınma Ajansları**, İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 2003-8, Akser Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.7.

Avrupa kalkınma ajanslarının büyük bir kısmının, dış merkezlerde temsilcilikleri ve örgütlenmiş bir üst kuruluşları (Avrupa Bölgesel Kalkınma Ajansları Birliği-EURADA) bulunmaktadır. Benzer şekilde ABD'de de bölgesel

[361]Pike, Rodriguez Pose, Tomaney, **a.g.e.** p.76; Mehmet Emin Erçakar, "Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Türkiye Uygulaması", Mevzuat Dergisi, Yıl:13, Sayı:153, Eylül, 2010, (Çevrimiçi) http://www.mevzuatdergisi.com/2010/09a/01.htm, (12.03.2012).
[362]Altınışık, Peker, **a.g.e.** s.147.

kalkınma kuruluşlarını bir araya getiren Uluslararası Ekonomik Kalkınma Konseyi, bölgesel kalkınmaya yönelik bir işbirliği ortamı sağlamaktadır. Ülkelerin büyük bir bölümünde kar amacı gütmeyen tüzel kişilik şeklinde yapılanmış kalkınma ajansları, kuruluş şekline göre farklı örgütlenebilmektedirler[363].

Kalkınma ajansları[364];

- Belediyeler arası ajans,
- Kar amacı gütmeyen birlikler,
- Sınırlı sorumlu şirketler,
- Kamu-özel hukuk kuruluşları,
- Kamusal sınırlı sorumlu şirketler (yarı kamu şirketi),
- Vakıf,
- Limited şirket,
- Ortak hisseli şirketler ve
- Sivil Toplum Kuruluşu gibi farklı yapılarda olabilmektedir.

Kalkınma ajansları, genel bütçeden ve özel fonlardan finanse edilmektedirler. Başlangıçta devlet tarafından, nakdi ve emlak şeklinde ayni sermaye tahsisi söz konusudur. Ayrıca ajanslar, sanayileşmeyi desteklemeyi hedefleyen çeşitli devlet fonlarına ve bu fonların kullanımına göre proje sunarak kredi almaktadırlar[365].

Kalkınma ajanslarının gelirleri aşağıda belirtildiği gibidir[366];

- Kamu fonları (yerel veya merkezi hükümet tarafından doğrudan verilen fonlar),
- Faaliyet gelirleri,
- Özel sektör kaynaklı fonlar,

[363]Clark, Mountford, **a.g.e.** p.19.
[364]Burcu Yavuz Tiftikçigil, "Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yaşanan Dönüşüm ve Bölgesel Kalkınama Ajansları", **Bölgesel Sorunlar ve Türkiye: Sorunlar, Tehditler ve Fırsatlar**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayın No: 131, Mayıs, 2008, Kahramanmaraş, 2008, s.327.
[365]Hasanoğlu, Aliyev, **a.g.e.** s.93
[366]Serap Kayasü, Melih Pınarcıoğlu vd., **a.g.e.** s.13-14.

- Uluslararası fonlar veya projeler: AB programları.
- KOBİler'e sağlanan danışmanlık ve benzeri destek hizmetleri karşılığında alınan ücretler,
- Gayrimenkul yatırımı ve yönetimi,
- Yerel ve bölgesel yönetime verilen danışmanlık hizmetleri,
- Eğitim gelirleri ve
- Yabancı yatırımcılara ve şirketlere verilen hizmetlerdir.

Kalkınma ajanslarının finansman yapılarını kuvvetlendirmek için zaman içinde, kuruldukları bölgenin idari, ekonomik, politik ve hukuki şartları göz önünde bulundurularak, her ülkede farklı formuller üretilmiştir. Örneğin Doğu Avrupa ülkelerinin kalkınma ajansları 1990'lı yıllarda ilk aşamada AB finansmanı ve AB'nin görevlendirdiği uzmanlar tarafından kamu kuruluşu niteliğinde kurulmuştur. Ancak bunların bir kısmının gelir kaynakları ve yönetim kurulları zaman içinde özelleştirilmiştir[367].

Küresel rekabette farklılaşmak ve yatırımcılar için en cazip koşulları sunmak gibi unsurların önemi artmaktadır. Bu gibi unsurları oluşturmak, bölgeler açısından adeta bir zorunluluk olarak algılanmaktadır. Bu yeni süreçte bölgesel-kurumsal yapılanmalar olan BKA'lar giderek daha da fazla öne çıkmaktadır. Yani bu süreç Türkiye açısından da günceldir ve yenilik taşımaktadır[368].

2.5. AVRUPA BİRLİĞİ BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKA SONUÇLARI

AB'de temeli 1960 yılında kurulan ASF'ye dayanan bölgesel politikaya yönelik finansal araçlar ve 1988'den bu yana uygulanan çok yıllı programlar, özellikle İspanya, Portekiz, İrlanda ve Yunanistan gibi başlangıçta gelişmişlik

[367]Pınar Özen, **Bölge Kalkınma Ajansları**, TEPAV Yayını, Mayıs, 2005, s.6-7.
[368]Özer, "Küresel Rekabet-Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Türkiye…", s.389.

düzeyleri açısından topluluk ortalamasının oldukça gerisinde olan üyelerin kalkınmasına önemli katkılar sağlamıştır. 2007-2013 döneminin programları kapsamında yapılacak yatırımlar da yine yeni üye ülkelerin pek çoğunun GSYİH'sına % 5 ile % 15 civarında bir katkı yapacağı belirlenmiştir. 2015 yılında ise bu yatırımlara bağlı olarak yaklaşık 2 milyon yeni iş imkanı yaratılacaktır. Uygulanan uyum programlarında sağlanan eş finansmanla yılda 9 milyon civarında kişi çeşitli alanlarda eğitim almaktadır. Bu rakamın yarıdan fazlasını kadınlar oluşturmaktadır. Bu kişilerin büyük bir kısmı istihdam edilmiştir ya da önceki işlerinden daha iyi şartlarda çalışma imkanına kavuşmuşlardır. Yunanistan'ın 1995 yılında GSYİH'sı AB-27 ortalamasının % 74'üne karşılık gelmekteyken, 2005 yılında bu oran % 88'e çıkmıştır. Bu oran 2005 yılında İspanya için % 102, İrlanda için % 145'e yükselmiştir. Portekiz ise 2005 yılı itibariyle GSYİH'da AB ortalamasının % 74'ünü yakalamıştır. Üç Baltık ülkesi olan Litvanya, Letonya ve Estonya yine 1995'den 2005'e GSYİH'larını iki katına çıkarmışlardır. Ancak bu olumlu gelişmelere rağmen Polonya ve özellikle Bulgaristan ve Romanya'nın GSYİH açısından AB-27 ortalamasının % 75'ine ulaşmaları için 15 yıldan fazla bir zaman geçmesi gerekmektedir[369].

AB'de her bölgenin beşeri potansiyeli başta olmak üzere genel anlamda potansiyeli, bilgi teknolojileriyle ya da yüksek teknolojiyle üretim yapmaya olanak tanıyacak nitelikte değildir. Dolayısıyla küresel rekabette bir ülkenin her bölgesinden aynı düzeyde başarıyı yakalaması beklenemez. Sonuçta her bölgenin başarı kriteri kendi içinde farklı unsurlara dayanarak değerlendirilmelidir[370].

Bölgeler bazında 1995-2004 yılları arasında, kişi başına düşen GSYİH'sı AB ortalamasının % 75'inden az olan bölge sayısı 78'den 70'e, ortalamanın % 50'sinden az olan bölge sayısı ise 39'dan 32'ye düşmüştür. Özellikle 2000-2006 döneminin uyum politikasından en fazla yararlanan ülkelerin bunduğu, AB-15 içindeki

[369]European Commission, **Growing Regions, Growing Europe-Fourth Report on Economic and Social Cohesion**, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 2007, pp.10-13.
[370]Özer, "Küresel Rekabet-Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Türkiye…", s.404.

bölgelerde büyük bir ilerleme sağlanmıştır. 1995 yılında, kişi başına düşen GSYİH AB-15 ortalamasının % 75'inden az olan 50 bölge bulunuyorken, 2004 yılına gelindiğinde bu bölgelerin dörtte birinde % 75 eşiği aşılmıştır. Bununla birlikte Portekiz, Yunanistan, İrlanda ve İspanya'da fonlar tarafından desteklenen bölgeler, yeni üyelerdeki bölgelerle karşılaştırıldıklarında yüksek bir verimlilik oranına sahiptirler. İrlanda'da verimlilik artışının yanı sıra AB'deki en yüksek istihdam artışı sağlanmıştır. İrlanda Yapısal Fonlar'ın da etkisiyle, 2000 yılından 2005 yılına kadar, kişi başına düşen gelir bakımından AB içinde 9. sıradan 2. sıraya yükselmiştir. İrlanda, 2000 yılında ortak tarım politikasına yaptığı katkıdan 1.187 milyar Avro fazlasını yardım olarak almıştır. Bu miktar, AB'nin o dönemde adaylıkları devam eden 10 Orta ve Doğu Avrupa ülkesine, 2001 yılında PHARE programı kapsamında yaptığı toplam yardım miktarından daha fazladır. İspanya'da ise bölgesel kalkınma için büyük ölçüde yeni istihdam yaratılmasına odaklanılmıştır. Portekiz'de 2001 yılına kadar artış gösteren istihdam seviyesi, bu tarihten sonra sabit kalmıştır. Yunanistan'da ise 2001 sonrasında, önemli bir istihdam artışı sağlanmıştır. İşsizlik oranları açısından 2000-2005 yılları arasında geri kalmış bölgelerin ortalaması % 13.4'den % 12.4'e düşmüştür. En gelişmiş bölgelerdeki işsizlik oranları ise aynı dönemde % 8 civarında sabit kalmıştır. İspanya, İtalya, Fransa ve Birleşik Krallık'daki gelişmiş bölgelerde işsizlik azalırken; Almanya, Avusturya, Hollanda ve Belçika'nın önde gelen bölgelerinde işsizliğin arttığı görülmektedir. AB'de bölgesel politika, önemli ilerlemeler sağlasa da, özellikle gelişmiş bölgelerin kalkınma stratejilerinde daha fazla öne çıkıyor olması nedeniyle, bölgelerarası gelişmişlik farkları hala ciddiyetini korumaktadır[371].

[371]European Commission, **Growing Regions, Growing Europe-Fourth Report on Economic and Social Cohesion…**, pp.10-13.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI

Çalışmanın bu bölümünde, öncelikle Türkiye'de bölgesel kalkınma sorunu, bölgesel kalkınma politikaları ve araçları, bölgesel kalkınma politikalarının uygulanmasında kalkınma ajanslarının rolü ve Türkiye-AB mali işbirliği kapsamındaki bölgesel kalkınma programları incelenmiştir. Daha sonra ise Türkiye'de 2012 yılı illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması, FA Yöntemi kullanılarak elde edilmiş, son olarak da Türkiye-AB Mali İşbirliği Kapsamındaki Bölgesel Kalkınma Programları çerçevesinde desteklenen illerin, sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması karşılaştırması yapılmıştır.

3.1. TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMA SORUNU

Türkiye'de bölgesel gelişme sorunu, Güneydoğu Anadolu Bölgesi gibi sadece belli bölgeleri alan, iktisadi olmaktan çok sosyolojik yönelimler içeren bir yapıda incelenmektedir. Kültürel sorunların bölge temelli olarak görülmesi sonucunda bölgesel gelişme, bölgelerarası çatışma unsuru olarak algılanmaktadır. Bölgesel gelişme sorunu, ülkenin bir bütün olduğu gerçeğinden yola çıkarak incelenmesi gereken iktisadi ve sosyal bir olaydır[372].

Türkiye'de ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan bölgelerarasında görülen farklılıklar Cumhuriyet dönemiyle birlikte ele alınıp incelenmiştir. Ancak çeşitli kamu kuruluşları tarafından, sosyo-ekonomik olarak farklı bölge ayırımları yapılmıştır. Bölge ayırımlarıyla ilgili olarak yapılan en son çalışma DPT'nin, illerin gelişmişlik düzeyi esas alınarak yaptığı, kalkınmada öncelikli birinci, ikinci ve

[372]Mustafa Yıldıran, "Sürükleyici Kuruluşlar Yoluyla Bölgesel Gelişme: Çavdır ve Çevresi İçin Bir Öneri", **I.Burdur Sempozyumu**, 16-19 Kasım, Burdur, 2005, s.1274.

üçüncü derecedeki iller sınıflandırmasıdır. Bölge sınıflandırması, az gelişmiş ve gelişmekte olan bölgelerin kalkındırılabilmesi için yapılmaktadır[373].

3.1.1. Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Sorununun Tanımı

Gelişmiş ülkelerde bölgesel politikalar, öncelikli olarak hazırlanmakta ve uygulamaya geçirilmektedir. Buna karşılık, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde bölgesel politikaların hazırlanmasında ve uygulanmasında çok fazla sorunla karşı karşıya kalınmaktadır[374]. Yani gelişmiş ülkeler bölgesel planlama ve kalkınma konusunda rönesans dönemi yaşamakta iken, Türkiye gelişmiş ülkelere göre radikal değişiklikler yapmakta hala geride kalmaktadır[375].

Türkiye'de gelişmişlik düzeyleri açısından iki temel bölge tipi bulunmaktadır. Bunlar görece gelişmiş bölgeler ve görece geri bölgelerdir. Görece gelişmiş bölgelerde tarım dışı faaliyetler yoğunlaşmıştır. Bu bölgelerde nüfus yoğunluğu yüksektir. Bu bölgelerdeki sorunlar mekansal yığılmadan doğan, kent içi ulaşım, kamu düzeni, hava ve su kirlenmesi, doğal çevrenin tahribi gibi sorunlardır. Görece geri bölgeler ise sanayileşememiş, hizmetleri geri, ekonomileri düşük verimlilikteki tarım ve hayvancılığa dayalı bölgelerdir. Bu bölgelerin temel sorunları düşük eğitim düzeyi, düşük verimlilik, yüksek işsizliktir[376].

Türkiye'de bölge ayırımına yönelik ilk çalışma 1941 yılında Türk Coğrafya Kongresi'nde ele alınmıştır. Bu çalışmada ülkenin Akdeniz, Ege, Marmara, Karadeniz, İç Anadolu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri olarak yedi bölgeye

---

[373]Gündüz, **a.g.e.** s.99.
[374]Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, **a.g.e.** s.93.
[375]Erkan Polat, Aykut Sezgın vd., "Emergıng Regıonal Plannıng Structures In Turkey: Lımıts And Challenges", **The International Forum For Regional Development and Policy Challenges, Choices and Recipients, Regional Studies Association**, New Castle, England,17-20 April, 2011, p.1
[376]Servet Mutlu, "Bölgesel Farklılaşmanın Nedenleri ve Türkiye Bağlamında Bölgesel Gelişme Stratejileri", **Bölgesel Gelişme Stratejileri ve Akdeniz Ekonomisi**, Türkiye Ekonomi Kurumu, İmaj Yayınevi, Ankara, 2005, s.112.

ayrılmasına karar verilmiştir. Çünkü bu bölgeler yüzey şekilleri, iklim ve bitki örtüsü açısından birbirlerinden farklılıklar göstermektedir[377].

3.1.2. Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Sorununun Nedenleri

Türkiye'nin ana sorunlarından birisi dengesiz bölgesel ekonomik kalkınma ve gelişmiş ve az gelişmiş bölgelerarasında sürekli artan gelişmişlik farklılıklarıdır[378].

Türkiye'de bölgelerarası dengesizliğin ortaya çıkışı coğrafi, tarihi, ekonomik, sosyal ve kültürel nedenlere bağlıdır.

3.1.2.1. Coğrafi Nedenler

Coğrafi nedenler iklim, yer altı ve yer üstü zenginlikleri gibi doğal kaynakları ve ulaşım ve haberleşme imkanlarını içerir. Türkiye, farklı coğrafi özellikler gösteren yedi coğrafi bölgeye ayrılmıştır. Türkiye'de en dezavantajlı bölge, yükseklik, iklim, bitki örtüsü, yüzey şekilleri, dağlar, ovalar ve benzeri coğrafi etkenler yönünden Doğu Anadolu Bölgesi'dir. Bölge toprakları uzun bir süre kar altında kalmaktadır. Ilıman iklimlerde çok zengin türde tarımsal ürünler yetiştirilirken, soğuk ve karasal bölgelerde zengin tarımsal ürünlerin yetiştirilme olanağı hemen hemen yoktur. Ayrıca bölgede toprakların büyük bir kısmı ekime elverişli değildir. Diğer yandan Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'ne yapılmakta olan barajlar, bölgenin iklimini ve ulaşım imkanlarını geliştirmeye başlamıştır[379].

---

[377]Gündüz, **a.g.e.** s.99-100.
[378]Esma Gaygısız, Miyase Yeşim Köksal, "Regional Variation In New Firm Formation In Turkey: Cross-Section And Panel Data Evidence", **ERC Working Papers in Economics**, 03/08, September, 2003, p.5.
[379]Kaya, **a.g.e**. s.32

3.1.2.2. Tarihsel Nedenler

Geçmişte Türkiye'de uygarlıklar sadece Batı'da değil, Doğu'da da bulunmuştur. Geri kalmışlığın doğu ile batı arasında başlaması ise, Cumhuriyet'in ilan edildiği döneme rast gelmektedir. Cumhuriyet dönemi Türkiye'sini yansıtabilen tek sayım 1915 yılı sanayi sayımıdır. Fakat bu sayım da İstanbul, Bursa, Bandırma, İzmir ve Uşak gibi bir kaç Batı Anadolu kentlerini içine almaktadır. Bu illerde yapılan yatırımların çoğu yabancı sermayeye aittir. Yabancı sermayenin bu illeri tercih etmesinin nedeni, deniz kıyısına yakın olmaları ve zengin doğal kaynaklara sahip bulunmalarıdır. İlk yabancı sermaye, deniz ulaşımının sağladığı kolaylıktan yararlanarak Batı Anadolu'ya gelmiştir. Yabancı şirketler, ilk defa 1858 yılında İzmir-Aydın hattını ulaşıma açtıktan sonra, çalışmalarını Ege ve Marmara Bölgeleri'nde yoğunlaştırmışlardır. Yani Doğu ile Batı arasındaki dengesizliğin belirginleşmesi, 19.yüzyılda yabancı sermayenin ülkeye girmesiyle başlamıştır. Batıda iklim ılımandır, batı bölgesi Avrupa piyasalarına nispeten daha yakındır. Batıda deniz taşıma imkanlarından da yararlanılabilinmektedir. Yine zengin hammadde kaynakları ve emek arzı bu bölgelerde fazladır. Türkiye'de ikinci sanayi sayımı ise 1939 yılında yapılmıştır. Bu sanayi sayımı sonucunda tüm sanayi işletmelerinin sadece % 8'inin doğuda bulunduğu belirlenmiştir. Batıda devlet ve özel sanayi yatırımları yapılmakta iken, doğuda sadece devlet yatırımları yapılmaktadır[380].

3.1.2.3. Sosyo-Ekonomik Nedenler

Gelişmekte olan ekonomilere sahip ülkeler için temel sorun adil ve sürdürülebilir bir kalkınma gerçekleştirebilmektir. Bu kalkınmanın

[380]Gündüz, **a.g.e.** s.101-103.

sağlanabilmesinde sosyo-kültürel ve ekonomik faktörler gittikçe daha da önem kazanmaktadır[381].

Bölgesel dengesizlikler ekonomik olduğu kadar sosyal problemlerin de temelini teşkil etmektedir. Bölgelerarası kalkınmışlık farklılıkları gelir dağılımını olumsuz etkilemektedir. Az kalkınmış bölgeler, gelirden daha az pay almaktadırlar. Bu durum da toplumsal huzursuzluğa neden olur[382].

Türkiye'de bölgelerarası endüstriyel faaliyetlerin dağılımının farklılığı, dengesiz bölgesel ekonomik gelişmesinin bir diğer göstergesidir[383]. Tarım sektörü, Türkiye'de istihdam için önemli bir sektör olmaya devam etse de, sektörün rolü ekonomide gittikçe azalmaktadır[384].

Sektör, bölgesel ekonomi içindeki önemini zamanla sanayi ve hizmetler sektörüne burakmaktadır. Ulaşım, iletişim ve bilgi teknolojisindeki gelişmeler, iktisadi kalkınmayı sağlayan en önemli sektörün artık hizmetler sektörü olduğunu göstermektedir[385].

Türkiye'de bölgelerin ekonomik yapısı, genellikle tarıma dayalıdır. Ancak bu durum ekonomik yapıları tarım sektöründen, sanayi ve ticaret sektörlerine kayan Ege ve Marmara Bölgeleri için geçerli değildir. Türkiye'nin az gelişmiş bölgelerinde tarımsal üretim geniş ölçüde geleneksel yöntemlerle yapılmaktadır. Halkın gelir düzeyi oldukça düşüktür. Az gelişmiş bölgelerdeki üreticiler, çoğunlukla ürettiklerini kendileri tüketmekte ya da yakın bir ilçeye götürüp düşük fiyatlarla satmaktadır.

---

[381]Bülent Yılmaz, İsmet Daşdemir vd., "Factors Affecting Rural Development in Turkey: Bartın Case Study", **Forest Policy and Economics**, 12, 2010, p.239.
[382]Öztürk, "Bölgesel Dengesizliklerin Yarattığı Sorunlar…", s.33-34.
[383]Miyase Yeşim Köksal, "Regıonal Varıatıon In New Fırm Formatıon In Turkey: Cross-Sectıon And Panel Data Evıdence", **European Regıonal Scıence Assocıatıon (ERSA) Congress**, Vienna, Austria, 2003, pp.5-6.
[384]Kamil Kaygusuz, "Sustainable Energy, Environmental And Agricultural Policies in Turkey", **Energy Conversion and Management**, Contents Lists Available at ScienceDirect, 51, 2010, p.1081.
[385]Ozan Bahar, "Bölgesel Kalkınmada Turizm Sektörünün Ekonomik Açıdan Yeri ve Önemi", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** (İLKE), Güz, Sayı 19, 2007, s.2.

Dolayısıyla yetersiz olan bu satışlar gelir düzeyini yükseltememektedir. Tarımsal hasılanın az ve yetersiz oluşu, ticaret sektörünün gelişmesini de engellemektedir[386].

3.1.2.4. Kültürel Nedenler

Bir ülkede sosyal gelişim, o toplumun sahip olduğu kültürün üretkenliğine bağlıdır. Azgelişmişlik sorununun çözümünde eğitim düzeyinin yükseltilmesi ve işgücünün yetenek ve kabiliyetlerinin geliştirilmesi oldukça önemlidir. Bu yüzden üniversite, yüksek okul, çeşitli sanat akademileri, enstitüler, işçi okulları, meslek kursları, basın ve yayın, kütüphane, müze, kültür dernekleri, tiyatro salonları gibi eğitim ve kültür kuruluşlarının bir bölgede sayıca fazlalaştırılması gerekmektedir. Türkiye'nin az gelişmiş bölgelerinde bu kuruluşlar çok azdır[387].

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi kültürel açıdan da gelişmemiştir. Bu bölgelerde Osmanlı döneminden beri süre gelen ağalık, şeyhlik ve aşiret yapısı, önemini hala sürdürmektedir. Türkiye'nin diğer bölgelerinde aşiret ve beylik geleneği yavaş yavaş ortadan kalkmasına rağmen, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bu yapılar hala varlıklarını devam ettirmektedir. Türkiye'nin az gelişmiş bölgelerinden biri olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde okuma-yazma oranı da oldukça düşüktür. Az gelişmişlik sorununun çözümünde, eğitim düzeyinin yükseltilmesi ve iş gücünün yetenek ve kabiliyetlerinin geliştirilmesi gerekmektedir[388].

[386]Gündüz, **a.g.e.** s.103.
[387]Kaya, **a.g.e.** s.36.
[388]Gündüz, **a.g.e.** s.104.

3.2. TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI

3.2.1. Planlı Dönem Öncesi Bölgesel Kalkınma Politikaları

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte kamu sektörü, Türkiye'de kalkınma oluşumunda önemli roller oynamıştır. Ancak öncelik bölgesel kalkınmaya değil endüstriyel kalkınmaya verilmiştir[389].

Çünkü 1923-1950 döneminde yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, bölge ayrımına gidecek ve bölgesel kalkınma politikası uygulayacak durumda değildir. Cumhuriyet'in ilerleyen yıllarında nüfusun ve yatırımların ülke içinde yayılması ve belli merkezlerde toplanması politikaları denenmiştir. Ankara'nın başkent yapılması, devletin sanayi tesislerinin kurulmasında İstanbul ve Marmara Bölgesi dışında, İç Ege ve İç Anadolu bölgelerine yönelinmesi bunun göstergeleridir. 1950-1960 döneminde ise özel sektör yatırımlarının İstanbul ve Marmara Bölgesi'nde yoğunlaştığı görülmektedir. Devletin yapmış olduğu kamu yatırımlarında ülkenin doğusu yeterli payı alamamıştır[390].

[389]Metin Ozaslan, "Spatial Development Tendencies and Emergence of New Industrial Districts in Turkey in the post-1980 Era", **European Regional Science Association ERSA Conference,** ersa06p834, Vienna, Austria, August, 2006, p.6.
[390]DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu**…, s.24

3.2.2. Planlı Dönem Sonrası Bölgesel Kalkınma Politikaları

Türkiye'de bölgesel kalkınma politikalarının amacı, sürdürülebilir bir kalkınma için gerekli olan ve tüm ülke için belirlenen hedefleri, az gelişmiş bölgelerde gerçekleştirebilmektir[391].

Ayrıca Türkiye'de bölgesel kalkınmanın devlet öncülüğünde ve desteğinde gerçekleştirilmesi, planlı dönem boyunca üzerinde durulan diğer bir amaç olmuştur[392].

3.2.2.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikaları

Planlı dönemde bölgesel politikalar, bazı illere kalkınmada öncelik verilmesi temelinde oluşturulmuştur[393]. 1960 sonrasında planlama, fiziksel, sosyal ve ekonomik boyutları da içeren bütüncül bir yaklaşım çerçevesinde değerlendirilmeye başlanmış[394] ve bölge planlama yapma görevi DPT'ye verilmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (I. BYKP) döneminde (1963-1967); bölge planlama konusunun hem dünyada hem de Türkiye'de oldukça yeni bir konu olduğu, bu nedenle de öncelikle

[391]Ebru Kerımoglu, Hale Çıracı, "The Analysıs Of Relatıon Between Socıo-Cultural-Economıc And Tourısm Development Levels Of The Provınces In Turkey", **45th Congress of the European Regional Science Association**, Land Use and Water Management in a Sustainable Network Society, Vrije Universiteit Amsterdam, 23-27 August, 2005, p.2.

[392]Yusuf Bayraktutan, İbrahim Aslan, "Güneydoğu Anadolu Bölgesine Yönelik Tarımsal Politikalar ve Teşviklerin İstihdam Etkisi (1980-2006)", **Bölgesel Sorunlar ve Türkiye: Sorunlar, Tehditler ve Fırsatlar**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayın No: 131, Mayıs, Kahramanmaraş, 2008, s.424.

[393]Gülen Elmas, "AB ve Türkiye'de Bölgesel Politikalar", **Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Yeni Dinamikler**, Derin Yayınları: 80, İstanbul, 2006, s.157

[394]Metin Özaslan, Bulent Dıncer vd., "Regional Disparities and Territorial Indicators in Turkey: Socio-Economic Development Index (SEDI)", **European Regional Science Association ERSA Conference**, ersa06p858, RePEc:wiw:wiwrsa:ersa06p858, Aug., 2006, p.3

teorik çerçevenin geliştirilmesi ve birkaç bölgede deneme çalışmalarından yararlanmaya başlanıldığı ifade edilmiştir[395].

Planda, potansiyel gelişme bölgelerinin tespiti, geri kalmış bölgelerin kalkındırılması, büyük şehir bölgelerinin sorunlarına çözüm bulunması gibi konulara öncelik verilmiştir[396]. Ayrıca bu planda bölge planlama bölümü bulunmaktadır, ancak metin içinde kesin bir bölge ayrımından sözedilmemektedir[397].

Plan, bölgesel dengeli kalkınma için kamu sosyal hizmet harcamalarının dağılımında kalkınmada öncelikli bölgelere ve Doğu Anadolu'ya öncelik verilmesini öngörmüştür. Yatırımların kuruluş yeri kararlarında kalkınmada öncelikli illere ağırlık verilecektir. Özel sektör yatırımlarının kalkınmada öncelikli bölgelere kaydırılmasını sağlamak için özel teşvik tedbirleri getirilecektir[398].

Bu planın uygulama sürecinde sağlık hizmetleri sosyalleşmiştir, geri kalmış yörelerde yatırım yapacaklara gelir vergisinden indirim yapma imkanı sağlanmıştır. Yurt genelinde gelişme bölgeleri tespit edilmiştir. Doğu Marmara'nın sanayi, Çukurova'nın tarım ve sanayi, Antalya Bölgesi'nin tarım ve turizm, Zonguldak bölgesinin ise sanayi ile gelişeceği öngörülmüştür[399].

---

[395]Hidayet Keskin, Onur Sungur, "Bölgesel Politika Ekseninde Yaşanan Dönüşüm: Türkiye'de Kalkınma Planlarında Bölgesel Politikaların Değişimi, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs, Sayı:21, 2010, s.283.

[396]Sabahaddin Zaim, **Bölge ve Şehir Planlaması Yönünden İstanbul Sanayi Bölgeleri**, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 1781, İktisat Fakültesi Yayın NO: 304, İstanbul, 1971, s.50.

[397]Eraydın, **a.g.e.** s.97.

[398]Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, **Türkiye'de Bölgesel Politika**, Acar Matbaa, İstanbul, 1989, s.93.

[399]DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu**…, s.24.

3.2.2.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikaları

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (II. BYKP) Türkiye'de kişi başına geliri hızla arttırma hedeflenmiş, bölgelerarasında dengeli gelişmeyi sağlamak ön planda ele alınmıştır[400].

Plan döneminde (1968-1972), Milli Plan'dan bağımsız bir bölge planı hazırlanamayacağı görüşü benimsenmiştir. Bu plan döneminde; ekonomik ve sosyal gelişmeyi çevrelerine yayacağı kabul edilen büyüme merkezleri önerilmiştir. Teşvik araçları olarak vergi indiriminin yanı sıra, kredi imkanlarının arttırılması ve organize sanayi bölgelerinin oluşturulması düşüncesi şekillenmiştir[401].

1968 yılında planlı kalkınma stratejilerinin bir parçası olarak iller, öncelikli ve öncelikli olmayan iller şeklinde iki gruba ayrılmıştır. Öncelikli iller doğuda yer alan iller iken, öncelikli olmayan iller batıda yani Ege ve Marmara Bölgesi'nde yer alan illerdir[402].

3.2.23. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikaları

1973-1977 yıllarını kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (III. BYKP), bölgesel kalkınma ve planlama yaklaşımı I. BYKP ve II. BYKP'ye göre daha yüzeyseldir. Bu planda Kalkınmada Öncelikli Yöreler (KÖY) uygulamasının hayata geçirilmesi bakımından bir dönüm noktası olarak görülebilir. İlk kez bu plan

[400]Deniz Büyükkılıç, Hülya Arpacıoğlu, Ayhan Artar, **İmalat Sanayiinde İller ve Bölgeler Düzeyinde Verimlilik ve Karşılaştırma**, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları:419, Ankara, 1990, s.18.
[401]DPT, **II. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)**, DPT Yayını, Ankara, 1968, s.263-268.
[402]Zeynep Onder, Suheyla Ozyıldırım, "Banks, Regional Development Disparity And Growth: Evidence From Turkey", **Cambridge Journal of Economics 2010**, 34, Advance Access publication, 11 December, 2009, p..978.

döneminde bu bölgeler ile ilgili çalışmalarda bulunmak üzere Devlet Planlama Merkez Teşkilatı içerisinde gerekli örgütlenmeye gidilmiştir. Bu planda, "yöreler arasındaki gelişmişlik farklarını kısa sürede ortadan kaldırmaya çalışmak, ekonomik yönden etkin olmayan kaynak dağılımına yol açacak ve sermaye birikimi ve genel ekonomik kalkınmayı yavaşlatacaktır" görüşü hakim olmuştur. Planda, ulusal ölçekteki yatırımlara ekonomik kriterlere göre yer belirlenmesi istenmiştir. Bölgesel dengesizliklerin ise, uzun dönemde bölge kaynaklarının harekete geçirilmesi ve yerel yönetimlerin etkin çalışmasıyla ortadan kalkacağı belirtilmiştir. Bu anlayış çerçevesinde Planda sadece KÖY'ler hakkında kısa açıklamalar vardır[403].

Yine bu plan döneminde illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik endekslerine göre desteklenmeleri kabul edilmiştir[404].

3.2.2.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikaları

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (IV. BYKP) Dönemi'nin (1979-1983) bölgesel gelişme ve planlama yaklaşımı bir önceki dönemin benzeridir. Planda ekonomik gelişmenin sağlanması için, hizmetlerin, sanayinin ve alt yapının ülke düzeyine dengeli dağılımının sağlanması, uygulanmakta olan teşviklerin bölge kaynaklarını harekete geçirecek tarzda yeniden düzenlenmesi önerilmiştir. Planın uygulama döneminde iki siyasi iktidar değişikliği olmuştur. KÖY'lere uygulanan teşvikler çıkarılan üç kanunla öncekilerden daha cazip hale getirilmiştir. Ayrıca, 1981 yılı sonundan itibaren yetkiyi elinde bulunduran Milli Güvenlik Konseyi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da uygulanacak, ancak planda yer almayan ekonomik, sosyal, kültürel, eğitim ve sağlık konularında bir dizi tedbirler almıştır. Ancak III.

[403]Keskin, Sungur, **a.g.e.** s.284.
[404]İsmail Özaslan, Esfender Korkmaz, Ömer Faruk Batırel, Mustafa E. Erkal, **Yükseköğretim Kurumlarının Bölgelerarası Gelişme Farklılıkları Açısından Önemi ve İşlevleri**, İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 1998-19, İstanbul, 1998, s.61.

BYKP ve IV. BYKP dönemlerinde bölgesel planlamaya yüzeysel değinilmiştir ve bu dönem dünyada da bölge planlamasının düşüşte olduğu yıllardır[405].

3.2.2.5. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikaları

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (V. BYKP) (1985-1989) bölgesel gelişmenin, kalkınma ve planlama içindeki ağırlığı az da olsa artmış, bölge planlarının yapılmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Gelişmenin hızlandırılması amacıyla gelişmekte olan ve belli sektörler açısından gelişme potansiyeline sahip bölgelerde bölge planlaması yapılması öngörülmüştür. Böylece 1963'de ilk planla gündeme gelen, 1973 yılında III. BYKP ile terk edilen bölge planlama, 10 yıl sonra yeniden siyasi iradece benimsenmiş olmaktadır. Planda, bölgelerin saptanmasında idari sınırlardan bağımsız bölge kavramı esas alınmış, yerleşim birimlerinin çeşitli konularda karşılıklı ilişkileri en fazla olan Fonksiyonel Bölgeler oluşturulması öngörülmüştür. DPT'ce 16 bölge belirlenmiştir. Plan döneminde, kamu sektörünce alt yapı hizmetlerinin geliştirilmesi konusunda, öncelikle gelişmekte olan yörelere dönük çalışmalar yapılmıştır. Hızla kentleşen Çukurova Bölgesi'nin kentsel altyapı olanaklarını geliştirmek, yerel idarelerin daha etkin hizmet vermelerini sağlamak üzere Çukurova Metropoliten Bölgesi Kentsel Gelişme Projesi'nin ön çalışmaları başlatılmıştır. Plan dönemi sonunda GAP'ın yasal çerçevesi oluşturulmuştur. 1985'de yürürlüğe giren İmar Kanunu ile bölge planlamasının mekan planlaması içindeki yeri hukuki olarak tanımlanmış ve plan yapma görevi DPT'ye verilmiştir. V. BYKP ve sonrasındaki kalkınma planlarında bölge planlaması kapsamı giderek genişlemiştir[406].

---

[405]DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu**…, s.29

[406]François Bafoil, Ayhan Kaya, **Bölgesel Kalkınma ve Avrupa Birliği: Karabük, Valenciennes ve Katowice Karşılaştırmalı Analizi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 280, İstanbul, 2009, s.28 ve DPT, **V. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989),** Ankara, Yayın No: 1974, s.161-163.

3.2.2.6. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikaları

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (VI. BYKP) (1990-1994) bölge planlaması kavramı yerini bölgesel gelişme kavramına bırakmıştır. Önceki planda tanımlanan 16 bölge bir yana bırakılarak, bölge planlamasının KÖY'lere kaydırılması ve alt-bölge bazında planlar yapılması ilkesi benimsenmiştir Metropoliten alanlara yönelen nüfus ve sanayi yoğunluğunu azaltmak, bölgelerarası ve bölgeler içi göçleri yönlendirerek denetim altına almak üzere yeni bir yerleşme kademelenmesinin yapılması öngörülmüştür. Bölgesel politikalar oluşturulurken AB bölgesel politikalarının dikkate alınmasının ve ekonomik ve fiziksel planlamada çevre boyutuna öncelik verilmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur[407].

3.2.2.7. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikaları

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (VII. BYKP) (1996-2000), bölgesel dengelerin sağlanması amacına yönelik olarak bölgesel gelişme olgusu, bağımsız bir başlık altında tartışılmıştır[408].

Planda önceki planlardan farklı olarak, "Bölgesel Dengelerin Sağlanması" ana başlığı altında; bölgesel gelişme, il planlama, metropollerle ilgili düzenlemeler konularına yer verilmektedir. Bu planın temel ilkelerinden biri, sürdürülebilir kalkınmanın ulusal birliği arttırmak amacıyla bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltıcı yönde ele alınması gerekliliği düşüncesidir. Bu amaçla, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri öncelikli olmak üzere, ülkenin geri kalmış yöreleri için,

[407]Zeynel Dinler, **Bölgesel İktisat**, s.194, 195 ve DPT, **VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)**, Ankara, Yayın No: 2174, 1989, s.318-319.
[408]Rıfat Dağ, "Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinin Gelişmesi Örneğinde Bölgesel Kalkınma Makro Politikaları", **Devlet Reformu, Yoksulluk, Bölgesel Gelişme ve Kırsal Yoksulluk, Kent Yoksulluğu,** TESEV Yayınları 21, İstanbul, 2000, s.72.

kaynakları ve gelişme potansiyelleri göz önünde bulundurularak bölgesel gelişme projelerinin hazırlanması kabul edilmiştir. Bu bağlamda, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde coğrafi bütünlük gösteren iller için, bazı acil gereksinimleri karşılamak amacıyla 1994 yılında Acil Destek Programı uygulanmıştır. VI. BYKP'de ve VII. BYKP'de il planlamanın bölge planlamasının yerine geçemeyeceğinin kabul edilmesi ve il planlamanın bölge planlamasının bir alt kademesi olarak tanımlanması, özel amaçlı eylem planlamasının tanınması olumlu bir gelişmedir[409].

Yine VII. BYKP'de bölgesel hedeflerle ilgili belirtilen plan bölgeleri NUTS ile kurulmuştur. NUTS ile AB bölgesel gelişme politikalarına uyumda bir aşama sağlanmıştır[410].

3.2.2.8. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikaları

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (VIII. BYKP) (2001-2005) bölgesel gelişme politikalarının AB politikalarına uyumu için gerekli çalışmalara hız verilmesi ve bölgesel politikalar konusunda başlatılan işbirliğine yönelik çalışmaların yoğunlaştırılması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Yeni sanayi odaklarının oluşturulmasında ve sektörel uzmanlaşma sürecinin hızlandırılmasında; eğitim ve danışmanlık hizmetlerine, Ar-Ge ve teknoloji desteğine, girişimciliğin geliştirilmesine yönelik sınai destek faaliyetlerine ağırlık verilecek ve bu hizmetleri verecek destek birimleri finansal açıdan güçlendirilecektir[411].

[409]DPT, **VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000),** Ankara, 1995, s.170
[410]Yunus Emre Özer, **Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Yapılanması ve İşlevselliği: İzmir ve Çukurova Örnekleri**, Ekin Yayınevi, Bursa, 2010, s.67.
[411]DPT, **VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005),** Ankara, 2000, s.63-64.

İl düzeyinde planlama VIII. BYKP dönemine kadar kalkınma perspektifinin içine anlamlı bir şekilde girememiştir. Ayrıca tüm plan dönemleri ele alındığında ilke, politika, hedef ve araçlar arasında uyumsuzluk bulunmaktadır[412].

3.2.2.9. Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi Bölgesel Kalkınma Politikaları

Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (IX. BYKP) (2007-2013) ise yatırımların ve istihdamın artışını hızlandırmak ve bölgesel gelişmede özel sektör katkısını artırmak amacıyla yeni teşvik tedbirlerinin uygulamaya konulduğu belirtilmiştir. 2004 yılında yürürlüğe giren Kanun ile ilk aşamada 36 ilde başlatılan teşvik uygulaması, 2005 yılında yapılan değişiklikle 49 ile yaygınlaştırılmıştır. Bu çerçevede, KÖY'ler kapsamındaki iller, 2001 yılı kişi başına milli geliri 1.500 Dolar'dan az olan iller ile 2003 yılı Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Endeksi değeri eksi olan illerde yer alan işletmeler için, istihdam artışı şartına bağlı olarak çalışanlar üzerindeki gelir vergisi ve SSK primi ödemelerinde indirim sağlanmıştır. Ayrıca bu işletmeler için enerji ve bedelsiz arazi desteği getirilmiştir. KÖY'lerdeki, il özel idareleri ve belediyelerin projeleri mahalli idareler ödeneğinden desteklenmesine devam edilmiştir[413].

IX. BYKP'de uygulanan bölgesel kalkınma politikaları aşağıda belirtildiği gibidir[414];

- Bölge planları,
- Yatırım teşvikleri,
- Gelişmede öncelikli iller,

[412]Murat Ali Dulupçu, Bekir Gövdere, "Bölgesel Gelişme Stratejileri İçin Bir Perspektif: Yerel Bilgi Ağbağları Yaklaşımı", **Bölgesel Gelişme Stratejileri ve Akdeniz Ekonomisi**, Türkiye Ekonomi Kurumu, İmaj Yayınevi, Ankara, 2005, s.139.
[413]DPT, **IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013)**, Ankara, 2006, s.46
[414]Ferhan Gezici, "Regional Disparities and the Performance of Peripheral Regions in Turkey", **ERSA 2011 Special Session: Turkish Cases in Contemporary Issues, Dimensions for Regional Development,** 2011, p.8.

- Organize sanayi bölgeleri,
- Kırsal kalkınma ve
- Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun gelişimi için eylem planı ve acil yardımdır.

Türkiye'nin bölgesel politika dönüşümünde 2000'li yıllar ilk adım olarak kabul edilmektedir. 2000'li yıllardan itibaren AB ile üyelik öncesi uyum sürecinin başlatılması ile birlikte Türkiye, bölgesel politikalar alanında yükümlülük altına girmiş ve uygulamalar gerçekleştirmiştir. Bu uygulamaların başında; İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması gelmektedir. 2002 yılında bölgesel istatistiklerin toplanması, geliştirilmesi, bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması, bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesi ve AB Bölgesel İstatistik Sistemi'ne uygun karşılaştırılabilir istatistiki veri toplanması amacıyla, ülke genelinde İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması tanımlanmıştır. Buna göre; Düzey-1 itibariyle 12 bölge, Düzey-2 itibariyle komşu illerin bir araya geitirilmesi suretiyle 26 bölge, Düzey-3 itibariyle de her bir il için olmak üzere 81 bölge sınıflandırması yapılmıştır. AB ile uyum süreci kapsamında, bu uygulamaya ek olarak, 2001 yılında Ulusal Program ve 2003 yılında Ön Ulusal Kalkınma Planı dokümanları hazırlanmıştır. Bunların dışında, son dönemde Teknoloji Geliştirme Bölgeleri, Endüstri Bölgeleri ve Bölgesel Kalkınma Ajansları gibi daha modern araçların bölgesel kalkınma politikalarında görülmeye başlandığı söylenebilir. Endüstri Bölgeleri ülke ekonomisinin gelişmesini ve teknoloji transferini sağlamak, üretim ve istihdamı arttırmak, yatırımları teşvik etmek ve yabancı sermaye girişini arttırmak amacıyla oluşturulmuştur. Bölgesel Kalkınma Ajansları ise bir ülkenin belli bir coğrafi bölgesi içerisinde özel ve kamusal tüm şirketler, yerel otoriteler ile sivil toplum kuruluşları arasında işbirliği sağlayarak, o bölgenin ekonomik kalkınmasını sağlamaya çalışan ve yasal bir hükme dayanarak kurulan yapılardır[415].

[415]Cansel Seymen Oskay, Yeşim Kubar, "Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Türkiye'de Bölgesel Kalkınmanın Finansmanında Kalkınma Ajansları", **Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi,** Yerel Ekonomiler Özel Sayısı, 2007, s.205.

Kalkınma Ajansları ilk olarak İzmir ve Çukurova'da kurulmuştur. 2008 yılı itibariyle İstanbul, Konya, Samsun, Erzurum, Van, Gaziantep, Diyarbakır ve Mardin illerinde 8 Kalkınma Ajansı resmi olarak kurulmuştur. 2009 yılında ise 16 bölgede daha Kalkınma Ajansı kurulmuş ve 26 Düzey-2 bölgesinin tamamında Kalkınma Ajansları faaliyete geçirilmiştir[416].

3.3. TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKA ARAÇLARI

3.3.1. Bölge Planlama

Türkiye'de bölgesel kalkınma ile bölgesel planlama kavramları, planlı dönemde birlikte kullanılmıştır. Bölge planlaması, 1958 yılında İmar ve İskan Bakanlığı bünyesinde oluşturulan bir müdürlüğün, 1960 yılında Bölge Planlama Dairesi Başkanlığı olarak örgütlenmesi ile başlamıştır. Bu başkanlık 1970'li yıllarda metropoliten planlama üzerinde yoğunlaşmıştır. 1985 yılında çıkarılan bir kanunla da bölge planlama yetkisi DPT'ye verilmiştir. 1960 yılından sonra Türkiye'nin plan bölgelere ayrılmasında, üç farklı sınıflandırma yapılmıştır[417]. Yani Türkiye'de bölge planlama stratejileri, mekansal öğeler üzerinde yoğunlaşma eğilimindedir[418].

3.3.1.1. Homojen Bölge Sınıflandırması

Homojen bölgeler, mekanda mümkün olduğu kadar birbirine yakın özellikler gösteren komşu birim alan ünitelerinin gruplandırılmasından meydana gelen bölgelerdir[419].

---

[416]Keskin, Sungur, **a.g.e.** s.280-281.
[417]Ildırar, **a.g.e.** s.165
[418]M.Oguz Sinemillioğlu, "Sustaınable Regıonal Development And An Approach To Decreasıng Regıonal Dısparıtıes In Turkey", April 2011, p.2, (Çevrimiçi) www.regional-studies-assoc.ac.uk/events/2011, 21.03.2012.
[419]Ahmet Öztürk, **Homojen ve Fonksiyonel Bölgelerin Tespiti ve Türkiye İçin İstatistiki Bölge Birimleri Önerisi**, DPT Yayın No:2802, Ankara, 2009, s.33.

Türkiye'de I. BYKP'nin uygulanmasının ardından, yani 1960'ların sonlarında homojen bölge sınıflandırması yapılmıştır. İmar ve İskan Bakanlığı ile DPT tarafından, 1963-1970 yıllarına ait verilere dayanılarak, 53 adet sosyo-ekonomik gelişmişlik göstergesi saptanmıştır[420]. Türkiye'deki tüm iller gelişmişlik düzeyine göre sekiz ana bölgeye ayrılmıştır. Bu ana bölgelerin dördü, kendi içlerinde 15 alt bölgeye ayrılmıştır[421].

3.3.1.2. Polarize Bölge Sınıflandırması

Polarize bölge; bir yerleşim merkezinin, kendisinden daha küçük bir veya birkaç yerleşim merkezini etki alanına alması sonucunda oluşur[422].

DPT tarafından 1982 yılında, polarize bölgelerin ve bölge merkezlerinin saptanması amacıyla, Merkezi Yerler Teorisi'ne göre, Yerleşim Merkezlerinin Kademelenmesi çalışması yapılmıştır. Bu çalışmada, polarize bölgelerin saptanması için anket yöntemine başvurulmuştur[423].

3.3.1.3. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması

AB'ye adaylık süreci içerisinde Türkiye'den, AB kriterlerine göre hedef bölgelerin ve NUTS'ların belirlenmesi istenmiştir. Bu çerçevede, 2002 yılında İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması çalışması yapılmıştır[424].

---

[420]Kaya, **a.g.e.** s.10.
[421]Ildırar, **a.g.e.** s.165-166.
[422]Murat Ali Dulupçu, Onur Sungur vd., "Bölgesel Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar ve Türkiye'de Kalkınma Planlarına Yansımaları: Kalkınma Planlarının Yeni Teoriler Açısından Değerlendirilmesi", **6. Ulusal Coğrafya Sempozyumu**, Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi (TÜCAUM), 3-5 Kasım 2010, s.240-241.
[423]Ildırar, **a.g.e.** s.166.
[424]Derya Demir, Aytekin Altıparmak vd., "TR83 Düzey2 İstatistiki Bölge Biriminde Sosyal ve Ekonomik Gelişmeler", **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi,** Cilt 3, No 2, 2011, s.89.

Tablo 3.1: Türkiye'nin İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması

Düzey 1 Bölgeleri	Düzey 2 Bölgeleri	Düzey 3 Bölgeleri
TR Türkiye		
TR1 İstanbul	TR10 İstanbul	TR100 İstanbul
TR 2 Batı Marmara	TR21 Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	TR211 Tekirdağ
		TR212 Edirne
		TR213 Kırklareli
	TR22 Balıkesir, Çanakkale	TR221 Balıkesir
		TR222 Çanakkale
TR3 Ege	TR 31 İzmir	TR 310 İzmir
	TR32 Aydın, Denizli, Muğla	TR321 Aydın
		TR322 Denizli
		TR323 Muğla
	TR33 Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak	TR331 Manisa
		TR332 Afyonkarahisar
		TR333 Kütahya
		TR334 Uşak
TR4 Doğu Marmara	TR41 Bursa, Eskişehir, Bilecik	TR411 Bursa
		TR412 Eskişehir
		TR413 Bilecik
	TR42 Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	TR421 Kocaeli
		TR422 Sakarya
		TR423 Düzce
		TR424 Bolu
		TR425 Yalova
TR5 Batı Anadolu	TR51 Ankara	TR510 Ankara
	TR52 Konya, Karaman	TR521 Konya
		TR522 Karaman
TR6 Akdeniz	TR61 Antalya, Isparta, Burdur	TR611 Antalya
		TR612 Isparta
		TR613 Burdur
	TR62 Adana, Mersin	TR621 Adana
		TR622 Mersin
	TR63 Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	TR631 Hatay
		TR632 Kahramanmaraş
		TR633 Osmaniye
TR7 Orta Anadolu	TR71 Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	TR711 Kırıkkale
		TR712 Aksaray
		TR713 Niğde
		TR714 Nevşehir
		TR715 Kırşehir
	TR72 Kayseri, Sivas, Yozgat	TR721 Kayseri
		TR722 Sivas
		TR723 Yozgat
TR8 Karadeniz	TR81 Zonguldak, Karabük, Bartın	TR811 Zonguldak
		TR812 Karabük
		TR813 Bartın
	TR82 Kastamonu, Çankırı, Sinop	TR821 Kastamonu
		TR822 Çankırı
		TR823 Sinop
	TR83 Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	TR831 Samsun
		TR832 Tokat
		TR833 Çorum
		TR834 Amasya
TR9 Doğu Karadeniz	TR90 Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	TR901 Trabzon
		TR902 Ordu
		TR903 Giresun
		TR904 Rize
		TR905 Artvin
		TR906 Gümüşhane
TRA Kuzeydoğu Anadolu	TRA1 Erzurum, Erzincan, Bayburt	TRA11 Erzurum
		TRA12 Erzincan
		TRA13 Bayburt

	TRA2 Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	TRA21 Ağrı
		TRA22 Kars
		TRA23 Iğdır
		TRA24 Ardahan
TRB Ortadoğu Anadolu	TRB1 Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	TRB11 Malatya
		TRB12 Elazığ
		TRB13 Bingöl
		TRB14 Tunceli
	TRB2 Van, Muş, Bitlis, Hakkari	TRB21 Van
		TRB22 Muş
		TRB23 Bitlis
		TRB24 Hakkari
TRC Güneydoğu Anadolu	TRC1 Gaziantep, Adıyaman, Kilis	TRC11 Gaziantep
		TRC12 Adıyaman
		TRC13 Kilis
	TRC2 Şanlıurfa, Diyarbakır	TRC21 Şanlıurfa
		TRC22 Diyarbakır
	TRC3 Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	TRC31 Mardin
		TRC32 Batman
		TRC33 Şırnak
		TRC34 Siirt
Toplam:12	**26**	**81**

Kaynak: TÜİK, **Bölgesel Göstergeler 2010 TR10 İstanbul,** 2010, İstanbul, s.8.

İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması çalışması sonucunda Türkiye 12 adet Düzey 1 (NUTS 1), 26 adet Düzey 2 (NUTS 2) ve 81 adet Düzey 3 (NUTS 3) bölge birimine ayrılmıştır[425].

NUTS 2'lerin tanımlanmasında sosyo ekonomik, kültürel ve coğrafi yapı benzerlikleri olan birimlerin bir araya getirilmesi ön görülmüştür. Türkiye'de NUTS 2 ve NUTS 1 düzeylerine karşılık gelecek bir idari bölünme söz konusu değildir. Bu nedenle bu sorunu çözmek amacıyla Düzey 3'de yer alan iller gruplandırılarak, NUTS 1 ve NUTS 2 düzeylerinin belirlenmesi yoluna gidilmiştir[426].

[425]Aslı Deniz Kuyucu Helvacıoğlu, Arzu Tektas, "The Impact of Local Decision-Making in Regional Development Schemes on the Achievement of Efficiency in EU Funds", **Proceedıngs Of World Academy Of Scıence, Engıneerıng And Technology**, Volume 34, October, 2008, p. 649.
[426]Kübra Cihangir Çamur, Özge Gümüş, "İstatistiki Bölge Birimleri (NUTS Sistemi)" **Bölge Kalkınma Ajansları Nedir? Ne Değildir?,** Pargraf Yayınevi, Ankara, 2005, s.154.

3.3.2. Kamu Yatırımları

Kamu yatırımları, iktisat politikası hedeflerinden gelir ve istihdam artışını sağlamak için başvurulan araçlardan birisidir[427].

Türkiye'de önceleri etkin bir araç olarak kullanılan kamu yatırımları, son dönemde azalma göstermiştir. Bu nedenle kamu sınai yatırımlarının bölgesel kalkınmada bir araç olarak kullanılmasından vazgeçilmiştir. Sanayileşmede öncülük özel yatırımlara verilmiştir[428]. Ancak dengeli gelişme amacı doğrultusunda uygulanacak politikaların, beşeri ve fiziki kaynakların dağılımı ile tutarlı olması ve kamu yatırımlarının dağılımının ekonomik coğrafya, bölgesel gelişme ve sosyal fayda gibi konular dikkate alınarak yapılması gerekmektedir[429].

Tablo 3.2: Toplam Kamu Yatırım Harcamalarından En Fazla ve En Az Faydalanan İller (2011)

En Fazla Kamu Yatırım Harcaması Yapılan İller		En Az Kamu Yatırım Harcaması Yapılan İller	
İl	**(Bin TL)**	**İl**	**(Bin TL)**
İstanbul	2 820 020	Gümüşhane	59 555
Ankara	1 700 453	Nevşehir	58 439
Diyarbakır	776 615	Tunceli	56 666
Şanlıurfa	680 639	Bartın	50 661
Artvin	664 209	Bolu	48 188
İzmir	609 473	Uşak	46 298
Trabzon	607 961	Ardahan	42 764
Bursa	604 127	Yalova	38 365
Mardin	536 128	Bilecik	31 743
Konya	426 031	Bayburt	24 484

Kaynak: DPT, Kamu Yatırımları, (Çevrimiçi) http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/ilozet.html, 04.01.2012.

[427]Nilgün Çil Yavuz, "Türkiye'de Kamu Yatırım Harcamalarının Özel Sektör Yatırım Harcamalarını Dışlama Etkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz (1990-1/2000-IV)", **Kamu İş, İş Hukuku ve İktisat Dergisi,** Cilt:6, Sayı:2/2061, 2001, s.1.

[428]Arslan, "Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları"…, s.291.

[429]Muammer Yaylalı, Erkan Okta vd. "Kişi Başına Düşen GSYİH Değerlerine Göre Türkiye'deki Coğrafi Bölgelerin ve GSYİH'yı Oluşturan Sektörlerin Kümelenmesi", **İstanbul Üniversitesi VII. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu**, 26 - 27 Mayıs 2005, İstanbul, 2005, s.311.

2011 yılında kamu yatırım harcamalarından en fazla pay alan il İstanbul, en az pay alan il ise Bayburt'dur. Ankara, Diyarbakır, Şanlıurfa, Artvin ve İzmir yine en fazla kamu yatırım harcamalarının yapıldığı illerdir. Toplam kamu yatırımlarından en az pay alan iller ise Bayburt'dan sonra Bilecik, Yalova, Ardahan, Uşak ve Bolu'dur.

3.3.3. Yönetimsel Örgütler

Türkiye'de yönetim sistemi ile ilgili temel düzenlemeler temelini Anayasa'dan almaktadır. Ülkede idarenin kuruluş ve görevleri, merkezden yönetim ve yerinden yönetim esaslarına dayanır. Yani idari yapı temel olarak; merkezi idare ve mahalli idareler olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Merkezi idare de, merkez teşkilatı ve taşra teşkilatı olmak üzere iki kademeye ayrılmaktadır. İl özel idareleri, belediyeler ve köyler ise ülkenin mahalli idarelerini oluşturur. Bu üç birim arasında tüzel olarak herhangi bir hiyerarşik ilişki bulunmaz. Kırdan kente göçlerin sonucunda ortaya çıkan toplumdaki yapısal dönüşümler, köy muhtarlıklarının önemini azaltarak, belediyeleri ön plana çıkartmıştır. İl özel idarelerinin yetki ve görevleri de büyük ölçüde merkezi yönetimce üstlenilmiştir. Türk kamu yönetiminde, merkezi yönetimin görev ve yetkileri yerel yönetimlere göre daha fazladır. Ancak yapının bu şekilde işlemesinin bazı sakıncaları bulunmaktadır. Bu sakıncalar aşağıda belirtildiği gibidir[430];

- Hizmetlerin yürütülmesinde aksaklıklar oluşmaktadır,
- Hizmetlerin gerektirdiği esneklik sağlanamamaktadır ve
- Yapı, tasarruf yapma, verimlilik, demokratiklik ilkelerine uygun değildir. Bu nedenle yetkilerden bir kısmının yerel yönetimlere devredilmesi ve merkez-yerel dengesinin oluşturulması gerekmektedir.

[430]Ildırar, **a.g.e.** s.168-170.

3.3.4. Mali ve Vergisel Teşvik Düzenlemeleri

Türkiye'de bölgesel kalkınma için kullanılan en yaygın araç, sektörlere ve yörelere göre farklılaştırılmış teşvik sistemidir. Bu sistem illerin gelişmişlik düzeylerine göre farklı oranlarda uygulanmaktadır[431]. Türkiye'de teşvikler, vergi muafiyet ve istisnaları, düşük faizli kredi ya da hibe yardımları şeklinde olabileceği gibi enerji indirimleri, arsa tahsisi ve finansman kolaylıkları sağlayan bazı yöntemlerden de oluşabilmektedir. Teşvikler, diğer kamusal politikalardan farklı olarak ekonomiye doğrudan enjekte edilmekte ve bu yardımların etkisi daha kısa sürede ortaya çıkabilmektedir[432].

Tablo 3.3: Türkiye'de Uygulanan Teşvik Tedbirleri

Teşvik Türü	Uygulama Şekli
Yatırım İndirimi	% 10, 60, 100 ve 200 olarak, bölgesel ve sektörel olarak dört farklı oranda uygulanmaktadır.
Gümrük Muafiyeti	% 100 oranında genel olarak uygulanmaktadır.
KDV Desteği	Yerli ve ithal makine teçhizat için genel olarak uygulanmaktadır.
Vergi Resim ve Harç İstisnası	İhracat taahhüdüne bağlı olarak uygulanmaktadır.
Uygun Koşullu Kredi	KOBİ, bölgesel amaç ve bazı sektörler için sembolik düzeylerde kısmi uygulanmaktadır.
Hibe	1991 yılından bu yana uygulanmamaktadır.
Arsa Tahsisi	Kalkınmada öncelikli yörelerde imkanlar çerçevesinde uygulanmaktadır.
Enerji Desteği	Acil destek ve Olağanüstü Hal İllerinde (OHAL) uygulanmaktadır.
Çalışanların Sosyal Güvenlik Katkılarında İndirim	Kalkınmada öncelikli yörelerde kısmen uygulanırken, OHAL illerinin tamamında uygulanmaktadır.
Bazı Harcamaların Vergiden Düşülmesi	Vergi sisteminde otomatik olarak uygulanmaktadır.
Zararın İleriye Aktarılması, Yeniden Değerleme ve Hızlandırılmış Amortisman	Vergi mevzuatında otomatik olarak uygulanmaktadır.

Kaynak: Ildırar, **a.g.e**. s.173.

[431] Ahmet İncekara, **Anadolu'da Yeni Turizm Olanakları ve Bölgesel Kalkınmadaki Yeri**, İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 2001-28, İstanbul, 2001, s.18-19.
[432] Ildırar, **a.g.e.** s.172.

Gümrük muafiyeti ve KDV desteği gibi teşvik tedbirlerinden bazıları genel uygulanırken; arsa tahsisi, enerji desteği gibi bazıları ise bölgesel, sektörel veya kesimlere göre kriterlere bağlı olarak uygulanmaktadır. Bazıları ise (hızlandırılmış amortisman, bazı harcamaların indirime tabi tutulması gibi) bölgeye bağlı olmaksızın, otomatik olarak uygulanmaktadır. Türkiye'de uygulanan vergisel destek unsurları ise aşağıda belirtildiği gibidir[433];

- Gümrük Vergisi ve Toplu Konut Fonu İstisnası,
- Yatırım İndirimi,
- Katma Değer Vergisi İstisnası,
- Vergi, Resim ve Harç İstisnası ve
- Kredi Tahsisidir.

Tablo 3.4: Türkiye'de Teşvik İle İlgili Kurumlar

Kurum Adı	Teşvikle İlgili İşlevi
Merkez Bankası	KDV Desteği, Finansman Fonu, Kaynak Kullanımı Destekleme Primi
Maliye Bakanlığı Gelirler Gen. Müd. ve Milli Emlak Gen. Müd.	Yatırım İndirimi, KDV İstisnası, Arsa Tahsisi, Vergi, Resim ve Harç İstisnası
Gümrük Müsteşarlığı	Gümrük Vergisi Muafiyeti, KDV Ertelemesi
Bankalar (T.Kalkınma, Halk, Vakıflar v.d.)	Fon Kaynaklı Kredi Kullanımı, KOBİ Teşvik Belgeleri, Döviz Kredisi Kullanımı
Çevre Bakanlığı	Çevre Şartı (ÇED Raporu)
Dış Ticaret Müsteşarlığı	İthalat Rejimi, Özel İthal İzinleri
TÜBİTAK	Ar-Ge Yatırımları, Öncelikli Teknoloji Yatırımlarının Belirlenmesi
Rekabet Kurulu	Teşviklerin Rekabeti Bozucu Etkileri
Kambiyo Müdürlükleri	Süre Uzatımı
Odalar (Sanayi ve Ticaret vb.)	Süre Uzatımı, Belge Düzenleme, Kapasite Raporu Düzenleme
Yeminli Mali Müşavirlikler	KDV Desteği, Yatırım İndirim Raporu, Şirket Aktiflerinin Tespiti
Noterler	Vergi, Resim ve Harç İstisnası, Belge Tasdikleri
Valilikler (Sanayi İl Müdürlükleri)	KDV İstisnası
Kamu Fin. Genel Müdür.	Dış Borç Kütüğü Tescili
Turizm Bakanlığı	İşletme Belgesi
DPT	Sektör Tanımları
SSK	SSK Prim Desteği

Kaynak: Ildırar, **a.g.e.** s.174.

[433] **A.e**. s.173-174.

Bu kurumlar bölgesel farklılıkları azaltmak amacıyla, toplum ihtiyaçlarına paralel olarak hazırlanmış norm, kural ve prosedürler çerçevesinde görevlerini yürütmektedirler[434].

Tablo 3.5: Türkiye'de Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Belirlenen Bölgesel Kalkınma Araçları

Kalkınma Planı	Yaklaşım ve Politikalar	Araçlar
I. Plan (1962-1967)	-Bölgesel Planlama -Büyüme kutupları (örneğin Doğu Marmara, Çukurova, Antalya, Zonguldak)	-Finansal teşvikler -Az gelişmiş bölgelere yönelik yatırım temelli önlem alternatifleri
II. Plan (1967-1972)	-Bölge ve il planlaması -Dolaylı bölgesel planlama	-Vergi indirimleri -Özel sektör yatırımlarına yönelik finansal teşvikler -Pilot projeler -Keban
III. Plan (1972-1977)	-Sektör ve il planlaması	- Finansal teşvikler -Az gelişmiş bölgeler için sanayileşme programları -Envanter çalışmaları -İl planlaması -Sektörel planlama -Paket projeler -Kalkınmada öncelikli iller
IV. Plan (1977-1982)	-Sektörler ve bölgelerarasındaki bağların güçlendirilmesi	-Yatırımlar için faiz indirimleri -Çeşitli finansal yardımlar -Paket projeler -İl ve bölge düzeyinde yatırımlar -Çukurova Kentsel Kalkınma Projesi -GAP (DPT-JICA)
V. Plan (1985-1989)	-Projelerin bölgesel etkisini de içeren doğrudan bölgesel planlama (16 fonksiyonel bölge önerisi)	-Potansiyel kaynakların belirlenmesi için bölgesel gelişme programlarının hazırlanması -Bu programlar doğrultusunda ilgili yatırımların seçilmesi -Öncelikli bölge ve sektörlerdeki altyapının sanayileşme projeleri için geliştirilmesi -Kalkınmada öncelikli illerdeki yatırımlar için finansal yardımlar
VI. Plan (1990-1994)	-Bölge ve bölge altı düzeyde planlama	- Kalkınmada öncelikli yörelere yönelik finansal kaynakların artırılması -Kalkınmada öncelikli illere yönelik teşvikler ve bu amaca yönelik özel bir fon oluşturulması -Sanayi bölgeleri
VII. Plan (1996-2000)	-Bölge ve bölge altı projeler -Bölgesel yeteneklerin mobilizasyonu	- Kalkınmada öncelikli yöreler politikasına devam edilmesi -Doğu ve Güneydoğu Anadolu için acil destek programı

[434]Serkan Degırmencı, "Do Instıtutıons Matter For Regıonal Growth And Development? The Case Of Turkey", **ERSA 2011 Congress**, 30th August-03rd September, Barcelona, Spain, 2011, p.2.

	-Sürdürülebilir kalkınma	-GAP -Yasal düzenlemeler -Konut projeleri -Kalkınmada öncelikli illerdeki KOBİ'lerin desteklenmesi -Zonguldak Bartın Karabük Projesi (ZBK), Doğu Karadeniz Bölgesi Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP), Doğu Anadolu Projesi (DAP)
VIII. Plan (2001-2005)	-Stratejik bölgesel planlama -Kümelenme -İl gelişme planları	-KOBİ destekleri -AB fonları -İlk kapsamlı bölgesel planlar -Beşeri sermaye -Yeşilırmak Havzası Gelişme Projesi -Bölgesel operasyonel programlar

Kaynak: DPT, **IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı 2007-2013, Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu,** DPT: 2766-ÖİK: 702, Ankara, 2008, s.14-15.

BYKP'ler, bölgesel gelişme araçlarının içeriklerini belirleyen temel dokümanlardır. Ancak uygulamada bu dokümanlar değil, yatırım programları ve bütçeler bölgesel kalkınmanın belirleyicisi haline dönüşmüştür. Bu nedenle VII. BYKP dönemine kadar, bölgesel planlama yaklaşımı etkinlik sağlayamamıştır[435].

Türkiye'de bölgelerinin gelişme düzeyleri birbirinden farklı olduğu için, her bir bölgeye yapılan teşvik uygulamaları da birbirinden farklı olmaktadır. Bu çerçevede Türkiye'de bölgesel bazda desteklenecek yatırım konuları, İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması esas alınarak oluşturulmuştur. Teşvik sisteminin NUTS bazında uygulanmasının en temel sebebi, AB bölgesel devlet yardımları kurallarına uyumlaştırmaktır[436].

2012 yılında hazırlanan "yeni teşvik sistemi" ile sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyine göre 51 il, 6 bölgeye sınıflandırılmıştır. Yeni uygulamada bölgesel sistem yerine il bazlı (NUTS 3-Düzey 3) bölgesel teşvik sistemine geçilmiştir.

[435]DPT, **Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı 2007-2013, Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu**…, s.13.
[436]Eser, **a.g.e.** s.136-137.

Tablo 3.6: 2012 Yılı Teşvik Sistemi'nde Altı Gruba Ayrılmış Düzey III Bölgeleri

Bölge Adı	Bölge Kodu ve Bölge İlleri
I.Bölge	Ankara, Antalya, Bursa, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Kocaeli, Muğla
II.Bölge	Adana, Aydın, Bolu, Çanakkale, Denizli, Edirne, Isparta, Kayseri, Kırklareli, Konya, Sakarya, Tekirdağ, Yalova
III.Bölge	Balıkesir, Bilecik, Burdur, Gaziantep, Karabük, Karaman, Manisa, Mersin, Samsun, Trabzon, Uşak, Zonguldak,
IV.Bölge	Afyonkarahisar, Amasya, Artvin, Bartın, Çorum, Düzce, Elazığ, Erzincan, Hatay, Kastamonu, Kırıkkale, Kırşehir, Kütahya, Malatya, Nevşehir, Rize, Sivas,
V.Bölge	Adıyaman, Aksaray, Bayburt, Çankırı, Erzurum, Giresun, Gümüşhane Kahramanmaraş, Kilis, Niğde, Ordu, Osmaniye, Sinop, Tokat, Tunceli, Yozgat
VI.Bölge	Ağrı, Ardahan, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Hakkari, Iğdır, Kars, Mardin, Muş, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak, Van,

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, "Yeni Teşvik Sistemi, Yatırımlarda Devlet Yardımları 6 Nisan 2012", (Çevrimiçi) http://www.ekonomi.gov.tr/upload/459D1E1B-AD17-FF9A-A40AC03569331A85/6_Nisan_Sunum_son.pdf, Ankara, 2012, s.15, 15.04.2012.

2012 yılı teşvik sisteminde gelişmişlik kriterine göre VI.. bölgede Ağrı, Ardahan, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Hakkari, Iğdır, Kars, Mardin, Muş, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak ve Van illeri bulunmaktadır.

Tablo 3.7: Altı Gruba Ayrılmış Düzey III Bölgeleri'nde Yapılan Yatırıma Katkı Oranı (%)

Bölgeler	Bölgesel Teşvik Uygulamaları		Büyük Ölçekli Yatırımların Teşviki	
	31.12.2013 tarihine kadar başlanılan yatırımlar	01.01.2014 tarihinden sonra başlanılan yatırımlar	31.12.2013 tarihine kadar başlanılan yatırımlar	01.01.2014 tarihinden sonra başlanılan yatırımlar
I.Bölge	15	10	25	20
II. Bölge	20	15	30	25
III. Bölge	25	20	35	30
IV. Bölge	30	25	40	35
V. Bölge	40	30	50	40
VI. Bölge	50	35	60	45

Kaynak: Dünya Danışmanlık, "Yeni Teşvik Sistemi", (Çevrimiçi) http://www.Dunyamdanismanlik.com/sites/ default/files/duyurudosyalar/yeni_tesvik_sistemi.pdf, 2012, s.9, 25.04.2012.

VI. bölgede 31.12.2013 tarihine kadar başlanılan yatırımlarda katkı oranı % 50 iken, 01.01.2014 tarihinden sonra başlanılan yatırımlarda katkı oranı % 35'dir. I. bölgede 31.12.2013 tarihine kadar başlanılan yatırımlarda katkı oranı ise % 15 iken, 01.01.2014 tarihinden sonra başlanılan yatırımlarda katkı oranı % 10'dur.

Tablo 3.8: Bölgesel Teşvik Uygulamalarında Vergi İndirimi

Bölgeler	Yatırıma Katkı Oranı (%)	Vergi İndirim Oranı (%)	İşletme/Yatırım Döneminde Uygulanacak Yatırıma Katkı Oranı (%)	
			Yatırım Dönemi	İşletme Dönemi
I. Bölge	15	50	0	100
II. Bölge	20	55	10	90
III. Bölge	25	60	20	80
IV. Bölge	30	70	30	70
V. Bölge	40	80	50	50
VI. Bölge	50	90	80	20

Kaynak: PAGDER, "Yeni Teşvik Paketi Bilgilendirme Semineri", (Çevrimiçi) http://www.pagder.org/YeniTesvikPaketi-ToplantiSunumu.pdf, 2012, s.18, 28.04.2012.

I. bölgede yer alan bir ilde yapılacak yatırım için 2012 yılı teşvik sistemine göre, %15 yatırıma katkı oranı uygulanacak olup, bu kapsamda yatırım tutarının %15'ine ulaşıncaya kadar, %50 indirimli vergi oranı uygulanacaktır.

Tablo 3.9: Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği

Bölgeler	31.12.2013'e Kadar (Yıl)	01.01.2014 İtibariyle	Destek Tavanı (Sabit Yatırım Oranı -%)	
			Bölgesel Teşvik Uygulamaları	Büyük Ölçekli Yatırımların Teşviki
I. Bölge	2	-	10	3
II. Bölge	3	-	15	5
III. Bölge	5	3	20	8
IV. Bölge	6	5	25	10
V. Bölge	7	6	35	11
VI. Bölge*	10	7	50	15

Kaynak: Dünya Danışmanlık, "Yeni Teşvik Sistemi", (Çevrimiçi) http://www.Dunyamdanismanlik.com/sites/ default/files/duyurudosyalar/yeni_tesvik_sistemi.pdf, 2012, s.15, 25.04.2012.
* 6. Bölgede yer alan OSB'de destek 12 yıl süreyle uygalanacaktır.

Yeni sistemde az gelişmiş illere (VI. bölge) yapılacak yatırımlar daha avantajlı şekilde desteklenmektedir. Bu illerde 31.12.2013 tarihine kadar yatırım yapacakların sigorta primi ödemeleri, 10 yıl süreyle; 01.01.2014 itibariyle yatırım yapacakların ödemeleri ise 7 yıl süreyle devlet tarafından karşılanacaktır.

Tablo 3.10: Faiz Desteği

Bölgeler	Destek Oranı		Azami Destek Tutarı (Bin TL)
	TL Cinsi Kredi (Puan)	Döviz Cinsi Kredi (Puan)	
I. Bölge	-	-	-
II. Bölge	-	-	-
III. Bölge	3	1	500
IV. Bölge	4	1	600
V. Bölge	5	2	700
VI. Bölge	7	2	900

Kaynak: Ege Denetim ve Mali Danışmanlık, "Yeni Teşvik Sistemi", (Çevrimiçi) http://www.ege denetim.net/ srk/sirku17.pdf, 2012, s.5, 27.04.2012.

2012 yılı teşvik siteminde I. ve II. bölgelerde gerçekleştirilen yatırımlar için faiz desteği öngörülmemiştir.

Diğer bölgeler için azami faiz destek tutarları 500-900 TL'dir. En fazla VI. bölgeye faiz desteği verilmektedir ve verilen tutar 900 TL'dir.

Tablo 3.11: Bölgesel Teşvik Uygulaması

Destek Unsurları		I. Bölge	II. Bölge	III. Bölge	IV. Bölge	V. Bölge	VI. Bölge
KDV İstisnası		Var	Var	Var	Var	Var	Var
Gümrük Vergisi Muafiyeti		Var	Var	Var	Var	Var	Var
Vergi İndirimi Yatırıma Katkı Oranı (%)	**OSB Dışı**	15	20	25	30	40	50
	OSB İçi	20	25	30	40	50	55
Sigorta Primi İşveren His. Desteği (Destek Süresi)	**OSB Dışı (Yıl)**	2	3	5	6	7	10
	OSB İçi (Yıl)	3	5	6	7	10	12
Yatırım Yeri Tahsisi		Var	Var	Var	Var	Var	Var
Faiz Desteği		Yok	Yok	Var	Var	Var	Var
Gelir Vergisi Stopajı Desteği (Yıl)		Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	10
Sigorta Primi İşçi Hissesi Desteği (Destek Süresi) (Yıl)		Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	10

Kaynak: KARACADAĞ Kalkınma Ajansı, "Yeni Teşvik Sisteminin Diyarbakır'a Getirdiği Avantajlar", (Çevrimiçi) http://www.karacadag.org.tr/ContentDownload/Yeni_Tesvik%20Brosur-16.04.2012.pdf, Diyarbakır, 2012, s.4, 22.04.2012.

Yine VI. bölgede yatırım yapacak firmalar yatırımın % 50'sine, OSB içinse % 55'ine kadar vergi ödeme yükümlülüğünden muaf tutulmaktadır.

2012 yılı teşvik sisteminde, sadece VI. bölgede yapılacak yatırımlar için sigorta primi işçi ve işveren hissesi destekleri ile gelir vergisi stopajı desteğinin birlikte uygulanması sonucunda elde edilecek maddi karşılık, brüt asgari ücretin yaklaşık % 38'ine (410 TL) karşılık gelmektedir. Bu çerçevede VI. bölge, işgücü maliyeti açısından Türkiye'nin en avantajlı bölgesi haline gelmektedir[437].

Madencilik yatırımları; demiryolu ve denizyolu ile yük veya yolcu taşımacılığına yönelik yatırımlar; test merkezleri, rüzgar tüneli ve benzeri nitelikteki yatırımlar; kültür ve turizm koruma ve gelişim bölgelerinde yapılacak turizm yatırımları; özel sektör tarafından gerçekleştirilecek ilk, orta ve lise eğitim yatırımları; yatırım tutarı 20 Milyon TL üzerinde olan belirli ilaç yatırımları ve savunma sanayi yatırımlarının I.,II.,III.,IV.,V. bölgelerde yer alan illerde yapılması durumunda V. bölge desteklerinden yararlanılacaktır[438].

OSB'lerde yapılacak yatırımlar, sektörel işbirliğine dayalı yatırımlar, TÜBİTAK tarafından desteklenen Ar-Ge projeleri neticesinde geliştirilen ürünün üretimine yönelik yatırımlar vergi indirimi ve sigorta primi işveren hissesi destekleri açısından bir alt bölgede uygulanan desteklerden yararlanırlar. Yine demir cevheri ve linyit kömürü yatırımları bölgesel teşvik sistemi kapsamında desteklenecektir. Tersanelerin inşa edecekleri gemilerde, yatırım döneminde istihdam edilen işçiler için ödenmesi gereken sigorta primi işveren hissesinin asgari ücrete tekabül eden kısmı bakanlıkca karşılanacaktır. Ancak 2012 yılı teşvik sistemi hangi bölgede hangi sektörlerin destekleneceğine ilişkin bir bilgi vermemektedir[439].

[437]Denge Müşavirlik, "2012 Yeni Yatırım Teşvik Belgesi Paketi", (Çevrimiçi) http://dengemusavirlik.com/2012-yeni-yatirim-tesvik-belgesi-paketi.htm, Ankara, 25.04.2012.
[438]ESSİAD, "Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar", (Çevrimiçi) http://www.essiad.org.tr/haberler_yatirimlarda_devlet_yardimlari_hakkinda_karar_yayinlandi-l-1-sayfa_id-333-id-50436-g_id-28710, İzmir, 27.04.2012.
[439]T.C. Ekonomi Bakanlığı, "Yeni Teşvik Sistemi, Yatırımlarda Devlet Yardımları 6 Nisan 2012…", s.31.

3.3.5. Girişimciliğin Teşvik Edilmesi

Girişimci genel olarak bir ihtiyaca cevap vermek üzere inisiyatif alan kişidir. Girişimci yeniliklerin ortaya çıkması, uygulanması ve yayılması; yeni istihdam olanaklarının yaratılması ve üretimin arttırılması bakımından kalkınmada önemli bir üretim faktörüdür[440]. Girişimciler ve dolayısı ile girişimci firmalar, rekabeti teşvik ederek ekonomik gelişmeye katkıda bulunmaktadırlar[441].

Bir ülkede rekabet gücünün artabilmesi, ekonomik gelişmenin hızlı bir şekilde gerçekleşebilmesi, istihdamın artabilmesi, gelir düzeyinin iyileşebilmesi için ekonomik yapının girişimci olması gerekmektedir. Girişimciliğin desteklenmesi amacına yönelik, Türkiye'de KOBİ'ler için çeşitli yasal düzenlemeler yapılmaktadır. KOBİ'ler bağımsız nitelikteki veya sermayesinin en fazla % 25'i büyük işletmelere ait olan en küçük, küçük, ve orta ölçekli işletmelerdir. İmalat ve tarım sanayinde faaliyette bulunan ve yasal defter kayıtlarında arsa ve bina hariç, makine ve teçhizat, tesis, taşıt araç ve gereçleri, döşeme ve demirbaşları toplamının net tutarı 400 milyar Türk Lirası'nı aşmayan 1-9 işçi çalıştıran işletmeler en küçük ölçekli; 10-49 işçi çalıştıran işletmeler küçük ölçekli; 50-250 işçi çalıştıran işletmeler ise orta ölçekli KOBİ olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede KOBİ'ler aşağıda belirtilen desteklerden yararlanmaktadırlar[442];

- Yatırım İndirimi,
- Gümrük Vergisi ve Toplu Konut Fonu İstisnası,
- Katma Değer Vergisi İstisnası,
- Vergi, Resim ve Harç İstisnası,
- Yatırımları Teşvik Fonundan Kredi Tahsisi.

---

[440]Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı, **Türkiye'de Sağlanan Teşvik ve Destekler**, Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı Yayını, 2011, s.8.
[441]Şule Özkan, Fatma Gündoğdu vd., **KOBİ'lerde Girişimcilik-Yenilikçilik, Türkiye'de Gelişmiş ve Azgelişmiş Bölge Düzeyinde Bir Analiz**, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:929, İ.İ.B.F.Yayınları No: 106, Araştırma Serisi No:90, Nisan, Erzurum, 2003, s.21.
[442]Ildırar, **a.g.e.** s.177.

KOBİ yatırımlarında aracı banka sayısı arttırılmıştır. Eskiden yalnızca Türkiye Halk Bankası bu yatırımları vermek için görevlendirilmiş iken, yeni düzenlemeyle Türkiye Kalkınma Bankası, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası ve Sınai Yatırım Bankası aracı bankalar olarak görevlendirilmiştir.

Sanayinin yer seçimi kararlarını etkilemek ve dolaylı olarak bölgesel kalkınmayı desteklemek için Türkiye'de kullanılan bir başka araç organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi sitelerinin kurulmasının desteklenmesidir. Yine bölgesel dengesizliklerin giderilmesi ve ekonomik kalkınmanın sağlanmasında bölgesel kalkınma planlarının yanı sıra; kalkınmada öncelikli yöre, kurumsal sosyal sorumluluk ve kırsal kalkınma projeleri gibi araçlar kullanılmıştır[443].

3.4. TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARININ UYGULANMASINDA KALKINMA AJANSLARININ ROLÜ

Türkiye'de de BKA'ların temel hedefi bölgesel kalkınmayı hızlandırmak ve sürdürülebilirliğini sağlamak, bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını azaltmaktır[444].

BKA'lar ayrıca bölgesel politikalar ile diğer politikalar arasında yerel çıkarları korumak amacıyla aracılık görevini de üstlenmektedirler[445].

Türkiye'de BKA kavramına yönelik ilk çalışmalar 1990'lı yıllarda başlamıştır[446]. Türkiye'de BKA'ların kurulmasında en önemli etken AB'ye üyelik

[443]Filiz Tutar, Mehmet Demiral, "Yerel Ekonomilerin Yerel Aktörleri: Bölgesel Kalkınma Ajansları", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, 2(1), 2007, s.71.
[444]OECD, **Regional Development Policies in OECD Countries**, Corrigenda, 2010, s.290
[445]Arnoud Lagendijk, Serap Kayasu vd., "The Role Of Regional Development Agencies In Turkey From Implementing EU Directives To Supporting Regional Business Communities?", **European Urban and Regional Studies**, 16: 383, 2009, p.384.

sürecidir. AB, kendisine üye olmayı isteyen ülkelerde bölgesel planlamanın yeni bir anlayışla ele alınarak, BKA'ların kurulmasını istemiştir. Bu çerçevede Türkiye, BKA'ları ciddi anlamda ilk kez aday üyeliğinin tescil edildiği 1999 Helsinki Zirvesi sonrasında ele almıştır. Bu doğrultuda öncelikle istatistiksel bölge olarak bilinen NUTS sistemi 2002 tarihinde kabul edilmiştir. 2003 yılı Katılım Ortaklığı Belgesi'nde, katılım öncesi mali yardım programından yararlanabilmek için BKA'ların kurulması öngörülmüştür. BKA'ların Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun 2006 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye'de BKA'ların ulusal düzeyde koordinasyonundan DPT sorumludur[447].

Tablo 3.12: Türkiye'de Kurulan Bölgesel Kalkınma Ajansları

Kuruluş Yılı	Düzey-2 Bölgesi	Kalkınma Ajansı	Kapsadığı İller	Merkez İl
2006	TR31	İzmir Kalkınma Ajansı (İZKA)	İzmir	İzmir
	TR62	Çukurova Kalkınma Ajansı (ÇKA)	Mersin, Adana	Adana
2008	TR10	İstanbul Kalkınma Ajansı (İSTKA)	İstanbul	İstanbul
	TR52	Mevlana Kalkınma Ajansı (MEVKA)	Konya, Karaman	Konya
	TR83	Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı (OKA)	Amasya, Çorum, Samsun, Tokat	Samsun
	TRA1	Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı (KUDAKA)	Bayburt, Erzincan, Erzurum	Erzurum
	TRB2	Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı (DAKA)	Bitlis, Hakkâri, Muş, Van	Van
	TRC1	İpekyolu Kalkınma Ajansı (İKA)	Adıyaman, Gaziantep, Kilis	Gaziantep
	TRC2	Karacadağ Kalkınma Ajansı (KARACADAĞ)	Diyarbakır, Şanlıurfa	Diyarbakır
	TRC3	Dicle Kalkınma Ajansı (DİKA)	Batman, Mardin, Şırnak, Siirt	Mardin
2009	TR21	Trakya Kalkınma Ajansı (TRAKYAKA)	Edirne, Kırklareli, Tekirdağ	Tekirdağ
	TR22	Güney Marmara Kalkınma Ajansı (GMKA)	Balıkesir, Çanakkale	Balıkesir
	TR32	Güney Ege Kalkınma Ajansı (GEKA)	Aydın, Denizli, Muğla	Denizli
	TR33	Zafer Kalkınma Ajansı (ZEKA)	Afyonkarahisar,	Kütahya

[446]Metin Berber, Ebru Çelpçi, "Türk Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yeni Arayışlar: Kalkınma Ajansları ve Türkiye'de Uygulanabilirliği", **Doğu Karadeniz Bölgesel Kalkınma Sempozyumu,** 13-14 Ekim, 2005, s.152.

[447]Zühal Cankorkmaz, "Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Bu Ajanslara Yönelik Eleştiriler", **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:26, Sayı:1, 2011, s.125.

		Kütahya, Manisa, Uşak	
TR41	Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı (BEBKA)	Bilecik, Bursa, Eskişehir	Bursa
TR42	Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (MARKA)	Bolu, Düzce, Kocaeli, Sakarya, Yalova	Kocaeli
TR51	Ankara Kalkınma Ajansı (ANKARAKA)	Ankara	Ankara
TR61	Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı (BAKA)	Antalya, Burdur, Isparta	Isparta
TR63	Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı (DOĞAKA)	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	Hatay
TR71	Ahiler Kalkınma Ajansı (AHİKA)	Aksaray, Kırıkkale, Kırşehir, Nevşehir, Niğde	Nevşehir
TR72	Orta Anadolu Kalkınma Ajansı (ORAN)	Kayseri, Sivas, Yozgat	Kayseri
TR81	Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı (BAKKA)	Bartın, Karabük, Zonguldak	Zonguldak
TR82	Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı (KUZKA)	Çankırı, Kastamonu, Sinop	Kastamonu
TR90	Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (DOKA)	Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon	Trabzon
TRA2	Serhat Kalkınma Ajansı (SERKA)	Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars	Kars
TRB1	Fırat Kalkınma Ajansı (FKA)	Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli	Malatya

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, **Kalkınma Ajansları 2010 Yılı Faaliyet Raporu,** Ankara, 2011, s.13.

BKA'ların gelirleri aşağıda belirtildiği gibidir[448];

- Bir önceki yıl gerçekleşen genel bütçe vergi gelirleri tahsilatından, vergi iadeleri ile mahalli idarelere ve fonlara aktarılan paylar düşüldükten sonra kalan tutar üzerinden, binde beş oranında her yıl ayrılacak transfer ödeneğinden, Yüksek Planlama Kurulu'nca her bir ajans için nüfus, gelişmişlik düzeyi ve performans ölçütlerine göre belirlenecek pay,
- AB ve diğer uluslararası fonlardan sağlanacak kaynaklar,
- Faaliyet gelirleri,

[448]Fatma Özmen, "AB Sürecinde Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Karşılaşabilecekleri Temel Sorun Alanları", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Isparta, C.13, S.3, 2008, s.337.

- Bir önceki yıl gerçekleşen bütçe gelirleri üzerinden, bölgedeki il özel idareleri için; borçlanma, tahsisi mahiyetteki gelirler ile genel, katma ve özel bütçeli kuruluşlardan alınan yardım kalemleri hariç tutulmak üzere yüzde bir, belediyeler için; borçlanma ve tahsisi mahiyetteki gelir kalemleri hariç tutulmak üzere yüzde bir oranında, cari yıl bütçesinden aktarılacak pay,
- Bölgedeki sanayi ve ticaret odalarının, bir önceki yıl kesinleşmiş bütçe gelirlerinin yüzde biri oranında, cari yıl bütçesinden aktarılacak pay,
- Ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlarca yapılan bağış ve yardımlar ve
- Bir önceki yıldan devreden gelirlerdir.

Sonuç olarak BKA'ların gelirleri merkezi bütçe, il özel idareleri, belediyeler, sanayi ve ticaret odalarından aktarılan kaynaklar, AB ve diğer uluslararası fonlardan sağlanan kaynaklar, faaliyet gelirleri ile bağış ve yardımlardan oluşmaktadır. 2010 yılında genel bütçeden 26 ajansa toplam 450 milyon TL ödenek ayrılmış, ajansların harcama programları doğrultusunda bu kaynağın % 98'i (442 milyon TL) transfer edilmiştir. Ajanslar genelinde bütçe gelir gerçekleşmesi % 76 düzeyindedir. Tahsilat oranının düşük kalmasının nedeni ajansların belediyelerden tahsilat konusunda sıkıntı yaşamış olmalarıdır. Gelir kalemi bazında en yüksek gerçekleşme % 105 ile toplam gelir içindeki payı en düşük kalem olan ticaret ve sanayi odalarından aktarılan kaynaklarda sağlanmıştır. Daha sonra % 98 ile genel bütçeden aktarılan kaynaklar, % 96 ile il özel idarelerinden aktarılan kaynaklar ve son olarak % 45 ile belediyelerden aktarılan kaynaklar yer almaktadır[449].

Türkiye'deki kalkınma ajansları, AB bölgesel yatırım fonlarından yeterince yararlanamamaktadır[450].

BKA'ların gelirleri, ne yazık ki bulunduğu bölgenin ekonomik gelişmişliğine bağlı olmaktadır. Diğer yandan ulusal kurumlar tarafından geliştirilen kalkınma

[449]Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, **a.g.e.** s.47.
[450]Berber ve Çelpçi, **a.g.e**. s.145.

planları, bölgesel BKA'lar tarafından hazırlanan programlarla farklılıklar içermektedir. Bu durum kaynakların yanlış kullanımına neden olabilmektedir [451].

BKA'lara getirilen eleştiriler aşağıda belirtildiği gibidir[452];

- BKA'nın Yönetim Kurulu Başkanı olan valilerin, toplanan fonları, tarafsız kamu görevlisi sıfatı dışına çıkarak, dar bir kesime kullandırabilecek olması,
- BKA'da toplanacak özellikle kamu kaynakları ve AB yardımları gibi fonların, hangi temel ilkelere, önceliklere ve sektörel teşvik politikalarına göre kullanılacağının yasada belli olmaması,
- Kamu gücünün ve kamu kaynağının aktarıldığı BKA'ların kamu denetimi dışında bırakılması,
- BKA'ların Devlet İhale Kanunu, Kamu İhale Kanunu ve Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu hükümlerine tabi olmaması ve dış denetim olarak da sadece bağımsız denetim kuruluşlarının yani piyasanın denetiminin öngörülmesi; Sayıştay denetiminin fiilen dışlanması,
- Çok sayıda bölgede tarımsal etkinliklerin yoğun olmasına rağmen Ziraat Odası, Ticaret Borsası, Ziraat Mühendisleri Odası temsilcilerine BKA'larda yer verilmemiş olması ve
- BKA'ların, yerel kalkınma gereksinimlerinin bir sonucu olarak değil, AB fonlarının kullanımını kolaylaştırıcı bir girişim olarak ortaya çıkmasıdır[453].

3.5. TÜRKİYE BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKA SONUÇLARI

Türkiye'de bölgesel kalkınma politikaları üretimde, altyapıda, işgücünde, sektörel yapıda, dış ticarette, sağlık sektöründe ve eğitim sektöründe olumlu sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

[451]Özmen, **a.g.e.** s.337-338.
[452]Cankorkmaz, **a.g.e.** s.128-129.
[453]Dulupçu, Gövdere, **a.g.e.** s.139

3.5.1. Üretimin Değerinde Mevcut Durum

Belli bir dönemde, bir bölgede yerleşik ekonomik birimlerin bu bölgedeki ekonomik faaliyetleri sonucunda ürettikleri mal ve hizmetlerin üretim değerinden, bu üretimde bulunabilmek için kullandıkları mal ve hizmetler (ara tüketim) değerinin çıkarılması sonucu elde edilen değere gayri safi katma değer adı verilmektedir[454].

Türkiye'de, bölgesel kalkınmada üretimin değeri oldukça önemli bir etkendir. Bölgesel kalkınma ile ekonomideki canlılık ve ekonominin inovasyon kapasitesi adeta eş değer tutulmaktadır[455].

Tablo 3.13: Bölgelere Göre Kişi Başına Gayri Safi Katma Değer (2008)

Bölgeler	İlleri	ABD Doları	Sıra
İstanbul	-	14591	1
Batı Marmara	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	12243	5
	Balıkesir, Çanakkale	9000	9
Ege	İzmir,	11568	6
	Aydın, Denizli, Muğla	9076	8
	Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak	8256	11
Doğu Marmara	Bursa, Eskişehir, Bilecik	12983	3
	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	13265	2
Batı Anadolu	Ankara,	12598	4
	Konya, Karaman	7213	13
Akdeniz	Antalya, Isparta, Burdur	10334	7
	Adana, Mersin	7363	12
	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	5937	19
Orta Anadolu	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	6789	17
	Kayseri, Sivas, Yozgat	6813	16
Batı Karadeniz	Zonguldak, Karabük, Bartın	8734	10
	Kastamonu, Çankırı, Sinop	6676	18
	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	6914	15
Doğu Karadeniz	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	7059	14
Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum, Erzincan, Bayburt	5520	20
	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	3601	25
Ortadoğu Anadolu	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	5517	21
	Van, Muş, Bitlis, Hakkari	3419	26
Güneydoğu	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	4597	22

[454]TÜİK, **Bölgesel Göstergeler 2010 TR51 Ankara**, 2010, Ankara, s.3.
[455]Tuba İnal Çekiç, "Redefining Turkey's Regional Economic Disparities Through Social Participation", **51st Congress of the European Regional Science Association International,** New Challenges for European Regions and Urban Areas in a Globalised World, 30 August- 4 September Barcelona, Spain, 2011, p.6

Anadolu	Şanlıurfa, Diyarbakır	3724	24
	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	3812	23
Türkiye	**-**	**9384**	**-**

Kaynak: TUİK, **Bölgesel Göstergeler 2010 TR51 Ankara**…, s.15.

Türkiye'nin katma değer oluşumunu biçimleyen sanayi ve ticari faaliyetleri İstanbul'da yoğunlaşmaktadır. Bu durum İstanbul'un ve bölgenin hızlı bir gelişme temposu izlemesinin temel nedenidir. Sanayi ve ticari faaliyetler İstanbul'dan zamanla tüm bölgeye yayılarak Marmara'yı, ülkenin çekim bölgesi yapmaktadır. Kişi Başına Gayri Safi Katma Değer oranına göre ikinci sırada yer alan bölge yine Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu ve Yalova illerinin yer aldığı Doğu Marmara Bölgesi'dir. Bu bölgede kişi başına gayri safi katma değeri 13265 ABD Doları'dır. Bu değerin en düşük olduğu bölge ise 3419 ABD Doları ile Van, Muş, Bitlis ve Hakkari illerinin bulunduğu Ortadoğu Anadolu Bölgesi'dir.

Bir bölgede enflasyonun yayılması ve bu olgunun zaman içinde süreklilik göstermesi; reel ücretleri ve bunun fonksiyonu olarak değerlendirilebilecek alım gücünü düşürerek, refah düzeyini azaltmaktadır. Dolayısıyla, bir bölgedeki enflasyona bağlı refah düşüşü, hızla diğer bölgelere yayılmaktadır. Tüm bu etkiler değerlendirildiğinde enflasyonun yüksek olduğu bölgelerde, enflasyonun gelir dağılımını bozucu, tasarrufları ve dolayısıyla yatırımları düşürücü, kaynakların verimli kullanımını önleyici etkileri baskın hale gelmektedir. Türkiye gibi geçmişinde yüksek ve sürekli enflasyon sorunu olan ülkelerde, bu açıdan riskin büyüklüğü çok fazladır[456].

[456]Batu K. Tunay, A. Murat Silpagar, "Dinamik Mekan-Zaman Panel Veri Modelleriyle Türkiye'de Bölgesel Enflasyon Yakınsamasının Analizi", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** 9/1, 2007, s.23.

Tablo 3.14: Bölgelere Göre Enflasyon Göstergeleri (%)

Bölgeler	İlleri	TÜFE -Bir Önceki Yılın Aynı Ayına Göre Değişim Oranı (Aralık 2010/ Aralık 2009)	Sıra
İstanbul	-	5,4	26
Batı Marmara	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	7,1	11
	Balıkesir, Çanakkale	7,6	8
Ege	İzmir,	7,3	10
	Aydın, Denizli, Muğla	7	15
	Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak	7,7	5
Doğu Marmara	Bursa, Eskişehir, Bilecik	6,5	20
	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	5,6	25
Batı Anadolu	Ankara,	6,3	21
	Konya, Karaman	8,4	2
Akdeniz	Antalya, Isparta, Burdur	6,1	23
	Adana, Mersin	7,1	11
	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	7,1	11
Orta Anadolu	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	7,9	4
	Kayseri, Sivas, Yozgat	7,7	5
Batı Karadeniz	Zonguldak, Karabük, Bartın	6,3	21
	Kastamonu, Çankırı, Sinop	7,6	8
	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	6,6	19
Doğu Karadeniz	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	7	15
Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum, Erzincan, Bayburt	8,2	3
	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	8,8	1
Ortadoğu Anadolu	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	7	15
	Van, Muş, Bitlis, Hakkari	7,1	11
Güneydoğu Anadolu	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	6,8	18
	Şanlıurfa, Diyarbakır	7,7	5
	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	5,9	24
Türkiye	**-**	**6,4**	**-**

Kaynak: TUİK, **Bölgesel Göstergeler 2010 TR51 Ankara**…, s.18.

Türkiye'de 2009 yılının Aralık ayına göre, 2010 yılı Aralık ayı TÜFE rakamları incelendiğinde, en fazla oranın Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerine ait olduğu belirlenmiştir. Bu bölgenin TÜFE rakamı % 8,8'dir. En düşük TÜFE oranı ise % 5,4'lük oran ile İstanbul'a aittir.

3.5.2. Fiziki Altyapıda Mevcut Durum

Altyapı göstergeleri, nüfusun hizmet ve olanaklardan yararlanma düzeyi kadar, diğer sektörlerin gelişmesi için de önem taşımaktadır. Yatırımların kuruluş yeri seçiminde, elektrik gibi altyapı imkanlarının yeterli düzeyde olduğu yöreler daha fazla tercih edilmektedir. Elektrik enerjisi aydınlatma, ısıtma, ısınma, havalandırma, soğutma ve makinelerin çalıştırılmasında gereklidir. Diğer yandan bazı durumlarda ikamesi olmayan bir girdi niteliğindedir ve konut sektöründen sanayi sektörüne kadar bir çok alanda kullanılmaktadır[457].

Tablo 3.15: Bölgelere Göre Kişi Başına Toplam Elektrik Tüketimi (2009)

Bölgeler	İlleri	kwh	Sıra
İstanbul	-	2257	9
Batı Marmara	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	4755	1
	Balıkesir, Çanakkale	3193	5
Ege	İzmir,	3469	3
	Aydın, Denizli, Muğla	2056	10
	Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak	1795	15
Doğu Marmara	Bursa, Eskişehir, Bilecik	2945	6
	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	4321	2
Batı Anadolu	Ankara,	1852	13
	Konya, Karaman	1970	12
Akdeniz	Antalya, Isparta, Burdur	2546	8
	Adana, Mersin	1811	14
	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	2919	7
Orta Anadolu	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	1675	16
	Kayseri, Sivas, Yozgat	1654	17
Batı Karadeniz	Zonguldak, Karabük, Bartın	3426	4
	Kastamonu, Çankırı, Sinop	1438	18
	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	1323	19
Doğu Karadeniz	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	1283	20
Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum, Erzincan, Bayburt	1073	22
	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	642	26
Ortadoğu Anadolu	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	1268	21
	Van, Muş, Bitlis, Hakkari	653	25
Güneydoğu Anadolu	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	2033	11
	Şanlıurfa, Diyarbakır	759	24
	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	923	23
Türkiye	**-**	**2162**	**-**

Kaynak: TUİK, **Bölgesel Göstergeler 2010 TR51 Ankara**…, s.14.

[457]Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, **Kalkınmada Öncelikli Yöreler ve Bölgesel Gelişme İçin Bir Model**, TOBB, Yayın No: Genel 105, Ar-Ge 39, Ankara, 1989, s.8.

2009 yılı verilerine göre en fazla elektrik tüketiminin olduğu bölge Batı Marmara Bölgesi'nde yer alan Tekirdağ, Edirne ve Kırklareli illerine aittir. Bu bölgede 4755 kwh elektrik tüketilmiştir. En az elektrik tüketiminin olduğu bölge ise Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerine aittir. Bu bölgede yine 2009 yılı verilerine göre 642 kwh elektrik tüketilmiştir.

3.5.3. İstihdam Yapısında Mevcut Durum

Bölgelerarası gelişmişlik düzeyinin önemli bir göstergesi de bölgedeki istihdamın oransal dağılımıdır. Türkiye'de nüfusun çoğunluğu tarım kesiminde çalışmaktadır. Bölgelerin ekonomik yapıları genellikle tarıma dayalıdır[458].

Tablo 3.16: Bölgelere Göre İşsizlik Oranı ve İşgücüne Katılma Oranı (2010)

Bölgeler	**İlleri**	**İşsizlik Oranı**		**İşgücüne Katılma Oranı**	
		%	**Sıra**	**%**	**Sıra**
İstanbul	-	14,3	4	47,8	17
Batı Marmara	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	9,8	19	54,6	5
	Balıkesir, Çanakkale	7,7	22	48,3	15
Ege	İzmir,	15,1	3	50,1	13
	Aydın, Denizli, Muğla	11,9	11	54,8	4
	Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak	7,6	23	48,2	16
Doğu Marmara	Bursa, Eskişehir, Bilecik	10,1	17	47,1	19
	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	13	8	50,3	12
Batı Anadolu	Ankara,	12,1	9	46,7	20
	Konya, Karaman	8,4	20	51,5	9
Akdeniz	Antalya, Isparta, Burdur	10,7	15	57,6	2
	Adana, Mersin	16,7	2	52,9	6
	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	13,6	6	49,3	14
Orta Anadolu	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	10,1	17	46,3	21
	Kayseri, Sivas, Yozgat	13,7	5	44,2	23
Batı Karadeniz	Zonguldak, Karabük, Bartın	10,8	14	52,2	8
	Kastamonu, Çankırı, Sinop	8,3	21	55,3	3
	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	7,2	24	50,6	11
Doğu Karadeniz	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	6,1	26	58,2	1
Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum, Erzincan, Bayburt	6,2	25	52,8	7
	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	10,3	16	50,9	10
Ortadoğu Anadolu	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	11,9	11	47,4	18
	Van, Muş, Bitlis, Hakkari	17	1	43,9	24

[458]Gündüz, **a.g.e.** s.103

Güneydoğu Anadolu	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	12,1	9	44,8	22
	Şanlıurfa, Diyarbakır	13,1	7	33,5	26
	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	11,8	13	36	25
Türkiye	**-**	**11,9**	**-**	**48,8**	**-**

Kaynak: TUİK, **Bölgesel Göstergeler 2010 TR51 Ankara**…, s.15.

Van, Muş, Bitlis, Hakkari illeri, sosyal ve ekonomik gösterge değerlerinin ülke ortalamasının oldukça altında bulunması nedeniyle, en fazla işsizliğin görüldüğü illerdir. Ortadoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan bu illerde toplam işsizlik oranı % 17'dir. Ayrıca sosyo-ekonomik gelişmişliğin, diğer bir deyişle refah düzeyinin düşük olması nedeniyle, bu bölgenin dışına yoğun bir göç yaşanmaktadır.

3.5.4. Tarım, Sanayi ve Hizmetler Sektöründe Mevcut Durum

Türkiye'de tarım sektöründeki gerileme giderek artmakta ve yapısal dönüşümün yaşanmadığı kırsal alanlar giderek artan ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Kamu yatırımları ve teşviklerinin az gelişmiş bölgeleri cazip yatırım mekanları haline getirememesinin yanı sıra, teşviklerin yerel özeliklere göre farklılaşmaması, teşviklerin gerçek yatırımcılara ulaşamaması, kayırmacılığın ortaya çıkması, yatırımların denetleme sorunları bölgesel eşitsizliği arttırmaktadır[459].

Kırsal istihdamın yaklaşık üçte ikisini oluşturan tarım sektörünün (bitkisel üretim, hayvancılık, su ürünleri ve ormancılık alt sektörleri) GSYİH içindeki payı, Türkiye'de azalma göstermektedir[460].

[459]Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, **a.g.e.** s.10**.**
[460]DPT, **Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi**, DPT Yayınları, Ankara, 2006, s.6.

Tablo 3.17: Bölgelere Göre Sektör Payları (%, 2006)

Bölgeler	İlleri	Tarım	Sanayi	Hizmetler
İstanbul	-	0.9	28.4	31.1
Batı Marmara	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	3.5	3.2	2.3
	Balıkesir, Çanakkale	4.6	1.4	1.8
Ege	İzmir,	3.9	6.8	7
	Aydın, Denizli, Muğla	7.1	3.3	3.5
	Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak	7.5	4.2	2.7
Doğu Marmara	Bursa, Eskişehir, Bilecik	4.6	10.1	5.4
	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	4.7	8.6	5.2
Batı Anadolu	Ankara,	2.6	7.4	9.9
	Konya, Karaman	5.2	2	2
Akdeniz	Antalya, Isparta, Burdur	6.4	2.2	4.4
	Adana, Mersin	7.1	3.3	3.9
	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	4.4	2.2	2.1
Orta Anadolu	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	3.6	1.3	1.3
	Kayseri, Sivas, Yozgat	3.4	2.3	2.1
Batı Karadeniz	Zonguldak, Karabük, Bartın	0.8	2.2	1.4
	Kastamonu, Çankırı, Sinop	1.8	0.6	0.7
	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	5.7	2.2	2.6
Doğu Karadeniz	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	4.8	1.9	2.6
Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum, Erzincan, Bayburt	1.8	0.5	0.9
	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	2	0.3	0.6
Ortadoğu Anadolu	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	2.1	1	1.4
	Van, Muş, Bitlis, Hakkari	2.4	0.6	0.9
Güneydoğu Anadolu	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	2.4	1.8	1.5
	Şanlıurfa, Diyarbakır	4.9	1	1.7
	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	1.9	1.3	1
Türkiye	**-**	**100**	**100**	**100**

Kaynak: TUİK, **Türkiye İstatistik Yıllığı**, Ankara, 2009, s.371.

Türkiye'de 2006 yılı bölgelere göre sektör payları incelendiğinde, bölge ekonomilerinin farklı sektörel yapıya sahip oldukları belirlenmiştir. Türkiye'de tarım sektörünün % 7.5'lik önemli bir kısmını Ege Bölgesi'nde yer alan Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya ve Uşak illeri sağlamaktadır. Sanayi ve hizmetler sektöründe en büyük pay ise, Marmara Bölgesi'nde yer alan İstanbul iline aittir.

3.5.5. Dış Ticaret Yapıda Mevcut Durum

Doğal kaynakların yeryüzüne dağılımı dengeli bir şekilde gerçekleşmemiştir. Bu nedenle Türkiye'de de diğer ülkelerde olduğu gibi mal ve hizmet üretimi yetersizdir. Doğal kaynaklar açısından zengin ülkeler, söz konusu ürün fazlalarını

ihracata ayırırlar. Yine üretim tekniklerinin bilinmemesi ya da bunları üretecek beceriye sahip insan gücünün bulunmaması, dış ticareti zorunlu kılabilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler kalkınmalarının gerektirdiği makine ve donanımı elde edebilmek amacıyla sanayileşmiş ülkelerden ithalatta bulunmaktadırlar. Diğer yandan uluslararası üretim maliyetlerinde yine ülkeler arasında farklılıklar görülmektedir. Ülkeler, ucuza ürettikleri malları ihraç edip, pahalı ürettikleri malları ithal ederler. Küreselleşme ile teknoloji-bilgi yoğun mal ve hizmetler, yüksek katma değerli mal ve hizmetler, özgün tasarımlar dış ticaretin hızlı bir şekilde gelişmesini sağlamaktadır[461].

Bu doğrultuda Türkiye'de en fazla ihracat yapan il İstanbul ili, en az ihracat yapan iller ise Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeridir. En fazla ithalat yapan il yine İstanbul iken, en az ithalat yapan iller Ortadoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Van, Muş, Bitlis ve Hakkari illeridir.

[461]Erdem C. Hepaktan, Serkan Çınar, "Türkiye'nin Dış Ticaretinin Bölgesel Profili", **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi,** Cilt XXX, Sayı I, Yıl 2011, s.118.

Tablo 3.18: Bölgelere Göre Dış Ticaret Göstergeleri (2009)

Bölgeler	İlleri	Kişi Başına İhracat		Kişi Başına İthalat	
		(ABD $)	Sıra	(ABD $)	Sıra
İstanbul	-	4300	1	6098	1
Batı Marmara	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	427	15	410	12
	Balıkesir, Çanakkale	279	18	205	16
Ege	İzmir,	1582	4	1620	5
	Aydın, Denizli, Muğla	814	7	523	10
	Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak	449	13	274	14
Doğu Marmara	Bursa, Eskişehir, Bilecik	2750	2	2150	4
	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	2018	3	4836	2
Batı Anadolu	Ankara,	1056	6	3545	3
	Konya, Karaman	396	16	282	13
Akdeniz	Antalya, Isparta, Burdur	344	17	199	17
	Adana, Mersin	590	10	643	9
	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	628	8	1113	7
Orta Anadolu	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	154	23	99	18
	Kayseri, Sivas, Yozgat	435	14	474	11
Batı Karadeniz	Zonguldak, Karabük, Bartın	498	12	1572	6
	Kastamonu, Çankırı, Sinop	162	21	68	21
	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	163	20	210	15
Doğu Karadeniz	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	569	11	88	19
Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum, Erzincan, Bayburt	32	26	56	22
	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	111	24	43	25
Ortadoğu Anadolu	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	155	22	52	23
	Van, Muş, Bitlis, Hakkari	212	19	13	26
Güneydoğu Anadolu	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	1281	5	925	8
	Şanlıurfa, Diyarbakır	78	25	70	20
	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	596	9	49	24
Türkiye	**-**	**1408**	**-**	**1942**	**-**

Kaynak: TUİK, **Bölgesel Göstergeler 2010 TR51 Ankara**…, s.18.
İhracat ve ithalat verileri, firma vergi kimlik numaralarının bağlı olduğu ile göre oluşturulmuştur.

Gelişme sürecinde sosyal ve ekonomik olarak geri kalan bölgelerin yerel ekonomik insiyatiflerinin uyarılması, kamunun kaynak dağılımına ve bu bölgeler lehine müdahalesi ile mümkün olabilir. Kamu ya bölgedeki mevcut veya kurulacak işletmelere devlet yardımları yapar, ya da entegre alt ve üst yapılar kamu tarafından projelendirilir[462].

[462]Ahmet İncekara, **Doğu Anadolu'da Kış Turizmi ve Gelişme Olanakları**, İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 1998-18, İstanbul, 1998, s.20.

Son yıllarda Yeni Sanayi Odakları olarak adlandırılan ve sanayileşme dinamiğinin yoğun olduğu Eskişehir, Denizli, Bilecik ve Gaziantep illeri kişi başına ihracat rakamlarının yüksek olduğu illerdir. Bu illerin en önemli özelliği, 1980'li yıllar sonrasında yaşanan dışa açık büyüme politikası ile bol ve ucuz iş gücünün sağladığı avantajlarla tekstil sektörü başta olmak üzere hızlı bir gelişme sürecini başlatabilmeleridir. Doğu Marmara Bölgesi'nde yer alan Bursa, Eskişehir, Bilecik illerinde toplam kişi başına ihracat miktarı 2750 ABD Doları'dır. Yalova, Kırklareli, Edirne ve Sakarya illeri ise İstanbul metropolitan alanı ardbölgesi kaynaklı gelişim sürecinde bulunmaktadırlar. Yine Doğu Marmara Bölgesi'nde yer alan Yalova, Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu illerinde toplam kişi başına ihracat rakamı yüksektir ve 2018 ABD Doları'dır. Antalya, Aydın, Muğla ve Balıkesir illeri ise turizm ve tarım merkezli büyüme sürecinde bulunmaktadır. Ege Bölgesi'nde yer alan Aydın, Denizli ve Muğla illerinde kişi başına ihracat değişkeni Türkiye sıralamasında yine üst sıralardadır. Bu bölgede kişi başına ihracat rakamı 814 ABD Doları'dır.

3.5.6. Demografik Yapıda Mevcut Durum

Türkiye'de yetersiz beslenen aileler veya mutlak yoksullar olarak adlandırılabilecek durumda olanlar, nüfusun % 11'ini oluşturmaktadır. Bölgelerarasında toplam yoksulluk, nüfusun % 3'ü olarak en az Ege'de görülür. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yoksul oranı % 18'e çıkmaktadır. Temel gereksinimler açısından bakıldığında bölgelerarasındaki sıralama değişmektedir. Güneydoğu Anadolu % 37 yoksul oranı ile en fakir bölgedir. Karadeniz Bölgesi'nde % 34 olan yoksul oranını, % 33 oranıyla Doğu Anadolu izlemektedir[463].

Nüfus, gelir ile birlikte bir ekonomide mal ve hizmetlere olan talebin miktarını belirler. Nüfusun büyüklüğü ve yapısı, üretim sisteminin temel girdisini oluşturur. Yine gelişen bir ekonomide nüfus ve nüfusun özellikleri, kaynakların

[463]DPT, **VIII. BYKP Gelir Dağılımın İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele, Özel İhtisas Komisyonu Raporu,** DPT Yayını, Ankara, 2001, s.138.

sosyal ve ekonomik sektörler arasındaki dağılımını büyük ölçüde biçimlendirir. Kaynakların bu şekilde dağılımı da bölgesel kalkınmayı, bölgesel istihdam düzeyini, sektörel üretim artış oranları ile ihracat ve ithalat oranlarını etkiler.

Tablo 3.19: Bölgelere Göre Yıllık Nüfus Artış Hızı (2009-2010)

Bölgeler	**İlleri**	‰ **(Binde)**	**Sıra**
İstanbul	-	26	2
Batı Marmara	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	6,2	18
	Balıkesir, Çanakkale	15,3	11
Ege	İzmir,	20,6	7
	Aydın, Denizli, Muğla	11,5	12
	Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak	21,7	5
Doğu Marmara	Bursa, Eskişehir, Bilecik	24,6	4
	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	16,4	9
Batı Anadolu	Ankara,	25,7	3
	Konya, Karaman	9,8	14
Akdeniz	Antalya, Isparta, Burdur	35,4	1
	Adana, Mersin	8,1	15
	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	15,7	10
Orta Anadolu	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	-5,7	26
	Kayseri, Sivas, Yozgat	11,3	13
Karadeniz	Zonguldak, Karabük, Bartın	8	16
	Kastamonu, Çankırı, Sinop	-4	24
	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	0,4	21
Doğu Karadeniz	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	-4,2	25
Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum, Erzincan, Bayburt	5,9	19
	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	-1,9	23
Ortadoğu Anadolu	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	-0,7	22
	Van, Muş, Bitlis, Hakkari	5,1	20
Güneydoğu Anadolu	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	21,2	6
	Şanlıurfa, Diyarbakır	20,1	8
	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	8	16
Türkiye	**-**	**15,9**	**-**

Kaynak: TUİK, **Bölgesel Göstergeler 2010 TR51 Ankara**…, s.12.

Marmara Bölgesi, nüfus büyüklüğünün yanı sıra nüfus artış hızının da yüksek olduğu bir bölge özelliğini taşımaktadır. Doğu Marmara Bölgesi'nde yer alan Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova illerinde toplam nüfus artış hızı ‰ 16,4'dür. Nüfus artış hızının en fazla olduğu bölge Akdeniz Bölgesi'nde yer alan Antalya, Isparta ve Burdur illerine aittir. Bu illerde yaşanan yıllık nüfus artış hızı, ‰ 35,4'dür. Yıllık nüfus artış hızının en az olduğu bölge ise Orta Anadolu Bölgesi'nde yer alan

Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir illerine aittir. Bu bölgenin yıllık nüfus artış hızı ‰ -5,7'dir.

Küreselleşme ile birlikte dünyanın herhangi bir yerindeki tarımsal ve kırsal sorunlar tüm dünyayı etkilemekte, bu da sorunlara yerinde müdahale etmeyi gerekli kılmaktadır. Yol, içme suyu, elektrik, iletişim araçları, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetlerinin yetersiz kaldığı kırsal alanlardan kentlere doğru yaşanan yoğun göç, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için büyük sorun oluşturmaktadır. Türkiye'nin sosyal ve ekonomik kalkınma sürecinde; kentsel ve kırsal alanlararası gelişmişlik farklılıkları ülkenin önemli sorunlarından birisi olma özelliğini korumaktadır. Bu süreçte kırsal alanlar; kentlerin göstermiş olduğu gelişmeyi gösterememektedir[464].

Tablo 3.20: Bölgelere Göre Net Göç Hızı (2009-2010)

Bölgeler	İlleri	Binde	Sıra
İstanbul	-	7,8	3
Batı Marmara	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	7,8	3
	Balıkesir, Çanakkale	1,7	8
Ege	İzmir,	2,9	7
	Aydın, Denizli, Muğla	1,7	8
	Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak	-5,1	15
Doğu Marmara	Bursa, Eskişehir, Bilecik	5,7	5
	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	5,3	6
Batı Anadolu	Ankara,	10,4	1
	Konya, Karaman	-4,6	13
Akdeniz	Antalya, Isparta, Burdur	8,4	2
	Adana, Mersin	-1,5	11
	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	-3,8	12
Orta Anadolu	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	-13,8	25
	Kayseri, Sivas, Yozgat	-5,9	17
Batı Karadeniz	Zonguldak, Karabük, Bartın	-8,1	19
	Kastamonu, Çankırı, Sinop	-9,3	21
	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	-12,8	24
Doğu Karadeniz	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	-9	20
Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum, Erzincan, Bayburt	-10,6	22
	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	-16,4	26
Ortadoğu Anadolu	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	-7	18
	Van, Muş, Bitlis, Hakkari	-10,8	23
Güneydoğu	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	-1,1	10

[464]Devlet Planlama Teşkilatı, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu**…, s.124-126.

Anadolu	Şanlıurfa, Diyarbakır	-4,7	14
	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	-5,6	16

Kaynak: TUİK, **Bölgesel Göstergeler 2010 TR51 Ankara**…, s.13.

İller bazında sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına göre özellikle Doğu Anadolu, Karadeniz'in ve Güneydoğu Anadolu'nun bazı yöreleri gelir, istihdam ve genel olarak refah bakımından Türkiye ortalamalarının altında kalmaktadır. Bu nedenlerden dolayı, her üç bölgeden de diğer bölgelere göç yaşanmaktadır. Yoğun göç olgusu nüfus yanında, gelişmenin mekansal dağılımını da olumsuz yönde etkilemektedir. Az gelişmiş bölgelerin durgunluğundan kaynaklanan göçler, iş gücü ve sermaye kaybı anlamına da gelmekte ve mevcut durgunluğu arttırmaktadır. Öncelikle bölge dışı göçü durduracak ve göçün yönünü bölge içine çevirecek uygulamalar gerçekleştirmek gerekmektedir.

3.5.7. Sağlık Sektöründe Mevcut Durum

Türkiye'de bölgelerarasında, sağlık personeli ve sağlık altyapısı açısından da ciddi farklılıklar olduğu belirlenmiştir. En az gelişmiş illerin yer aldığı bölgelerde yaşayanların sağlık hizmetlerine erişiminde oldukça sıkıntılar yaşanmaktadır[465].

[465]Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, **a.g.e.** s.13

Tablo 3.21: Bölgelere Göre Yüz Bin Kişi Başına Hastane Yatak Sayısı (2007)

Bölgeler	İlleri	Sayı	Sıra
İstanbul	-	258	16
Batı Marmara	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	284	11
	Balıkesir, Çanakkale	266	14
Ege	İzmir,	302	10
	Aydın, Denizli, Muğla	219	20
	Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak	282	12
Doğu Marmara	Bursa, Eskişehir, Bilecik	279	13
	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	242	17
Batı Anadolu	Ankara,	359	3
	Konya, Karaman	264	15
Akdeniz	Antalya, Isparta, Burdur	336	5
	Adana, Mersin	241	18
	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	152	24
Orta Anadolu	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	237	19
	Kayseri, Sivas, Yozgat	307	9
Batı Karadeniz	Zonguldak, Karabük, Bartın	338	4
	Kastamonu, Çankırı, Sinop	312	8
	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	319	7
Doğu Karadeniz	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	325	6
Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum, Erzincan, Bayburt	364	2
	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	115	25
Ortadoğu Anadolu	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	379	1
	Van, Muş, Bitlis, Hakkari	161	23
Güneydoğu Anadolu	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	183	21
	Şanlıurfa, Diyarbakır	172	22
	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	115	25
Türkiye	**-**	**262**	**-**

Kaynak: TUİK, **Bölgesel Göstergeler 2009 TR72 Kayseri, Sivas, Yozgat**, Yayın No: 3378, Ankara, 2010, s.13.

2007 yılı verilerine göre, yüz bin kişi başına hastane yatak sayısı değişkeni bölgelerarasında yine farklılık göstermiştir. Belirtilen değişkene göre Ege, Batı Anadolu, Akdeniz, Karadeniz Bölgesi, Ortadoğu ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi ilk sıralarda yer almıştır. Gelişmişlik sıralamasında birinci sırada yer alan Ortadoğu Bölgesi'nden Malatya, Elazığ, Bingöl ve Tunceli illerinde yüz bin kişi başına hastane yatak sayısı 379'dur. İkinci sırada ise 364 hastane yatak sayısı ile Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri yer almaktadır.

3.5.8. Eğitim Sektöründe Mevcut Durum

Küreselleşme ile birlikte artan rekabet; teknolojiye ayak uydurabilen, yüksek yetenekli, bilgili işgücünü zorunlu kılmaktadır. Bu durum ise ülkelerin, işgücünü bu değerlere uygun olarak yetiştirmelerini gerektirmektedir. Türkiye, yeni ortaya çıkan koşullara duyarlı bir eğitim-öğretim sistemi kurma konusunda, rekabet etmekte olduğu ülkelerin çok gerisinde kalmaktadır. Türkiye'de istihdamda olan nüfusun yaklaşık %70'i ve işsizlerin yaklaşık yarısı ilkokul veya altı eğitim düzeyine sahiptir. Hızlı nüfus artışının beslediği işsizlik, bölgesel gelişmişlik farkları sebebiyle büyük şehirlere göçü beraberinde getirmektedir[466].

Tablo 3.22: Bölgelere Göre Eğitim Sektörü Göstergeleri

Bölgeler	**İlleri**	**Bin Kişi Başına Halk Kütüphanelerinden Yararlanma Sayısı**		**Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı (İlköğretim)**	
		2009	**Sıra**	**2010-2011**	**Sıra**
İstanbul	-	27	26	27	2
Batı Marmara	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	393	9	20	9
	Balıkesir, Çanakkale	342	13	16	24
Ege	İzmir,	86	25	18	15
	Aydın, Denizli, Muğla	461	7	17	18
	Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak	364	11	17	18
Doğu Marmara	Bursa, Eskişehir, Bilecik	198	22	20	9
	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	156	23	20	9
Batı Anadolu	Ankara,	128	24	19	12
	Konya, Karaman	427	8	19	12
Akdeniz	Antalya, Isparta, Burdur	302	17	18	15
	Adana, Mersin	248	21	21	7
	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	282	19	21	7
Orta Anadolu	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	778	1	17	18
	Kayseri, Sivas, Yozgat	314	16	19	12
Batı Karadeniz	Zonguldak, Karabük, Bartın	271	20	17	18
	Kastamonu, Çankırı, Sinop	767	2	16	24
	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	494	6	17	18
Doğu	Trabzon, Ordu, Giresun,	505	5	16	24

[466]DPT, **VIII. BYKP Gelir Dağılımın İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu**…, s.146-147.

Karadeniz	Rize, Artvin, Gümüşhane				
Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum, Erzincan, Bayburt	584	3	17	18
	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	288	18	23	6
Ortadoğu Anadolu	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	547	4	18	15
	Van, Muş, Bitlis, Hakkari	367	10	26	3
Güneydoğu Anadolu	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	331	15	25	4
	Şanlıurfa, Diyarbakır	339	14	29	1
	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	360	12	25	4
Türkiye	**-**	**275**	**-**	**21**	**-**

Kaynak: TUİK, **Bölgesel Göstergeler 2010 TR51 Ankara**…, s.13.

2010-2011 Eğitim-Öğretim yılında, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinde öğretmen başına düşen öğrenci sayısının 29 olduğu belirlenmiştir. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde, Batı Karadeniz Bölgesi'nde yer alan Kastamonu, Çankırı ve Sinop ile Batı Marmara Bölgesi'nde yer alan Balıkesir ve Çanakkale illerinde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ise 16'dır.

3.6. TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ MALİ İŞBİRLİĞİ KAPSAMINDAKİ BÖLGESEL KALKINMA PROGRAMLARI

AB destekli bölgesel kalkınma programlarının temeli, Türkiye'nin AB'ye uyumuna yönelik katılım öncesi mali yardımların programlanmasına stratejik bir çerçeve oluşturmak üzere hazırlanan, 2004-2006 dönemini kapsayan ÖUKP'dir. Bu plan DPT Müsteşarlığı koordinasyonunda hazırlanmıştır. Plan kapsamında bölgesel programların öncelik alanları ve desteklenecek 12 öncelikli Düzey 2 bölgesi belirlenmiştir. AB-Türkiye mali işbirliği kapsamında, Ekonomik ve Sosyal Uyum başlığı altında, ÖUKP'de belirlenen öncelikli Düzey 2 bölgelerinde bölgesel kalkınma programları uygulanmıştır. Bölgesel kalkınma programlarının genel amacı, az gelişmiş bölgelerin istihdam düzeyi ve rekabet güçlerinin artırılması yoluyla

bölgelerarası ekonomik ve sosyal gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasıdır. Bu doğrultuda merkezi ve bölgesel düzeyde projeler hazırlanmıştır[467].

Çünkü AB katılım öncesi fonlardan yararlanabilmek için, AB normlarına uygun projelerin hazırlanması gerekmektedir. Katılım Öncesi Mali Yardım Fonları'ndan yararlanan Düzey 2 bölgeleri arasından en geri kalmış olan 10 bölgeyi kapsayan 5 Kalkınma Programı ile 2 Sınır Ötesi İşbirliği Programı başlatılmıştır. Bu programlar Doğu Anadolu Kalkınma Programı; TR82, TR83, TRA1 Düzey 2 Bölgesel Kalkınma Programı; TRA2, TR72, TR52, TRB1 Düzey 2 Bölgesel Kalkınma Programı; TR 90 Düzey 2 Bölgesel Kalkınma Programı; Yunanistan-Türkiye Sınır Ötesi İşbirliği Programı ve Türkiye- Bulgaristan Sınır Ötesi İşbirliği Programı'dır.

3.6.1. Doğu Anadolu Kalkınma Programı

Doğu Anadolu Kalkınma Programı (DAKP), TRB2 Düzey 2 Bölgesi'nde yer alan Bitlis, Hakkari, Muş ve Van illerini kapsamaktadır[468]. DAKP, Doğu Anadolu Bölgesi'nde katılımcı kırsal ve kentsel kalkınma modelleri geliştirmeyi amaçlayan bir sürdürülebilir insani gelişme programıdır[469].

Programın hedefleri AB'nin standartlarında entegre bölgesel gelişme programının hazırlanması, uygulanması; entegre bölgesel gelişme programları için deneyim kazanılması; bölgede ekonomik ve sosyal gelişmeye katkı sağlayabilecek

[467]Ali Şen, "Bölgesel Kalkınma ve Hibe Programları", **TEPAV Yayınları No:45**, 3. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, "Planlamadan Uygulamaya", 27-28 Kasım, Mersin, 2008, s.373.
[468]Reeves **a.g.e.** p.46.
[469]Erol Çakmak, "Sürdürülebilir Beşeri Kalkınma Çabası Olarak Doğu Anadolu Kalkınma Programı (DAKAP)", **Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu**, 7-8 Eylül, Ankara, 2006, s.359.

acil faaliyetlerin desteklenmesi; yerel faktörlerin yatırım ve kaynak katılımı için teşvik edilmesidir[470].

Program 2003 yılında Avrupa Komisyonu ile imzalanmıştır. Ayrıca program AB MEDA Fonu'ndan 45 milyon Euro hibe ile desteklenmektedir[471].

DAKP Koordinasyon merkezi Van'dır. Programın tarım ve kırsal kalkınma, KOBİ'lerin desteklenmesi, turizm ve çevre, sosyal gelişme ve kapasite geliştirme başlıkları altında toplanabilen beş bileşeni bulunmaktadır. Bu bileşenler aşağıda belirtildiği gibidir[472];

- Tarım ve Kırsal Kalkınma: Programın amacı Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın bölgedeki eğitimli çiftçi personelinin sayısının arttırılmasıdır. Böylece çiftçi gruplarının, kırsal toplulukların, çiftçi örgütlerinin gelirleri artabilecektir. Bu doğrultuda Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın bölgede çalışan personeline eğitim programları düzenlenecektir. Bölgedeki çiftçilere 17 milyon Euro değerinde ayni yardım yapılacaktır.
- KOBİ'lerin Desteklenmesi: Programın amacı yeni kurulan işletme sayısının arttırılması, mevcut işletmelerde devamlılığın sağlanması, istihdamın arttırılması, iş hayatına ilişkin bilgi, beceri ve prensiplerin daha iyi anlaşılmasıdır. Bu amaçların gerçekleşmesi için yeni yatırımcılara iş idaresi, finansman, pazarlama ve iş geliştirme alanında eğitim ve danışmanlık hizmetleri verilecektir. Eğitim ve proje hazırlanması konusunda destek için iş destek ekibi oluşturulacaktır. Ortak kullanım atölyeleri ve kamu ve özel sektör temsilcilerinden oluşan bir İş Geliştirme Konseyi oluşturulacaktır.
- Turizm ve Çevre: Programın amacı çevre kalitesinin yükseltilmesi, tarihi, doğal ve kültürel mirasın geliştirilmesi, turizm gelirlerinin arttırılmasıdır. Bu

[470]Çiğdem Varol, Tanyel Özelçi Eceral, "Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Çalışmalarının Uygulanma/Uygulanamama Süreçleri", **TEPAV Yayınları No:45**, 3. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, "Planlamadan Uygulamaya", 27-28 Kasım, Mersin, 2008, s.271.
[471]Menaf Turan, "Bölgesel Kalkınma Programları", **Bölge Kalkınma Ajansları Nedir? Ne Değildir?,** Pargraf Yayınevi, Ankara, 2005, s.174-175.
[472]Dinler, **Bölgesel İktisat**…, s.224-226.

amaca erişebilmek için turizm sektör analizi ve tanıtımı, imaj oluşturma ve halkı bilinçlendirme yapılacaktır. Ayrıca Van Gölü'nün kirliliğini önlemek için çalışmaların yapılması öngörülmekte ve Tatvan atık su arıtma tesisi inşasının yapılması planlanmaktadır.

- Sosyal Gelişme: Programının amacı, mağdur gruplara ve özellikle de kadınlara yönelik sosyal hizmetlerin geliştirilmesidir. Bunun için 4 adet gezici sağlık ünitesi oluşturularak, kırsal alanda ana çocuk sağlığı, doğum öncesi bakım gibi sağlık ve eğitim hizmetlerinin verilmesi planlanmıştır.
- Kapasite Geliştirme: Programın amacı, entegre bölgesel kalkınma programını gerçekleştirmek üzere, bir program koordinasyon merkezinin kurulması ve Yüzüncü Yıl Üniversitesi bünyesinde Bölgesel Kalkınma ve Araştırma Merkezi, İş Geliştirme Konseyi ve Program Danışma Kurulu'nun oluşturulmasıdır.

Tablo 3.23: Doğu Anadolu Kalkınma Programı Bütçesi (Milyon Euro)

Programın Öncelikleri	**AB Hibesi**
Tarım ve Kırsal Kalkınma	17.00
KOBI	8.50
Turizm ve Çevre	9.50
Sosyal Gelişme	2.50
Kapasite Geliştirme	6.50
Diğer	1.00
Toplam	45.00

Kaynak: Dinler, **Bölgesel İktisat**…, s.226.

Tamamı AB hibelerinden oluşan Doğu Anadolu Kalkınma Programı bütçesi, 45 milyon Euro'dur. Bütçede en büyük payı 17 milyon Euro ile tarım ve kırsal kalkınma programı almaktadır.

3.6.2. TR82, TR83 ve TRA1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı

TR82 Bölgesi Çankırı, Kastamonu ve Sinop illerini, TR83 Bölgesi Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat illerini, TRA1 Bölgesi ise Bayburt, Erzincan ve Erzurum

illerini kapsamaktadır. Bu kalkınma programı, Türkiye'nin kuzey doğusundaki 10 ili kapsamaktadır[473].

Programın finansman anlaşması, 2004 yılında Avrupa komisyonu ile imzalanmıştır. Program AB PHARE kuralları çerçevesinde desteklenmekledir. Toplam 52.33 milyon Euro olan program finansmanının 40 milyon Euro'su AB tarafından verilecektir. Kalan 12.33 milyon Euro da bütçe tarafından karşılanacaktır. Programın amacı, bölgede ekonomik kalkınmaya katkıda bulunmak ve merkezi ve bölgesel düzeyde proje uygulama kapasitesini arttırmaktır. Programın öncelikli alanları, yerel kalkınma girişimleri, KOBİ'ler, küçük ölçekli alt yapı ve teknik yardımlardır[474];

- Yerel Kalkınma Girişimlerinin Desteklenmesi: Kamu kuruluşu olmayan ve kar amacı gütmeyen kuruluşların, mahalli idarelerin, sivil toplum kuruluşlarının, üniversite ve araştırma enstitülerinin, mesleki eğitim kurumlarının, ekonomik kalkınma, kırsal kalkınma faaliyetleri, araştırma faaliyetleri, bölgenin iş ve turizm imajını artırmayı hedefleyen faaliyetlerine destek sağlanacaktır.
- KOBİ'lere Destek: Bölgedeki KOBİ'lerin rekabet güçlerini geliştirecek faaliyetleri desteklenecektir. Bunun için, işletme eğitimi, danışmanlık ve bilgiye daha iyi ulaşım gibi hizmetler verilecek, girişimcilik faaliyetleri teşvik edilecektir. Teknoloji transferi, yönetim ve organizasyon geliştirme, finans yönetimi, pazarlama ve reklam, insan kaynaklarının geliştirilmesi alanındaki faaliyetler desteklenecektir.
- Küçük Ölçekli Altyapı İnşasına Destek: Mahalli idarelerin yapacakları kollektif tesislerin ve altyapının inşası ile kalitesinin yükseltilmesine yönelik yardımlar yapılacaktır.
- Teknik Yardım: Programın başarısı için, her düzeyde eğitim ve danışmanlık hizmeti vermek üzere, Türk ve yabancı uzmanlardan oluşan teknik yardım ekibi görevlendirilecektir.

[473]Varol, Özelçi Eceral, **a.g.e.** s.272.
[474]Dinler, **Bölgesel İktisat**…, s.227.

Tablo 3.24: TR82, TR83 ve TRA1 Düzey 2 Bölgeleri Bütçesi (Milyon Euro)

Programın Öncelikleri	AB Desteği	Türkiye Katkısı	Toplam
Yerel Kalkınma Girişimleri	7.4	2.46	9.86
KOBI	11.1	3.7	14.8
Küçük Ölçekli Altyapı	18.5	6.17	24.67
Teknik Yardım	3.0	-	3.0
Toplam	**40.0**	**12.33**	**52.33**

Kaynak: Dinler, **Bölgesel İktisat**…, s.227.

TR82, TR83 ve TRA1 Düzey 2 bölgelerini kapsayan kalkınma programının bütçesi, toplam 52.33 milyon Euro'dur. Bu rakamın 40 milyon Euro'su AB tarafından, 12.33 milyon Euro'su ulusal bütçe tarafından verilmektedir.

3.6.3. TRA2, TR72, TR52 ve TRB1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı

TRA2 Bölgesi Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars illerini, TR72 Bölgesi Sivas, Kayseri ve Yozgat illerini, TR52 Bölgesi Karaman ve Konya illerini, TRB1 Bölgesi ise Bingöl, Elazığ, Malatya ve Tunceli illerini kapsamaktadır[475].

Bu kalkınma programı Türkiye'nin orta ve doğu yöresindeki 13 ili kapsamaktadır. Programın finansman anlaşması 2005 yılında Avrupa Komisyonu ile imzalanmıştır. AB PHARE kuralları çerçevesinde desteklenen programın bütçesi 90.67 milyon Euro'dur. Bu rakamın 70 milyon Euro'su AB tarafından verilecek, kalan 20.67 milyon Euro'su bütçe tarafından karşılanacaktır. Programla ilgili Mali İşbirliği Proje Paketi Finansman Anlaşması 2005 yılında Avrupa Komisyonu ile imzalanmıştır[476].

[475]Serap Kayasü, Suna S. Yaşar, "Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Kalkınma Politikaları: Yasal ve Kurumsal Dönüşümler", **Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu**, 7-8 Eylül, Ankara, 2006, s.207.

[476]Deniz Akkahve, "AB Destekli Bölgesel Kalkınma Programlarının Yönetimi ve Yapısal Fonlara Hazırlık", **Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu**, 7-8 Eylül, Ankara, 2006, s.184-185.

Tablo 3.25: TRA2, TR72, TR52 ve TRB1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı Bütçesi (Milyon Euro)

Programın Öncelikleri	AB Desteği	Türkiye Katkısı	Toplam
Tarım ve Hayvancılık	6.13	2.04	8.17
Yerel Kalkınma Girişimleri	9.19	3.06	12.25
KOBI	18.37	6.13	24.50
Küçük Ölçekli Altyapı	27.56	9.19	36.75
Teknik Yardım	8.00	-	8.00
Yönetim Yapılarına Destek	0.75	0.25	7.00
Toplam	**70.00**	**26.67**	**90.67**

Kaynak: Dinler, **Bölgesel İktisat**…, s.228.

TRA2, TR72, TR52 ve TRB1 Düzey 2 Bölgeleri'ni kapsayan kalkınma programının bütçesi 90.67 milyon Euro'dur. Bu rakamın 70 milyon Euro'su AB tarafından verilmektedir.

Programın amacı, ekonomik kalkınmaya katkıda bulunmak, proje uygulama kapasitesini merkezi ve bölgesel düzeyde arttırmaktır. Programın başlıca bileşenleri tarım ve hayvancılık, yerel kalkınma girişimleri, KOBİ'ler, küçük ölçekli altyapı ve kapasite geliştirmedir[477];

- Tarım ve Hayvancılık: Program, tarımsal nüfusun ekonomik güvenliğini ve gelirlerini arttırmayı amaçlamaktadır. Bunun için eğitim programlarının düzenlenmesine, modern tarım tekniklerinin yaygınlaştırılmasına, hayvancılıkta verimliliği fazlalaştıracak tekniklerin arttırılmasına ve eğitim alan kesime hibe yolu ile verilen malzemelerle gelir arttırıcı faaliyetlerin çeşitlenmesine çalışılacaktır.
- Yerel Kalkınma Girişimlerinin Desteklenmesi: Mahalli idareler, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ve kar gütmeyen kuruluşların, bölgenin gelişmesine yönelik girişimleri desteklenecektir.
- KOBİ'lere Destek: Program, bölgedeki KOBİ'lerin yeniliklere uyumu, modernizasyonu ve girişimcilik kültürünün güçlendirilmesi yoluyla rekabet güçlerinin ve gelirlerinin artırılmasını amaçlamaktadır. Proje bazında PHARE

[477]Dinler, **Bölgesel İktisat**…, s.228-229.

kuralına göre en fazla 100.000 Euro hibe verilecektir. Ancak, proje sunanların da aynı miktar finansman sağlamaları şartı vardır.

- Küçük Ölçekli Altyapı İnşasına Destek: Bu fondan mahalli idareler, bölgedeki yaşam standardını yükseltmek amacıyla yararlanacaklardır.
- Teknik Yardım: Programda teknik yardım her düzeyde eğitim ve danışmanlık hizmeti vermek içindir. Türk ve yabancı uzmanlardan oluşan teknik yardım ekibi görevlendirilecektir.

3.6.4. TR 90 Düzey 2 Bölgesel Kalkınma Programı

TR90 Düzey 2 Bölgesi Kalkınma Programı Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon illerini kapsamaktadır. Programın da yer aldığı "Katılım Öncesi Mali Yardımı 2005 Yılı Proje Paketine ilişkin Finansman Anlaşması", Türkiye ile Avrupa Komisyonu arasında 2006 tarihinde imzalanmıştır. Programın amacı bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltmak, merkezi ve bölgesel düzeyde proje uygulama kapasitesini geliştirmektir. Program, AB destekli diğer bölgesel kalkınma programları gibi bir hibe programı olarak tasarlanmıştır. Bu hibe mekanizmaları vasıtasıyla, bölgede yer alan 6 ilde teklif çağrısı yöntemi kullanılarak yarışma ortamında projeler desteklenmiştir. Programın öncelik alanları aşağıda belirtildiği gibidir[478];

- Yerel Kalkınma Girişimleri,
- KOBİ'ler,
- Turizm ve Çevre Altyapısıdır.

Tablo 3.26: TR90 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı Bütçesi (Milyon Euro)

Programın Öncelikleri	AB Desteği	Türkiye Katkısı	Toplam
Yerel Kalkınma Girişimleri	4,2	1,4	5,6
KOBI	6,9	2,3	9,2
Turizm ve Çevre Altyapısı	6,9	2,3	9,2
Toplam	**18**	**6**	**24**

Kaynak:T.C.Kalkınma Bakanlığı, "TR90 Düzey 2 Bölgesi Kalkınma Programı" (Çevrimiçi) http://www.dokap.org.tr/TR90/Default.aspx, s.1, (24.04.2012).

[478]DPT, **TR90 Düzey 2 Bölgesi (Artvin, Giresun, Gümüshane, Ordu, Rize ve Trabzon) Kalkınma Programı Hibe Projesi Uygulama Rehberi**, DPT Yayını, Ankara, s.4-5.

Programın toplam maliyeti 24 milyon Avro olup, programın AB desteği 18 milyon Avro tutarındadır.

Tablo 3.27: TR90 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı Çerçevesinde İllerin Proje Sayıları ve Hibe Miktarları

İllerin Bileşenler Bazında Proje Sayıları ve Oranları (%)				
İller	KOBİ	Yerel Kalkınma Girişimleri	Turizm ve Çevre Altyapı	Oran (%)
Trabzon	42	19	11	33,64
Ordu	22	13	4	18,22
Rize	16	16	6	17,29
Giresun	13	11	2	12,62
Gümüşhane	6	13	4	10,75
Artvin	4	8	3	7,48
Toplam	103	80	30	100,00
İllerin Bileşenler Bazında Hibe Miktarları (Euro)				
Trabzon	3.528.499,43	1.268.107,04	3.514.626,78	8.311.233,25
Ordu	1.786.125,23	858.585,03	1.447.762,64	4.092.472,90
Rize	1.274.165,57	1.020.394,75	2.175.792,30	4.470.352,62
Giresun	1.130.323,41	784.291,12	750.167,10	2.664.781,63
Gümüşhane	386.596,51	899.568,74	1.354.685,50	2.640.850,75
Artvin	259.757,22	689.974,39	871.178,70	1.820.910,31

Kaynak:T.C.Kalkınma Bakanlığı, **a.g.e.** s.1.

TR90 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı kapsamında toplam 213 projeye destek sağlanmıştır. Projelerin 103'ü KOBİ, 80'i Yerel Kalkınma Girişimleri ve 30'u Turizm ve Çevre Altyapısı öncelik alanı kapsamındadır.

AB-Türkiye Mali İşbirliği çerçevesinde yürütülen ve DPT tarafından ulusal koordinasyonu sağlanan TR90 Düzey 2 Bölgesi Kalkınma Programı'nın uygulama birimi, Doğu Karadeniz İlleri Hizmet ve Kalkınma Birliği'dir. Program kapsamında 6 ilde bilgilendirme ve tanıtım toplantıları düzenlenmiş, proje başvurularının değerlendirilmesi çalışmaları tamamlanmıştır. 2007 tarihi itibariyle de projelerin uygulanmasına başlanmış ve projeler 2009 yılında başarıyla tamamlanmıştır[479].

[479]T.C.Kalkınma Bakanlığı, **a.g.e.** s.1.

3.6.5. GAP Bölgesel Kalkınma Programı

GAP Projesi, bölgenin zengin toprak ve su kaynaklarından yararlanmak amacıyla önce kendi içinde bir enerji ve sulama projesi olarak başlamıştır. Daha sonra farklı sektörlerdeki gelişmelerin birbiriyle uyumlu olarak gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir[480].

GAP bölgesi, net iç göçle görece yüksek nüfus büyümesi ve düşük gelişim göstergeleri ile Türkiye'nin az gelişmiş bölgelerinden birisidir[481]. GAP'la sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına büyük önem verilmişir. Bölgedeki kalkınma amaçlı proje uygulamaları, bir çok sektöre yayılmıştır[482].

GAP Bölgesel Kalkınma Programı Hazine Müsteşarlığı, GAP Bölge Kalkınma İdaresi ve Avrupa Komisyonu arasında imzalanmıştır. Program 2002 yılından itibaren 5 yıllık bir uygulama dönemini kapsar ve 9 ili (Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak) içerir. Programın amacı, bölgede yaşayan insanların sosyal ve ekonomik koşullarını iyileştirmek, istikrarlı ekonomik büyümeye katkıda bulunmak, istihdam kapasitesini arttırmak, bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını azaltmaktır. Programın bileşenleri aşağıda belirtildiği gibidir[483];

- Kültürel Mirasın Geliştirilmesi: Bu bileşenin genel amacı; GAP Bölgesi'nde kültürel mirası geliştirme girişimlerinin desteklenmesi yoluyla, bölgede yaşayanların ekonomik ve sosyal koşullarını iyileştirmektir[484]. Kültürel

[480]Şevket Ökten, Hüseyin Çeken, "GAP Projesi'nin Türkiye'nın Kırsal Kalkınma Politikaları İçindeki Yeri ve Önemi", **Tarım Ekonomisi Dergisi,** 14 (1), 2008, s.17.
[481]Korel Göymen, "Güneydoğu Anadolu'ya İlişkin Olarak Bölgesel Kalkınmada Yerel İdareciliğin Rolü", **Devlet Reformu, Yoksulluk, Bölgesel Gelişme ve Kırsal Yoksulluk, Kent Yoksulluğu,** TESEV Yayınları 21, İstanbul, 2000, s.58.
[482]Ayşegül Kibaroğlu, "Küresel İklim Değişikliğinin Sınıraşan Su Kaynakları Politikasına Etkileri", **TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi**, 20-22 Mart, Ankara, 2008, s.352
[483]Dinler, **Bölgesel İktisat**…, s.229-230.
[484]Gökhan Menteş, "Kültürel Mirasın Korunması ve Turizmin Geliştirilmesi İçin Bir Yönetişim Modeli: Güneydoğu Anadolu Örneği", **Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu**, 7-8 Eylül, Ankara, 2006, s.322.

mirasın geliştirilmesi eğitim, eylem planı ve proje aşamalarından oluşmaktadır. Bu çerçevede öncelikle kişilerin Avrupa Komisyonu'na uygun yeni projeler üretebilmek üzere eğitilmesi amaçlanmaktadır. Bölgedeki kültürel mirasın ve kültür turizminin geliştirilmesine yönelik projelerin desteklenmesi öngörülmektedir. 2004 yılında Kültürel Mirasın Geliştirilmesi Projesi başlatılmış ve Şanlıurfa'da bu amaçla bir ofis kurulmuştur. Bölgedeki tüm illeri kapsayan Hibe Programı-Proje Hazırlama Eğitimi gerçekleştirilmiştir. Proje hazırlama yardım birimi, bölgedeki 70 kuruluşun 120 projesine yerinde hizmet vermiştir.

- Kırsal Kalkınma Projesi: Bölgede sulama olanaklarından yararlanamayan yörelerdeki küçük çiftçilere, ayni ve nakdi destek öngörülmektedir. Bunun için tarım dışı gelir getirici halı ve kilim dokuma, konservecilik gibi faaliyetler desteklenecek, süt işleme, besicilik, arıcılık, meyvecilik ve bağcılığın geliştirilmesine çalışılacaktır.
- Küçük ve Orta Ölçekli Girişimcileri Destekleme Projesi (GAP-GİDEM): GAP-GİDEM Projesi çerçevesinde Şanlıurfa, Mardin, Diyarbakır ve Adıyaman illerinde oluşturulan ofislerle bölgeye hizmet verilmektedir. Projenin temel hedefi mevcut ve potansiyel girişimcilerin idari, operasyonel ve girişimcilik kapasitelerini geliştirmektir[485]. Bu proje ile bölgedeki KOBİ'lerin geliştirilmesine, kadınların ve gençlerin ekonomiye kazandırılmasına çalışılmaktadır. GAP-GİDEM projesi çerçevesinde, 2003 yılında küçük ve orta ölçekli 351 işletmeye danışmanlık hizmeti verilmiştir. Ayrıca 29 eğitim semineri yapılmış ve bu faaliyetlerden 1392 kişi yararlanmıştır.

Sonuç olarak GİDEM'in amacı bölgede yatırımcılığı ve girişimciliği özendirmek, yerli ve yabancı sermayeyi bölgeye çekebilmek için gerekli danışmanlık hizmetlerini verebilmektir. GİDEM, GAP'ın bölgeye getireceği faydalardan yararlanmak isteyen yatırımcılara yatırımın nasıl ve nereye yapılması gerektiğini, iş

[485]Sayın, **a.g.e**. s.346.

kurma, iş geliştirme, yerli ve yabancı diğer yatırımcılarla ortaklık kurma alanlarında bilgi vermektedir[486].

Tablo 3.28: GAP Bölgesel Kalkınma Programı Bütçesi (Milyon Euro)

Programın Öncelikleri	**Program Bütçesi**
Kültürel Mirasın Geliştirilmesi	7.8
Kırsal Kalkınma	24.2
Küçük ve Orta Ölçekli Girişimleri Destekleme	15
Toplam	**47**

Kaynak: Dinler, **Bölgesel İktisat**…, s.229.

Program 47 milyon Euro'luk bir bütçeye sahiptir. Bu program en fazla desteği, kırsal kalkınma alanına yapmıştır.

3.6.6. Yunanistan-Türkiye Sınır Ötesi İşbirliği Programı

AB kaynaklarıyla desteklenmek üzere, Türkiye ile Yunanistan arasındaki sınır illerin birbirleri ile işbirliğini geliştirmek amacıyla, İnterreg III/A Yunanistan-Türkiye Programı başlatılmıştır. Program Türkiye ile Yunanistan arasında deniz ve kara sınırı olan Aydın, Balıkesir, İzmir, Çanakkale, Muğla ve Edirne illerini kapsar. Programın bütçesi 19.3 milyon Euro'dur. Bu fonun 15 milyon Euro'su AB tarafından (Türkiye-AB Katılım Öncesi Mali İşbirliği Fonu'ndan), kalan 4.3 milyon Euro ise ulusal bütçeden karşılanacaktır. Programın uygulanabilmesi için Türk ve yabancı uzmanlardan oluşan teknik yardım ekibinin görevlendirilmesi öngörülmektedir. Destek, sınır ötesi etkiye sahip ve kar amacı gütmeyen projelere verilmektedir. Yunanistan ile birlikte hazırlanan Ortak Programlama Belgesi, Avrupa Komisyonu tarafından onaylanmıştır[487].

Programın amacı, Türkiye ve Yunanistan'ın komşu bölgeleri arasındaki sorunların çözümüne yönelik işbirliğini geliştirmektir. Yunanistan-Türkiye arasında yeni karayolu bağlantılarının hayata geçirilmesi, gümrüklerdeki yoğunluk

[486]Seymen Oskay, Kubar, **a.g.e.** s.212
[487]Dinler, **Bölgesel İktisat**…, s.230-231.

sorunlarının çözülmesi, kadınlara karşı şiddet ve kaçakçılık gibi suçların engellenmesi, kamu sağlığı, kültürel faaliyetler, turizm faaliyetlerinin desteklenmesi, istihdamın arttırılması, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi programın önceliklerini oluşturmaktadır[488].

Tablo 3.29: İnterreg III/A Yunanistan-Türkiye Sınır Ötesi İşbirliği Program Bütçesi (Euro)

Programın Öncelikleri	**Program Bütçesi**
Sınır Ötesi Altyapı	7.741.935
Ekonomik Gelişme ve Altyapı	3.870.968
Yaşam kalitesi, Çevre, Kültür	5.806.452
Teknik Yardım	1.935.484
Toplam	**19.354.839**

Kaynak: Dinler, **Bölgesel İktisat**…, s.230.

Program 19.354.839 Euro'luk bir bütçeye sahiptir. Bu program en fazla desteği, sınır ötesi altyapı alanına yapmıştır.

3.6.7. Türkiye-Bulgaristan Sınır Ötesi İşbirliği Programı

AB tarafınan desteklenen Bulgaristan ile Sınır Ötesi İşbirliği Programı, Türkiye'de Edirne ve Kırklareli ile Bulgaristan'da Hasköy, Yambol ve Burgaz'ı kapsamaktadır. Programın amacı, Türkiye ile Bulgaristan sınırı bölgelerinin kalkınmalarının sürdürülebilirliğini sağlamaktır. Programın öncelikleri, sınır bölgelerinin altyapılarının geliştirilmesi, çevrenin korunması ve doğal afetlerde işbirliğinin sağlanması, ekonomik kalkınma, turizm gibi konularda ortak projelerin gerçekeştirilmesidir. Programa 2003 yılında başlanmıştır[489].

Tablo 3.30: Türkiye-Bulgaristan Sınır Ötesi İşbirliği Programı Bütçesi (Euro)

Programın Öncelikleri	**Program Bütçesi**
Sınır Ötesi Altyapı	8.667.000
Çevrenin Korunması, Geliştirilmesi ve Yönetimi	9.333.000
Kişisel, Toplumsal Faaliyetler	1.500.000
Toplam	**19.500.000**

Kaynak: Dinler, **Bölgesel İktisat**…, s.231.

[488]Gülden Erkut, Mete Başar Baypınar vd., "Batı Marmara Bölgesi'nde Stratejik Gelişme ve Sınırötesi İşbirliği", **İTÜDergisi/a Mimarlık, Planlama, Tasarım**, Cilt:7, Sayı:2, Eylül, 2008, s.125.
[489]Dinler, **Bölgesel İktisat**…, s.231.

Programın toplam bütçesi 19.5 milyon Euro'dur. Bu program en fazla desteği, çevrenin korunması, geliştirilmesi ve yönetimi alanına yapmıştır.

3.7. TÜRKİYE'DE İLLERİN SOSYO-EKONOMİK GELİŞMİŞLİK SIRALAMASI ARAŞTIRMASI

Türkiye'de bölgelerin, illerin ve ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini belirleyen çalışmalar DPT tarafından yapılmıştır. Bu çalışmaların sonuncusu 2004 yılında yapılan ve Türkiye'de ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini belirleyen çalışmadır. Bölgelerin ve illerin gelişmişlik sıralaması araştırması ise yine DPT tarafından 2003 yılında yapılmıştır.

Çalışmanın amacı, güncel veriler kullanılarak illerin 2012 yılı için sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasını belirlemektir. Ayrıca bu çalışmadan elde edilen sonuçlar DPT'nin 2003 yılında yapmış olduğu çalışma ile karşılaştırılacaktır. Daha sonra ise AB destekli bölgesel kalkınma programı çerçevesinde desteklenen iller düzeyinde 2003 yılından sonraki farklılıklar ortaya konulacaktır.

3.7.1. Veri

Çalışmanın amacına uygun olarak veriler, DPT (2003)'de kullanılanlar arasından seçilmiştir.

Tablo 3.31: Ekonometrik Analizde Kullanılan Değişkenler ve Kaynakları

Yıl	Değişken	Kaynak	Birim
	DEMOGRAFİK GÖSTERGELER		
2010	Şehirleşme Oranı	TÜİK-Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi	Yüzde
2011	Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızı	TÜİK-Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi	Binde
2011	Nüfus Yoğunluğu	TÜİK-Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi	Kişi/Km2
2000	Doğurganlık Hızı	TÜİK-Demografi İstatistikleri	Adet
	İSTİHDAM GÖSTERGELERİ		
2011	Tarım İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı*	TÜİK-Hane Halkı İşgücü İstatistikleri	Yüzde
2011	Sanayi İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı*	TÜİK-Hane Halkı İşgücü İstatistikleri	Yüzde
	EĞİTİM GÖSTERGELERİ		
2011	Okur-Yazar Nüfus Oranı	TÜİK-Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi	Yüzde
2011	Okur-Yazar Kadın Nüfusun Toplam Kadın Nüfusa Oranı	TÜİK-Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi	Yüzde
2011	Yüksekokul veya fakülte mezunu oranı/Toplam	TÜİK-Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi	Yüzde
2011-2012	İlkokullar Okullaşma Oranı	Milli Eğitim Bakanlığı	Yüzde
2011-2012	Liseler Okullaşma Oranı	Milli Eğitim Bakanlığı	Yüzde
2011-2012	Mesleki ve Teknik Liseler Okullaşma Oranı	Milli Eğitim Bakanlığı	Yüzde
	SAĞLIK GÖSTERGELERİ		
2010	On bin Kişiye Düşen Hekim Sayısı	TÜİK-Sağlık İstatistikleri	Kişi
2010	On bin Kişiye Düşen Diş Hekimi Sayısı	TÜİK-Sağlık İstatistikleri	Kişi
2010	On bin Kişiye Düşen Eczacı Sayısı	Eczacılar Birliği	Adet
2008	Eczane Başına Düşen Nüfus	Eczacılar Birliği	Kişi
2007	On bin Kişiye Düşen Hastane Yatağı Sayısı	TÜİK-Sağlık İstatistikleri	Adet
	SANAYİ GÖSTERGELERİ		
2012 Mart	Organize Sanayi Bölgesi Parsel Sayısı	OSB Bilgi Sistemi	Adet
2009	Kişi Başına İmalat Sanayi Elektrik Tüketimi	TÜİK-Enerji İstatistikleri	Kws
	TARIM GÖSTERGELERİ		
2010	Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Üretim Değeri	TÜİK-Tarım İstatistikleri	Bin TL
2010	Tarımsal Üretim Değerinin Türkiye İçindeki Payı	TÜİK-Tarım İstatistikleri	Yüzde
	İNŞAAT GÖSTERGELERİ		
2010	Bina Sayısı	TÜİK-İnşaat İstatistikleri	Adet
	MALİ GÖSTERGELER		
2001	Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	TÜİK-Milli Gelir	Milyon TL
2010	Banka Şube Sayısı	Bankalar Birliği	Adet
2010	Kişi Başına Banka Mevduatı	Bankalar Birliği	TL
2010	Toplam Banka Mevduatı İçindeki Pay	Bankalar Birliği	Yüzde
2010	Toplam Banka Kredileri İçindeki Pay	Bankalar Birliği	Yüzde
2010	Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Kredi Miktarı	Bankalar Birliği	Bin TL
2011	Kişi Başına Genel Bütçe Gelirleri	Maliye Bakanlığı	Bin TL
2011	Kişi Başına Vergi Gelirleri Miktarı	Maliye Bakanlığı	Bin TL
2011	Kişi Başına Kamu Yatırımları Miktarı	DPT	Bin TL
2009-10	Kişi Başına Teşvik Belgeli Yatırım Tutarı	Hazine Müsteşarlığı	TL
2010	Kişi Başına İhracat Miktarı	TÜİK-Dış Ticaret İstatistikleri	ABD Dolar
2010	Kişi Başına İthalat Miktarı	TÜİK-Dış Ticaret İstatistikleri	ABD Dolar
	ALTYAPI GÖSTERGELERİ		
2010	İçme Suyu Hizmeti Verilen Nüfus Oranı	TÜİK-Çevre İstatistikleri	Yüzde
2010	Devlet ve İl Yolları Asfalt Yol Oranı	Karayolları Genel Müdürlüğü	Yüzde
	DİĞER REFAH GÖSTERGELERİ		
2010	On bin Kişiye Düşen Otomobil Sayısı	TÜİK-Ulaştırma İstatistikleri	Adet
2010	On bin Kişiye Düşen Motorlu Kara Taşıtı Sayısı	TÜİK-Ulaştırma İstatistikleri	Adet
2009	Kişi Başına Elektrik Tüketim Miktarı	TÜİK-Enerji İstatistikleri	Mws
2011	Yeşil Karta Sahip Nüfus Oranı	Sağlık Bakanlığı	Yüzde

* İİBS'ye göre Düzey 2 (26 alt bölge) için açıklanan verilerden 81 il verisi elde edilmiştir.

3.7.2. Metodoloji

Bu çalışmada illerin gelişmişlik sıralamasının belirlenmesinde FA kullanılmaktadır. DPT (2003)'den farklı olarak bu çalışmada analiz sadece il bazında gerçekleştirilmektedir.

FA, birbiriyle ilişkili çok sayıda değişkeni bir araya getirerek, az sayıda kavramsal olarak anlamlı yeni değişkenler (faktörler, boyutlar) bulmayı amaçlayan çok değişkenli bir istatistiktir. FA, bir grup değişkenin kovaryans yapısını inceler. Bu değişkenler arasındaki ilişkileri, faktör olarak isimlendirilen çok daha az sayıdaki gözlenemeyen gizli değişkenler bakımından açıklar. FA, maksimum varyansı açıklayan az sayıda açıklayıcı faktöre (kavrama) ulaşmayı amaçlar. Gözlenen değişkenler arasındaki ilişkileri temel alan bir hesaplama mantığına sahiptir[490].

FA ilk olarak 20. yüzyılın başlarında Spearman tarafından geliştirilmiştir. FA'nın yaygın kullanımı bilgisayar teknolojisinde 1970'li yıllarda yaşanan hızlı gelişme ile mümkün olabilmiştir. FA, analizin amacı dikkate alındığında açıklayıcı (keşfedici) ve doğrulayıcı olmak üzere iki temel yönteme ayrılmaktadır. Açıklayıcı FA'da, değişkenler arasındaki ilişkilerden hareketle faktör bulmaya, teori üretmeye yönelik bir işlem; doğrulayıcı FA'da ise değişkenler arasındaki ilişkiye dair daha önce saptanan bir hipotezin test edilmesi söz konusudur. Doğrulayıcı FA'da araştırmacılar işe, değişkenlerin faktörlerle ve faktörlerin birbirleriyle olan korelasyonlarının tanımlandığı hipotezleri kurmakla başlar[491].

[490]Richard L. Gorsuch , **Factor Analysis**, Lawrence Erlbaum Associates, ABD, 1983, pp.1-3.
[491]Edward E. Cureton, Ralph B. D'agostino, **Factor Analysis: An Applied Approach**, Lawrence Erlbaum Associates, ABD, 1983, pp.8-9.

3.7.3. Faktör Analizine İlişkin Temel Kavramlar

Faktör analizine ilişkin temel kavramlar korelasyon matrisi, öz değer, ortak faktör varyansı, faktör yük değeri, faktörleştirme, bileşen ile faktör arasındaki farklar ve döndürmedir.

3.7.3.1. Korelasyon Matrisi

Gözlenen değişkenlerden üretilen korelasyon matrisine gözlenen korelasyon matrisi, faktörlerden üretilen korelasyon matrisine üretilmiş korelasyon matrisi (reproduced correlation matrix) adı verilir. Bu korelasyon matrislerinin arasındaki fark ise, hata (artık) korelasyon matrisi (residual correlation matrix) olarak isimlendirilir. Hata korelasyon matrisi, önemli faktörlerce açıklanamayan varysansa ilişkindir. İyi bir FA'de, artık matristeki korelasyonlar küçüktür ve bu durum gözlenen ve üretilen matrisler arasındaki yakınlığı (uyumu) gösterir[492].

3.7.3.2. Öz Değer

Öz değer, her bir faktörün faktör yüklerinin kareleri toplamıdır. Ayrıca her bir faktör tarafından açıklanan varyansın oranının hesaplanmasında ve önemli faktör sayısına karar vermede kullanılan bir katsayısıdır. Özdeğer yükseldikçe, faktörün açıkladığı varyans da yükselir[493].

[492]Richard A. Swanson, **Research In Organizations: Foundations And Methods Of Inquiry**, Berrett Koehler Publishing, California, 2005, pp.185-187; Gorsuch, **a.g.e.** pp.143-144.
[493]Marjorie A. Pett, Nancy Rebecca Lackey v.d., **Making Sense Of Factor Analysis: The Use Of Factor Analysis For Instrument Development İn Health Care Research**, Sage Publishing, California, 2003, p.115.

3.7.3.3. Ortak Faktör Varyansı

FA'de varyansın açıklanmasıyla ilgili olarak üç varyanstan söz edilebilir. Ortak faktörlerce açıklanabilen varyansa ortak varyans ya da ortak faktör varyans; bir testte ya da değişkende gözlenen varyansı tanımlayan özgül varyans (specific variance); veri setine ilişkin varyansın açıklanamayan kısmını gösteren hata varyansıdır (error variance). Ortak faktör varyansı olarak da isimlendirilen ortak varyans ile özgül varyansın toplamı, testin güvenirliğini yorumlamada kullanılır. Bir değişkene ilişkin faktörlerin açıkladıkları ortak varyans (communality), değişkenin faktör yük değerlerinin kareleri toplamına eşittir . Ortak faktör varyansı, maddelerin faktörlerle olan çoklu korelasyonunun karesi ile de açıklanmaktadır. Ortak faktör varyansının yüksek olmasının, modele ilişkin açıklanan toplam varyansı arttıracağı dikkate alınmalıdır[494].

3.7.3.4. Faktör Yük Değeri

Faktör yük değeri, maddelerin faktörlerle olan ilişkisini açıklayan bir katsayıdır. Maddelerin yer aldıkları faktördeki yük değerlerinin yüksek olması beklenir. Bir faktörle yüksek düzeyde ilişki veren maddelerin oluşturduğu bir küme var ise bu bulgu, o maddelerin birlikte bir kavramı-yapıyı-faktörü ölçtüğü anlamına gelir. Bir değişkenin 0.3'lük faktör yükü, faktör tarafından açıklanan varyansın %9 olduğunu gösterir. Bu düzeydeki varyans dikkat çekicidir ve genel olarak, işaretine bakılmaksızın 0.60 ve üstü yük değeri yüksek; 0.30-0.59 arası yük değeri orta düzeyde büyüklükler olarak tanımlanabilir ve değişken çıkartmada dikkate alınır. Faktör yük değerleri, bir korelasyon değeri olarak istatistiksel anlamlılık bakımından da incelenebilir. Ancak, düşük korelasyon miktarlarının da, örneklem arttıkça

[494]Dennis Child, **The Essentials of Factor Analysis**, Continuum InternationalPublishing, New Yok, 2006, pp.43-47.

anlamlı çıkma olasılığının artacağı unutulmamalıdır . Faktör yük değeri, bazen faktör katsayısı (factor coefficient) olarak isimlendirilir[495].

3.7.3.5. Faktörleştirme

FA, bir faktörleştirme (extraction) ya da ortak faktör adı verilen yeni kavramları (değişkenleri) ortaya çıkarma ya da maddelerin faktör yük değerlerini kullanarak kavramların işlevsel tanımlarını elde etme süreci olarak tanımlanabilir. İyi bir faktörleştirmede ya da faktör çıkartmada; değişken azaltma olmalı, üretilen yeni değişken ya da faktörler arasında ilişkisizlik sağlanmalı ve ulaşılan sonuçlar, yani elde edilen faktörler anlamlı olmalıdır[496].

Faktörleştirmede kullanılan pek çok teknik vardır. Bu teknikler, klasik faktör çıkartma teknikleri ve temel bileşenler analizi olarak ikiye ayrılabilir. Temel eksenler (principal axes), maksimum olabilirlik (maximum likelihood) ve çoklu gruplandırma (multiple grouping) teknikleri, klasik FA teknikleri içinde yer alan tekniklerden bazılarıdır. Anılan teknikler arasından en sık kullanılanı temel eksenler yaklaşımıdır. Bu teknik bazı kitaplarda temel faktörler (principal factors) ismiyle de anılmaktadır. Temel bileşenler analizi (TBA-Principal Compenent Analysis) ise, faktörleştirme tekniği olarak çok sık kullanılan bir başka istatistiktir. TBA, bileşenleri üretirken; FA, faktörleri üretir. Tüm çıkartma teknikleri veri setine ilişkin varyansa önemli katkı sağlayan faktörleri ya da bileşenleri belirlemeye çalışmaktadır. Bunun için varyansı en çoklayan ya da artık varyansı en aza indirgemeyi esas alan bir yaklaşım kullanılır. Aralarında güçlü ilişkiler olan çok sayıda değişken için çıkartma

[495]David E. McNabb, **Research Methods in Public Administration and Nonprofit Management**, M.E.Sharpe Inc., New York, 2008, p.245.
[496]Ali Cüneyt Çetin, "Şirket Derecelendirilmesinde Faktör Analizi Kullanımı ve Sektörlere Yönelik Bir Uygulama", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, C.12, S.3, Isparta, 2007, s.58-60.

tekniklerinin sonuçlarının benzer ve gözlenen bazı farkların ise, döndürme işleminden sonra kaybolma eğiliminde olduğu belirtilmektedir[497].

3.7.3.6. Bileşen ile Faktör Arasındaki Fark

TBA'de, varyansın hesaplanmasında, toplamları tek varyans (unique variance) olarak isimlendirilen hata ve özgül (spesifik) varyans birbirinden ayrılmaz. TBA'yı, klasik FA tekniklerinden ayıran temel nokta ise, değişkenlere ait ortak faktör varyanslarının hesaplanmasında TBA'da hata terimi ihmal edilirken, FA'da ortak faktörlerce açıklanmayan ve artık (residul) varyans olarak tanımlanan hata varyansı, modelde dikkate alınır. Yani, p tane değişkene ilişkin toplam varyans TBA'da n tane ortak faktörün doğrusal bileşeni ile açıklanabilirken, FA'da ortak faktörlerin açıklayamadıkları bir varyans (hata varyansı) daha söz konusudur. Bu durum, TBA'yı klasik faktör çözümlemesinden ayırır ve geniş veri setlerinde açıklanamayan varyansın azalması ile iki yöntemin sonuçları açısından farklarının azalacağı unutulmamalıdır. TBA'da her bir değişkene ilişkin varyansın 1.00'a eşit olduğu kabul edilir. Buna göre veri matrisindeki toplam varyans değişken sayısına, bu da faktörlerin öz değerlerinin toplamına eşit olacaktır[498].

Tek ve hata değişkenliği ile bozulmayan teorik çözümlerle ilgileniliyorsa FA'nın, veri setinin deneysel özeti isteniyorsa denklemsel işlemleri ve hesaplanması kolay olan TBA'nın kullanılması önerilmektedir. TBA'yı psikoloji ve sosyal bilimlerde elde edilen verilerin analizinde değerli kılan bir nokta da, ölçeğin genel faktörün açıklanmasına ilişkindir. Birinci temel bileşen, değişkenlerin çoğu üzerinde geniş pozitif yüklere sahip ise genel faktör olarak adlandırılır. İlk temel bileşenin genellikle genel faktör olması yöntemin getirdiği bir özelliktir. Uygun olmamakla birlikte, birinci temel bileşen, genel bir faktörün varlığının göstergesi olarak

[497]Gorsuch, **a.g.e.** pp.102-104;. I. T. Jolliffe , **Principal Component Analysis**, Springer Verlag, ABD, 2002, pp.150-151.
[498]Swanson, **a.g.e.** pp.188-189.

görülebilir. Sırasıyla diğer faktörler genellikle hem negatif hem de pozitif yüklere sahip bipolar (kutuplu) faktörlerdir[499].

Faktörler ve bileşenlerin özellikleri aşağıda belirtildiği gibidir[500]:

- Değişkenin faktör yükünün karesi, faktörün değişkende açıkladığı varyansı gösterir.
- Bir faktörün değişkenlerdeki yüklerinin karelerinin ortalaması, faktör tarafından açıklanan korelasyon matrisindeki varyansın yüzdesini gösterir.
- Tüm faktörlerin yük karelerinin ortalamalarının toplamı, faktörler tarafından açıklanan martiksdeki varyansın oranını gösterir. Temel bileşenlerde, tüm faktörler elde edildiği zaman tüm varyans açıklanmaktadır.
- Faktörler ilişkisizse, faktör yükleri sadece faktörle değişkenlerin korelasyonu değil, faktörden yordanacak değişkenler için b değerleridir.

3.7.3.7. Döndürme

Araştırmacı, bir FA tekniğini uygulayarak elde ettiği m kadar önemli faktörü, bağımsızlık, yorumlamada açıklık ve anlamlılık sağlamak amacıyla, bir eksen döndürmesine (rotation) tabii tutabilir. Faktör döndürme, çözümün temel matematiksel özelliklerini değiştirmez. Eksenlerin döndürülmesi sonrasında maddelerin bir faktördeki yükü artarken, diğer faktörlerdeki yükleri azalır. Böylece faktörler, kendileriyle yüksek ilişki veren maddeleri bulurlar ve faktörler daha kolay yorumlanabilir. İyi bir faktör döndürmede boyut indirgemenin (değişken azaltma), faktörler arasında bağımsızlığın, faktörlerin kavramsal anlamlılığının sağlanmış olması gerekmektedir[501].

---

[499]Child, **a.g.e.** pp.48-49.
[500]Sait Patır, "Faktör Analizi İle Öğretim Üyesi Değerleme Çalışması", **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 23, Sayı: 4, 2009, s.72.
[501]Paul Kline, **The Handbook of Psychological Testing**, TJ International Ltd., Great Britan, 2000, pp.136-137.

FA sonuçlarının yorumlanabilirliğini geliştirmede temel hedef Thurstone'nin (1947) formüle ettiği basit yapının (simple structure) elde edilmesidir[502];

- Her değişken (madde) en az bir sıfır faktör yük değerine sahip olmalıdır. Faktör matrisinin her bir satırında en az bir tane sıfır değeri olmalıdır.
- Her faktör, faktör yük değerleri sıfır olan bir değişken grubuna sahip olmalıdır.
- Faktörlerin her bir çiftiyle ilgili olarak faktörlerden biri için faktör yük değeri sıfır olan, ancak ikinci faktörde sıfır olmayan birkaç değişken olmalıdır.
- Çıkarılan faktör sayısı dört ya da daha fazla olduğu durumlarda, faktörlerin her bir çifti için faktörlerin her ikisinde de sıfır yük değerine sahip çok sayıda değişken olmalıdır.
- Faktörlerin her çifti için her iki faktörde de yük değeri sıfırdan farklı olan az sayıda değişken olmalıdır.

Dik (orthogonal) ve eğik (oblique) olmak üzere iki tür döndürme yaklaşımı vardır. Faktörler arasında ilişki olmadığı düşüncesine dayalı olan dik döndürmede faktörler, eksenlerin konumu değiştirmeksizin (aynı açıyla) döndürülür. Faktörlerin birbirleriyle ilişkili olduğu düşüncesi üzerine kurulu olan eğik döndürmede ise, eksenlerin döndürülmesinde farklı açılar kullanılır. Döndürme sonunda değişkenlerle ilgili açıklanan toplam varyans değişmezken, faktörlerin açıkladıkları varyanslar değişir. Dik döndürmede ortaya çıkan yük matrisi, gözlenen değişkenler ile faktörler arasındaki korelasyonların matrisidir ve yüklerin büyüklükleri, ilişkinin büyüklüğünü verir. Eğik döndürmede yük matrisi ikiye bölünür. Faktörler ve değişkenler arasındaki korelasyonları gösteren yapı (structure) matrisi ve faktörle gözlenen değişkenler arasındaki eşsiz ilişkileri gösteren örüntü (pattern) matrisi. Eğik döndürmede faktör örüntü (model) matrisindeki faktör yük değerleri (ağırlıkları), çoklu regresyon analizindeki beta ağırlıkları gibi tanımlanır ve faktör yapılarını yorumlamada bu değerlerin dikkate alınması önerilir. Faktör yapı matrisindeki yük

[502]Harry Horace Harman, **Modern Factor Analysis**, The University of Chicago Press, London, 1976, pp.98-99.

değerleri ise değişkenlerle faktör arasındaki ikili korelasyonları gösterir. Faktörler arasındaki ilişkinin düzeyi arttıkça bu iki matrisin benzerliği azalacaktır[503].

Genel bir kural olarak araştırmacı temelde verileri ile en uygun (best fit) olan sonuçları almakla ilgileniyorsa eğik döndürme; araştırmacı daha çok sonuçların genellenebilirliği ile yani gelecek için en uygun çözümle ilgileniyorsa dik döndürme önerilir. Bununla birlikte her iki döndürme sonuçları hemen hemen her zaman benzer sonuçlar ürettiğinden, uygulamaların tamamına yakınında yorumlamada kolaylık sağladığından dik döndürmenin tercih edildiği söylenebilir. Dik ve eğik döndürme yönteminin ürettiği sonuçların benzerliği, faktör değişken oranı ve faktörler arasındaki korelasyon küçüldükçe daha da artacaktır. Araştırmacıların uygulamada sıklıkla dik döndürme için varimax ya da quartimax; eğik döndürme için oblimin ya da promax tekniklerinden birini seçtikleri görülmektedir. Quartimax'ın, varyansın çoğunu karşılayan genel bir faktörün olduğuna inanıldığı, varimax'ın ise çok faktörlü yapının söz konusu olduğu durumlarda daha uygun bir seçim olduğu söylenebilir. Araştırmacı, eğik döndürme uygulayacak ise sonuçlarının oblimin döndürmeye göreli olarak gelecekte daha kullanılabilir olması nedeniyle promax'ı, tercih etmesi önerilebilir[504].

Araştırmalarda tek bir faktörün ölçüldüğü faktöryel olarak saf testlerin yanı sıra birden fazla faktörün ölçüldüğü faktöryel olarak karmaşık testlerle karşılaşılabilir. İkinci durumda araştırmacının FA'da karşılaştığı sorunlardan biri, önemli faktör sayısına karar vermedir. Burada odaklanılan nokta, mevcut değişkenlerin (ölçek, test ya da anket maddelerinin) kaç tane önemli faktörü ya da yapıyı ölçtüğüne karar vermektir. Önemli faktör çıkartma süreci, ölçülen değişkenle ilgili olarak veri matrisine ilişkin varyansın önemli bir miktarının açıklanmasına

[503]Pett, Lackey v.d., **a.g.e.** p.134-164.
[504]Gorsuch , **a.g.e.** pp.204-206.

kadar devam eder[505]. Aşağıda önemli faktör sayısına karar vermede kullanılan bazı ölçütlere yer verilmiştir;

- Öz değer (eigen value): FA'da başlangıçta, genel olarak öz değeri 1 ve daha büyük olan faktörler önemli faktörler olarak alınır. Bu sınır değerin seçilmesindeki ölçüt, bir faktörün en azından varyansı 1.00 olan değişkenlerden biri ile eşdeğere sahip olmasının aranmasıdır. Ancak araştırmacı, analiz sonuçlarına göre bu eşik değerini artırabilir. Analizde başlangıçta kuramsal olarak değişken sayısı kadar faktör ve her bir faktör için hesaplanan bir öz değer vardır. Öz değerlerin toplamı değişken sayısına eşittir. Buna göre, bir faktörün açıkladığı varyans, faktörün öz değerinin değişken sayısına bölünmesiyle elde edilen değere eşit olacaktır[506].
- Açıklanan varyans oranı: Analize dahil değişkenlerle ilgili toplam varyansın 2/3'ü kadar miktarının ilk olarak kapsadığı faktör sayısı, önemli faktör sayısı olarak değerlendirilir. Uygulamada, özellikle davranış bilimlerinde ölçek geliştirmede sözü edilen miktara ulaşmak genellikle güçtür. Analizde faktör sayısının yüksek tutulması, açıklanan varyansı artırır, ancak bu kez de faktörleri isimlendirmede, onları anlamlı kılmada zorluk yaşanabilir. Açıklanan varyansın yüksek olması, ilgili kavram ya da yapının o denli iyi ölçüldüğünün bir göstergesi olarak yorumlandığından, açıklanan varyansı artırmak için önemli faktör sayısı artırılabilir ya da madde çıkartmada daha yüksek faktör yük değerleri aranabilir[507].
- Faktörlerin öz değerlerine dayalı olarak oluşturulan çizgi grafiğinin (scree graph/plot) incelenmesi: Grafikte dikey eksen öz değer miktarlarını, yatay eksen ise faktörleri gösterir. Grafik, faktörlerin öz değerleriyle eşleştirilmesi sonucunda bulunan noktaların birleştirilmesiyle elde edilir. Grafikte yüksek ivmeli, hızlı düşüşlerin yaşandığı faktör, önemli faktör sayısını verir. Yatay

[505]Şener Büyüköztürk, "Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı", **Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi**, Sayı:32, Güz, 2002, s.478-479.
[506]Pett, Lackey, Sullivan, **a.g.e.** pp.115-116.
[507]Alan Bryman, Melissa A. Hardy, **Handbook of Data Analysis**, Replika Press, India, 2009, p.28.

çizgiler faktörlerin getirdikleri ek varyansların katkılarının birbirine yakın olduğunu gösterir[508].

Yapılan çalışmada FA yöntemi kullanılmıştır. FA, altında değişkenler seti olan ve faktör olarak adlandırılan genel değişkenin oluşturulması biçimidir. Çok sayıda değişkenle çalışmak sıkıcı ve zor olabilir. Eğer değişkenler, gerçekten daha genel bir değişkenin sadece farklı ölçüm değerleri ise, çalışmayı kolaylaştırmak ve basitleştirmek için genel değişken değerleri oluşturulabilir. Söz konusu teknik, aynı zamanda çoklu bağlantı probleminin çözülmesine de katkıda bulunur. FA, verilerin küçültülmesi işlemini görür[509].

FA'da işlem adımları aşağıda belirtildiği gibi sıralanmaktadır[510];

- İlk adımda bütün değişkenler için korelasyon matrisi hesaplanır. Söz konusu matristen, diğer değişkenler ile ilişkili olmayan değişkenler belirlenir. Ayrıca, faktör modelinin uygunluğu da bu safhada değerlendirilebilir.
- İkinci adım faktör sayısının belirlenmesidir. Bu adımda, seçilen modelin veriye ne kadar uyumlu olduğu tespit edilir.
- Üçüncü adım rotasyon olup, faktörler dönüştürülerek daha iyi yorumlanabilir hale getirilir.
- Her olay için her faktörün skoru hesaplanır. Söz konusu skorlar değişik analizler için kullanılabilir.

FA yönteminde, değişkenler arasındaki maksimum varyansı açıklayan birinci faktör açıklanır. Kalan maksimum miktardaki varyansı açıklamak için ikinci faktör

[508]Child, **a.g.e.** pp.60-61.
[509]Ali Onur Manga, Yetiş Şazi Murat, "Trafik Kazalarının Faktör Analizi Yöntemiyle İncelenmesi", **TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası İzmir Ulaşım Sempozyumu**, 8 Aralık, İzmir, 2009, s.2.
[510]Patır, **a.g.e**. s.72.

hesaplanır. Bu durum böylece devam eder. Burada önemli olan nokta analiz sonucu elde edilen faktörlerin arasında korelasyon olmamasıdır[511].

FA'da, elde edilen faktörleri daha iyi yorum verebilecek biçimde (kavramsal anlamlılık) yeni faktörlere çevirmek amacıyla faktör matrisine döndürme işlemi uygulanır. FA'da döndürmeler basit yapıya ulaşmayı garanti etmediği gibi, döndürmeden sonra elde edilecek faktör sonuçları, elde edilen ilk faktör sonuçlarından daha kötü de olabilmektedir[512].

FA'da $z_1, z_2, ..., z_p$ gibi p sayıda gözlemsel değişken ile $F_1, F_2, ..., F_p$ gibi yine p sayıda kurgusal değişken arasında, $z_j=a_{j1}\cdot F_1+a_{j2}\cdot F_2+...+a_{jp}\cdot F_p$ biçiminde doğrusal ilişkiler kurulmaktadır. Burada z'ler gözlemsel, F'ler ise kurgusal niteliktedir. Görüldüğü gibi FA denklemleri, somut değişkenlerin soyut değişkenler üzerine bir regresyonu olarak anlam kazanmaktadır. p sayıda bağımlı değişken karşılığında yine p sayıda faktör yaratmakta, yalınlık bakımından bir kazanç olamayacağından bağımlı değişkenlerle faktörler arasındaki doğrusal ilişki m<p olmak üzere şu biçimde oluşturulmaktadır: $z_j=a_{j1}\cdot F_1+a_{j2}\cdot F_2+...+a_{jm}\cdot F_m+\varepsilon_j$, j=1, 2, …, p. FA tekniğinde faktör sayısını bulmak için zorunlu olmamakla birlikte, önemli temel bileşenlerin sayısını bulma yoluna gidilebilmektedir. Bu yaklaşımın altında faktör sayısının önemli temel bileşen sayısını geçemeyeceği düşüncesi yatmaktadır. Temel bileşen, belli sayıda bağımlı standart raslantı değişkeninin doğrusal bileşimi olarak dile getirilip kendi aralarında bağımsız olan raslantı değişkenleridir. Bu tanıma göre $z_1, z_2, ..., z_p$ gibi p sayıda bağımlı standart raslantı değişkeninin doğrusal bileşimi olarak dile getirilen

[511]Dicle Cengiz, Billur Kılınç, "Faktör Analizi ile 2006 Dünya Kupasına Katılan Takımların Sıralamasının Belirlenmesi", **Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:XXIII, Sayı:2, 2007, s.359.

[512]Seyfi Top, "Çalışanların İşverenleriyle İlgili Duygusal Beklentilerinin Psikolojik Sözleşme Bağlamında Değerlendirilmesi", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 2012/1, Sayı:15, 2012, s.215.

ve kendi aralarında bağımsız olan ξ_1, ξ_2, ..., ξ_p gibi p sayıda raslantı değişkenine temel bileşen denecektir[513]:

$$\xi_i = t_{i1} \cdot z_1 + t_{i2} \cdot z_2 + ... + t_{ip} \cdot z_p \qquad i=1, 2, ..., n.$$

FA'nın araştırma açısından en önemli aşaması, elde edilen faktörlerin adlandırılıp anlamlandırılmasıdır. Faktörler adlandırılıp anlamlandırılırken onlardan yoğun olarak etkilenen gözlemsel değişkenleri göz önünde bulundurmak ve bunları neyin böyle yoğun olarak etkileyeceğini sormak gerekir. Adlandırıp anlamlandırma tamamlandıktan sonra ilgilenilen değişkeni açıklama, artık bir regresyon denklemini yorumlama olarak kendisini ortaya koymaktadır[514].

3.7.4. Analiz Sonuçları ve Değerlendirme

FA uygulaması için illerin kalkınma göstergeleri olarak 40 adet değişken ele alınmıştır. Değişkenlerin listesi tabloda verilmiştir.

[513]Cengiz, Kılınç, **a.g.e.** s.354.
[514]Top, **a.g.e.** s.215-216.

Tablo 3.32: Faktör Analizi için Ele Alınan Değişkenler

Kalkınma Göstergeleri	Değişken
Şehirleşme Oranı (%) 2010	x1
Yıllık nüfus artış hızı (binde) (2011)	x2
Nüfus yoğunluğu (kilometrekareye düşen kişi sayısı) (2011)	x3
Doğurganlık hızı (çocuk sayısı) (2000)	x4
Tarım İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı (%) (2011)	x5
Sanayi İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı (%) (2011)	x6
Okuma yazma bilen oranı / Toplam (%) (2011)	x7
Okuma yazma bilen oranı / Kadın (%) (2011)	x8
Yüksekokul veya fakülte mezunu oranı/Toplam (%)(2011)	x9
İlkokullar Okullaşma Oranı (%) (2011-2012)	x10
Liseler Okullaşma Oranı (%)(2011-2012)	x11
Mesleki ve Teknik Liseler Okullaşma Oranı (%) (2011-2012)	x12
Onbin Kişiye Düşen Hekim Sayısı (2010) (Kişi)	x13
Onbin Kişiye Düşen Diş Hekimi Sayısı (2010) (Kişi)	x14
Onbin Kişiye Düşen Eczacı Sayısı (2010)	x15
Eczane Başına Düşen Nüfus (2008)	x16
On Bin Kişi Başına Hastane Yatağı Sayısı (2007)(Adet)	x17
Organize Sanayi Bölgesi Parsel Sayısı (2012 Mart) (Adet)	x18
Kişi başına sanayi elektrik tüketimi (KWh) (2009)	x19
Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Üretim Değeri (Bin TL) (2010)	x20
Tarımsal Üretim Değerinin Türkiye İçindeki Payı (%) (2010)	x21
Bina Sayısı (2010) (Adet)	x22
Cari fiyatlarla Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (Milyon TL) (2001)	x23
Banka Şube Sayısı (2010)	x24
Kişi Başına Banka Mevduat (TL) (2010)	x25
Mevduatın % Dağılımı (2010)	x26
Kredilerin % Dağılımı (2010)	x27
Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Kredi Miktarı (Bin TL) (2010)	x28
Kişi Başına Genel Bütçe Gelirleri (Bin TL) (2011)	x29
Kişi Başına Vergi Gelirleri (Bin TL) (2011)	x30
Kişi Başına Kamu Yatırımları Miktarı (Bin TL) (2011)	x31
Kişi Başına Teşvik Belgeli Yatırım Tutarı (TL) (2009-2010)	x32
Kişi başına ihracat (2010) ABD Dolar	x33
Kişi başına ithalat (2010) ABD Dolar	x34
İçme ve kullanma suyu şebekesi ile hizmet verilen nüfusun belediye nüfusu içindeki oranı (%) (2010)	x35
İl ve devlet yol oranı (%) (2010)	x36
Onbin Kişiye Düşen Otomobil Sayısı (2010)	x37
Onbin Kişiye Düşen Motorlu Kara Taşıtı Sayısı (2010)	x38
Kişi başına elektrik tüketimi (KWh) (2009)	x39
Yeşil Karta Sahip Nüfus Oranı (2011)	x40

Uygulamanın ilk aşamasında FA'nın uygunluğunu belirlemek için bazı ön testler gerçekleştirilmiştir. Bartlett testi (Bartlett Test of Sphericity) "korelasyon matrisi birim matrise eşittir" hipotezini test eder. Hipotezin reddedilmesi, değişkenler

arasında bir korelasyonun olduğu anlamına gelir ve FA'nın değişkenlere uygulanabilirliği söz konusu olur[515].

Çalışmada, Bartlett testine göre anakütle korelasyon matrisinin birim matris olmadığı ve küresellik ölçütünün de sağlandığı görülmüştür ($p<0.05$). Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri ise, FA'nın uygun olup olmadığı hakkında bilgi verir. Küçük KMO değerleri, FA uygulamasının doğru olmayacağı sonucunu verir. Uygulamada 0.70 değerini geçmesi uygun kabul edilmektedir. KMO ölçütüne göre örneklem büyüklüğü, gözlenen korelasyon katsayıları büyüklüğü ve kısmi korelasyon katsayıları FA için uyumlu bulunmuştur (KMO=0.886).

Tablo 3.33: KMO and Bartlett's Test Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy		.886
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	5153.206
	df	880
	Sig.	.000

Sözkonusu ön test değerlerinin uygunluğu belirlendikten sonra ele alınan değişkenlerin komünalite değerlerine bakılmış, 0.50'nin altında kalanlar analizden çıkarılmak üzere Tablo 3.28'de verilmiştir.

[515]Pett, Lackey, Sullivan, **a.g.e.** s.80.

Tablo 3.34: Communalities Değerleri

	Initial	Extraction		Initial	Extraction
VAR00001	1.000	.817	VAR00021	1.000	.870
VAR00002	1.000	.689	VAR00022	1.000	.944
VAR00003	1.000	.968	VAR00023	1.000	.814
VAR00004	1.000	.859	VAR00024	1.000	.978
VAR00005	1.000	.778	VAR00025	1.000	.769
VAR00006	1.000	.785	VAR00026	1.000	.975
VAR00007	1.000	.876	VAR00027	1.000	.975
VAR00008	1.000	.892	VAR00028	1.000	.814
VAR00009	1.000	.891	VAR00029	1.000	.910
VAR00010	1.000	.678	VAR00030	1.000	.910
VAR00011	1.000	.706	VAR00031	1.000	.308
VAR00012	1.000	.832	VAR00032	1.000	.565
VAR00013	1.000	.804	VAR00033	1.000	.753
VAR00014	1.000	.750	VAR00034	1.000	.912
VAR00015	1.000	.879	VAR00035	1.000	.595
VAR00016	1.000	.814	VAR00036	1.000	.762
VAR00017	1.000	.849	VAR00037	1.000	.901
VAR00018	1.000	.708	VAR00038	1.000	.870
VAR00019	1.000	.775	VAR00039	1.000	.842
VAR00020	1.000	.765	VAR00040	1.000	.785

Tablodan görüleceği üzere tüm değişkenler 0.50 değerinin üzerindedir ve analize hepsi dahil edilecektir.

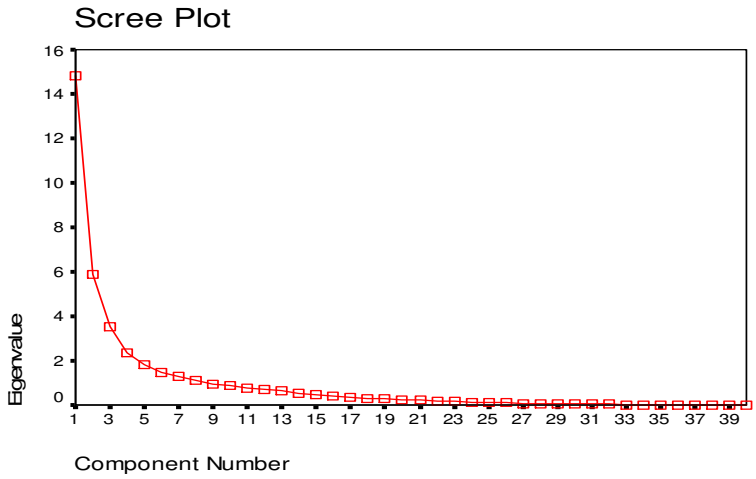
Analizin diğer aşamasında, faktör sayısı belirlenecektir. Faktör sayısı belirlemede standartlaştırılmış veri matrisi kullanıyorsa 1'den büyük özdeğerlerin sayısı alınabileceği gibi faktörlerin varyansı açıklama yüzdelerine bakılarak da karar verilebilir. Diğer bir seçenek ise, TBA'da olduğu gibi FA'da da özdeğer-faktör grafiğine göre (Grafik 3.1) karar verilmektedir ve grafiğin monotonlaşmaya başladığı yer faktör sayısını belirler. Ele alınan 40 değişkenden özdeğerleri 1'den büyük olan toplam 8 faktör belirlenmiştir. Faktör rotasyonunda, varimax döndürme yöntemi tercih edilmiş ve açıklanan toplam varyans değerleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.35: Toplam Açıklanan Varyans Değerleri

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	14.811	37.028	37.028	14.811	37.028	37.028
2	5.879	14.699	51.727	5.879	14.699	51.727
3	3.531	8.827	60.554	3.531	8.827	60.554
4	2.376	5.939	66.493	2.376	5.939	66.493
5	1.819	4.548	71.041	1.819	4.548	71.041
6	1.470	3.674	74.715	1.470	3.674	74.715
7	1.273	3.183	77.898	1.273	3.183	77.898
8	1.108	2.769	80.668	1.108	2.769	80.668

Elde edilen faktörlerin varyansı açıklama yüzdeleri ağırlık olarak kabul edilerek;37.028*F1+14.699*F2+8.887*F3+5.939*F4+4.548*F5+3.674*F6+3.183*F7+2.769*F8 eşitliğinden yola çıkılarak genel faktör indeksi hesaplanmış ve kalkınma indeksi hesapları Tablo 3.30'da verilmiştir.

Grafik 3.1: Özdeğer-Faktör Grafiği

Her iki yöntem için 8 faktör elde edilerek, faktör değerleri ve bu değerlerin Tablo 3.29'da verilen açıklanan varyans değerleri çarpımıyla (ağırlıklar) elde edilen genel faktör değeri (indeks), iller bazında Tablo 3.30'da verilmiştir.

Tablo 3.36: Faktör Hesap Sonuçları

İller	f1	f2	f3	f4	f5	f6	f7	f8	Genel Faktör
İstanbul	0.79371	-0.28785	-0.05175	1.54435	-0.47941	1.55683	0.07078	0.33802	128.3011
Tekirdağ	0.93233	-0.45155	0.73087	-1.35617	-0.55869	2.37737	0.20544	-1.35139	33.56642
Edirne	-0.79482	-0.70791	7.52163	0.53165	-0.634	-1.13176	0.50359	-1.37191	28.02528
Kırklareli	0.51082	-0.00581	0.23631	-0.32991	0.00038	0.77798	-1.05255	-0.08861	40.59984
Balıkesir	0.43164	0.06507	-0.28831	-0.62424	-0.94871	0.44993	-0.10828	0.28374	38.27542
Çanakkale	1.01471	-0.80309	0.11395	1.17272	-0.40412	0.70322	0.183	-0.91487	51.49253
İzmir	0.97125	-0.09961	0.24153	-0.25682	-1.49179	0.6203	-1.0526	0.49948	62.2956
Aydın	0.53989	1.70049	-0.06398	6.39725	1.072	-1.21808	-0.57324	-0.54797	35.89192
Denizli	0.2022	-0.17686	-0.07678	-0.08267	3.63787	-0.04883	0.41039	-0.10153	42.00624
Muğla	0.8229	0.05523	-0.72789	0.71404	-0.78672	0.52444	-1.07241	-0.14588	59.42143
Manisa	1.52485	-0.00098	-0.45583	0.75132	2.4322	-0.26009	-1.16391	0.44845	29.34018
Afyonkarahisar	0.82157	-0.16753	-0.45875	-0.11935	0.0677	0.69738	3.7532	0.05714	10.4949
Kütahya	1.31127	-0.50626	-0.12071	-0.30464	0.01967	0.61678	-0.23683	-0.54138	27.28196
Uşak	-0.39338	-0.08901	-0.29116	1.12685	1.24524	1.93017	-0.01292	0.52821	27.57672
Bursa	0.18474	-0.21681	0.38676	0.20695	1.57468	0.08927	-0.28603	0.96951	34.19434
Eskişehir	0.341	0.12832	0.89524	-1.40953	0.90946	-0.36939	-0.84928	0.51584	39.39227
Bilecik	-0.51906	-0.1427	0.32472	-0.87055	0.49454	0.50505	-0.18928	0.1707	31.40868
Kocaeli	0.10798	-0.11026	-0.3105	-0.27974	-0.47598	0.56633	-0.67367	-0.06776	20.33726
Sakarya	0.07847	-0.47493	0.08135	0.7815	-0.94391	0.58123	1.35481	0.42944	17.94782
Düzce	0.12508	-0.07161	-0.61359	-0.08053	-0.27343	0.21195	-0.5048	-0.38396	9.14523
Bolu	0.48162	-0.15734	-0.27971	-0.58648	-0.18954	-0.47923	-0.85317	-0.16342	32.92316
Yalova	0.96527	-0.04942	-0.56309	-0.50976	-0.32107	-0.23474	-1.01046	0.30481	29.44048
Ankara	0.28774	-0.28881	-0.50593	0.68555	-0.87761	0.924	-0.04946	-1.68783	76.10532
Konya	0.03753	-0.10411	-0.0005	0.96339	0.29698	0.86686	0.16739	0.20088	17.70002
Karaman	-0.43088	-0.33469	-0.30489	0.11748	1.19884	0.31565	2.41863	0.08585	23.87811
Antalya	-0.03022	0.11552	-0.59136	-0.62894	0.58983	-0.41331	-0.10754	-1.87567	61.27596
Isparta	0.40668	-0.08101	1.16806	-1.1316	-0.68017	-0.44091	0.9941	0.91497	39.19034
Burdur	0.53825	-0.19464	0.38748	-0.68931	-1.01492	0.82924	1.33602	0.60937	38.50514
Adana	0.93886	0.26076	-0.60187	-1.24543	-0.63347	-1.38779	-0.17849	0.43671	2.431106
Mersin	0.53803	-0.17433	-0.45097	-0.49037	0.49153	-0.6908	0.7627	-0.20499	15.66961
Hatay	0.11654	-0.13943	-0.52554	0.57092	-1.28415	0.50165	0.87407	-5.45638	14.16319
Kahramanmaraş	0.59229	-0.00525	-0.62839	-0.31136	-0.79749	-0.79212	0.46208	-0.17563	-19.7957
Osmaniye	0.22618	0.03109	-0.21698	-0.09632	0.56825	-0.34893	0.73383	0.65345	-4.19785
Kırıkkale	0.06449	0.07634	-0.62793	-0.53483	0.39274	-0.2966	0.34022	-1.18336	5.540686
Aksaray	0.13024	-0.09043	-0.60222	-0.24875	0.42797	0.29474	0.44897	-0.2393	-5.49274
Niğde	0.85499	-0.06403	-0.70284	-0.35117	-0.32351	0.29752	0.34575	-0.44324	2.997767
Nevşehir	0.41184	0.08692	0.12332	0.21356	-0.37901	-2.54116	1.58392	1.07509	21.77198
Kırşehir	-0.06545	0.10915	0.04114	-0.55292	0.35421	-2.7353	0.42498	0.35053	1.582804
Kayseri	0.21932	0.0585	-0.26842	-0.41666	-0.31463	-1.65098	0.66846	0.04294	11.10601

Sivas	0.57537	-0.25187	0.32177	0.00161	-0.83605	-1.87796	0.35429	0.81283	-8.74756
Yozgat	0.22395	-0.30178	0.23425	0.24976	-1.83701	-2.48428	1.90633	1.58805	-13.9633
Zonguldak	0.26593	-0.03045	-0.53515	-0.01506	-0.7651	-1.48152	-0.43718	-0.9203	18.90385
Karabük	-1.13509	-0.23741	-0.29142	0.21623	1.10483	0.10832	1.84936	-0.24062	22.22075
Bartın	-0.0153	-0.1227	-0.68522	-0.04439	-0.64483	0.22628	1.09411	-0.71491	17.63346
Kastamonu	-0.06542	-0.16401	-0.81335	0.3906	-1.27377	-0.34577	-0.59777	0.07315	11.04245
Çankırı	-1.6538	0.11506	-0.44226	-0.68738	0.3615	-0.38419	-0.69511	-0.14813	-13.8804
Sinop	-1.08731	-0.16199	-0.53814	-0.14168	-0.09504	-0.24903	-0.70325	-0.50651	8.722931
Samsun	-0.89983	-0.05394	-0.50104	0.0663	-0.9521	-0.677	-0.55611	0.0449	10.74819
Tokat	-0.34225	-0.13302	-0.80641	0.07427	-0.91496	-0.63722	-0.96025	-1.16832	-7.45153
Çorum	-0.58024	-0.34268	-0.31292	0.56821	-0.24281	0.36059	1.05185	1.11908	0.172459
Amasya	-0.72668	-0.38611	-0.22181	0.73578	-0.57986	0.63451	2.81038	0.89346	21.97756
Trabzon	-1.39708	-0.07292	-0.29094	-0.04688	-0.75911	-0.91655	-0.1154	0.02302	13.7238
Ordu	-1.26785	-0.70745	-0.49414	2.38689	-2.34493	0.55459	-0.79362	1.15017	-12.9732
Giresun	-2.27503	0.25324	0.01167	-0.43722	1.59131	-1.02487	-0.07034	-2.98814	-2.64854
Rize	-1.39446	0.0898	-0.32177	-0.89656	0.3517	-1.03311	-0.63753	-0.78571	11.52506
Artvin	-1.49972	0.00565	-0.34486	-0.36983	-0.12137	-0.39988	-0.50982	-0.33841	-0.50274
Gümüşhane	-2.11349	-0.30273	0.21415	0.64426	-0.77672	-1.15785	-1.96323	0.22207	-9.457
Erzurum	-1.11808	0.0998	0.49372	-0.22979	-0.01191	2.54867	-0.32961	0.56212	-36.7222
Erzincan	-1.11172	-0.076	-0.28944	-0.64216	-0.17903	0.79138	0.10415	0.72457	-8.65371
Bayburt	0.00097	-0.05053	-0.53756	-0.14172	-1.05608	0.81336	-0.87871	-0.3493	-18.2126
Ağrı	-1.76589	0.04223	-0.28802	-0.77171	2.22417	0.34256	-0.33906	0.8553	-70.7158
Kars	-2.07772	-0.09747	-0.19343	-0.06712	1.18169	0.76416	0.88655	1.44094	-53.6399
Iğdır	-1.86511	-0.11376	-0.06761	-0.18732	0.15583	0.26946	-0.6707	0.36725	-46.7881
Ardahan	-1.60612	-0.1928	-0.2876	-0.00445	-0.64537	1.07649	-0.11079	1.39628	-71.5643
Malatya	-2.29145	-0.13803	0.19637	-0.03075	-0.19017	-0.08721	-1.36747	0.74372	-18.8557
Elazığ	-1.68404	-0.19292	-0.16341	-0.08482	-0.34518	0.19287	-0.57844	0.63343	-17.7529
Bingöl	-1.4005	-0.07793	-0.30874	-0.04212	-0.92453	-0.77842	-0.10438	-0.00845	-63.3988
Tunceli	-1.27975	-0.71871	-0.51728	2.36268	0.49233	-2.31281	-0.72207	1.1154	-53.9522
Van	-2.1787	0.26367	-0.06864	-0.3251	-1.19681	1.37866	-0.43811	-3.33451	-90.3391
Muş	-1.4113	0.07916	-0.30345	-0.96766	-1.0508	0.39294	-0.49334	-0.66887	-66.2768
Bitlis	-1.49637	0.00171	-0.35698	-0.38362	-0.4375	-0.13794	-0.49111	-0.35297	-65.8485
Hakkari	-2.0902	-0.30514	0.15848	0.70388	-1.27998	-0.8908	-2.05466	0.02295	-91.8705
Gaziantep	-1.10495	0.10632	0.45844	-0.19843	2.53433	-0.05731	-0.4476	0.46176	-25.3132
Adıyaman	-1.10665	-0.07447	-0.30612	-0.62763	0.79915	-0.20075	0.03855	0.69397	-43.56
Kilis	-0.00756	-0.05382	-0.56181	-0.14031	0.77751	-1.08317	-0.86824	-0.39234	-11.156
Şanlıurfa	-1.76344	0.04825	-0.28964	-0.79296	0.373	2.20573	-0.37954	0.88233	-60.8177
Diyarbakır	-2.07419	-0.09214	-0.20595	-0.0493	0.83702	1.16275	0.7814	1.40979	-65.7994
Mardin	-1.85587	-0.11353	-0.09544	-0.17318	0.24802	0.1086	-0.73436	0.30426	-72.2261
Batman	-1.5983	-0.18965	-0.32307	0.0427	1.08604	-0.69919	-0.22012	1.28985	-59.326
Şırnak	-2.2738	-0.13563	0.14663	0.02492	-0.13705	-0.29025	-1.48331	0.58804	-89.5269

Siirt	-1.66297	-0.19167	-0.20503	-0.03396	0.16025	-0.42462	-0.70472	0.50341	-68.085

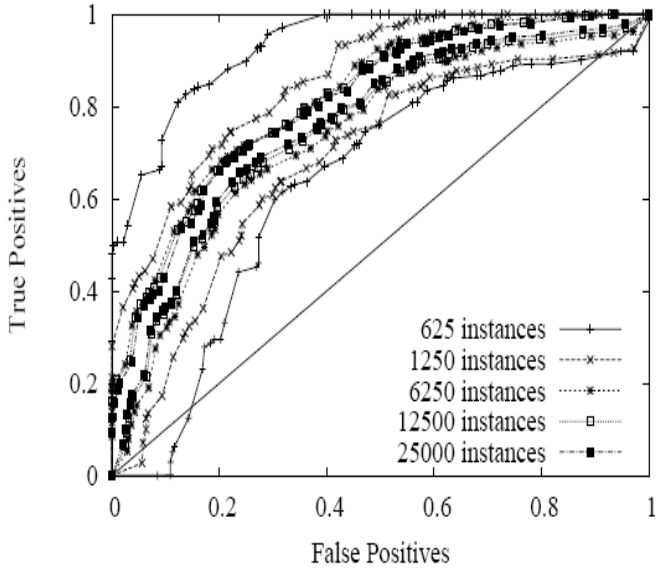
Elde edilen genel faktör değeri iller için büyükten küçüğe sıralanarak Tablo 3.31 oluşturulmuştur. Bu sıralamada, negatif olan değerler başarısız, pozitif ve sıfır olan değerler başarılı olanlar olarak değerlendirilecektir. Literatürde, bu tarz çalışmalarda bir çok araştırmacı genel indekste sıfır, bir veya iki gibi küçük değerlerde yoğunlaşan birimlei başarılı olarak nitelendirmenin doğru olup olmayacağı konusunda endişeleri olduğunu belirtmişlerdir. Buradan yola çıkarak bir eşik noktası (cut off) elde edebilmek için ROC analizi uygulanmıştır.

Tablo 3.37: İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (2012)

Sıra	İl	Endeks	Sıra	İl	Endeks
1	İstanbul	128.3011	42	Kırıkkale	5.540686
2	Ankara	76.10532	43	Niğde	2.997767
3	İzmir	62.2956	44	Adana	2.431106
4	Antalya	61.27596	45	Kırşehir	1.582804
5	Muğla	59.42143	46	Çorum	0.172459
6	Çanakkale	51.49253	47	Artvin	-0.50274
7	Denizli	42.00624	48	Giresun	-2.64854
8	Kırklareli	40.59984	49	Osmaniye	-4.19785
9	Eskişehir	39.39227	50	Aksaray	-5.49274
10	Isparta	39.19034	51	Tokat	-7.45153
11	Burdur	38.50514	52	Erzincan	-8.65371
12	Balıkesir	38.27542	53	Sivas	-8.74756
13	Aydın	35.89192	54	Gümüşhane	-9.457
14	Bursa	34.19434	55	Kilis	-11.156
15	Tekirdağ	33.56642	56	Ordu	-12.9732
16	Bolu	32.92316	57	Çankırı	-13.8804
17	Bilecik	31.40868	58	Yozgat	-13.9633
18	Yalova	29.44048	59	Elazığ	-17.7529
19	Manisa	29.34018	60	Bayburt	-18.2126
20	Edirne	28.02528	61	Malatya	-18.8557
21	Uşak	27.57672	62	Kahramanmaraş	-19.7957
22	Kütahya	27.28196	63	Gaziantep	-25.3132
23	Karaman	23.87811	64	Erzurum	-36.7222
24	Karabük	22.22075	65	Adıyaman	-43.56
25	Amasya	21.97756	66	Iğdır	-46.7881
26	Nevşehir	21.77198	67	Kars	-53.6399
27	Kocaeli	20.33726	68	Tunceli	-53.9522
28	Zonguldak	18.90385	69	Batman	-59.326
29	Sakarya	17.94782	70	Şanlıurfa	-60.8177
30	Konya	17.70002	71	Bingöl	-63.3988
31	Bartın	17.63346	72	Diyarbakır	-65.7994
32	Mersin	15.66961	73	Bitlis	-65.8485
33	Hatay	14.16319	74	Muş	-66.2768
34	Trabzon	13.7238	75	Siirt	-68.085
35	Rize	11.52506	76	Ağrı	-70.7158
36	Kayseri	11.10601	77	Ardahan	-71.5672
37	Kastamonu	11.04245	78	Mardin	-72.2261
38	Samsun	10.74819	79	Şırnak	-89.5269
39	Afyonkarahisar	10.4949	80	Van	-90.3391
40	Düzce	9.14523	81	Hakkari	-91.8705
41	Sinop	8.722931	-		

Daha sonra, R paket programında "Boostrap ROC" analizi uygulanarak 25.000 örnekleme kadar denemeler yapılmış (Grafik 3.2) ve tüm dönem için ortak eşik değeri 8.72 olarak elde edilmiştir. Yani 8.72 değerinin altında kalanlar başarısız iller, üstünde kalanlar ise başarılı iller olarak değerlendirilecektir.

Grafik 3.2: Boostrap ROC Analizi Sonuçları

Elde edilen indeks için kuantil değerlerine bakıldığında, bu değerler Tablo 3.32'de verilmiştir.

Tablo 3.38: Kuantil Değerleri

N	Valid	81
	Missing	0
Percentiles	Q1	-19.3257
	Q2	8.3314
	Q3	27.8010

Tablo 3.32'de seri, 3'e bölünmüştür. Medyan değerini gösteren Q2 boostrap ROC' dan elde edilen değere çok yakındır. Böylece 8.72 değerinin eşik olarak kullanılmasının uygunluğu anlaşılmıştır. Küçük değerlerde olup başarısız adlandırılan illerde ortalama değer -19 civarı, yüksek olan illerde ise yaklaşık 28

olarak bir ortalama elde edilmiştir. Yani; düşük değerlerde indeks -19 ortalamaya sahip iken, büyük pozitif değerlerde 28 olarak belirlenmiştir.

Uygulamada indeksin iki değerli (başarılı-başarısız) değerlendirilmesi pratik olduğundan, genellikle seri ikiye ayrılmaya çalışılır. Bulunan eşik değerinin, iki grubun ayrılmasında anlamlı olup olmadığını bulmak için, t testi uygulanmıştır.

Tablo 3.39: t Testi Sonuçları

		Levene's Test for Equality of Variances		**t-test for Equality of Means**						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
İndeks	Equal Variances Assumed	11.085	.001	-11.555	79	.000	-67.3452	5.82843	78.94645	55.74404
	Equal Variances Not Assumed			-11.172	62.556	.000	-67.3452	6.02826	79.39343	55.29706

Tablodan görüleceği üzere, $p<0.05$ olduğundan iki grubun istatistik anlamlı farklı olduğunu belirten H1 hipotezi kabul edilmiştir. Bulunan eşik değeri istatistik anlamlı bir ayırıma neden olmuştur.

DPT 1996 yılında yapmış olduğu çalışmada, Türkiye genelindeki 76 ilin sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesini, ekonomik ve sosyal alanlardan seçilmiş 58 adet değişken kullanarak belirlemiştir. Her bir il için sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi olarak tanımlanabilecek sayısal değerler elde ederek illerin sıralamasını yapmıştır. TBA'nın kullanıldığı çalışmada elde edilen sonuçlara göre; Türkiye'de yaşanan mekansal gelişme eğilimleri "sıçrama"lardan ziyade, "yayılma" dinamiklerince belirlenmektedir. Ayrıca, Türkiye'de gelişmenin mekan üzerinde dağılımı, başlangıçta kutuplarda yoğunlaşma ve ardından halkalar halinde çevre

illere yayılma tarzında olduğu belirtilmiştir. Çalışmanın yapıldığı dönemde ekonomik ve sosyal gelişme, ülke genelinde dengeli bir dağılım göstermemiştir[516].

2003 yılında yine DPT tarafından bölgelerin, illerin ve ilçelerin gelişmişlik düzeyini belirleme amacına uygun olarak illerin ve bölgelerin gelişmişlik sıralaması yapılmıştır. Türkiye genelinde 81 il ve 58 değişkene yer verilmiştir. 1996 yılındaki çalışmaya paralel olarak yine TBA kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, 25 ilin sıralamadaki konumunun yükseldiği, 13 ilin konumunun değişmediği ve 38 ilin konumunun gerilediği tespit edilmiştir[517].

DPT 2004 yılında, 2003 yılındaki çalışmayı tamamlayabilmek amacıyla, ilçelerin sosyoekonomik gelişmişlik sıralamasını ve benzer özellikleri taşıyan ilçelerin gruplandırılmasını gerçekleştirmiştir. Çalışmada TBA kullanılmıştır. 872 ilçeyi ve 32 değişkeni kapsayan çalışmada ilçeler, 6 kademeli gelişmişlik düzeyine ayrılmıştır[518].

3.7.5. 2003 Yılı Araştırma Sonuçları İle Mevcut Sonuçların Karşılaştırılması

İl ve ilçeler itibariyle sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi çalışmaları 1966 yılından bu yana DPT tarafından yapılmaktadır. Bununla birlikte bu çalışmalarda kullanılan veri seti ile yöntemlerdeki farklılıklar nedeniyle, bu çalışmaları dönem serileri itibariyle karşılaştırma imkanı olmamıştır. Bu çalışmaların sonuçları kendi

[516]Bülent Dinçer, Metin Özaslan ve Erdoğan Satılmış, **İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması**, DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Yayın no: DPT 2466, 1996, s. 18-21.
[517]Bülent Dinçer, Metin Özaslan, Taner Kavasoğlu, **İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003)**, DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Yayın no: DPT 2671, 2003, s.20-38.
[518]Bülent Dinçer, Metin Özaslan, **İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004)"**, DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004, s.23-41.

içlerinde ve kendi dönemlerinde anlamlı olmuştur. Yani çalışmalar zaman içerisindeki gelişmeleri yorumlamaya elverişli olmamıştır[519].

1996 ve 2003 yıllarında DPT tarafından yapılan, İller İtibariyle Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması araştırması ile bu çalışma karşılaştırıldığında ise illerin sıralamadaki konumlarında değişikliklerin meydana geldiği belirlenmiştir.

Tablo 3.40: 2003 ve 2012 Yılları Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Karşılaştırması

İller	2003 Araştırması *	2012 Araştırması	2003 Sıra Değişimi *	2012 Sıra Değişimi	İller	2003 Araştırması *	2012 Araştırması	2003 Sıra Değişimi *	2012 Sıra Değişimi
	Sıra	Sıra				Sıra	Sıra		
Bartın	55	31	1	24	Ankara	2	2	0	0
Burdur	31	11	0	20	İzmir	3	3	0	0
Çanakkale	24	6	-3	18	Çorum	46	46	1	0
Isparta	28	10	-5	18	Kars	67	67	0	0
Kütahya	40	22	-7	18	Adıyaman	65	65	1	0
Gümüşhane	71	54	-3	17	Sivas	53	53	-1	0
Sinop	57	41	2	16	Şırnak	78	79	2	-1
Yozgat	64	48	-1	16	Kilis	54	55	X	-1
Amasya	39	25	2	14	Bolu	14	16	15	-2
Kastamonu	51	37	-4	14	Siirt	73	75	0	-2
Karaman	35	23	7	12	Şanlıurfa	68	70	-4	-2
Tokat	61	51	-4	10	Osmaniye	47	49	X	-2
Uşak	30	21	-5	9	Ardahan	74	77	3	-3
Aydın	22	13	-9	9	Eskişehir	6	9	0	-3
Nevşehir	34	26	0	8	Kırşehir	42	45	-4	-3
Muğla	13	5	-1	8	Artvin	43	47	5	-4
Muş	81	74	0	7	Edirne	16	20	3	-4
Bayburt	66	60	3	6	Erzurum	60	64	1	-4
Ordu	62	56	-2	6	Hatay	29	33	-1	-4
Antalya	10	4	-2	6	Konya	26	30	-1	-4
Aksaray	56	50	-2	6	Hakkari	77	81	-2	-4
Manisa	25	19	-2	6	Van	75	80	-3	-5
Bitlis	79	73	-3	6	Sakarya	23	29	5	-6
Niğde	49	43	-3	6	Samsun	32	38	5	-6
Erzincan	58	52	-6	6	Mardin	72	78	-1	-6
Denizli	12	7	5	5	Zonguldak	21	28	-1	-7
Bingöl	76	71	2	5	Tekirdağ	7	15	1	-8
Afyonkarahisar	44	39	-1	5	Bursa	5	14	0	-9
Düzce	45	40	X	5	Kırıkkale	33	42	-1	-9
Ağrı	80	76	-1	4	Diyarbakır	63	72	-1	-9
Trabzon	38	34	-2	4	Yalova	9	18	X	-9
Iğdır	69	66	5	3	Kahramanmaraş	48	62	6	-14
Kırklareli	11	8	4	3	Mersin	17	32	-6	-15
Karabük	27	24	X	3	Tunceli	52	68	12	-16
Balıkesir	15	12	-1	3	Kayseri	19	36	-3	-17
Rize	37	35	2	2	Malatya	41	61	-1	-20
Çankırı	59	57	-1	2	Kocaeli	4	27	0	-23
Giresun	50	48	-1	2	Elazığ	36	59	-1	-23
Bilecik	18	17	0	1	Adana	8	44	1	-36
Batman	70	69	0	1	Gaziantep	20	63	6	-43
İstanbul	1	1	0	0	-				

X:Düzce, Karabük, Osmaniye, Kilis ve Yalova illeri 1996 yılındaki sıralamada yer almadıklarından 2003 yılında bu iller için değişim söz konusu değildir.

*2003 Araştırma Sıralaması ve 2003 Sıra Değişimi Sütunu, DPT'nin İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırmasından (2003) alınmıştır.

[519]Dinçer, Özaslan, Kavasoğlu, **a.g.e.** s.51.

Tablo, 2003 ve 2012 araştırma sonuçlarını iller bazında göstermektedir. Tabloda yer alan "sıra" sütunları her iki çalışmada illerin sıralamadaki sıra sayılarını göstermektedir.

"2012 Sıra değişimi" adını taşıyan ve tablonun en sağında yer alan sütun ise, illerin 2003 yılındaki sıraları ile 2012 yılındaki sıraları arasındaki değişimi göstermektedir. "2003 sıra değişimi" adını taşıyan sütun ise 1996 ve 2003 araştırmalarında illerin sıralamadaki değişimlerini göstermektedir.

Sıra değişimi pozitiften negatife doğru ilerlemektedir. Pozitif (+) rakamlarla belirtilen değerler sıra atlayan illeri ve kaç sıra atladıklarını, sıfır (0) değeri ile gösterilenler sıralama itibariyle durumlarında bir değişiklik olmayan illeri, negatif (-) rakamlarla belirtilen değerler ise sıralamada gerileyen illeri ve kaç sıra gerilediklerini göstermektedir.

Çalışmada karşılaştırmalar konumu iyileşen, konumu kötüleşen ve konumu değişmeyen iller şeklinde yapılacaktır.

Tabloda görüldüğü üzere, en başta Bartın, Burdur, Çanakkale, Isparta ve Kütahya olmak üzere toplam 40 il bir önceki sıralamadaki konumlarına göre sıra atlamışlardır. Özellikle Türkiye'nin en gelişmiş illeri olan İstanbul, Ankara ve İzmir gibi illerin içinde yer aldığı 7 il sıralamadaki konumunu korumuştur. 34 il ise bir önceki çalışmadaki konumunun gerisine düşmüştür.

3.7.6. Türkiye-Avrupa Birliği Mali İşbirliği Kapsamındaki Bölgesel Kalkınma Programları Çerçevesinde Desteklenen İllerin, Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Karşılaştırması

AB destekli bölgesel kalkınma programları, illerin ve dolayısı ile bölgelerin rekabet edebilirliklerinin artırılması, bölgelerin ekonomik gücünün artırılması, bölgelerarasındaki gelişmişlik farklarının azaltılması ve kırsal kalkınmanın sağlanması amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik programlardır.

Tablo 3.41: Türkiye-Avrupa Birliği Mali İşbirliği Kapsamındaki Bölgesel Kalkınma Programları Çerçevesinde Desteklenen İllerin, 2003 ve 2012 Yılları Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Karşılaştırması

İller	Bölgesel Kalkınma Programı Adı	2003 Araştırması*	2012 Araştırması	2003 Sıra Değişimi*	2012 Sıra Değişimi
		Sıra	Sıra		
Çanakkale	Yunanistan-Türkiye Sınır Ötesi İşbirliği Programı	24	6	-3	18
Gümüşhane	TR 90 Düzey 2 Bölgesi Kalkınma Programı	71	54	-3	17
Sinop	TR82, TR83 ve TRA1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı	57	41	2	16
Yozgat	TRA2, TR72, TR52 ve TRB1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı	64	48	-1	16
Amasya	TR82, TR83 ve TRA1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı	39	25	2	14
Kastamonu	TR82, TR83 ve TRA1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı	51	37	-4	14
Karaman	TRA2, TR72, TR52 ve TRB1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı	35	23	7	12
Tokat	TR82, TR83 ve TRA1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı	61	51	-4	10
Aydın	Yunanistan-Türkiye Sınır Ötesi İşbirliği Programı	22	13	-9	9
Muğla	Yunanistan-Türkiye Sınır Ötesi İşbirliği Programı	13	5	-1	8
Muş	Doğu Anadolu Kalkınma Programı	81	74	0	7
Bayburt	TR82, TR83 ve TRA1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı	66	60	3	6
Ordu	TR 90 Düzey 2 Bölgesi Kalkınma Programı	62	56	-2	6
Bitlis	Doğu Anadolu Kalkınma Programı	79	73	-3	6
Erzincan	TR82, TR83 ve TRA1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı	58	52	-6	6
Bingöl	TRA2, TR72, TR52 ve TRB1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı	76	71	2	5
Ağrı	TRA2, TR72, TR52 ve TRB1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı	80	76	-1	4
Trabzon	TR 90 Düzey 2 Bölgesi Kalkınma Programı	38	34	-2	4
Iğdır	TRA2, TR72, TR52 ve TRB1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı	69	66	5	3
Kırklareli	Türkiye-Bulgaristan Sınır Ötesi İşbirliği Programı	11	8	4	3
Balıkesir	Yunanistan-Türkiye Sınır Ötesi İşbirliği Programı	15	12	-1	3
Rize	TR 90 Düzey 2 Bölgesi Kalkınma Programı	37	35	2	2
Çankırı	TR82, TR83 ve TRA1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı	59	57	-1	2
Giresun	TR 90 Düzey 2 Bölgesi Kalkınma Programı	50	48	-1	2

Batman	GAP Bölgesel Kalkınma Programı	70	69	0	1
İzmir	Yunanistan-Türkiye Sınır Ötesi İşbirliği Programı	3	3	0	0
Çorum	TR82, TR83 ve TRA1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı	46	46	1	0
Kars	TRA2, TR72, TR52 ve TRB1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı	67	67	0	0
Adıyaman	GAP Bölgesel Kalkınma Programı	65	65	1	0
Sivas	TRA2, TR72, TR52 ve TRB1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı	53	53	-1	0
Şırnak	GAP Bölgesel Kalkınma Programı	78	79	2	-1
Kilis	GAP Bölgesel Kalkınma Programı	54	55	X	-1
Siirt	GAP Bölgesel Kalkınma Programı	73	75	0	-2
Şanlıurfa	GAP Bölgesel Kalkınma Programı	68	70	-4	-2
Ardahan	TRA2, TR72, TR52 ve TRB1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı	74	77	3	-3
Artvin	TR 90 Düzey 2 Bölgesi Kalkınma Programı	43	47	5	-4
Edirne	Yunanistan-Türkiye Sınır Ötesi İşbirliği Programı Türkiye-Bulgaristan Sınır Ötesi İşbirliği Programı	16	20	3	-4
Erzurum	TR82, TR83 ve TRA1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı	60	64	1	-4
Konya	TRA2, TR72, TR52 ve TRB1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı	26	30	-1	-4
Hakkari	Doğu Anadolu Kalkınma Programı	77	81	-2	-4
Van	Doğu Anadolu Kalkınma Programı	75	80	-3	-5
Samsun	TR82, TR83 ve TRA1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı	32	38	5	-6
Mardin	GAP Bölgesel Kalkınma Programı	72	78	-1	-6
Diyarbakır	GAP Bölgesel Kalkınma Programı	63	72	-1	-9
Tunceli	TRA2, TR72, TR52 ve TRB1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı	52	68	12	-16
Kayseri	TRA2, TR72, TR52 ve TRB1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı	19	36	-3	-17
Malatya	TRA2, TR72, TR52 ve TRB1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı	41	61	-1	-20
Elazığ	TRA2, TR72, TR52 ve TRB1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı	36	59	-1	-23
Gaziantep	GAP Bölgesel Kalkınma Programı	20	63	6	-43

X:Kilis ili 1996 yılındaki sıralamada yer almadığından 2003 yılında bu il için değişim söz konusu değildir.
*2003 Araştırma Sıralaması ve 2003 Sıra Değişimi Sütunu, DPT'nin İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırmasından (2003) alınmıştır.

Bu doğrultuda 81 il için yapılan 2012 yılı sosyo ekonomik gelişmişlik sıralamasında, 2003 yılı sıralamasına göre AB'den mali destek sağlayan 43 il içerisinde 24 il sıra atlamış, 20 il sıra kaybetmiştir. 5 ilin ise konumu değişmemiştir.

3.7.6.1. Doğu Anadolu Kalkınma Programı'nı Kapsayan İller

3.7.6.1.1. Konumu İyileşen İller

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Muş ilinin konumu değişmezken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 7 basamak yükselmiştir. 2000 yılında okur yazar kadın nüfusun

toplam kadın nüfusa oranı % 53,69 iken, 2011 yılında bu oran % 81,08'e çıkmıştır. İlde 2000 yılında onbin kişiye düşen hekim sayısı 2,76 kişi iken, bu miktar 2010 yılında 9 kişiye yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen hastane yatağı sayısı 7,94 adet iken, 2007 yılında bu miktar 16'ya çıkmıştır. 2000 yılında onbin kişiye düşen özel otomobil sayısı 71 adet iken, 2010 yılında bu sayı 158'e artmıştır.

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Bitlis ili 3 basamak düşerken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 6 basamak yükselmiştir. 2000 yılında okur yazar kadın nüfusun toplam kadın nüfusa oranı % 58,09 iken, 2011 yılında bu oran % 84,1'e çıkmıştır. İlde 2000 yılında onbin kişiye düşen hekim sayısı 3,58 kişi iken, bu miktar 2010 yılında 11 kişiye yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen hastane yatağı sayısı 11,19 adet iken, 2007 yılında bu miktar 15'e çıkmıştır. 2000 yılında toplam banka kredileri içindeki pay % 0,05 iken, 2010 yılında bu oran % 0,1'e yükselmiştir. 1995-2000 yıllarını kapsayan dönemde kişi başına kamu yatırımları miktarı 56 TL iken, 2011 yılında bu tutar 220 TL'ye yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen özel otomobil sayısı 110 adet iken, 2010 yılında bu sayı 188'e artmıştır.

3.7.6.1.2. Konumu Kötüleşen İller

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Van ili 3 basamak düşerken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 5 basamak düşmüştür. İlde 2000 yılında şehirleşme oranı % 50,94 iken, bu oran 2010 yılında % 52,1'e yükselebilmiştir. 2000 yılında tarımsal üretim değerinin Türkiye içindeki payı % 1,17 iken, bu oran 2010 yılında % 1,27'ye yükselmiştir. 1995-2000 yıllarını kapsayan dönemde kişi başına ihracat miktarı 63 ABD Doları iken, 2010 yılında bu tutar 18 ABD Doları'na düşmüştür.

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Hakkari ili 2 basamak düşerken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı

sıralamasında il 4 basamak düşmüştür. İlde 2000 yılında şehirleşme oranı % 58,95 iken, bu oran 2010 yılında % 54,1'e düşmüştür. 2000 yılında onbin kişiye düşen hastane yatağı sayısı 6,34 adet iken, 2007 yılında bu miktar 8'e çıkabilmiştir. 2000 yılında tarımsal üretim değerinin Türkiye içindeki payı % 0,23 iken, bu oran 2010 yılında % 0,35'e yükselmiştir. 2000 yılında toplam banka mevduatı içindeki pay % 0,02 iken, 2010 yılında bu oran yine aynı düzeyde kalmıştır. 2000 yılında toplam banka kredileri içindeki pay yine % 0,02 iken, 2010 yılında bu oran aynı oranda kalmıştır.

3.7.6.2. TR82, TR83 ve TRA1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı'nı Kapsayan İller

3.7.6.2.1. Konumu İyileşen İller

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Sinop ili 2 basamak yükselirken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 16 basamak yükselmiştir. İlde 2000 yılında şehirleşme oranı % 44,90 iken, bu oran 2010 yılında % 52,9'a yükselmiştir. 2000 yılında okur yazar kadın nüfusun toplam kadın nüfusa oranı % 75,75 iken, 2011 yılında bu oran % 90,46'ya çıkmıştır. İlde 2000 yılında onbin kişiye düşen hekim sayısı 8,42 kişi iken, bu miktar 2010 yılında 12 kişiye yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen hastane yatağı sayısı 24,38 adet iken, 2007 yılında bu miktar 31'e çıkmıştır. Sanayi sektörünün gelişmişlik göstergesi olan organize sanayi bölgesi parsel sayısı 2000 yılında 72 adet iken, bu miktar 2012 Mart ayı itibariyle 97'ye yükselmiştir. İlde kişi başına imalat sanayi elektrik tüketimi 2000 yılında 48 kws iken, 2009 yılında 274 kws'ye yükselmiştir. 2000 yılında tarımsal üretim değerinin Türkiye içindeki payı % 0,45 iken, bu oran 2010 yılında % 0,39'a düşmüştür. 2000 yılında toplam banka kredileri içindeki pay % 0,08 iken, 2010 yılında bu oran % 0,1'e yükselmiştir. 1995-2000 yıllarını kapsayan dönemde kişi başına kamu yatırımları miktarı 313 TL iken, 2011 yılında bu tutar 840 TL'ye yükselmiştir. Yine aynı dönemde kişi başına ihracat

miktarı 123 ABD Doları iken, 2010 yılında bu tutar 143 ABD Doları'na çıkmıştır. 2000 yılında onbin kişiye düşen özel otomobil sayısı 455 adet iken, 2010 yılında bu sayı 943'e artmıştır.

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Amasya ili 2 basamak yükselirken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 14 basamak yükselmiştir. İlde 2000 yılında şehirleşme oranı % 53,83 iken, bu oran 2010 yılında % 65,6'ya yükselmiştir. 2000 yılında okur yazar kadın nüfusun toplam kadın nüfusa oranı % 80,88 iken, 2011 yılında bu oran % 92,56'ya çıkmıştır. İlde 2000 yılında onbin kişiye düşen hekim sayısı 7,12 kişi iken, bu miktar 2010 yılında 11 kişiye yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen hastane yatağı sayısı 12,73 adet iken, 2007 yılında bu miktar 29'a çıkmıştır. Sanayi sektörünün gelişmişlik göstergesi olan organize sanayi bölgesi parsel sayısı 2000 yılında 85 adet iken, bu miktar 2012 Mart ayı itibariyle 245'e yükselmiştir. İlde kişi başına imalat sanayi elektrik tüketimi 2000 yılında 210 kws iken, 2009 yılında 480 kws'ye yükselmiştir. 2000 yılında tarımsal üretim değerinin Türkiye içindeki payı % 1,03 iken, bu oran 2010 yılında % 0,91'e düşmüştür. 1995-2000 yıllarını kapsayan dönemde kişi başına kamu yatırımları miktarı 96 TL iken, 2011 yılında bu tutar 240 TL'ye yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen özel otomobil sayısı 520 adet iken, 2010 yılında bu sayı 985'e artış göstermiştir.

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Kastamonu ili 4 basamak düşerken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 14 basamak yükselmiştir. İlde 2000 yılında şehirleşme oranı % 46,35 iken, bu oran 2010 yılında % 54'e yükselmiştir. 2000 yılında okur yazar kadın nüfusun toplam kadın nüfusa oranı % 72,33 iken, 2011 yılında bu oran % 85,67'ye çıkmıştır. İlde 2000 yılında onbin kişiye düşen hekim sayısı 8,76 kişi iken, bu miktar 2010 yılında 13 kişiye yükselmiştir. İlde kişi başına imalat sanayi elektrik tüketimi 2000 yılında 198 kws iken, 2009 yılında 837 kws'ye yükselmiştir. 2000 yılında toplam banka mevduatı içindeki pay % 0,18 iken, bu oran 2010 yılında % 0,2'ye

yükselmiştir. 2000 yılında toplam banka kredileri içindeki pay % 0,17 iken, 2010 yılında bu oran % 0,2'ye yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen özel otomobil sayısı 559 adet iken, 2010 yılında bu sayı 1097'ye artmıştır.

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Tokat ili 4 basamak düşerken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 10 basamak yükselmiştir. İlde 2000 yılında şehirleşme oranı % 48,52 iken, bu oran 2010 yılında % 58,9'a yükselmiştir. 2000 yılında okur yazar kadın nüfusun toplam kadın nüfusa oranı % 79,20 iken, 2011 yılında bu oran % 89,81'e çıkmıştır. İlde 2000 yılında onbin kişiye düşen hekim sayısı 5,37 kişi iken, bu miktar 2010 yılında 14 kişiye yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen hastane yatağı sayısı 16,09 adet iken, 2007 yılında bu miktar 28'e çıkmıştır. İlde kişi başına imalat sanayi elektrik tüketimi 2000 yılında 109 kws iken, 2009 yılında 311 kws'ye yükselmiştir. 2000 yılında toplam banka mevduatı içindeki pay % 0,17 iken, bu oran 2010 yılında % 0,2'ye yükselmiştir. 1995-2000 yıllarını kapsayan dönemde kişi başına kamu yatırımları miktarı 40 TL iken, 2011 yılında bu tutar 160 TL'ye yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen özel otomobil sayısı 329 adet iken, 2010 yılında bu sayı 754'e artmıştır.

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Bayburt ili 3 basamak yükselirken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 6 basamak yükselmiştir. İlde 2000 yılında şehirleşme oranı % 42,48 iken, bu oran 2010 yılında % 50,4'e yükselmiştir. 2000 yılında okur yazar kadın nüfusun toplam kadın nüfusa oranı % 78,76 iken, 2011 yılında bu oran % 87,97'ye çıkmıştır. İlde 2000 yılında onbin kişiye düşen hekim sayısı 7,19 kişi iken, bu miktar 2010 yılında 14 kişiye yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen hastane yatağı sayısı 10,27 adet iken, 2007 yılında bu miktar 20'ye çıkmıştır. İlde kişi başına imalat sanayi elektrik tüketimi 2000 yılında 5 kws iken, 2009 yılında 60 kws'ye yükselmiştir. 1995-2000 yıllarını kapsayan dönemde kişi başına kamu yatırımları miktarı 196 TL iken, 2011 yılında bu tutar 320 TL'ye yükselmiştir. 2000 yılında

onbin kişiye düşen özel otomobil sayısı 259 adet iken, 2010 yılında bu sayı 495'e artmıştır.

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Erzincan ili 6 basamak düşerken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 6 basamak yükselmiştir. İlde 2000 yılında şehirleşme oranı % 54,35 iken, bu oran 2010 yılında % 59,6'ya yükselmiştir. 2000 yılında okur yazar kadın nüfusun toplam kadın nüfusa oranı % 79,66 iken, 2011 yılında bu oran % 87,08'e çıkmıştır. İlde 2000 yılında onbin kişiye düşen hekim sayısı 6,60 kişi iken, bu miktar 2010 yılında 12 kişiye yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen hastane yatağı sayısı 19,60 adet iken, 2007 yılında bu miktar 25'e çıkmıştır. İlde kişi başına imalat sanayi elektrik tüketimi 2000 yılında 56 kws iken, 2009 yılında 176 kws'ye yükselmiştir. 2000 yılında tarımsal üretim değerinin Türkiye içindeki payı % 0,64 iken, bu oran 2010 yılında % 0,56'ya düşmüştür. 1995-2000 yıllarını kapsayan dönemde kişi başına kamu yatırımları miktarı 447 TL iken, 2011 yılında bu tutar 610 TL'ye yükselmiştir. Yine aynı dönemde kişi başına ihracat miktarı 2 ABD Doları iken, 2010 yılında bu tutar 6 ABD Doları'na çıkmıştır. 2000 yılında onbin kişiye düşen özel otomobil sayısı 326 adet iken, 2010 yılında bu sayı 764'e artmıştır.

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Çankırı ili 1 basamak düşerken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 2 basamak yükselmiştir. İlde 2000 yılında şehirleşme oranı % 52,22 iken, bu oran 2010 yılında % 61,6'ya yükselmiştir. 2000 yılında okur yazar kadın nüfusun toplam kadın nüfusa oranı % 81,99 iken, 2011 yılında bu oran % 88,88'e çıkmıştır. İlde 2000 yılında onbin kişiye düşen hekim sayısı 6,99 kişi iken, bu miktar 2010 yılında 12 kişiye yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen hastane yatağı sayısı 17,75 adet iken, 2007 yılında bu miktar 32'ye çıkmıştır. Sanayi sektörünün gelişmişlik göstergesi olan organize sanayi bölgesi parsel sayısı 2000 yılında 86 adet iken, bu miktar 2012 Mart ayı itibariyle 218'e yükselmiştir. İlde kişi başına imalat sanayi elektrik tüketimi 2000 yılında 79 kws iken, 2009 yılında 372 kws'ye

yükselmiştir. 2000 yılında tarımsal üretim değerinin Türkiye içindeki payı % 0,56 iken, bu oran 2010 yılında % 0,46'ya düşmüştür. 2000 yılında toplam banka mevduatı içindeki pay % 0,07 iken, 2010 yılında bu oran % 0,1'e yükselmiştir. 1995-2000 yıllarını kapsayan dönemde kişi başına kamu yatırımları miktarı 46 TL iken, 2011 yılında bu tutar 520 TL'ye yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen özel otomobil sayısı 205 adet iken, 2010 yılında bu sayı 641'e artmıştır.

3.7.6.2.2. Konumu Kötüleşen İller

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Samsun ili 5 basamak yükselirken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 6 basamak düşmüştür. Sanayi sektörünün gelişmişlik göstergesi olan organize sanayi bölgesi parsel sayısı 2000 yılında 258 adet iken, bu miktar 2012 Mart ayı itibariyle 282'ye yükselebilmiştir. 2000 yılında toplam banka mevduatı içindeki pay % 0,68 iken, 2010 yılında bu oran yine % 0,7 düzeyine ulaşabilmiştir. 1995-2000 yıllarını kapsayan dönemde kişi başına kamu yatırımları miktarı 305 TL iken, 2011 yılında bu tutar 190 TL'ye düşmüştür. Yine aynı dönemde kişi başına ihracat miktarı 406 ABD Doları iken, 2010 yılında bu tutar 220 ABD Doları'na düşmüştür.

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Erzurum ili 1 basamak yükselirken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 4 basamak düşmüştür. İlde 2000 yılında şehirleşme oranı % 59,80 iken, bu oran 2010 yılında % 63,7'ye yükselebilmiştir. Sanayi sektörünün gelişmişlik göstergesi olan organize sanayi bölgesi parsel sayısı 2000 yılında 88 adet iken, bu miktar 2012 Mart ayı itibariyle 92'ye yükselebilmiştir. 2000 yılında tarımsal üretim değerinin Türkiye içindeki payı % 1,34 iken, bu oran 2010 yılında % 1,59'a yükselmiştir. 1995-2000 yıllarını kapsayan dönemde kişi başına ihracat miktarı 71 ABD Doları iken, 2010 yılında bu tutar 50 ABD Doları'na düşmüştür.

3.7.6.2.3. Konumu Değişmeyen İller

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Çorum ili 1 basamak yükselirken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il aynı düzeyde kalmıştır.

3.7.6.3. TRA2, TR72, TR52 ve TRB1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı'nı Kapsayan İller

3.7.6.3.1. Konumu İyileşen İller

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Yozgat ili 1 basamak düşerken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 16 basamak yükselmiştir. İlde 2000 yılında şehirleşme oranı % 46,15 iken, bu oran 2010 yılında % 56,4'e yükselmiştir. 2000 yılında okur yazar kadın nüfusun toplam kadın nüfusa oranı % 79,45 iken, 2011 yılında bu oran % 89,45'e çıkmıştır. İlde 2000 yılında onbin kişiye düşen hekim sayısı 5,24 kişi iken, bu miktar 2010 yılında 11 kişiye yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen hastane yatağı sayısı 12,89 adet iken, 2007 yılında bu miktar 22'ye çıkmıştır. İlde kişi başına imalat sanayi elektrik tüketimi 2000 yılında 144 kws iken, 2009 yılında 331 kws'ye yükselmiştir. 1995-2000 yıllarını kapsayan dönemde kişi başına kamu yatırımları miktarı 104 TL iken, 2011 yılında bu tutar 140 TL'ye yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen özel otomobil sayısı 192 adet iken, 2010 yılında bu sayı 671'e artış göstermiştir.

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Karaman ili 7 basamak yükselirken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 12 basamak yükselmiştir. İlde 2000 yılında şehirleşme oranı % 57,53 iken, bu oran 2010 yılında % 68,7'ye yükselmiştir. 2000 yılında okur yazar kadın

nüfusun toplam kadın nüfusa oranı % 84,95 iken, 2011 yılında bu oran % 93,01'e çıkmıştır. İlde 2000 yılında onbin kişiye düşen hekim sayısı 9,17 kişi iken, bu miktar 2010 yılında 13 kişiye yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen hastane yatağı sayısı 11,92 adet iken, 2007 yılında bu miktar 26'ya çıkmıştır. Sanayi sektörünün gelişmişlik göstergesi olan organize sanayi bölgesi parsel sayısı 2000 yılında 207 adet iken, bu miktar 2012 Mart ayı itibariyle 219'a yükselmiştir. İlde kişi başına imalat sanayi elektrik tüketimi 2000 yılında 267 kws iken, 2009 yılında 696 kws'ye yükselmiştir. 2000 yılında tarımsal üretim değerinin Türkiye içindeki payı % 1,21 iken, bu oran 2010 yılında % 0,70'e düşmüştür. 2000 yılında toplam banka kredileri içindeki pay % 0,07 iken, 2010 yılında bu oran % 0,1'e yükselmiştir. 1995-2000 yıllarını kapsayan dönemde kişi başına kamu yatırımları miktarı 195 TL iken, 2011 yılında bu tutar 520 TL'ye yükselmiştir. Yine aynı dönemde kişi başına ihracat miktarı 339 ABD Doları iken, 2010 yılında bu tutar 760 ABD Doları'na çıkmıştır. 2000 yılında onbin kişiye düşen özel otomobil sayısı 544 adet iken, 2010 yılında bu sayı 1009'a artmıştır.

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Bingöl ili 2 basamak yükselirken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 5 basamak yükselmiştir. İlde 2000 yılında şehirleşme oranı % 48,66 iken, bu oran 2010 yılında % 54,1'e yükselmiştir. 2000 yılında okur yazar kadın nüfusun toplam kadın nüfusa oranı % 60,37 iken, 2011 yılında bu oran % 83,11'e çıkmıştır. İlde 2000 yılında onbin kişiye düşen hekim sayısı 5,12 kişi iken, bu miktar 2010 yılında 11 kişiye yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen hastane yatağı sayısı 16,95 adet iken, 2007 yılında bu miktar 17'ye çıkmıştır. 2000 yılında toplam banka kredileri içindeki pay % 0,03 iken, 2010 yılında bu oran % 0,1'e yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen özel otomobil sayısı 96 adet iken, 2010 yılında bu sayı 181'e artmıştır.

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Ağrı ili 1 basamak düşerken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 4 basamak yükselmiştir. İlde 2000 yılında şehirleşme oranı % 47,72

iken, bu oran 2010 yılında % 50,9'a yükselmiştir. 2000 yılında okur yazar kadın nüfusun toplam kadın nüfusa oranı % 52,24 iken, 2011 yılında bu oran % 82,61'e çıkmıştır. İlde 2000 yılında onbin kişiye düşen hekim sayısı 2,38 kişi iken, bu miktar 2010 yılında 9 kişiye yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen hastane yatağı sayısı 5,30 adet iken, 2007 yılında bu miktar 9'a çıkmıştır. İlde kişi başına imalat sanayi elektrik tüketimi 2000 yılında 25 kws iken, 2009 yılında 32 kws'ye yükselmiştir. 2000 yılında toplam banka mevduatı içindeki pay % 0,04 iken, bu oran 2010 yılında % 0,1'e yükselmiştir. 2000 yılında toplam banka kredileri içindeki pay % 0,04 iken, 2010 yılında bu oran % 0,1'e yükselmiştir. 1995-2000 yıllarını kapsayan dönemde kişi başına kamu yatırımları miktarı 55 TL iken, 2011 yılında bu tutar 500 TL'ye yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen özel otomobil sayısı 83 adet iken, 2010 yılında bu sayı 163'e artmıştır.

3.7.6.3.2. Konumu Kötüleşen İller

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Iğdır ili 5 basamak yükselirken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 3 basamak yükselmiştir. 2000 yılında tarımsal üretim değerinin Türkiye içindeki payı % 0,32 iken, bu oran 2010 yılında % 0,46'ya yükselmiştir. 1995-2000 yıllarını kapsayan dönemde kişi başına kamu yatırımları miktarı 464 TL iken, 2011 yılında bu tutar 390 TL'ye düşmüştür. Yine aynı dönemde kişi başına ihracat miktarı 950 ABD Doları iken, 2010 yılında bu tutar 551 ABD Doları'na düşmüştür.

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Elazığ ili 1 basamak düşerken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 23 basamak düşmüştür. İlde kişi başına imalat sanayi elektrik tüketimi 2000 yılında 877 kws iken, 2009 yılında 666 kws'ye düşmüştür. 2000 yılında tarımsal üretim değerinin Türkiye içindeki payı % 0,86 iken, bu oran 2010 yılında çok az düşerek, % 0,76 düzeyine inmiştir. 2000 yılında toplam banka

mevduatı içindeki pay % 0,24 iken, 2010 yılında bu oran yine % 0,2 düzeyinde kalmıştır.

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Malatya ili 1 basamak düşerken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 20 basamak düşmüştür. 2000 yılında toplam banka kredileri içindeki pay % 0,32 iken, 2010 yılında bu oran yine % 0,3 düzeyinde kalmıştır. 1995-2000 yıllarını kapsayan dönemde kişi başına kamu yatırımları miktarı 212 TL iken, 2011 yılında bu tutar 240 TL'ye yükselmiştir.

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Kayseri ili 3 basamak düşerken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 17 basamak düşmüştür. 2000 yılında onbin kişiye düşen hastane yatağı sayısı 23,30 adet iken, 2007 yılında bu miktar 28'e çıkabilmiştir. 2000 yılında tarımsal üretim değerinin Türkiye içindeki payı % 1,23 iken, bu oran 2010 yılında % 1,41'e yükselmiştir. 2000 yılında toplam banka mevduatı içindeki pay % 0,82 iken, 2010 yılında bu oran yine % 0,9 düzeyine ulaşabilmiştir. 2000 yılında toplam banka kredileri içindeki pay % 0,092 iken, 2010 yılında bu oran % 0,1'e yükselmiştir. 1995-2000 yıllarını kapsayan dönemde kişi başına ihracat miktarı 1020 ABD Doları iken, 2010 yılında bu tutar 943 ABD Doları'na düşmüştür.

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Tunceli ili 12 basamak yükselirken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 16 basamak düşmüştür. İlde 2000 yılında şehirleşme oranı % 58,21 iken, bu oran 2010 yılında % 62'ye yükselebilmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen hastane yatağı sayısı 18,70 adet iken, 2007 yılında bu miktar yine 18 adet düzeyinde kalmıştır. Sanayi sektörünün gelişmişlik göstergesi olan organize sanayi bölgesi parsel sayısı 2000 yılında 36 adet iken, bu miktar 2012 Mart ayı itibariyle yine 36 adettir. 2000 yılında toplam banka kredileri içindeki pay % 0,04 iken, 2010 yılında

bu oran yine aynı düzeydedir. 1995-2000 yıllarını kapsayan dönemde kişi başına kamu yatırımları miktarı 1727 TL iken, 2011 yılında bu tutar 670 TL'ye düşmüştür.

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Konya ili 1 basamak düşerken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 4 basamak düşmüştür. İlde kişi başına imalat sanayi elektrik tüketimi 2000 yılında 710 kws iken, 2009 yılında 855 kws'ye yükselebilmiştir. 2000 yılında tarımsal üretim değerinin Türkiye içindeki payı % 4,72 iken, bu oran 2010 yılında % 4,07'ye düşebilmiştir.

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Ardahan ili 3 basamak yükselirken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 3 basamak düşmüştür. İlde 2000 yılında şehirleşme oranı % 29,70 iken, bu oran 2010 yılında % 32'ye yükselebilmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen hastane yatağı sayısı 12,34 adet iken, 2007 yılında bu miktar 14'e çıkmıştır. 2000 yılında tarımsal üretim değerinin Türkiye içindeki payı % 0,44 iken, bu oran 2010 yılında % 0,69'a yükselmiştir. 2000 yılında toplam banka mevduatı içindeki pay % 0,03 iken, 2010 yılında bu oran yine aynı düzeyde kalmıştır. 2000 yılında toplam banka kredileri içindeki pay % 0,08 iken, 2010 yılında bu oran yine aynı düzeyde kalmıştır.

3.7.6.3.3. Konumu Değişmeyen İller

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Kars ili konumunu korumuş, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il yine aynı düzeyde kalmıştır.

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Sivas ili 1 basamak düşerken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il aynı düzeyini korumuştur.

3.7.6.4. TR90 Düzey 2 Bölgesi Kalkınma Programı'nı Kapsayan İller

3.7.6.4.1. Konumu İyileşen İller

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Gümüşhane ilinin konumu 3 basamak düşerken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 17 basamak yükselmiştir. 2000 yılında okur yazar kadın nüfusun toplam kadın nüfusa oranı % 78,72 iken, 2011 yılında bu oran % 90,19'a çıkmıştır. İlde 2000 yılında onbin kişiye düşen hekim sayısı 7,11 kişi iken, bu miktar 2010 yılında 13 kişiye yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen hastane yatağı sayısı 17,38 adet iken, 2007 yılında bu miktar 23'e çıkmıştır. 2000 yılında toplam banka kredileri içindeki pay % 0,05 iken, 2010 yılında bu oran % 0,1'e yükselmiştir. 1995-2000 yıllarını kapsayan dönemde kişi başına kamu yatırımları miktarı 301 TL iken, 2011 yılında bu tutar 450 TL'ye yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen özel otomobil sayısı 212 adet iken, 2010 yılında bu sayı 434'e artmıştır.

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Ordu ilinin konumu 2 basamak düşerken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 6 basamak yükselmiştir. İlde 2000 yılında şehirleşme oranı % 46,93 iken, bu oran 2010 yılında % 56,2'ye yükselmiştir. 2000 yılında okur yazar kadın nüfusun toplam kadın nüfusa oranı % 74,60 iken, 2011 yılında bu oran % 84,89'a çıkmıştır. İlde 2000 yılında onbin kişiye düşen hekim sayısı 5,67 kişi iken, bu miktar 2010 yılında 12 kişiye yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen hastane yatağı sayısı 16,64 adet iken, 2007 yılında bu miktar 26'ya çıkmıştır. İlde kişi başına imalat sanayi elektrik tüketimi 2000 yılında 207 kws iken, 2009 yılında 368 kws'ye yükselmiştir. 2000 yılında toplam banka kredileri içindeki pay % 0,30 iken, 2010 yılında bu oran % 0,4'e yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen özel otomobil sayısı 286 adet iken, 2010 yılında bu sayı 581'e artmıştır.

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Trabzon ilinin konumu 2 basamak düşerken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 4 basamak yükselmiştir. İlde 2000 yılında şehirleşme oranı % 49,12 iken, bu oran 2010 yılında % 54,4'e yükselmiştir. 2000 yılında okur yazar kadın nüfusun toplam kadın nüfusa oranı % 81,14 iken, 2011 yılında bu oran % 90,08'e çıkmıştır. İlde 2000 yılında onbin kişiye düşen hekim sayısı 11,29 kişi iken, bu miktar 2010 yılında 21 kişiye yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen hastane yatağı sayısı 25,97 adet iken, 2007 yılında bu miktar 40'a çıkmıştır. Sanayi sektörünün gelişmişlik göstergesi olan organize sanayi bölgesi parsel sayısı 2000 yılında 104 adet iken, bu miktar 2012 Mart ayı itibariyle 128'e yükselmiştir. İlde kişi başına imalat sanayi elektrik tüketimi 2000 yılında 65 kws iken, 2009 yılında 209 kws'ye yükselmiştir. 2000 yılında tarımsal üretim değerinin Türkiye içindeki payı % 0,93 iken, bu oran 2010 yılında % 0,78'e düşmüştür. 2000 yılında toplam banka kredileri içindeki pay % 0,42 iken, 2010 yılında bu oran % 0,6'ya yükselmiştir. 1995-2000 yıllarını kapsayan dönemde kişi başına kamu yatırımları miktarı 154 TL iken, 2011 yılında bu tutar 800 TL'ye yükselmiştir. Yine aynı dönemde kişi başına ihracat miktarı 577 ABD Doları iken, 2010 yılında bu tutar 1324 ABD Doları'na çıkmıştır. 2000 yılında onbin kişiye düşen özel otomobil sayısı 313 adet iken, 2010 yılında bu sayı 696'ya artmıştır.

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Rize ilinin konumu 2 basamak yükselirken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il yine 2 basamak yükselmiştir. 2000 yılında okur yazar kadın nüfusun toplam kadın nüfusa oranı % 79,22 iken, 2011 yılında bu oran % 91,98'e çıkmıştır. İlde 2000 yılında onbin kişiye düşen hekim sayısı 7,11 kişi iken, bu miktar 2010 yılında 16 kişiye yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen hastane yatağı sayısı 20,99 adet iken, 2007 yılında bu miktar 33'e çıkmıştır. İlde kişi başına imalat sanayi elektrik tüketimi 2000 yılında 149 kws iken, 2009 yılında 594 kws'ye yükselmiştir. 1995-2000 yıllarını kapsayan dönemde kişi başına kamu yatırımları miktarı 163 TL

iken, 2011 yılında bu tutar 290 TL'ye yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen özel otomobil sayısı 375 adet iken, 2010 yılında bu sayı 584'e artmıştır.

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Giresun ilinin konumu 1 basamak düşerken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 2 basamak yükselmiştir. 2000 yılında okur yazar kadın nüfusun toplam kadın nüfusa oranı % 73,45 iken, 2011 yılında bu oran % 86,79'a çıkmıştır. İlde 2000 yılında onbin kişiye düşen hekim sayısı 5,82 kişi iken, bu miktar 2010 yılında 13 kişiye yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen hastane yatağı sayısı 21,86 adet iken, 2007 yılında bu miktar 30'a çıkmıştır. İlde kişi başına imalat sanayi elektrik tüketimi 2000 yılında 53 kws iken, 2009 yılında 137 kws'ye yükselmiştir. 2000 yılında tarımsal üretim değerinin Türkiye içindeki payı % 0,64 iken, bu oran 2010 yılında % 0,59'a düşmüştür.

3.7.6.4.2. Konumu Kötüleşen İller

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Artvin ili 5 basamak yükselirken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 4 basamak düşmüştür. 2000 yılında tarımsal üretim değerinin Türkiye içindeki payı % 0,34 iken, bu oran 2010 yılında 0,38'e yükselmiştir. 1995-2000 yıllarını kapsayan dönemde kişi başına ihracat miktarı 1067 ABD Doları iken, 2010 yılında bu tutar 371 ABD Doları'na düşmüştür.

3.7.6.5. GAP Bölgesel Kalkınma Programı'nı Kapsayan İller

3.7.6.5.1. Konumu İyileşen İller

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Batman ilinin konumu değişmezken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı

sıralamasında il 1 basamak yükselmiştir. İlde 2000 yılında şehirleşme oranı % 66,60 iken, bu oran 2010 yılında % 73,2'ye yükselmiştir. 2000 yılında okur yazar kadın nüfusun toplam kadın nüfusa oranı % 57,44 iken, 2011 yılında bu oran % 85,92'ye çıkmıştır. İlde 2000 yılında onbin kişiye düşen hekim sayısı 3,83 kişi iken, bu miktar 2010 yılında 11 kişiye yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen hastane yatağı sayısı 4,69 adet iken, 2007 yılında bu miktar 19'a çıkmıştır. Sanayi sektörünün gelişmişlik göstergesi olan organize sanayi bölgesi parsel sayısı 2000 yılında 33 adet iken, bu miktar 2012 Mart ayı itibariyle 67'ye yükselmiştir. İlde kişi başına imalat sanayi elektrik tüketimi 2000 yılında 42 kws iken, 2009 yılında 322 kws'ye yükselmiştir. 2000 yılında toplam banka mevduatı içindeki pay % 0,05 iken, 2010 yılında bu oran % 0,1'e yükselmiştir. 2000 yılında toplam banka kredileri içindeki pay % 0,06 iken, 2010 yılında bu oran % 0,1'e yükselmiştir. 1995-2000 yıllarını kapsayan dönemde kişi başına kamu yatırımları miktarı 65 TL iken, 2011 yılında bu tutar 500 TL'ye yükselmiştir. Yine aynı dönemde kişi başına ihracat miktarı 11 ABD Doları iken, 2010 yılında bu tutar 53 ABD Doları'na çıkmıştır. 2000 yılında onbin kişiye düşen özel otomobil sayısı 111 adet iken, 2010 yılında bu sayı 240'a artmıştır.

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Şanlıurfa ili 4 basamak düşerken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 2 basamak düşmüştür. 2000 yılında okur yazar kadın nüfusun toplam kadın nüfusa oranı % 52,19 iken, 2011 yılında bu oran % 81,55'e çıkmıştır. İlde 2000 yılında onbin kişiye düşen hekim sayısı 4,28 kişi iken, bu miktar 2010 yılında 10 kişiye yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen hastane yatağı sayısı 8,76 adet iken, 2007 yılında bu miktar 12'ye çıkmıştır. Sanayi sektörünün gelişmişlik göstergesi olan organize sanayi bölgesi parsel sayısı 2000 yılında 286 adet iken, bu miktar 2012 Mart ayı itibariyle 798'e yükselmiştir. İlde kişi başına imalat sanayi elektrik tüketimi 2000 yılında 8 kws iken, 2009 yılında 215 kws'ye yükselmiştir. 2000 yılında toplam banka mevduatı içindeki pay % 0,15 iken, 2010 yılında bu oran yine % 0,2 düzeyine çıkmıştır. 2000 yılında toplam banka kredileri içindeki pay % 0,25 iken, 2010 yılında bu oran % 0,4'e yükselmiştir. 1995-2000 yıllarını kapsayan

dönemde kişi başına ihracat miktarı 43 ABD Doları iken, 2010 yılında bu tutar 104 ABD Doları'na çıkmıştır. 2000 yılında onbin kişiye düşen özel otomobil sayısı 206 adet iken, 2010 yılında bu sayı 453'e artmıştır.

3.7.6.5.2. Konumu Kötüleşen İller

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Gaziantep ili 6 basamak yükselirken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 43 basamak düşmüştür. 2000 yılında onbin kişiye düşen hastane yatağı sayısı 19,65 adet iken, 2007 yılında bu miktar yine çok az yükselerek 20'ye çıkmıştır. 2000 yılında tarımsal üretim değerinin Türkiye içindeki payı % 1,22 iken, bu oran 2010 yılında çok az düşmüş ve % 1,18 olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılında toplam banka mevduatı içindeki pay % 0,54 iken, 2010 yılında bu oran çok az fark artış göstererek % 0,6'ya yükselmiştir. 1995-2000 yıllarını kapsayan dönemde kişi başına kamu yatırımları miktarı 159 TL iken, 2011 yılında bu tutar 160 TL'ye yükselmiştir.

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Diyarbakır ili 1 basamak düşerken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 9 basamak düşmüştür. 2000 yılında onbin kişiye düşen hastane yatağı sayısı 21,13 adet iken, 2007 yılında bu miktar 22'ye yükselebilmiştir.

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Mardin ili 1 basamak düşerken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 6 basamak düşmüştür. İlde 2000 yılında şehirleşme oranı % 55,49 iken, bu oran 2010 yılında % 57,6'ya yükselebilmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen hastane yatağı sayısı 6,74 adet iken, 2007 yılında bu miktar 8'e yükselebilmiştir. Sanayi sektörünün gelişmişlik göstergesi olan organize sanayi bölgesi parsel sayısı 2000 yılında 160 adet iken, bu miktar 2012 Mart ayı itibariyle

142'ye düşmüştür. 2000 yılında tarımsal üretim değerinin Türkiye içindeki payı % 0,74 iken, bu oran 2010 yılında % 1,11'e yükselmiştir.

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Siirt ilinin konumu aynı düzeyde kalmış, ancak 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 2 basamak düşüş göstermiştir. Sanayi sektörünün gelişmişlik göstergesi olan organize sanayi bölgesi parsel sayısı 2000 yılında 81 adet iken, bu miktar 2012 Mart ayı itibariyle yine aynı miktarda kalmıştır. 2000 yılında tarımsal üretim değerinin Türkiye içindeki payı % 0,31 iken, bu oran 2010 yılında % 0,47'ye yükselmiştir. 2000 yılında toplam banka mevduatı içindeki pay % 0,02 iken, 2010 yılında bu oran yine aynı düzeyde kalmıştır.

Kilis ili 1996 yılındaki sıralamada yer almadığından 2003 yılında bu il için değişim söz konusu değildir. 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında ise 2012 yılı sıralamasında il 1 basamak düşmüştür. İlde 2000 yılında onbin kişiye düşen hekim sayısı 9,94 kişi iken, bu miktar 2010 yılında 11 kişiye yükselebilmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen hastane yatağı sayısı 16,56 adet iken, 2007 yılında bu miktar aynı düzeyde kalmıştır. Sanayi sektörünün gelişmişlik göstergesi olan organize sanayi bölgesi parsel sayısı 2000 yılında 50 adet iken, bu miktar 2012 Mart ayı itibariyle 37'ye düşmüştür. 2000 yılında toplam banka mevduatı içindeki pay % 0,03 iken, 2010 yılında bu oran yine aynı düzeyde kalmıştır. 2000 yılında toplam banka kredileri içindeki pay % 0,03 iken, 2010 yılında bu oran yine aynı düzeyde kalmıştır.

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Şırnak ili 2 basamak yükselirken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 1 basamak düşmüştür. 2000 yılında onbin kişiye düşen hastane yatağı sayısı 6,09 adet iken, 2007 yılında bu miktar 8'e çıkabilmiştir. 2000 yılında tarımsal üretim değerinin Türkiye içindeki payı % 0,18 iken, bu oran 2010 yılında % 0,29'a artmıştır.

3.7.6.5.3. Konumu Değişmeyen İller

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Adıyaman ili 1 basamak yükselirken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il aynı düzeyde kalmıştır.

3.7.6.6. Yunanistan-Türkiye Sınır Ötesi İşbirliği Programı'nı Kapsayan İller

3.7.6.6.1. Konumu İyileşen İller

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Çanakkale ili 3 basamak düşmüştür. 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında, 2012 yılı sıralamasında ise il 18 basamak yükselmiştir. 2012 sıralamasında en çok yükselen iller arasında Çanakkale üçüncü sırada yer almaktadır. Çanakkale ilinin verileri incelendiğinde kişi başına imalat sanayi elektrik tüketimi, kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla ile diğer birçok değişkende iyileşmenin söz konusu olduğu belirlenmiştir. Çanakkale ilinde kişi başına imalat sanayi elektrik tüketimi 2000 yılında 1045 kws iken, 2009 yılında 5069 kws'e yükselmiştir. İlde 2000 yılında onbin kişiye düşen hekim sayısı 8,93 iken, 2010 yılında bu kişi sayısı 14'e yükselmiştir.

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Aydın ili 9 basamak düşerken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 9 basamak yükselmiştir. İlde 2000 yılında şehirleşme oranı % 51,87 iken, bu oran 2010 yılında % 59,5'e yükselmiştir. 2000 yılında okur yazar kadın nüfusun toplam kadın nüfusa oranı % 81,05 iken, 2011 yılında bu oran % 92,31'e çıkmıştır. İlde 2000 yılında onbin kişiye düşen hekim sayısı 12,44 kişi iken, bu miktar 2010 yılında 16 kişiye yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen hastane

yatağı sayısı 17,38 adet iken, 2007 yılında bu miktar 22'ye çıkmıştır. Sanayi sektörünün gelişmişlik göstergesi olan organize sanayi bölgesi parsel sayısı 2000 yılında 232 adet iken, bu miktar 2012 Mart ayı itibariyle 503'e yükselmiştir. İlde kişi başına imalat sanayi elektrik tüketimi 2000 yılında 239 kws iken, 2009 yılında 350 kws'ye yükselmiştir. 2000 yılında toplam banka mevduatı içindeki pay % 0,74 iken, bu oran 2010 yılında % 0,80'e yükselmiştir. 2000 yılında toplam banka kredileri içindeki pay % 0,48 iken, 2010 yılında bu oran % 0,8'e yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen özel otomobil sayısı 724 adet iken, 2010 yılında bu sayı 1094'e artmıştır.

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Muğla ili 1 basamak düşerken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 8 basamak yükselmiştir. İlde 2000 yılında şehirleşme oranı % 37,51 iken, bu oran 2010 yılında % 42,8'e yükselmiştir. 2000 yılında okur yazar kadın nüfusun toplam kadın nüfusa oranı % 88,29 iken, 2011 yılında bu oran % 95,58'e çıkmıştır. İlde 2000 yılında onbin kişiye düşen hekim sayısı 11,34 kişi iken, bu miktar 2010 yılında 13 kişiye yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen hastane yatağı sayısı 18,72 adet iken, 2007 yılında bu miktar 23'e çıkmıştır. Sanayi sektörünün gelişmişlik göstergesi olan organize sanayi bölgesi parsel sayısı 2000 yılında 59 adet iken, bu miktar 2012 Mart ayı itibariyle 73'e yükselmiştir. İlde kişi başına imalat sanayi elektrik tüketimi 2000 yılında 178 kws iken, 2009 yılında 209 kws'ye yükselmiştir. 2000 yılında tarımsal üretim değerinin Türkiye içindeki payı % 2,03 iken, bu oran 2010 yılında % 1,86'ya düşmüştür. 2000 yılında toplam banka mevduatı içindeki pay % 0,77 iken, bu oran 2010 yılında % 1,1'e yükselmiştir. 2000 yılında toplam banka kredileri içindeki pay % 0,46 iken, 2010 yılında bu oran % 0,9'a yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen özel otomobil sayısı 952 adet iken, 2010 yılında bu sayı 1492'ye artmıştır.

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Balıkesir 1 basamak düşerken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 3 basamak yükselmiştir. İlde 2000 yılında şehirleşme oranı % 53,66

iken, bu oran 2010 yılında % 60,3'e yükselmiştir. 2000 yılında okur yazar kadın nüfusun toplam kadın nüfusa oranı % 82,90 iken, 2011 yılında bu oran % 93,47'ye çıkmıştır. İlde 2000 yılında onbin kişiye düşen hekim sayısı 9,14 kişi iken, bu miktar 2010 yılında 12 kişiye yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen hastane yatağı sayısı 24,01 adet iken, 2007 yılında bu miktar 28'e çıkmıştır. İlde kişi başına imalat sanayi elektrik tüketimi 2000 yılında 491 kws iken, 2009 yılında 665 kws'ye yükselmiştir. 2000 yılında toplam banka kredileri içindeki pay % 0,56 iken, 2010 yılında bu oran % 0,9'a yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen özel otomobil sayısı 887 adet iken, 2010 yılında bu sayı 1086'ya artmıştır.

3.7.6.6.2. Konumu Kötüleşen İller

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Edirne ili 3 basamak yükselirken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 4 basamak düşmüştür. Sanayi sektörünün gelişmişlik göstergesi olan organize sanayi bölgesi parsel sayısı 2000 yılında 63 adet iken, bu miktar 2012 Mart ayı itibariyle 41'e düşmüştür. 2000 yılında tarımsal üretim değerinin Türkiye içindeki payı % 1,13 iken, bu oran 2010 yılında % 1,35'e yükselmiştir. 2000 yılında toplam banka mevduatı içindeki pay % 0,31 iken, 2010 yılında bu oran yine % 0,3 düzeyinde kalmıştır. 1995-2000 yıllarını kapsayan dönemde kişi başına ihracat miktarı 577 ABD Doları iken, 2010 yılında bu tutar 203 ABD Doları'na çıkmıştır.

3.7.6.6.3. Konumu Değişmeyen İller

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında İzmir ili konumunu korumuş, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il yine aynı düzeyde kalmıştır.

3.7.6.7. Türkiye-Bulgaristan Sınır Ötesi İşbirliği Programı'nı Kapsayan İller

3.7.6.7.1. Konumu Kötüleşen İller

1996 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2003 sıralamasında Kırklareli ili 4 basamak yükselirken, 2003 yılı araştırmasıyla karşılaştırıldığında 2012 yılı sıralamasında il 3 basamak yükselmiştir. 2000 yılında onbin kişiye düşen hastane yatağı sayısı 21,92 adet iken, 2007 yılında bu miktar çok az yükselerek 24'e çıkmıştır. 2000 yılında toplam banka mevduatı içindeki pay % 0,30 iken, 2010 yılında bu oran % 0,3 olarak yine aynı düzeyde kalmıştır. 1995-2000 yıllarını kapsayan dönemde kişi başına ihracat miktarı 9960 ABD Doları iken, 2010 yılında bu tutar 283 ABD Doları'na düşmüştür.

SONUÇ

AB, farklı kültür, dil, tarih ve geleneklerden oluşan bir entegrasyondur. AB içerisinde hem üye ülkeler arasında, hem de bölgeler arasında toplumsal ve ekonomik kalkınma açısından farklılıklar bulunmaktadır. AB bölgesel politikasının esas hedefi de bu farklılıkları azaltmak, özellikle az gelişmiş bölgelerde rekabet gücünü arttırmak, işsizliği azaltmak, kişi başına düşen milli geliri arttırmaktır.

Türkiye'de de bölgeler arasında büyük gelişmişlik farklılıkları bulunmaktadır. Ülkede planlı dönemin başladığı 1960'lı yıllara kadar, tutarlı bir bölgesel politika uygulanamamıştır. Planlı dönemde ise BYKP'larda bölgesel kalkınmaya yönelik, bölgesel farklılıkları azaltmaya öncelik verilmiştir. Ancak Türkiye'nin geleneksel merkeziyetçi bölgesel kalkınma politikası, bölgesel kalkınmışlık farklılıklarını azaltmakta başarılı olamamıştır.

1999'da Türkiye'ye AB üyelik perspektifini veren Helsinki kararı ile ise, Türkiye'nin tüm politikalarında olduğu gibi bölgesel politikalarında da AB etkisi artmaya başlamıştır. Bu bağlamda Türkiye 2002 yılında İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması uygulamasına geçmiş ve ülkedeki bölgeler Düzey1, Düzey 2 ve Düzey 3 adı altında sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Yine ülkede pek çok BKA'lar kurulmuştur.

BKA'lar kamu, özel sektör, sivil toplum ve üniversiteler ile işbirliği içerisinde bölgesel kalkınmada katılımcılığı ön plana çıkararak, bölgenin gelişimine katkıda bulunmaya çalışmaktadır. Ancak önemli olan her bir bölgenin fırsatlarının ve dinamiklerinin belirlenmesi ve buna göre hazırlanacak projelerin hızlı bir şekilde uygulamaya geçirilmesidir. Her çeşit bölgeye tek tip kalkınma politikasının uygulanması, politikaların etkinliğini azaltmaktadır. Bu nedenle farklı bölgeşler için farklı çözüm önerileri sunan projeler hazırlanmalıdır. Projeler konusunda da yetkili birimler tarafından halka verilen danışmanlık ve eğitim hizmetleri arttırılmalıdır.

Yine Türkiye'de hazırlanan bölgesel kalkınma planlarında harcamalar, hedefleri gerçekleştirecek düzeyde planlanamamaktadır. Az gelişmiş bölgelerin ekonomik ve sosyal kalkınmasını gerçekleştirebilmek amacıyla ulaşım, çevre, enerji ve telekomünikasyon gibi altyapının sağlanmasının gerekliliği de, üzerinde durulması gereken diğer bir konudur.

Bu doğrultuda çalışmada, öncelikli olarak Türkiye'deki az gelişmiş bölgeleri belirleyebilmek amacıyla, 81 ile ait 40 adet sosyo-ekonomik değişken kullanarak 2012 yılı illerin sosyo ekonomik gelişmişlik sıralaması hesaplanmaya çalışılmıştır. Analiz tekniği olarak FA Yöntemi tercih edilmiştir. 81 il için yapılan sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında, en gelişmiş ilk on il sırasıyla İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya, Muğla, Çanakkale, Denizli, Kırklareli, Eskişehir ve Isparta iken; sıralamanın en sonunda yer alan 10 il sondan başa doğru sırayla Hakkari, Van, Şırnak, Mardin, Ardahan, Ağrı, Siirt, Muş, Bitlis ve Diyarbakır'dır. 2012 sıralamasında, 2003 yılı sıralamasına göre 41 il sıra atlamış, 33 il sıra kaybetmiş ve 7 ilin de konumu değişmemiştir.

İllerin gelişmişlik seviyeleri ile coğrafi konumları arasında önemli bir ilişki vardır. Sıralamanın üst seviyelerinde bulunan iller Türkiye'nin batısında yer alırken, sıralamanın alt seviyelerinde bulunan iller Türkiye'nin doğusunda yer almaktadır. Sıralamanın sonunda yer alan iller genel olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bulunmaktadırlar. Bu sonuç Türkiye'de bölgesel eşitsizliğin batıdan doğuya doğru hala arttığını göstermektedir.

Türkiye'de AB bölgesel politikasına uyum sürecinde ilk olarak, 2002 yılında üç düzey halinde NUTS bölgeleri tanımlanmıştır. AB mali yardımla desteklenecek öncelik alanlarını belirlemek üzere hazırlanan ÖUKP kapsamında, öncelikli "Düzey 2" bölgelerinde, bölgesel kalkınma programları ile sınır ötesi işbirliği programları uygulanmaya başlanmıştır.

Bu kapsamda Doğu Anadolu Kalkınma Programı; GAP Bölgesel Kalkınma Programı; T82: Çankırı, Kastamonu, Sinop, TR83: Amasya, Çorum, Samsun, Tokat, TRA1: Bayburt, Erzincan, Erzurum; TRA2: Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars, TR72: Kayseri, Sivas, Yozgat, TR52: Konya, Karaman, TRB1: Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli; TR 90: Gümüşhane, Ordu, Trabzon, Rize, Giresun, Artvin Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programları; Türkiye-Bulgaristan Sınır Ötesi İşbirliği Programı ve Yunanistan-Türkiye Sınır Ötesi İşbirliği Programı uygulamalarına başlanmıştır.

Sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksine göre en alt sıralarda yer alan ve ÖUKP'de öncelikli olarak belirlenen Düzey 2 bölgelerinde, uygulamaları devam eden AB destekli bölgesel kalkınma programları, AB katılım öncesi mali işbirliği çerçevesinde Türkiye'nin kullanımına açılan fonlar aracılığıyla bölgelerin kalkınmalarına destek sağlamaktadır.

Diğer yandan tüm program uygulamaları aynı dönemde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu durum da sonuçların etkinliğini azaltmaktadır. Öncelikli olarak her programın bölgenin kendine özgü olan fırsatlarını, iç dinamiklerini ve sorunlarını belirlemesi gerekmektedir. Yine Bölgesel Kalkınma Programları geniş bir bölgeyi kapsamaktadır. Bu nedenle bu programlar için belirlenen bütçeler yetersiz kalabilmektedir.

Bu olumsuzluklara rağmen bölgesel kalkınma programları çerçevesinde gerçekleştirilen faaliyetler; yerel yönetimler, ticaret odaları, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları, kooperatifler, çiftçiler, birlikler ve yatırımcı kuruluşlara olumlu katkılar sağlamaktadır. Özellikle programlar kapsamında gerçekleştirilen eğitim faaliyetleri projelerin hazırlanışını ve uygulamaya geçirilişini açıklaması bakımından oldukça önemlidir.

FA Yöntemi'nin kullanıldığı çalışmada 81 il için yapılan sosyo ekonomik gelişmişlik sıralamasında, en gelişmiş ilk beş ilin sırasıyla İstanbul, Ankara, İzmir,

Antalya ve Muğla olduğu; sıralamanın en sonunda yer alan 5 ilin ise sondan başa doğru sırasıyla Hakkari, Van, Şırnak, Mardin ve Ardahan'ın olduğu belirlenmiştir. AB mali destekli iller çerçevesinde ise 2012 sıralamasında, 2003 yılı sıralamasına göre 24 il sıra atlamış, 20 il sıra kaybetmiş ve 5 ilin de konumu değişmemiştir.

En fazla ilerleme gösteren iller TR82, TR83 ve TRA1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı'nı kapsayan illerde gözlenmiştir. Bu kalkınma programının uygulandığı bölgede 2003 yılı sıralamasına göre 2012 yılı sıralamasında 7 il basamak atlamıştır. 2 il sıra kaybetmiş ve 1 ilin ise konumu değişmemiştir.

TR90 Düzey 2 Bölgesi Kalkınma Programı'nı kapsayan illerde 2003 yılı sıralamasına göre 2012 yılı sıralamasında 5 il basamak atlamıştır. 1 il sıra kaybetmiştir.

Yunanistan Türkiye Sınır Ötesi İşbirliği Programı'nı kapsayan illerde ise 2003 yılı sıralamasına göre 2012 yılı sıralamasında 4 il basamak atlamış, 1 il sıra kaybetmiş ve 1 ilin konumu değişmemiştir. Türkiye Bulgaristan Sınır Ötesi İşbirliği Programı'nı kapsayan illerde ise ise 2003 yılı sıralamasına göre 2012 yılı sıralamasında 1 il sıra kaybetmiştir.

TRA2, TR72, TR52 ve TRB1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı'nı kapsayan illerde 2003 yılı sıralamasına göre 2012 yılı sıralamasında 4 il basamak atlamıştır. 7 il sıra kaybetmiş ve 2 ilin ise konumu değişmemiştir.

GAP Bölgeleri Kalkınma Programı'nı kapsayan illerde ise 2003 yılı sıralamasına göre 2012 yılı sıralamasında 2 il basamak atlamıştır. 6 il sıra kaybetmiş ve 1 ilin ise konumu değişmemiştir.

Doğu Anadolu Kalkınma Programı'nı kapsayan illerde ise 2003 yılı sıralamasına göre 2012 yılı sıralamasında 2 il basamak atlamıştır. 2 il sıra kaybetmiştir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Abels, Gabriele, Joyce Marie Marie Mushaben: **Gendering the European Union: New Approaches to Old Democratic Deficits,** CPI Antony Rowe, Chippenham and Eastbourne, Great Britain, 2012.

Akpınar, Rasim, Kamil Taşcı, Mehmet Emin Özsan: **Teoride ve Uygulamada Bölgesel Kalkınma Politikaları**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2011.

Apitzsch, Ursula, Maria Kontos: **Self-Employment Activities of Women and Minorities: Their Success or Failure in Relation to Social Citizenship Policies,** Alle Rechte orbehalten, Netherlands, 2008.

Archer, Clive: **The European Union Global Institutions**, Routledge Publisher, U.S.A. and Canada, 2008.

Aziz, Abdul, Sudhir Krishna: **Regional Development: Problems and Policy Measures**, Concept Publishing Company, New Delhi, 1996.

Bache, Ian: **The Politics of European Union Regional Policy**, Multi Level Governance or Flexible Gatekeeping, Sheffield Academic Press Ltd., England, 1998.

Bachtler, John, Ivan Turok: **Coherence of Eu Regional Policy: Contrasting Perspectives on the Structural Funds**, Atheaneum Press, Great Britain, 1997.

Bafoil, François, Ayhan, Kaya: **Bölgesel Kalkınma ve Avrupa Birliği: Karabük, Valenciennes ve Katowice Karşılaştırmalı Analizi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 280, İstanbul, 2009.

Balchin, Paul N., Ludek Sykora, Gregory H. Bull: **Regional Policy and Planning in Europe,** Routledge Publishing, 1999.

Bayındırlık ve İskan Bakanlığı: **Bölgesel Eşitsizlik, Yerel Kalkınma ve Rekabet Edebilir Kentler Komisyonu Raporu Kentleşme Şurası 2009**, Ankara, 2009.

Bayraktar, Fulya: **Avrupa Birliği'nin Bölgesel Kalkınma Politikası ve Bu Politikanın Aday Olarak Türkiye Açısından Anlam ve Önemi**,Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Yayını, GA/ 02-5-14, Ankara, 2002.

Behrens, Arno, Jorge Nunez Ferrer, Christian Egenhofer: **Financial Impacts Of Climate Change: Implications For The Eu Budget**, CEPS Working Document No:300, 2008.

Bernsteın, Jason, Naney Cochrane, Gene Hasha, David Keleh, Susan Leetmaa, Lorraine Mitchell, Todd Morath, M.Anne Normile: **The European Union's Common Agricultural Policy: Pressures for Change**, International Agriculture and Trade Reports, Wynnice Pointer Napper and Victor Phillips Production, U.S.A., 1999.

Berry, Dianne C.: **Gaining Funding for Research: A Guide for Academics and Institutions**, Bell and Bain Ltd., UK, 2010.

Boyle, Jennifer R. Wozniak: **Conditional Leadership: The European Commission And European Regional Policy,** Lexington Books, UK, 2006.

Bozdoğan, Mine Nur: **Bölgesel Kalkınmanın Sağlanmasına Yönelik Vergi Özendirme Önlemlerinin Türkiye Açısından İncelenmesi ve Etkinliğinin Analizi**, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Ankara, 2008.

Breuer, Christian: **The Regional Puzzle: How Regions and Encompassed Actors Are Involved in EU Regional Policy**, LIT VERLAG, Berlin, 2012.

Brunhes, Bernard: **Internatıonal EU-Wıde Evaluatıon of the Communıty Inıtıatıve Equal 2000-2006 Fınal Report**, European Commıssıon DG Employment and Socıal Affaırs,Volume 1,July, 2006.

Bryman, Alan, Melissa A. Hardy: **Handbook of Data Analysis**, Replika Press, India, 2009.

Büyükkılıç, Deniz, Hülya Arpacıoğlu, Ayhan Artar: **İmalat Sanayiinde İller ve Bölgeler Düzeyinde Verimlilik ve Karşılaştırma**, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları:419, Ankara, 1990.

Can, Ergüder, Dilek Akdenizli Kocagül: **Avrupa Birliği'nde Bölgesel Politika'nın Gelişimi ve Yapısal Fonlar**, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı TEPAV Yayını, Yorum Matbaası, Ankara, 2008.

Child, Dennis: **The Essentials of Factor Analysis**, Continuum International Publishing, New Yok, 2006.

Clark, Greg, Debra Mountford: **Investment Strategies And Financial Tools For Local Developmet,** OECD, 2007.

Commıssıon of the European Communıtıes: **Annual Report on the Cohesion Fund (1997)**, 07.10.1998, COM (1998) 543 Final, Brussels,1998.

Fabienne Corvers, Ugur Muldur, Henri Delanghe, Jim Dratwa, Daniela Heimberger, Brian Sloan, Sandrijn Vanslembrouck: **A New Deal for an Effective European Research Policy: The Design and Impacts of the 7th Framework Programme,** Springer Publishing, Netherlands, 2006.

Craig, Davis H.: **Regional Economic Impact Analysis and Project Evaluation**, UBC Press, Canada, 2001.

Csaki, Csaba, Zvi Lerman: **The Challenge of Rural Development in the EU Accession Countries,** Third World Bank/ FAO EU Accession Workshop, Third World Bank Technical Paper Work No: 504, June 17-20, Bulgaria, 2000.

Csaki, Csaba, John Nash, Achim Fock, Holger Kray: **Food and Agriculture in Bulgaria, The Challenge of Preparing for EU Accesssion,** World Bank Technical Paper No: 481, Europe and Central Asia Environmentally and Socially Sustainable Development Series, U.S.A., 2000.

Cureton, Edward E. Ralph B. D'agostino: **Factor Analysis: An Applied Approach**, Lawrence Erlbaum Associates, ABD, 1983.

Çelik, Adnan, Tahir Akgemci: **Girişimcilik Kültürü ve KOBİ'ler**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2010.

Çolak, Ömer Faruk, Cem Kılıç, **Yeni Sanayileşen Bölgelerde Kadın İşgücü Arzı: Şanlıurfa Örneği**, Yorum Matbaa, Ankara, 2001.

Devlet Planlama Teşkilatı: **Türkiye-AT Mevzuat Uyumu Sürekli Özel İhtisas Komisyonu Raporları,** Devlet Planlama Teşkilatı Özel İhtisas Komisyonları, Cilt 1: Devlet Yardımları Alt Komisyonu, Ankara, 1995.

Devlet Planlama Teşkilatı: **II. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)**, Ankara, 1968.

Devlet Planlama Teşkilatı: **V. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989),** Ankara, Yayın No: 1974.

Devlet Planlama Teşkilatı: **VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)**, Ankara, Yayın No: 2174, 1989.

Devlet Planlama Teşkilatı: **VII**. **Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000),** Ankara, 1995.

Devlet Planlama Teşkilatı: **VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005),** Ankara 2000.

Devlet Planlama Teşkilatı: **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, DPT: 2502-ÖİK: 523, Ankara, 2000.

Devlet Planlama Teşkilatı: **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Kamu Yatırımlarının Planlanması ve Uygulanmasında Etkinlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, DPT Yayın No: 2557, ÖİK: 573, Ankara, 2001.

Devlet Planlama Teşkilatı: **IX Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013)**, Ankara, 2006.

Devlet Planlama Teşkilatı: **IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı 2007-2013, Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu,** DPT: 2766-ÖİK: 702, Ankara, 2008.

Devlet Planlama Teşkilatı: **Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi**, DPT Yayınları, Ankara, 2006.

Devlet Planlama Teşkilatı: **VIII. BYKP Gelir Dağılımın İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu,** Ankara, 2001.

Devlet Planlama Teşkilatı: **TR90 Düzey 2 Bölgesi (Artvin, Giresun, Gümüshane, Ordu, Rize ve Trabzon) Kalkınma Programı Hibe Projesi Uygulama Rehberi**, DPT Yayını, Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı: **Türkiye-Avrupa Birliği Mali İşbirliği Kapsamındaki Bölgesel Kalkınma Programları**, Şubat Ankara, 2005.

Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü: **Avrupa Birliği Bütçesi- Fonları ve Türkiye'nin Tam Üyeliği,** Ağustos 1998, Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü: **Türkiye-Avrupa Birliği Mali İşbirliği Kapsamındaki Bölgesel Kalkınma Programları**, Şubat, 2005, Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü: **Ön Ulusal Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Stratejileri,** 15 Temmuz 2003, Ankara.

Dinçer, Bülent, Metin Özaslan, Erdoğan Satılmış: **İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması**, DPT Bölgesel Gelişme Ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Yayın no: DPT 2466, 1996.

Dinçer, Bülent, Metin Özaslan, Taner Kavasoğlu: **İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003)**, DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Yayın No: DPT 2671, 2003.

Dinçer, Bülent, Metin Özaslan: **İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004)"**, DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004.

Dinçer, Mithat Zeki: **Turizm Ekonomisi ve Türkiye Ekonomisi'nde Turizm**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1993.

Dinler, Zeynel: **Bölgesel İktisat**, Ekin Yayınları, Bursa, 2008.

Dinler, Zeynel: **Mikro Ekonomi,** Ekin Kitabevi, Bursa, 2006.

Doğan, Çağrı: **AB Balıkçılık Politikası ve Türkiye'nin Uyum Sürecindeki Durumu**, İzmir Ticaret Odası Yayını, 2011.

Dura, Cihan, Hayriye Atik: **Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye**, Nobel Yayın, Ankara, 2007.

Dyson, Kenneth H. F.: **Small And Medium Sized Enterprises**, Routledge, New York, 2005, p.4.

Efe, Mercan, Birol Akgül: **Türkiye'de Bölgelemenin Temel Veri Alanları ve Bölgesel Kalkınma Model Çalışmaları**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2011.

Eke, Ali Erkan: **Anakent Yönetimi Yönetimlerarası İlişkiler**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:5, Ankara, 1982.

Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti: **Türkiye'de Bölgesel Politika**, Acar Matbaa, İstanbul, 1989.

Eraydın, Ayda: **Türkiye'de Ulusal Kalkınma Planlarının Bölgesel Ayrıştırılmasına Yönelik Bir Yaklaşım**, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:31, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 1983.

Erçin, Erhan: **Avrupa Birliği'nin Bölgesel Politikası**, 15 Soruda 15 AB Politikası No:4, İKV Yayınları, İstanbul, 2003.

Erdoğan, B. Zafer: **Girişimcilik ve KOBİ'ler Teori ve Uygulama**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2011.

Ergüder, Can, Dilek Akdenizli Kocagül: **Avrupa Birliği'nde Bölgesel Politika'nın Gelişimi ve Yapısal Fonlar**, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı TEPAV Yayını, Yorum Matbaası, Ankara, 2008.

Erkal, Mustafa E.: **Bölge Açısından Az Gelişmişlik 101 Soru-101 Cevap**, Der Yayınları 68, İstanbul, 1990.

Eser, Emre: **Türkiye'de Uygulanan Yatırım Teşvik Sistemleri ve Mevcut Sistemin Yapısına Yönelik Öneriler**, DPT Müsteşarlığı Yayın No: 2822, Nisan, 2011.

ESPON: **Territorial Effects of Structural Funds**, ESPON 2.2.1, Second Interim Reports, Nordregio, Sweden.

European Commission: **Structural Funds and Cohesion Fund 1994-1999**, Luxembourg, 1996.

European Commission: **Reform of the Structural Funds 2000-2006,** 1996.

European Commission: **Growing Regions, Growing Europe-Fourth Report on Economic and Social Cohesion**, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 2007.

European Communities Commission: **The Single Act: A New Frontier For Europe Communication From The Commission (COM (81)100) To The Council**, Bulletin of the European Communities Supplement 1 /87, 15 February 1987.

European Court of Audıtors: **Implementatıon Of The Leader Approach For Rural Development,** Special Report No 5, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2010.

European Conference of Ministers of Transport: **Key Issues for Transport Beyond 2000: Introductory Reports and Summary of Discussions**, Thessaloniki, Greece, 2000.

European Union: **Frequently Asked Questions in INTERREG Programmes**, INTERact, 2004.

European Investment Bank: **1999 Annual Report**, 42nd Annual Report of the European Investment Bank, Europe Union, 2000.

European Union Panteia: **INTERREG III Community Initiative (2000-2006) Ex-Post Evaluation**, No. 2008.CE.16.0. AT.0 16, Final Report Zoetermeer, 2010.

EUROSTAT: **Regions Nomenclature of territorial units for statistics NUTS-2003**, Luxembourg, 2003.

EUROSTAT: **Patent Statistics at Eurostat: Methods for Regionalisation, Sector Allocation and Name Harmonisation**, Luxembourg Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2011.

Evans, Andrew: **The EU Structural Funds**, Oxford Press, New York, 2004.

Eversole, Robyn, John Martin: **Participation And Governance in Regional Development: Global Trends in an Australian Context**, Ashgate Publishing, Ltd., USA,2005.

Felderer, Bernhard, Stefan Homburg: **Macroeconomics and New Macroeconomics**, Springer-Verlag, Heidelberg, 1987.

Ferry, Martin, Heidi Vironen: **Dealing with Demographic Change: Regional Policy Responses**, European Policies Research Centre European Policy Research Paper, No. 72, February, United Kingdom, 2010.

Field, John: **European Dimensions: Education, Training, and the European Union**, Athenaeum Press, Great Britain, 1998.

Gençkol, Metin: **Avrupa Birliği Mali İşbirliği Politikaları ve Türkiye**, Devlet Planlama Teşkilatı Yayın No : DPT : 2679, Ankara, 2003.

Gorb, Charles: **Regions In Question, Space, Development Theory and Regional Policy**, Methuen and Co. Ltd., New York, 1984.

Gorsuch, Richard L.: **Factor Analysis**, Lawrence Erlbaum Associates, ABD, 1983.

Goulet, Raphael: **EU Cohesion Policy 1988-2008: Investing in Europe's Future**, European Commission, Regional Policy DG, Inforegio Panorama,No:26, 2008.

Greg, Clark, Huxley Joe, Mountford Debra: **Organising Local Economic Development: The Role of Development Agencies and** Companies, OECD, 2010.

Gündüz, Ali Yılmaz: **Bölgesel Kalkınma Politikası**, Ekin Kitabevi, Ankara, 2006.

Güran, Tevfik: **İktisat Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul, 2011.

Han, Ergül, Ayten Ayşen Kaya: **İktisadi Kalkınma ve Büyüme**, Anadolu Üniversitesi Yayın No: 1575, Açıköğretim Fakültesi Yayın No: 831, Eskişehir, 2006.

Harms, Claudia: **European Cohesion Policies,** Grin Publishing, 2009.

Harman, Harry Horace: **Modern Factor Analysis**, The University of Chicago Press, London, 1976.

Heritier, Adrienne: Adrienne Windhoff Heritier, **Policy Making And Diversity İn Europe: Escaping Deadlock**, Cambridge University Press, UK, 1999.

Harris, Phil Frank McDonald: **European Business and Marketing,** SAGE Publications Ltd., London, 2004.

Higgins, Benjamin, Donald J. Savoie: **Regional Development Theories and Their Application**, Transaction Publishers Rutgers, United States of America, 2009.

Hoover, Edgar, Frank Giarratani: **An Introduction to Regional Economics**, Alfred A. Knopf, Newyork, 1984.

Ildırar, Mustafa: **Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri**, Nobel Yayın, Ankara, 2004.

İncekara, Ahmet: **Anadolu'da Yeni Turizm Olanakları ve Bölgesel Kalkınmadaki Yeri**, İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 2001-28, İstanbul, 2001.

İncekara, Ahmet: **Doğu Anadolu'da Kış Turizmi ve Gelişme Olanakları**, İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 1998-18, İstanbul, 1998.

İktisadi Kalkınma Vakfı: **Bölgesel Politika**, Sorularla AB Politikaları ve Türkiye Serisi Seri No: 8, Yayın No: 247, İstanbul, 2011.

İraz, Rıfat: **Yaratıcılık ve Yenilik Bağlamında Girşimcilik ve KOBİ'ler**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2010.

İzmir Ticaret Odası: **Polarize Bölge Seçimi ve Aranan Şartlar**, Ekim, İzmir, 1966.

Johansson, Börje, Charlie Karlsson, Roger R. Stough: **Regional Policies and Compative Advantage**, Edward Elgar Publishing, UK, 2002.

Jolliffe, I.T.: **Principal Component Analysis**, Springer Verlag, ABD, 2002.

Jones, Robert A.: **The Politics and Economics of the European Union,** Edward Elgar Publishing Limited, U.S.A., 2000.

Jonas, G., Andrew E., David Wilson: **The Urban Growth Machine: Critical Perspectives Two Decades Later,** State University of New York Press, New York, 1999.

Kalvet, Tarmo: **Policy Paper on Innovation: Estonia. Expert Evaluation Network Delivering Policy Analysis on the Performance of Cohesion Policy 2007-2013,** Tallinn University of Technology, Estonia, 2010.

Great Britain: Parliament: House Of Commons: European Scrutiny Committee: **Fifth Report Of Session 2005-06: Documents Considered By The Committee On 12**, Great Britain, 2005.

Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü: **Kalkınma Ajansları 2010 Yılı Faaliyet Raporu,** Ankara, 2011.

Kapteyn, Paul Joan George: **The Law of the European Union and the European Communities: With Reference**, Kluwer Law International BV, The Netherlands, 2008.

Kara, Murat: **Bölgesel Rekabet Edebilirlik Kavramı ve Bölgesel Kalkınma Politikalarına Yansımaları**, DPT Yayın No: 2774, Ankara, 2008.

Karataş, Halil: **Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardımları**, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No:2010/409, Ankara, 2010.

Kavalalı, Murat: **Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci: AB'nin Merkezi Doğu Avrupa ve Batı Balkan Ülkeleri İle İlişkileri,** Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yayını, Ankara, Ekim 2005.

Kaya, Ayşe: **Türkiye'de Bölgesel Net Mali Yansıma**, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No: 2009-395, Ankara, 2009.

Kayasü, Serap, Melih Pınarcıoğlu, Suna Senem Yaşar, Sencer Dere: **Yerel, Bölgesel Ekonomik Kalkınma ve Rekabet Gücünün Arttırılması: Bölgesel Kalkınma Ajansları**, İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 2003-8, Akser Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Keleş, Ruşen: **Kentleşme Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.

Kilijoniene, Akvile, Zaneta Simanaviciene, Arturas Simanavicius: **The Evaluation of Social and Economic Development of the Region**, Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics, 2010, 21(1).

Kline, Paul: **The Handbook of Psychological Testing**, TJ International Ltd., Great Britan, 2000.

Konsolas, Nicholas, Athanassios Papadaskalopoulos, Ilias Plaskovitis: **Regional Development in Greece**, Springer, Tokyo, 2002.

Kopits, George: **Tax Harmonization in the European Community Policy Issues and Analysis**, International Monetary Fund, Washington, 1992.

Lego, Brian, Tesfa Gebremedhin, Brian Cushing: **Multi-Sector Export Base Model Of Long-Run Regional Economic Growth**, Northeastern Agricultural and Resource Economics Association's Annual Meeting, Morgantown, WV, June 27-29, 1999.

Mazzoli, Marco, Federico Arcelli: **Atti della seconda Lezione Mario Arcelli**, Rubbettino Editore, 2006.

McAllister, Ian: **Regional Development and the European Community**, Canada, IRPP Press, 1982, s.135.

McAllister, Ian: **Regional Development and the European Community: A Canadian Perspective,** The Institute for Research on Public Policy, Canada, 1987.

McNabb, David E.: **Research Methods in Public Administration and Nonprofit Management**, M.E.Sharpe Inc., New York, 2008.

Meerhaeghe, Van: **International Economic Institutions**, (Seventh Edition), Kluwer Academic Publishers, U.S.A.1998.

Mercado, Ruben: **G. Regional Development in the Philippines: A Review of Experience**, State of the Art and Agenda for Research and Action, PIDS, 2002.

MÜSİAD: **Avrupa Birliği'nde Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelere (KOBİ) Destek Programları,** MÜSİAD Yayını: 3, İstanbul, 1999.

OECD: OECD, **Governing Regional Development Policy The Use Of Performance Indicators**, Corrigenda, 2009.

OECD: **Regional Development Policies in OECD Countries**, Corrigenda, 2010.

OECD: **Review of Fisheries in OECD Countries 1995,** OECD Publications, France, 1997.

Ohtamış, Erol: **Avrupa Birliği Sınır Ötesi İşbirliği Programları Yönetim Yapıları ve Türkiye Uygulamaları**, Devlet Planlama Teşkilatı Yayın No: 2772, Temmuz Ankara, 2008.

Olsson, Stefan: **Crisis Management in the European Union: Cooperation in the Face of Emergencies**, WMXDesign GmbH, Germany,2009.

Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı: **Türkiye'de Sağlanan Teşvik ve Destekler**, Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı Yayını, 2011.

Oudenaren, John Van: **Uniting Europe: An Introduction To The European Union**, Rwman and Littlefield Publishing, ABD, 2005.

Özaslan, İsmail, Esfender Korkmaz, Ömer Faruk Batırel, Mustafa E. Erkal: **Yükseköğretim Kurumlarının Bölgelerarası Gelişme Farklılıkları Açısından Önemi ve İşlevleri**, İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 1998-19, İstanbul, 1998.

Özen, Pınar: **Bölge Kalkınma Ajansları**, TEPAV Yayını, Mayıs, 2005.

Özer, Yunus Emre: **Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Yapılanması ve İşlevselliği: İzmir ve Çukurova Örnekleri**, Ekin Yayınevi, Bursa, 2010.

Özkan, Şule, Fatma Gündoğdu, Ö. Selçuk Emsen, Hayati Aksu, Sinan Başar: **KOBİ'lerde Girişimcilik-Yenilikçilik, Türkiye'de Gelişmiş ve Azgelişmiş Bölge Düzeyinde Bir Analiz**, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:929, İ.İ.B.F.Yayınları No: 106, Araştırma Serisi No:90, Nisan, Erzurum, 2003.

Öztürk, Ahmet: **Homojen ve Fonksiyonel Bölgelerin Tespiti ve Türkiye İçin İstatistiki Bölge Birimleri Önerisi**, DPT Yayın No:2802, Ankara, 2009.

Parasız, İlker: **İktisada Giriş**, Ezgi Kitabevi, 2010.

Pedrazzini, Luisa, Renata Satiko Akitama: **From Territorial Cohesion To The New Regionalized Europe**, Digital Print Service, Milano, 2011.

Peters, David J.: **Revisiting Industry Cluster Theory and Method For Use in Public Policy: An Example Identifying Supplier-Based Clusters in Missouri**, Nod-Contixent Regional Scıence Associates 35th Annual Meeting, June, 2004.

Pett, Marjorie A., Nancy Rebecca Lackey, John J. Sullivan: **Making Sense Of Factor Analysis: The Use Of Factor Analysis For Instrument Development İn Health Care Research**, Sage Publishing, California, 2003.

Pike, Andy, Andres Rodriguez Pose, John Tomaney: **Local And Regional Development**, Taylor and Francis, New York, 2006

Pike, Andy, John Tomaney: **Handbook of Local and Regional Development**, Taylor and Francis, USA, 2010.

Pollack, Mark A.: **The Engines of European Integration: Delegation, Agency and Agenda Setting in the EU ,** OXFORD University Press, New York, 2005.

Prince, Jean Claude: **Interregıonal Trade Unıon Councıls In Europe,** Interregional Trade Union Councils in Europe, DWP 95.03.1 (E).

Raagmaa, Garri: **Centre-Periphery Model Explaining The Regional Development Of The Informational and Transitional Society**, 43rd Congress Of The European Regional Science Associatıon (ERSA) Jyvaskyla, August 27-30, Finland, 2003.

Redmond, Dave: **Labour Market Transitions among Educationally-Disadvantaged in the 18-21 Years Age Group,** Nexus Research Co-operative, NEXUS, 2000.

Rees, Teresa L.: **Mainstreaming Equality in the European Union: Education, Training and Labour Market Policies**, Routledge Publising, New York, 2006.

Regional Environmental Center for Central and Eastern Europe, German Federal Ministry for the Environment, Nature Conservation and Nuclear Safety: **Environment For Europe**, Unıted Nations, 2007.

Republic Of Croatia Ministry Of Agriculture Forestry And Water Management: **Sapard Programme Agrıculture And Rural Development Plan, 2005-2006**, Croatıa, Feb. 2009.

Richardson, Jeremy: **European Union Power and Policy Making**, (Third Edition), Routledge Press, New York, 2006.

Roney, Alex, Stanley A. Budd: **The European Union: A Guide Through the Ec/Eu Maze**, Biddles Ltd., Great Britain, 1998.

Ross, Malcolm G., Yuri Borgmann Prebil: **Promoting Solidarity in the European Union**, The MPG Books Group, UK, 2010.

Roura, Juan R. Cuadrado: **Regional Policy, Economic Growth and Convergence: Lessons from the Spanish Case**, Springer Heidelberg, Germany, 2010.

Sbragia, Alberta M.: **Euro-Politics: Institutions and Policymaking in the New European Community,** The Brookings Institution, Washington, 1992.

Senden, Linda: **Soft Law in European Community Law**, TJ International Padstow Cornwall, Great Britain, 2004.

Seyidoğlu, Halil: **Ekonomik Terimler**, Güzem Can Yayınları: 18, İstanbul, 2002.

Stilwell, Frank J.B.: **Bölgesel İktisat Politikası**, Macmıllan İktisat Serisi, Akbank Kültür Yayınları, Batur Matbaası, İstanbul, 1980.

Stimson, Robert, Roger R. Stough: **Endogenous Regional Development: Perspectives, Measurement and Empirical Investigation**, Edward Elgar Publishing, UK, 2011.

Swann, Dennis: **The Single European Market and Beyond**, A Study of the Wider Implications of the Single European Act, Routledge Press, U.S.A. and Canada, 2005.

Swanson, Richard A.: **Research In Organizations: Foundations And Methods Of Inquiry**, Berrett Koehler Publishing, California, 2005.

TOBB: **AB Bölgesel Politika ve Yapısal Fonlar: Türkiye Açısından Değerlendirme**, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayını, Ankara.

Tondl, Gabrıele: **EU Regional Policy Experiences and Future Concerns**, EI Working Paper Nr. 59, July 2004.

Townsend, Alan R.: **Making A Living In Europe: Human Geographies Of Economic Change,** Redwood Books, Great Britain, 1997.

TUİK: **Türkiye İstatistik Yıllığı**, Ankara, 2009.

TUİK: **Bölgesel Göstergeler 2009**, TR72 Kayseri, Sivas, Yozgat, Yayın No: 3378, Ankara, 2010.

TUİK: **Bölgesel Göstergeler 2010 TR10 İstanbul,** İstanbul, 2010.

TUİK: TUİK, **Bölgesel Göstergeler 2010 TR51 Ankara,** Ankara, 2010.

Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği: **Türkiye'de Bölgesel Farklar ve Politikalar**, Yayın No. TÜSİAD-T/2008-09/471, Eylül, 2008.

Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği: **Kalkınmada Öncelikli Yöreler ve Bölgesel Gelişme İçin Bir Model**, TOBB, Yayın No: Genel 105, Ar-Ge 39, Ankara, 1989.

Unay, Cafer: **Genel İktisat**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2000.

Universidad de Valancia: **Horizon II, 95-97: Disabled Employment : Expertise, Talent-Telechance Projects Final Report**, UNICHANE, 1997.

Üncü, M.Bülent, Özen Abanoz, Ebru Ölmez, Gülran Durukan, M.Nazım Özer, İlker Akbay, Emrah Söylemez, Esra İnce, Pınar Zoral: **Bütünleşik Kentsel Gelişme Stratejisi Dökümanı Araştırma Raporu (KENTGES)**, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Teknik Araştırma ve Uygulama Genel Müdürlüğü Yayını, Ocak, 2008.

Üstünkaya, Feza: **Avrupa Birliği'nin Bölgesel Mali Yardım Programı:Akdeniz Programı (MEDA) 1995-1999**, Hazine Müsteşarlığı Araştırma ve İnceleme Dizisi 6, Hazine Müsteşarlığı Matbaası, Ekim, Ankara, 1996.

Valenciana, Generalitat: **Thrid Country Participation In Interregional Cooperation**, European Union INTERact, Spain, November, 2006.

Welcomeurope: **Eurofunding Comprehensive Guide: 450 European Funds + Methodology: 2006,** Belçika, 2006.

Woodward, Rachel: **Military Geographies**, Blackwell Publishing, Great Britain, 2005.

Williams, Richard H.: **European Union Spatial Policy And Planning**, Paul Chapman Publishing, London, 1996.

Wishlade, Fiona G.: **Regional State Aid and Competition Policy in the European Union**, Kluwer Law International BV, The Netherlands, 2003.

Yılmaz, Latif: **Avrupa Birliği'nin Sosyo-Ekonomik Geleceği: Lizbon Stratejisi ve Küreselleşme,** Maliye Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı Araştırma ve İnceleme Serisi: 4, Ankara, 2010.

Yurtseven, H.Rıdvan: **Girişimcilik Küçük Bir İşletme Kurmak ve Yönetmek**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2007.

Zaim, Sabahaddin: **Bölge ve Şehir Planlaması Yönünden İstanbul Sanayi Bölgeleri**, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 1781, İktisat Fakültesi Yayın NO: 304, İstanbul, 1971.

MAKALELER

Abuzer, Pınar, Sibel İnce Arıkan: "Avrupa Birliği ve Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Bağlamında Devlet Yardımları", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt:3, No:1, 2003, s.93-111.

Akpınar, A. K.Kaygusuz: "Regional sustainable water and energy development projects: A case of Southeastern Anatolia Project (GAP) in Turkey", **Renewable and Sustainable Energy Reviews**, 16 2012, pp.1146- 1156.

Akkahve, Deniz: "AB Destekli Bölgesel Kalkınma Programlarının Yönetimi ve Yapısal Fonlara Hazırlık", **Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu**, 7-8 Eylül, 2006, Ankara, s.161-196.

Altay, İclal Kaya: "Avrupa Mekansal Gelişme Perspektifi'nde (ESDP) Kırsal Alan Politikaları", **MSGSÜ Şehir ve Bölge Planlama Böl. 7. Kırsal Alan Semineri**, Planlama 2005/2, 2005, s.82-88.

Altınışık, İsa, Hasan Sencer Peker: "Bölgesel Kalkınma Ajansları, Ekonomik Önemi, Avrupa Birliği ve Türkiye'deki Durumları" **Bütçe Dünyası Dergisi**, Sayı 34, 2010/2, 2010, s.145-156.

Arslan, Erdal: "Kalkınma Ajansları ve Kalkınma Ajanslarının Türkiye Ekonomisine Beklenen Katkıları", **Kamu-İş**; C:11, S:3/2010, 2010, s.85-108.

Arslan, Kahraman: "Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** Yıl:4 Sayı:7 Bahar 2005/1 s.275-294.

Atakişi, Ahmet: "Avrupa Birliği Bölgesel-Kırsal Kalkınma Politikasının Yapısı ve İşleyişi", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** Haziran 2006, Cilt 8, Sayı 1, s.10-26.

Atay, Nihan: "Avrupa Birliği Bölgesel Gelişme Politikası", **1. Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı,** Malatya, 22-23 Eylül 2011, s.375-382.

Bachtler, John: "Place-Based Policy and Regional Development in Europe", **University of Strathclyde**, Horizons:10(44), 2010, UK, pp.1-9.

Bahar, Ozan: "Bölgesel Kalkınmada Turizm Sektörünün Ekonomik Açıdan Yeri Ve Önemi", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** (İLKE), Güz, Sayı 19, 2007, s.1-19.

Balcıoğlu, Zeliha: "Avrupa Topluluğu'nun Akdeniz Politikası", **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt:4, Sayı:11, 1994, s.39-52.

Barro, R., Sala-i-Martin: "Convergence", **Journal of Political Economy 100 (2), X,** 1992, p.224. pp.223-251.

Bayraktutan, Yusuf, İbrahim Aslan: "Güneydoğu Anadolu Bölgesine Yönelik Tarımsal Politikalar ve Teşviklerin İstihdam Etkisi (1980-2006)", **Bölgesel Sorunlar ve Türkiye: Sorunlar, Tehditler ve Fırsatlar**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayın No: 131, Mayıs, 2008, Kahramanmaraş, s.421-429.

Bayramoğlu, Sonay: "Türkiye'de Bölgesel Politikaların Gelişimi", **Bölge Kalkınma Ajansları Nedir? Ne Değildir?** Pargraf Yayınevi, Ankara, 2005, s.35-120.

Berber, Metin, Ebru Çelpçi: "Türk Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yeni Arayışlar: Kalkınma Ajansları ve Türkiye"de Uygulanabilirliği", **Doğu Karadeniz Bölgesel Kalkınma Sempozyumu,** 13-14 Ekim, 2005, s.149-157.

Bilgili, Emine: "Türkiye'nin Üyeliğinin Avrupa Birliği Bütçesine Muhtemel Etkisi", **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 15, Sayı 2, 2006, s.61-80.

Büyüköztürk, Şener: "Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı", **Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi**, Sayı:32, Güz, 2002, s.470-483.

Campbell, John: "Growth Pole Theory, Dıgraph Analysıs And Interındustry Relatıonshıps", **Journal of Economic and Social Geography,** Volume 63, Issue 2, March, 1972, pp.79-87.

Cankorkmaz, Zühal: "Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Bu Ajanslara Yönelik Eleştiriler", **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:26, Sayı:1, 2011, s.113-138.

Çekiç, Tuba İnal: "Redefining Turkey's Regional Economic Disparities Through Social Participation", **51st Congress of the European Regional Science Association International,** New Challenges for European Regions and Urban Areas in a Globalised World, 30 August- 4 September Barcelona, Spain, 2011, pp.1-12.

Cengiz, Dicle, Billur Kılınç: "Faktör Analizi ile 2006 Dünya Kupasına Katılan Takımların Sıralamasının Belirlenmesi", **Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:XXIII, Sayı:2, 2007, s.351-370.

Çağlan, Dündar: "Eşitlik, Özgürlük ve Demokrasi Savunucuları AB'ye Mahkum mu?:AB/ Kopenhag Kriterleri Üzerine Bir Yaklaşım", **Görüş Dergisi**, 2002/3-4, 2002, s.67-72.

Çakmak, Erol: "Sürdürülebilir Beşeri Kalkınma Çabası Olarak Doğu Anadolu Kalkınma Programı (DAKAP)", **Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu**, 7-8 Eylül, 2006, Ankara, s.359-374.

Çakmak, Özlem: "Eğitimin Ekonomiye ve Kalkınmaya Etkisi", **D.Ü.Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi**, 11, 2008, s.33-41.

Çamur, Kübra Cihangir, Özge Gümüş: "İstatistiki Bölge Birimleri (NUTS Sistemi)" **Bölge Kalkınma Ajansları Nedir? Ne Değildir?,** Pargraf Yayınevi, Ankara, 2005, s.147-157.

Çeken, Hüseyin: "Turizmin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme", **Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi,** C.X ,S II, 2008, s.293-306.

Çetin, Murat: "Endüstriyel Bölgelerde Sosyal Sermaye ve Güven: Üçüncü İtalya Örneği", **Ege Akademik Bakış: Ekonomi, İşletme, Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimleri Dergisi**, 6(1), 2006, s.74-86.

Çetin, Murat: "Bölgesel Kalkınma ve Girişimci Üniversiteler", **Ege Akademik Bakış,** 7(1) 2007, s.217-238.

Çetin, Ali Cüneyt: "Şirket Derecelendirilmesinde Faktör Analizi Kullanımı ve Sektörlere Yönelik Bir Uygulama", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, C.12, S.3, Isparta, 2007, s.53-74.

Charvatova, D., Z. Charvat: "The Importance and Use of European Structural Funds in the Czech Republic", **Proceedıngs Of World Academy Of Scıence, Engıneerıng And Technology**, Volume: 37, January 2009, pp. 465-471.

Çiloğlu, İsmail: "Teşvik Politikalarının Yönlendirme Gücü", **Hazine Dergisi,** Ocak 2000, Sayı:13, s.29-48.

Çiloğlu, İsmail: "Teşvik Sisteminin Değerlendirilmesi", **Hazine Dergisi**, Ekim, 1997, Sayı:8, s.1-15.

Dağ, Rıfat: "Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinin Gelişmesi Örneğinde Bölgesel Kalkınma Makro Politikaları", **Devlet Reformu, Yoksulluk, Bölgesel Gelişme ve Kırsal Yoksulluk, Kent Yoksulluğu,** TESEV Yayınları 21, İstanbul, 2000, s.71-86.

Dawkins, C. J.: "Regional Development Theory: Conceptual Foundations", **Classic Works and Recent Developments Journal of Planning Literature**, 18 (2), Sage Publications, 2003, pp.131-172.

Degirmenci, Serkan: "Do Instıtutıons Matter For Regıonal Growth And Development? The Case Of Turkey", **ERSA 2011 Congress**, 30th August-03rd September, Barcelona, Spain 2011, pp.1-59.

Demir, Derya, Aytekin Altıparmak, Dilşad Taşkın: "TR83 Düzey2 İstatistiki Bölge Biriminde Sosyal ve Ekonomik Gelişmeler", **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi,** Cilt 3, No 2, 2011, s.89-97.

Demirci, Aytül Güneşer: "Farklı Ülkelerde Bölge Kalkınma Ajansları", **Bölge Kalkınma Ajansları Nedir? Ne Değildir?,** Pargraf Yayınevi, Ankara, 2005, s.181-196.

Dulupçu, Murat Ali, Onur Sungur, Hidayet Keskin: "Bölgesel Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar ve Türkiye'de Kalkınma Planlarına Yansımaları: Kalkınma Planlarının Yeni Teoriler Açısından Değerlendirilmesi", **6. Ulusal Coğrafya Sempozyumu**, Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi (TÜCAUM), 3-5 Kasım 2010, s. 239-248.

Dulupçu, Murat Ali, Bekir Gövdere: "Bölgesel Gelişme Stratejileri İçin Bir Perspektif: Yerel Bilgi Ağbağları Yaklaşımı", **Bölgesel Gelişme Stratejileri ve Akdeniz Ekonomisi**, Türkiye Ekonomi Kurumu, İmaj Yayınevi, Ankara, 2005, s.135-165.

Elmas, Gülen: "Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye'de Bölgesel Politikalar", **Gazi Üniversitesi Ekonomik Yaklaşım Dergisi,** Cilt:15, Sayı:50, 2004, s.115-137.

Elmas, Gülen: "AB ve Türkiye'de Bölgesel Politikalar", **Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Yeni Dinamikler**, Derin Yayınları: 80, İstanbul, 2006, s.149-174.

Eraydın, Ayda: "Bölgesel Kalkınma Kavram, Kuram ve Politikalarında Yaşanan Değişimler" **Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu,** Cilt I,Mart, 2004, s.126-146.

Ergüder, Can: "European Union Structural Funds" **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını**, C:7, S:1, 2002, pp.301-309.

Erkut, Gülden, Mete Başar Baypınar, Ceren Özgen, Dilcu Gönül: "Batı Marmara Bölgesi'nde Stratejik Gelişme ve Sınırötesi İşbirliği", **İTÜDergisi/a Mimarlık, Planlama, Tasarım**, Cilt:7, Sayı:2, Eylül 2008, s.114-127.

Ersoy, Melih: "İmar Mevzuatımızda Planlama Kademeleri ve Üst Ölçek Planlama Sorunu", **Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu,** 7-8 Eylül, 2006, Ankara, s.215-231.

Ertugal, Ebru, Loewendahl: "Europeanisation of Regional Policy and Regional Governance: The Case of Turkey", **European Political Economy Review**, Vol. 3, No. 1, Spring, 2005, pp.18-53.

Faini, Riccardo: "Trade Unions and Regional Development", **European Economic Review,** 43, 1999, pp.457-474.

Fiaschi, Davide, Andrea, Mario Lavezzi, Angela Parenti: "Productivity Dynamics Across European Regions: the Impact of Structural and Cohesion Funds", **Dipartimento di Scienze Economiche (DSE),** University of Pisa, Italy, 19 Jun 2009, pp.1-36.

Florio, Massimo, Silvia Vignetti: "Cost-Benefıt Analysıs Of Infrastructure Projects In An Enlarged European Unıon: An Incentıve-Orıented Approach", **GİUGNO Working Paper n.13.2003**, Milano, 2003, pp.1-31.

Gaygısız, Esma Miyase, Yeşim Köksal: "Regional Variation In New Firm Formation In Turkey: Cross-Section And Panel Data Evidence", **ERC Working Papers in Economics**, 03/08, September, 2003, pp.1-40.

Geray, Cevat: "Bölgesel Gelişme İçin Planlama ve Örgütlenme", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Drgisi,** Cilt:52, Sayı:1, Ankara, 1997, s.299-312.

Gezici, Ferhan: "Structure and Performance of the Clusters as Sample Provinces in Turkey With Respect to Regional Development", **Regional Science Association 40th European Congress,** Barcelona, Spain, 30 August-2 September 2000, pp.1-15.

Gezıcı, Ferhan: "Regional Disparities and the Performance of Peripheral Regions in Turkey", **ERSA 2011 Special Session: Turkish Cases in Contemporary Issues, Dimensions for Regional Development,** 2011, pp.1-14.

Gezıcı, Ferhan: "New Regional Definition and Spatial Analysis of Regional Inequalities in Turkey
Related to the Regional Policies of EU", **44th Congress of ERSA**, Porto, Portugal, 25-29 August, 2004, pp.1-27.

Gibbs, David: "Ecological Modernisation, Regional Economic Development and Regional Development Agencies" **Geoforum,** 31, 2000, pp.9-19.

Görün, Mustafa, Filiz Emini: "The Effects of Integration Process with the European Union on Turkeys Regional Policies and Regional Development Agencies", **The Social Sciences 5 (5)**, 2010, pp.421-428.

Görmüş, Sevgi, Mustafa Artar: "Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesi Planlarının Eşgüdümünün Değerlendirilmesi", **Bartın Orman Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 17, 2010, s.71-81.

Gösterici, Hüseyin, Burhan Ormanoğlu: "Avrupa Birliği IPA Mali Yardım Sistemi/2007-2013 Dönemi Uygulaması", **Bütçe Dünyası,** Cilt 2 Sayı 25 Bahar 2007, s.101-114.

Göymen: Korel: "Güneydoğu Anadolu'ya İlişkin Olarak Bölgesel Kalkınmada Yerel İdareciliğin Rolü", **Devlet Reformu, Yoksulluk, Bölgesel Gelişme ve Kırsal Yoksulluk, Kent Yoksulluğu,** TESEV Yayınları 21, İstanbul, 2000, s.53-69.

Gürlük, Serkan: "Dünyada ve Türkiye'de Kırsal Kalkınma Politikaları ve Sürdürülebilir Kalkınma", **Uludağ Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi**, Cilt:19, Sayı: 4, Kış Dönemi Aralık, Bursa, 2001, s.1-12.

Hasanoğlu, Mürteza, Ziya Aliyev: "Avrupa Birliği İle Bütünleşme Sürecinde Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajansları", **Sayıştay Dergisi**, Sayı:60, s.81-103.

Halkier, Henrik: "Regional Development Agencies:European Trends And Experiences", **1.Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı**, Malatya, 22-23 Eylül, 2011, pp.1-9.

Hepaktan, Erdem C., Serkan Çınar: "Türkiye'nin Dış Ticaretinin Bölgesel Profili", **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi,** Yıl 2011, Cilt XXX, Sayı I, s.117-140.

Işık, Nihat, Efe Can Kılınç: "Bölgesel Kalkınma'da Ar-Ge ve İnovasyonun Önemi: Karşılaştırmalı Bir Analiz, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Ekim 2011, 6(2), s.9-54.

Juhasz, Agnes: "Urban Goes, Jessica Comes, Or Supporting Urban Areas In The European Community", **Curentul Jurıdıc The Juridical Current**, Volume: 40, March 2010, pp.63-71.

Kahraman, Serpil: "AB-Akdeniz Bölgesel Politikaları ve Türkiye'nin Uyumu", **Journal of Yasar University,** 3 (12), 2008, s.1731-1742.

Karabacak, Hakan: "Avrupa Birliği Mali Yardımları ve Türkiye ile Mali İşbirliği", **Maliye Dergisi**, Sayı: 146, 2004, s.69-106.

Karluk, S. Rıdvan, Özgür Tonus: "Avrupa Para Birliği, Euro ve Geleceği", **Anadolu Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: XIV, Sayı:1-2, 1998, Eskişehir, s.261-293.

Kaufmann, Alexander, Petra Wagner: "EU Regional Policy and the Stimulation of Innovation: The Role of the European Regional Development Fund in the Objective 1 Region Burgenland", **European Planning Studies**, Vol. 13, No. 4, June 2005, pp.581-599.

Kaya, Erol: "Metropoliten Kent Yönetimi", **Yerel Siyaset Dergisi**, Haziran, 2008, s.11-13.

Kayasü, Serap, Suna S. Yaşar: "Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Kalkınma Politikaları: Yasal ve Kurumsal Dönüşümler", **Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu**, 7-8 Eylül, 2006, Ankara, s.199-213.

Kaygusuz, Kamil: "Sustainable Energy, Environmental And Agricultural Policies in Turkey", **Energy Conversion and Management**, Contents Lists Available at ScienceDirect, 51, 2010, pp.1075-1084.

Kerimoglu, Ebru, Hale Çıracı: "The Analysıs Of Relatıon Between Socıo-Cultural-Economıc And Tourısm Development Levels Of The Provınces In Turkey", **45th Congress of the European Regional Science Association**, Land Use and Water Management in a Sustainable Network Society, Vrije Universiteit Amsterdam, 23-27 August, 2005, pp.1-26.

Keskin, Hidayet, Onur Sungur: "Bölgesel Politika Ekseninde Yaşanan Dönüşüm: Türkiye'de Kalkınma Planlarında Bölgesel Politikaların Değişimi", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:21, Mayıs 2010, s.271-293.

Kılıç, Sibel Ecemiş, Mustafa Mutluer: "Coğrafyada ve Bölge Planlamada Bölge Kavramının Karşılaştırmalı Olarak İrdelenmesi", **Ege Coğrafya Dergisi**, 13 (2004), İzmir, s.17-28.

Kızıltan, Alaattin: "Bölgesel Dengesizlikleri Gidermede Plan ve Projeler", **Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi,** C:10, Sayı:3-4, 1994, s.125-147.

Kibaroğlu, Ayşegül: "Küresel İklim Değişikliğinin Sınıraşan Su Kaynakları Politikasına Etkileri", **TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi**, 20-22 Mart, Ankara, 2008, s.347-355.

Koçak, Süleyman Yaman: "Ankara Anlaşması'ndan Müzakerelere Avrupa Birliği Mali Yardımları", Yönetim ve Ekonomi, **Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F.** Manisa, Yıl:2009, Cilt:16, Sayı:2, s.133-246.

Kontos, Maria: "Socio Economic Context of Self Employment", **Self-Employment Activities of Women and Minorities: Their Success Or Failure in Relation to Social Citizenship Policies,** Alle Rechte Vorbehlten, Netherlands, 2008, p.19-35.

Köksal, Miyase Yeşim: "Regıonal Varıatıon In New Fırm Formatıon In Turkey: Cross-Sectıon And Panel Data Evıdence", **European Regıonal Scıence Assocıatıon (ERSA) Congress**, Vienna, Austria, 2003, pp.1-40.

Kösecik, Muhammet, Koçak, S.Yaman: "Avrupa Birliği Bölgesel Politikası ve Yapısal Fonlar", **Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu,** Cilt II, Denizli, 2004, s.1-19.

Kösekahyaoğlu, Levent Canan Şentürk: "İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi: Türkiye ve Yeni Gelişen Ekonomiler Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", **Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl:2 Sayı: 4, Güz, 2006, s.23-45.

Kum, Melike: "İktisadın Yeni Coğrafi Açılımı:Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 30 Yıl: 2011/1, s.235-255.

Kuyucu, Helvacıoğlu Aslı, Deniz, Arzu Tektas: "The Impact of Local Decision-Making in Regional Development Schemes on the Achievement of Efficiency in EU Funds", **Proceedıngs Of World Academy Of Scıence, Engıneerıng And Technology**, Volume 34, October, 2008, pp.648-656.

Lagendijk, Arnoud, Serap Kayasu, SunaYaşar: "The Role Of Regional Development Agencies In Turkey From Implementing EU Directives To Supporting Regional Business Communities?", **European Urban and Regional Studies**, 16: 383,2009, pp.383-396.

Lagendijk, Arnoud James Cornford: "Regional İnstitutions and Knowledge- Tracking New Forms of Regional Development Policy", **Geoforum,** 2000, 31, pp.209-218.

Manga, Ali Onur, Yetiş Şazi Murat: "Trafik Kazalarının Faktör Analizi Yöntemiyle İncelenmesi", **TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası İzmir Ulaşım Sempozyumu**, 8 Aralık, İzmir, 2009, s.1-8.

Marın, Mehmet C.: "1985 Sonrası Türkiye'deki Kentsel Sistemin Dönüşümü: Zipf Yasasının Ampirik Bir Testi", **Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Der**. Cilt 22, No 1, 2007, s.33-38.

Menteş, Gökhan: "Kültürel Mirasın Korunması ve Turizmin Geliştirilmesi İçin Bir Yönetişim Modeli: Güneydoğu Anadolu Örneği", **Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu**, 7-8 Eylül, 2006, Ankara, s.319-337.

Mutlu, Servet: "Bölgesel Farklılaşmanın Nedenleri ve Türkiye Bağlamında Bölgesel Gelişme Stratejileri", **Bölgesel Gelişme Stratejileri ve Akdeniz Ekonomisi**, Türkiye Ekonomi Kurumu, İmaj Yayınevi, Ankara, 2005, s.111-133.

Neil, Coe, M. Hess, Yeung Martin, Henry Wai-chung, Peter Dicken, Jeffrey Henderson: "Globalizing Regional Development: A Global Production Networks Perspective", **Royal Geographical Society**, 2004, pp.468-484.

Olcay, Bülent H.: "Avrupa Birliği Programlarıyla Ülkemizdeki Araştırmacılara Sunulan Yeni Fırsatlar ve Araçlar", **Bölgesel Sorunlar ve Türkiye: Sorunlar, Tehditler ve Fırsatlar**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayın No: 131, Mayıs, 2008, Kahramanmaraş, s.38-44.

Onder, Zeynep, Suheyla Ozyıldırım: "Banks, Regional Development Disparity And Growth: Evidence From Turkey", **Cambridge Journal of Economics 2010**, 34, Advance Access publication, 11 December 2009, pp.975-1000.

Onur, Ayşenur: "Avrupa Birliği Bölgesel Politikası", **Maliye Bakanlığı AB ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı**, Bülten, Sayı:23, Ocak 2009, Ankara, s.13-18.

Onur, Ayşenur: "IPA ve Yapısal Fonlar", **Bütçe Dünyası,** Cilt 3 Sayı 31 Kış, 2009, s.45-59.

Ökten, Şevket, Hüseyin Çeken: "GAP Projesi'nin Türkiye'nın Kırsal Kalkınma Politikaları İçindeki Yeri ve Önemi, **Tarım Ekonomisi Dergisi,** 14 (1), 2008, s.13-22.

Özaslan, Metin: "Spatial Development Tendencies and Emergence of New Industrial Districts in Turkey in the post-1980 Era", **European Regional Science Association ERSA Conference,** ersa06p834, Vienna, Austria, August, 2006, pp.1-28.

Özaslan, Metin, Bülent, Dıncer, Hüseyin Özgür: "Regional Disparities and Territorial Indicators in Turkey: Socio-Economic Development Index (SEDI)", **European Regional Science Association ERSA Conference**, ersa06p858, RePEc: wiw: wiwrsa:ersa06p858, Aug 2006, pp.1-34.

Özdemir, Yasemin: "Türkiye'de Yatırım Harcamalarının Gelişimi ve Kamu Yatırım Politikaları", **Bütçe Dünyası**, Cilt 3, Sayı 27, Güz, 2007, s.72-82.

Özel, Mehmet: "Avrupa Birliği'nde Bölge, Bölgeselleşme, Bölge Yönetimleri Kavramları Üzerine", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 58-1, s.97-117.

Özer,Yunus Emre: "Küresel Rekabet-Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Türkiye", **Review of Social, Economic & Business Studies**, Vol. 9/10, s.389-408.

Özmen, Fatma: "AB Sürecinde Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Karşılaşabilecekleri Temel Sorun Alanları", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Isparta, C.13, S.3, 2008, s.327-340.

Öztürk, Nazım: "Bölgesel Dengesizliklerin Yarattığı Sorunlar", **Bütçe Dünyası Dergisi**, Sayı 35, 2011/1, s.30-55.

Nazım Öztürk, A. Meral Uzun: "Bölgesel Kalkınma Dinamikleri: Bölgesel Dengesizliklerin Ortaya Çıkmasında Rol Oynayan İktisadi Etmenler", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 11, Sayı 2, 2010, s.91-110.

Paksoy, Sadettin, Mustafa H. Aydoğdu: "Bölgesel Kalkınmada Girişimciliğin Geliştirilmesi: GAP-GİDEM Örnekleri", **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi** (5:1) 2010, s.113-134.

Patır, Sait: "Faktör Analizi İle Öğretim Üyesi Değerleme Çalışması", **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 23, Sayı: 4, 2009, s.69-86.

Polat, Erkan, Aykut Sezgın, Onur Demırel, Murat Ali Dulupcu: "Emergıng Regıonal Plannıng Structures In Turkey: Lımıts And Challenges", **The International Forum For Regional Development and Policy Challenges, Choices and Recipients, Regional Studies Association**, New Castle, England,17-20 April, 2011, pp.1-14.

Reeves, Teresa: "AB ve Türkiye'de Bölgesel Kalkınma", TEPAV **Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Kitabı**, Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Avrupa Perspektifi, 2006, s.39-48.

Sayın, Meral: "Yerel Ekonomik Kalkınma Modeli Olarak GAP-GİDEM Projesi", **TEPAV Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Kitabı**, Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Avrupa Perspektifi, 2006, s.345-357.

Scott, Mark: "Area-Based Partnerships and Engaging the Community Sector: Lessons from Rural Development Practice in Northern Ireland", **Planning, Practice and Research**, Vol. 18, No. 4, November 2003, pp. 279-292.

Seymen Oskay Cansel, Yeşim Kubar: "Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Türkiye'de Bölgesel Kalkınmanın Finansmanında Kalkınma Ajansları", **Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi,** Yerel Ekonomiler Özel Sayısı, Mayıs 2007, s.204-214.

Shearlock, Chris, James Phillip, Phillips Jo: "Regional Sustainable Development: Are The New Regional Development Agencies Armed with the Information They Require?", **Sustainable Development,** 8, 2000, pp.79-88.

Sobaci, Zahid: "Regional Development Agencies in Turkey: Are They Examples of Obligated Policy Transfer?", **Public Organiz Rev**, 9: DOI 10.1007/s11115-008-0069-0, 2009, pp.51-65.

Suciu, Adriana Tatiana, Felicia Pop: "European Funds And The Criminal Liability In Their Administration And Management", **Curentul Jurıdıc The Juridical Current,** Volume: 40, March 2010, pp.131-136.

Sungur, Onur, Hidayet Keskin, Canan Şentürk, Hakan Kiriş: "Bölgesel Kalkınmada Yakınlığa Dayalı İnovasyon Modelleri ve Yeni Bir Açılım Olarak Uzak Networkler", **Süleyman Demirel Üniversitesi Uluslararası Davraz Kongresi: Küresel Diyalog**, 24-27 Eylül 2009, Isparta, s.954-969.

Şen, Ali: "Bölgesel Kalkınma ve Hibe Programları", **TEPAV Yayınları No:45**, 3. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, "Planlamadan Uygulamaya", 27-28 Kasım, Mersin, 2008, s.363-378.

Taş, Barış: "AB Uyum Sürecinde Türkiye İçin Yeni Bir Bölge Kavramı: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS)",**Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 8 , Sayı 2, 2006, s.185-198.

Tekeli, İlhan: "Sosyal Sermaye Kavramına Verilen Önemin Bölgesel Gelişme Sorununa Yaklaşmakta Getirebileceği Yeni Mantık Üzerine", **4. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu,** Sosyal Politikanın Yönetişimi, 19-20 Kasım 2009, Ankara, s.59-70.

Tekin, Ahmet: "Küreselleşen Dünyada Bölgesel Kalkınma Dinamikleri, Kamu Politikaları ve Bölgesel Kalkınma Ajansları", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:29, Nisan: 2011, s.37-48.

Tiftikçigil, Burcu Yavuz: "Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yaşanan Dönüşüm ve Bölgesel Kalkınama Ajansları", **Bölgesel Sorunlar ve Türkiye: Sorunlar, Tehditler ve Fırsatlar**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayın No: 131, Mayıs, 2008, Kahramanmaraş, s.321-331.

Top, Seyfi: "Çalışanların İşverenleriyle İlgili Duygusal Beklentilerinin Psikolojik Sözleşme Bağlamında Değerlendirilmesi", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 2012/1, Sayı:15, 2012, s.201-227.

Tunay, Batu K., A. Murat Silpagar: "Dinamik Mekan-Zaman Panel Veri Modelleriyle Türkiye'de Bölgesel Enflasyon Yakınsamasının Analizi", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** 9/1, 2007, s.1-27.

Turan, Menaf: "Bölgesel Kalkınma Programları", **Bölge Kalkınma Ajansları Nedir? Ne Değildir?,** Pargraf Yayınevi, Ankara, 2005, s.159-180.

Tutar, Filiz, Mehmet Demiral: "Yerel Ekonomilerin Yerel Aktörleri: Bölgesel Kalkınma Ajansları", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, 2(1), 2007, s.65-83.

Wysocka, Alicja, Szajnowska: "Theories of Regional and Local Development", **Bulletin Of Geography Socio–Economic Serıes,** No: 12/2009, 2009, pp.75-90.

Varol, Çiğdem, Tanyel Özelçi Eceral: "Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Çalışmalarının Uygulanma/Uygulanamama Süreçleri", **TEPAV Yayınları No:45**, 3. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, "Planlamadan Uygulamaya", 27-28 Kasım, Mersin, 2008, s.255-282.

Yavilioğlu, Cengiz: "Geri Kalmışlık Olgusu ve Ekonomistik Kalkınma Teorileri (Eleştirel Bir Yaklaşım)", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, 2002, s.49-70.

Yavuz, Nilgün Çil: "Türkiye'de Kamu Yatırım Harcamalarının Özel Sektör Yatırım Harcamalarını Dışlama Etkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz (1990-1/2000-IV)", **Kamu İş, İş Hukuku ve İktisat Dergisi,** Cilt:6, Sayı:2/2061, 2001, s.1-18.

Yaylalı Muammer, Erkan Okta, Yusuf Akan: "Kişi Başına Düşen GSYİH Değerlerine Göre Türkiye'deki Coğrafi Bölgelerin ve GSYİH'yı Oluşturan Sektörlerin Kümelenmesi", İstanbul Üniversitesi, **VII. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu**, 26 - 27 Mayıs 2005, İstanbul, 2005, s.311-334.

Yaylalı, Muammer, Fuat Lebe: "Beşeri Sermaye İle İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi", **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Yıl 2011, Cilt XXX, Sayı I, s.23-51.

Yıldıran, Mustafa: "Sürükleyici Kuruluşlar Yoluyla Bölgesel Gelişme: Çavdır ve Çevresi İçin Bir Öneri", **I.Burdur Sempozyumu**, 16-19 Kasım 2005, Burdur, s.1274-1282.

Yıldız, Fatih Feramuz, Kerem Akdağ: "Avrupa Birliği Yapısal Fonları Kapsamında Bölgesel Kalkınma İle Kırsal Kalkınma Fonlarının Karşılaştırılması", **Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Türktarım Dergisi**, Sayı: 167, Ankara, 2006, s.1-17.

Yılmaz, Bülent, İsmet Daşdemir, Erdoğan, Atmiş, Wietze Lise: "Factors Affecting Rural Development İn Turkey: Bartın Case Study", **Forest Policy and Economics**, 12, 2010, pp.239-249.

Yılmaz, Hasan, Ahmet Tolunay: "Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Politikalarında Yeni Yönelimler ve Türkiye", **Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi**, Seri: A, Sayı: 1, Yıl: 2007, s.107-122.

Yüceol, Hüseyin Mualla: "Türkiye'de İllerarası İşsizlik Oranı Farklılıkları, Göç ve Ekonomik Kalkınma" **Sosyoekonomi**, 2011-MI /11MI02, s.29-54.

Yıldız, Habib, Fatih Yardımcıoğlu: "Türkiye'ye Yönelik Avrupa Birliği Mali Yardımları ve Aday Ülkelerle Karşılaştırılması", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 6, Sayı 2, 2005, s.75-106.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

INDIAHOLIC: What is a region? Why study regional economics?, (Çevrimiçi) http:// indiaholic .blogspot.com/2010/ 03/what-is-region-why-study-regional.html, 03.02.2012.

Bekele, Gashawbeza W. Randall W. Jackson: Theoretical Perspectives on Industry Clusters Research Paper 2006-5, (Çevrimiçi) http://www.rri. wvu.edu/pdffiles/bekelewp2006-5pdf, (12.02.2012).

DPT: AB Ekonomik ve Sosyal Uyum Fonları, (Çevrimiçi) http://www.abfonlari.gov.tr/2007-2013donemimaliyardimlar.html, 04.01.2012.

DPT: Kamu Yatırımları, (Çevrimiçi) http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/ilozet.html, 04.01.2012.

Denge Müşavirlik: "2012 Yeni Yatırım Teşvik Belgesi Paketi", (Çevrimiçi) http://dengemusavirlik. com/2012-yeni-yatirim-tesvik-belgesi-paketi.htm, Ankara, 25.04. 2012.

Dünya Danışmanlık: "Yeni Teşvik Sistemi", (Çevrimiçi) http://www.Dunyamdanismanlik.com/sites/default/files/duyurudosyalar/yeni_tesvik_sistemi.pdf, 2012, s.9, 25.04. 2012.

Ege Denetim ve Mali Danışmanlık: "Yeni Teşvik Sistemi", (Çevrimiçi) http://www.egedenetim.net/ srk/sirku17.pdf, 2012, s.5, 27.04,2012.

Erçakar, Mehmet Emin: "Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Türkiye Uygulaması", Mevzuat Dergisi, Yıl:13, Sayı:153, Eylül, 2010, (Çevrimiçi) http://www. mevzuat dergisi.com/2010/09a/01.htm, (12.03.2012).

ESSİAD: "Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar", (Çevrimiçi)http://www.essiad.org.tr/haberler_yatir imlarda_devlet_yardimlari_hakkinda_karar_yayinlan di-l-1-sayfa_id-333-id-50436-g_id-28710, İzmir, 27. 04.2012.

EUROPA: "European Regional Development Fund (ERDF) (2007-2013)", Çevrimiçi, http://euro pa.eu/legislati on_summaries/employment_and_social_policy/job_c reation_measures/g24234_en.htm, 14.03.2012.

European Commıssıon, "Financial Programming and Budget", (Çevrimiçi) http://ec.europa.eu/budget/explained/budg_system/ financing/fin_en.cfm, 04.04.2012.

European Commission: "EU Solidarity Fund", (Çevrimiçi) http://ec.europa. eu/regional_policy/the funds/solidarity/index_en.cfm, (04.04.2012).

European Commission: "Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA)", (Çevrimiçi) http://ec.euro pa.eu/regional_ policy/the funds/ipa/index_en.cfm, (06.04.2012).

European Commission: "European Social Fund, How to Participate in ESF Actions ?", (Çevrimiçi), http://ec.europa.eu/sf/main.jsp?catId=25&langId=en, (14.03.2012).

European Union INTERact: "European Territorial Cooperation 2007-2013", (Çevrimiçi) http://www.interact-eu.net/ etc/ etc_ 2007 _13/4/2, 10.03.2012.

Gökgöz, Çağatay, Hale Mahzeminli, Candan Umut Özden, Mustafa Sarıtaş: "Bölgesel Kalkınma ve Bölge Planlamada Yeni Dönem", (Çevrimiçi) www.ipuder.org/katlmclarn-tematik-calmalar/218-boelgesel-kalknma-ve-boelge-planlamada-yeni-doenem.html, s.1-9, 21.03.2012.

KARACADAĞ Kalkınma Ajansı: "Yeni Teşvik Sisteminin Diyarbakır'a Getirdiği Avantajlar", (Çevrimiçi) http://www.karacadag.org.tr/ContentDownload/Yeni_Tesvik%20Brosur-16.04.2012.pdf, Diyarbakır, 2012, s.4, 22.04.2012.

Nijkamp, Peter, Maria, Abreu: "Regional Development Theory", 2006, (Çevrimiçi) ftp://zappa.ubvu. vu.nl/200900 29.pdf, pp.6-7, 19.03.2012.

PAGDER: "Yeni Teşvik Paketi Bilgilendirme Semineri", (Çevrimiçi) http://www.pagder.org/YeniTesvikPaketi-ToplantiSunumu.pdf, 2012, s.18, 28.04.2012.

Rengasamy, Srinivasan: "Regional Planning-Part IV Regional Growth Theories", http://www.scribd. com/doc/17599951 /Regional-Planning-Part-IV-Regional-Growth-Theories, 2011, 15.03.2012.

Schaffer, William A.: "Regional Impact Models", (Çevrimiçi) http://www.rri.wvu.edu/WebBook/Schaffer/Chapters%201&2%20S10%20for%20WVa.pdf, 2010, 19.03.2012.

Sinemillioğlu, M.Oguz: "Sustaınable Regıonal Development And An Approach To Decreasıng Regıonal Dısparıtıes In Turkey", April 2011, (Çevrimiçi) www.regional-studies-assoc.ac.uk/events /2011, pp.1-19, 21.03.2012.

T.C.Kalkınma Bakanlığı: "TR90 Düzey 2 Bölgesi Kalkınma Programı" (Çevrimiçi) http://www.dokap. org.tr/TR90/ Default. aspx, s.1, 24.04.2012.

T.C. Ekonomi Bakanlığı: "Yeni Teşvik Sistemi, Yatırımlarda Devlet Yardımları 6 Nisan 2012", (Çevrimiçi) http://www.ekonomi.gov.tr/upload/459D1E1B-AD17-FF9A-A40AC03569331 A85/6_Nisan_Sunum_son.pdf, Ankara, 2012, s.15, 15.04.2012.